МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СОРОКІН С. В.

ПРАКТИЧНА ГРАМАТИКА

ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ

ЧАСТИНА ПЕРША
(Препринт)

Київ
Видавничий центр КНЛУ
2018

Сорокін С. В.

Практична граматика турецької мови. Частина перша. Навч. посібник (Препринт). – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2018. – 358 с.

Препринт

На правах рукопису

Представлена розробка є першою частиною навчального посібника з практичної граматики турецької мови для студентів-філологів спеціальних факультетів. Розрахована на один навчальний рік аудиторної роботи під керівництвом викладача за умови виділення не менш ніж чотирьох академічних годин на тиждень. Може використовуватися у самостійній роботі як граматичний довідник, а також для удосконалення знань із граматики сучасної турецької мови.

Укладач: С. В. Сорокін

Загальна редакція: Н. М. Ксьондзик, кандидат історичних наук, доцент, кафедра тюркської філології Київського національного лінгвістичного університету;

Попередня рецензія: Т. М. Тімкова, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри тюркської філології Київського національного лінгвістичного університету

Рекомендовано до апробації під час освітнього процесу
кафедрою тюркської філології
Київського національного лінгвістичного університету
(протокол від 27 серпня 2018 р. № 1).

© Сорокін С.В., 2018
©Вид. центр КНЛУ, 2018

ЗМІСТ

Зміст	3
Термінологічний словник	9
УРОК 1 **ВСТУПНИЙ ФОНЕТИЧНИЙ КУРС** *Турецький алфавіт* *Словесний наголос* *Голосні звуки* *Приголосні звуки* *Вплив голосних на вимову приголосних* *Апостроф* *Іншомовні запозичення*	25
УРОК 2 **ВСТУПНИЙ ФОНЕТИЧНИЙ КУРС** *Закон гармонії голосних* *Палатальна (велика) гармонія голосних* *Лабіальна (мала) гармонія голосних* *Типологія афіксів і практичне застосування правил гармонії* *Двоваріантні афікси* *Чотириваріантні афікси* *Афікси, що не підлягають гармонії голосних* *Поняття про корінь і основу слова* *Поняття про множину* *Поняття про морфологічну форму інфінітива*	41
УРОК 3 **ВСТУПНИЙ ФОНЕТИЧНИЙ КУРС** *Гармонія приголосних* *Одзвінчення приголосних звуків* *Випадіння вузької голосної* *Поняття про вставні приголосні* *Скільки може бути афіксів у слові?*	55

ОСНОВНИЙ КУРС ПРАКТИЧНОЇ ГРАМАТИКИ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ **УРОК 4** *Поняття про частини мови* *Особові займенники* *Указівні займенники* *Питальні займенники* *Означальна група й неозначений артикль* *Категорія роду в турецькій мові* *Порядок слів у простому непоширеному реченні*	68
УРОК 5 *Вокативи* *Наказовий спосіб другої особи однини і множини* *Вираження присвійності (належності). Афікси присвійності (належності)* *Присвійні займенники і їхнє співвідношення з афіксами присвійності (належності)* *Питальна частка і загальне запитання* *Як поставити спеціальне запитання?* *Як поставити запитання щодо належності – «чий»?* *Числівники. Займенники, що позначають кількість* *Як задати питання із займенником «який/ котрий»?* *Особливості форми турецької однини*	79
УРОК 6 *Система відмінків турецької мови* *Просторові відмінки* *Подвійне відмінкове керування і залежність значення дієслова від відмінка* *Предикативні імена var/ yok. Позначення наявності й місцезнаходження* *Іменне заперечення* *Дієслівне заперечення* *Економія афіксів*	97

УРОК 7 *Родовий відмінок іменників* *Неоформлений родовий відмінок* *Ізафет. Типи ізафетів* *Присвійний ізафет* *Атиповий (нестандартний) ізафет* *Ізафетний ланцюг. Присвійно-ізафетний ланцюг* *Конструкція володіння* *Енклітики (приєднувальні частки)* *Єднальна частка* da/ de *Протиставна частка* ise *Локативні займенники* bura, *şura, ora; nere* *Неозначені займенники diğer, öbür, başka*	113
УРОК 8 *Афікси присудковості (предикативності)* *Типологія афіксів присудковості* *Афікси присудковості теперішнього часу* *Особливості використання афікса -dır* *Узгодження підмета і присудка в числі* *Заперечна форма афіксів присудковості* *Питальна форма афіксів присудковості* *Система часових форм турецької мови. Прості часові форми* *Теперішній час дієслова* *Використання афікса -dır з теперішнім часом* *Альтернативне запитання*	126
УРОК 9 *Неоформлений родовий відмінок* *Відносний ізафет* *Відносно-ізафетний ланцюг. Мішаний ізафетний ланцюг* *Складні слова, утворені способом відносного ізафету* *Прикладка* *Словотворчі афікси -lı і -sız*	144
УРОК 10 *Афікси присудковості теперішнього часу (особові афікси) другої групи* *Афікси присудковості минулого часу*	161

Минулий час дієслова *Значення дієслова* olmak. *Допоміжні дієслова. Складені дієслова* *Значення дієслова* etmek *Усічений інфінітив. Відмінювання інфінітива й усіченого інфінітива* *Ізафет й ізафетний ланцюг з інфінітивом й усіченим інфінітивом* *Неозначені займенники* kimse, biri *– хтось,* bir şey *– щось*	
УРОК 11 *Знахідний відмінок* *Неоформлений знахідний відмінок* *Оформлений знахідний відмінок* *Слово у множині в позиції прямого додатка* *Відносний ізафет у позиції прямого додатка* *Усічений інфінітив як другий компонент ізафету й загальне поняття про клаузу* *Інфінітивні й усічено-інфінітивні клаузи в реченні. Цільова семантика усіченого інфінітива й переклад українських підрядних речень із цільовою семантикою* *Підметові клаузи й позначення необхідності*	181
УРОК 12 *Теперішній-майбутній час дієслова* *Значення теперішнього-майбутнього часу і його співвідношення з теперішнім часом* *Стилістичні параметри використання теперішнього-майбутнього часу і формули ввічливості* *Теперішній-майбутній час, дієслова розумової діяльності й почуттів і асиндетичні речення* *Поняття про категорію дієслівного стану* *Пасивний стан дієслова* *Пасив і неозначено-особові речення* *Безособові речення* *Зворотний стан дієслова* *Зворотний займенник* kendi	202

УРОК 13 *Майбутній час* *Відмінності у використанні майбутнього і теперішнього-майбутнього часів* *Використання майбутнього категоричного часу з афіксом присудковості третьої особи однини* *Пасивний стан в усіченому інфінітиві* *Чи може суб'єкт клаузи перебувати в неоформленому родовому відмінку?* *Лексикалізовані форми усіченого інфінітива* *Післяйменники: загальна інформація* *Післяйменник ile* *Морфосинтаксичні комплекси з післяйменником ile* *Аспекти дієслова* *Позначення уміння*	228
УРОК 14 *Афікси присудковості (предикативності) неочевидні (абсентивні)* *Минулий неочевидний (суб'єктивний) час* *Використання афікса -dır з минулим неочевидним часом* *Перфектна форма -mış durumda/ halde* *Асиндетичні речення з минулим неочевидним часом* *Обставинно-результативна функція минулого неочевидного часу* *Післяйменники önce і sonra* *Морфосинтаксичні комплекси з післяйменниками önce і sonra* *Неозначені і заперечні займенники bazı, kimi, birtakım*	247
Урок 15 *Поняття про присудкові і неприсудкові форми турецького дієслова* *Система дієприкметників турецької мови* *Неособові дієприкметники в турецькій мові* *Поняття про дієприкметник-основу часу* *Дієприкметник минулого-теперішнього часу* *Дієприкметник минулого часу (результативний)* *Дієприкметник майбутнього часу* *Службові слова* *Післяйменники gibi і kadar* *Використання післяйменника gibi з дієслівними формами*	274

Морфосинтаксичні комплекси з післяйменником kadar *Узагальнюючі займенники* *Пряма мова й використання дієслів demek, söylemek*	
Урок 16 *Особові дієприкметники* *Особовий дієприкметник минулого-теперішнього часу* *Особовий дієприкметник майбутнього часу* *Означальні клаузи: узагальнення* *Нефункціональні (непродуктивні) дієприкметники* *Дієприкметник теперішнього-майбутнього часу* *Морфосинтаксичні комплекси з дієприкметниками теперішнього-майбутнього часу і майбутнього часу* *Дієприкметник майбутньої бажаної дії* *Морфосинтаксичні комплекси з дієприкметником майбутньої бажаної дії* *Словотворчі афікси -lık, -cı* *Афікс -ki. Локативні прикметники. Відносні локативні і присвійні займенники* *Наказовий спосіб. Бажаний спосіб* *Післяйменник мети için*	303
Словник-мінімум для студентів першого курсу	344

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

!!! Зауважте: розуміння терміна – 90 % розуміння теорії. Розуміння теорії – запорука знань і запорука уміння успішно застосовувати знання на практиці. *Терміни подано в міру виникнення в цьому навчальному посібнику.* Радимо звертатися до словника у процесі вивчення граматичних тем. Якщо ви не розумієте певну тему, то найпевніше, ви недостатньо засвоїли термінологію.

Урок 1

Афікс – закінчення (в англомовній літературі – *suffix*), яке додається до кореня (основи) слова з метою творення нового слова (***словотворчий афікс***) або творення нової граматичної форми (***словозмінний, або граматичний афікс***). Афікс є основний будівельним елементом турецької, як й усіх інших ***аглютинативних*** мов. Афікс завжди має лише одне значення (на відміну, наприклад, від українських суфіксів). ***Афіксація***, тобто додавання афікса до слова – основний спосіб словотвору й словозміни в турецькій мові. Відповідно, афіксів у турецькій мові дуже багато (множини, присвійності, присудковості, відмінків, часів, дієслівних станів і способів тощо) й вивчення морфології фактично зводиться до запам'ятовування афіксів, їхніх значень і місця у слові. Зауважте, що в описаному сенсі афікс використовується лише у вітчизняній тюркологічній традиції. У загальному мовознавстві термін ***афікс*** має узагальнююче значення і використовується як видове поняття стосовно будь-яких будівельних елементів мови: суфіксів, префіксів, закінчень, інфіксів тощо. У класичному розумінні турецький афікс – це закінчення.

Аглютинативна мова – один із чотирьох типів мов за принципом реалізації граматичних значень (так звана ***типологічна класифікація мов***); інші три: *флективні* (як українська), *ізолюючі* (як китайська) та *інкорпоруючі* (екзотичні мови, як-от: індіанські, абхазько-адигські, ескімосько-алеутські). Аглютинативний тип реалізації граматичних значень зводиться до ***афіксації***, тобто додавання до слова спеціальних морфологічних утворень (морфем) – ***афіксів***, кожен з яких має одне значення. Усі ***тюркські*** мови, зокрема й турецька, належать до аглютинативного типу. Крім типологічної класифікації мов є ще й класифікація ***генеалогічна***, або ***генетична***, яка базується на єдності походження мов (спорідненості). Так, з генеалогічного погляду турецька мова належить до ***огузької*** (*південно-західної*) групи ***тюркської мовної сім'ї***. До цієї ж групи входять також: гагаузька, азербайджанська і туркменська мови. Іншою поширеною групою є ***кипчацькі*** (інколи їх називають *половецькі*, або *північно-західні*) мови. Кримськотатарська мова, яка є кипчацькою, містить огузькі елементи (надто ж її південно-бережні діалекти).

Звуконаслідування й образонаслідування, звуконаслідувальні й образонаслідувальні слова, звуко-образонаслідування – клас слів, що використовуються для позначення за асоціацією звуків або образів (на зразок: *тік-так, бах, бух* тощо). Інколи розглядаються як окрема частина мови, інколи – як клас слів, що перебуває поза частинами мови (разом із вигуками). Такі слова є в будь-якій мові, адже своїм корінням сягають давнього образного мислення й, найпевніше, є найдавнішим прошарком лексики. У турецькій мові їх дуже багато. Звуконаслідування й образонаслідування найчастіше використовуються у парній (повторній) формі (*gıcır gıcır – наслідування тертя твердих предметів*), зрідка – в одиничній формі, а також можуть ставати основою для творення нових слів (*gıcırdamak – скреготати, скрипти*).

Урок 2

Сингармонізм, або закони гармонії голосних і приголосних – основоположний закон фонетики турецької й інших тюркських мов, що проходить через всю систему як словотвору, так і словозміни (граматики). Він полягає в тому, що літери у словах можуть слідувати одна за одною в певному порядку, а майже всі словотворчі й граматичні ***афікси*** мають більш ніж один фонетичний варіант, і вибір того чи іншого фонетичного варіанта залежить від характеру голосних чи приголосних у слові, до якого цей афікс додається. Закон гармонії голосних, своєю чергою складається з двох правил: ***велика (палатальна) гармонія*** *і* ***мала (лабіальна) гармонія***.

Корінь слова – далі неподільна на змістові складники частина слова. Корінь може бути поділений лише на звуки (***фонеми***).

Основа слова – це корінь з доданим до нього афіксом (чи афіксами). Основа може бути ***словотвірною*** (корінь з доданим до неї словотворчим афіксом) і ***граматичною*** (корінь з доданим до нього граматичним афіксом). Безумовно, основа може мати одночасно як словотворчі, так і граматичні афікси. Кількість афіксів у складі слова теоретично необмежена.

Інфінітив – форма дієслова, що для турецької мови умовно визнається вихідною (словниковою). Усі дієслова подаються у словнику у формі інфінітива. Показником інфінітива є двоваріантний афікс *-mak/ -mek*. Після відкидання цього афікса залишається ***основа дієслова***. Інфінітив у турецькій мові, на відміну від української, є дієслівним розрядом, що поєднує дієслівні й іменникові особливості, а отже, є одночасно і дієсловом, і іменником (***іменем дії***).

Основа дієслова – частина дієслова, що залишається після відкидання афікса інфінітива. Умовно основою дієслова називаються і власне основа, і **корінь**

дієслова (тобто далі неподільна частина дієслова). Від основи дієслова творяться усі дієслівні форми в турецькій мові.

Урок 3

Закон гармонії приголосних (асиміляція приголосних) – є частиною Закону сингармонізму, полягає в тому, що в турецькому слові за глухими приголосними, особливо при додаванні певної частини афіксів, що починаються з приголосних, мають слідувати глухі приголосні. Відповідно поділ приголосних на глухі і дзвінки має величезне значення для системи турецької мови.

Одзвінчення приголосних – перехід глухої приголосної у дзвінку. Одзвінчення приголосних, **подвоєння приголосних**, **випадіння голосних** є типовими варіантами зміни в корені чи основі турецьких слів. Слід запам'ятати, що будь-які фонетичні зміни в турецькому слові відбуваються лише тоді, коли до нього додаються афікси, що починаються з голосної.

Урок 4

Частини мови – класи слів, які виділяються на основі семантики (значення) і функцій. Поділяються на дві великі групи: ***повнозначні*** (позначають предмети, явища, ознаки тощо навколишнього світу) і ***службові*** (виконують допоміжну функцію в реченні, наприклад, слугують для поєднання слів у реченні, вказують на відношення між об'єктами навколишнього світу). Основними повнозначними частинами мови є іменник і дієслово. Найбільш незвичними виявляються ***післяйменники***, оскільки їх немає в українській мові. Важливо усвідомлювати, чим відрізняються поняття **частин мови** і **членів речення**. Будь-яке слово обов'язково належить до тієї чи іншої частини мови, проте членом речення воно стає, лише входячи до складу конкретного речення, причому слова однієї частини мови можуть бути різними членами речення. Так, іменник може бути підметом, частиною іменного присудка, додатком і навіть означенням чи обставиною.

Імена, або іменні частини мови – до імен належать чотири частини мови: ***іменники***, ***прикметники***, ***числівники*** і ***займенники***. Вони формують ***іменний присудок***.

Іменне речення – речення, в якому у функції присудка постає одна з іменних частин мови (*Я студент. Моя дружина гарна. Нас троє. Це я*); такий присудок називається ***іменним***. Іменному реченню, іменному присудкові протиставляються відповідно ***дієслівне речення***, ***дієслівний присудок***, тобто таке речення, в якому присудком є дієслово в особовій формі (*Я прийшов. Ходімо. Я тебе не люблю*).

Означальна група, або ад'єктивне словосполучення – словосполучення, що складається з прикметника (який є означенням) і іменника (який є означуваним), наприклад: *цікава книга, гарна дитина, дороге авто*. З граматичного погляду є одним із ключових типів словосполучень у турецькій мові; іншим є ***ізафет***.

Детермінативи – група слів, що виділяється на основі своєї функції бути означенням до іменника і вказувати на кількість і невизначеність об'єкта; до детермінативів належать артикль, неозначені займенники (*çok – багато, birçok – доволі багато, birkaç – кілька* тощо), кількісні числівники. Характерним для детермінантів є **інтерпозиція у складі означальної групи** (тобто детермінатив стандартно посідає місце між означенням і означуваним у складі словополучення типу "прикметник + іменник").

Інтерпозиція – позиція **між** словами.

Препозиція – позиція **перед** словом.

Постпозиція – позиція **після** слова. Наприклад, ми кажемо: *"В українській мові прийменники завжди використовуються у препозиції до слова (препозиційно), а в турецькій мові післяйменники посідають постпозицію, хоча функціонально й відповідають українським прийменникам"*.

Мовна революція (***Dil Devrimi***) – процес, що розпочався за ініціативою першого президента Турецької Республіки Мустафи Кемаля Ататюрка й був спрямований на очищення (***пуризацію***) турецької мови від запозичень арабського і перського походження. Початком "мовної революції" вважається 1928 рік, коли арабсько-перська графіка була замінена на латиницю. Тривала більш як 50 років й завершилася витісненням більш як 70 % лексики арабського і перського походження. Мала своїм наслідком також уведення до словникового фонду застарілої тюркської лексики, діалектизмів і лексики з інших тюркських мов, новотворів, інколи й незграбних.

Урок 5

Вокатив – слово, що позначає звертання (*пан, пані* тощо), інколи вказує на гендерну (статеву) належність.

Категорія способу дієслова – граматична категорія дієслова, що вказує на відношення змісту висловлення до дійсності. Так, дія може бути ***фактичною*** (реальною) або ***контрфактичною*** (бажаною, умовною, необхідною тощо). Категорія способу дієслова є основним граматичним способом реалізації ширшої за змістом (***поняттєвої***) категорії модальності. Способів у турецькій мові є п'ять. Усі часові форми дієслова в турецькій мові належать до дійсного способу.

Прислівникові займенники – займенники, що в реченні виконуються функцію ***заміщувачів*** прислівника (*çok – багато, az – мало* тощо). Нагадаємо, що ***займенник*** – найбільш складна й змішана частина мови; займенники виділяються на основі своєї функції – указування на об'єкти, ознаки без їхнього конкретного називання і заміщення в реченні інших слів. Через те, що займенники можуть використовуватися замість слів різних частин мови, вони нерідко всередині класифікуються за частиномовною ознакою: ***іменникові займенники*** (*я*, *це*), ***прикметникові займенники*** (*цей*), ***прислівникові займенники*** (останні можуть вказувати і на кількість, тобто використовуватися як заміщувачі числівників). Зарахування тих чи інших слів до розряду саме займенників нерідко виявляється дискусійним.

Омоформи – слова, що збігаються у певних граматичних формах. Є складником ширшої лексичної категорії ***омонімів***. Іншими варіантами омонімії, крім омоформів, є ***омографи*** (слова, що пишуться однаково, проте вимовляються по-різному), ***омофони*** (слова, що звучать однаково, проте пишуться по-різному). У турецькій мові трапляються, в основному, омоформи, дуже рідко – повні омоніми (слова, що збігаються в усіх формах).

Словоформа – конкретний варіант граматичної реалізації слова. Так, слово *іду* є словоформою (формою теперішнього часу) від дієслова *іти*.

Ізафет – основний тип турецького словосполучення. Являє собою поєднання двох (чи більше) іменників, перший з яких (підпорядкований) є означенням до другого (головного). В основі ізафетів перебувають різні типи відношень між позначуваними об'єктами, насамперед належність (присвійність), призначення. Турецький ізафет буває двох типів: ***присвійний*** і ***відносний***.

Урок 6

Відмінок – граматична категорія іменника, що слугує для зв'язування слів у реченні й, одночасно, вказує на відношення між позначуваними об'єктами, явищами, діями (наприклад, позначає напрям руху). У турецькій мові **шість** відмінків, кожному з яких властивий свій афікс: ***основний***, ***родовий***, ***знахідний*** (це центральні відмінки); ***давальний***, ***місцевий***, ***вихідний*** (це периферійні, або просторові відмінки).

Перехідне дієслово, неперехідне дієслово – дієслово, що може мати при собі прямий додаток. Своєю чергою, ***прямий додаток*** – це член речення, що відповідає на запитання *кого? що?* Отже, якщо до дієслова можна додати запитання *кого? що?* – це значить, що воно перехідне: *кохати* (кого? що?)

дружину, *бачити* (кого? що?) *машину*, але *насолоджуватися* (ким? чим? але не кого? що?); останнє з дієслів – ***неперехідне***.

Непрямий додаток – член речення, що відповідає на непрямі запитання: будь-які, крім запитання *кого? що?* (ці запитання стосуються прямого додатка) і перебуває в одному з непрямих відмінків: давальному, місцевому, вихідному.

Дієслівне керування – здатність дієслова поширюватися на іменник, що виявляється як приєднання іменника до цього дієслова за допомогою того чи іншого відмінка у функції додатка (прямого чи непрямого). Наприклад, ми кажемо *починати (кого? що?)* – це значить, що дієслово починати в українській мові керує знахідним відмінком, може мати прямий додаток і, відповідно, є перехідним. Відмінкове керування інколи не збігається в українських і турецьких дієсловах.

Партитивні відношення – відношення частини до цілого, виділення частини з цілого: *один зі студентів, найстаранніший із учнів.* Партитивність становить важливу семантичну категорію в турецькій мові, реалізується переважно через присвійний ізафет.

Предикативні імена – вони ж частки *var – є, наявний, присутній*, *yok – немає, бракує, відсутній*. Використовуються як іменний присудок в конструкціях наявності, володіння.

Урок 7

Енклітика – приєднувальна частка, ненаголошена, промовляється разом зі словом, до якого додана й становить із ним єдине інтонаційне ціле; у турецькій мові інколи може мати форму написання разом. У турецькій мові є три енклітики: питальна частка, єднальна частка, протиставна частка. Енклітики входять до ширшої граматичної категорії – ***часток*** (різнорідних за складом і функціями службових слів, що виконують у реченні єднальні, підсилювальні й деякі інші функції).

Суб'єкт належності – підпорядкований, перший компонент ізафету. Позначає суб'єкт, якому щось належить (у конкретному чи абстрактному сенсі). Відповідно ***об'єкт належності*** – головний, другий компонент ізафету, позначає об'єкт, який належить суб'єктові (у конкретному чи абстрактному сенсі).

Субстантивація – перехід інших частин мови до розряду іменників, дуже частотне явище в сучасній турецькій мові. Найчастіше субстантивації піддаються прикметники і дієприкметники. Субстантивація буває ***оказіональною*** (ситуативною, контекстуальною) і ***стабільною*** (коли слово, субстантивуючись,

на постійній основі входить до словникового фонду турецької мови). Субстантивація може відбуватися ***контекстуально*** (без додавання афіксів) або ж ***морфологічно*** (до слова додаються афікси, властиві іменнику, насамперед множини чи присвійності). Субстантивація входить до ширшого за обсягом явища – ***транспозиції*** (переходу слів з однієї до іншої частини мови). Іншими випадками транспозиції є: ***ад'єктивація*** (перехід у прикметники), ***прономіналізація*** (перехід у займенники, у турецькій мові трапляється часто), ***адвербіалізація*** (перехід у прислівники).

Урок 8

Присудковість (предикативність) – семантична і граматична категорія, що формує основу речення. У турецькій мові присудковість реалізується лише через спеціальні ***афікси присудковості***, який є чотири типи: теперішнього часу, минулого часу, неочевидні, умовні. Для того, щоб слово чи словосполучення (поєднання слів) набуло характеру речення, до нього (чи до останнього зі слів – присудка) мають бути додані афікси присудковості. Без афіксів присудковості речення в турецькій мові не буває; іншими засобами, крім афіксів присудковості, речення не формується.

"Чинник людини в мові" – турецька мова має доволі розвинену синонімію на граматичному рівні. Нерідко подібні за значенням і функціями граматичні форми відрізняються лише тонкими відтінками значення. Є форми, які принципово одна від одної не відрізняються і можуть бути взаємозамінними залежно від тих чи інших чинників. Ситуація, коли використання подібних за значенням і функціями граматичних форм залежить від індивідуальної інтерпретації мовцем позначуваної ситуації, має назву "чинник людини в мові". Наприклад, теперішня дія може позначатися за допомогою як теперішнього, так і теперішнього-майбутнього часу. Якщо позначувану дію мовець інтерпретує як об'єктивно зумовлену звичку, він найпевніше вдасться до теперішнього-майбутнього часу. Людський чинник впливає на вживання граматичних засобів на рівні часових форм, дієприкметників, конвербів тощо.

Індивідуалізація – у турецькій мові – виділення кожного складника із позначуваної сукупності. Індивідуалізація найперше виявляється під час узгодження підмета, що позначає істот, і присудка в числі. Якщо мовець розглядає позначувану сукупність істот як неподільну сукупність, він узгоджує підмет і присудок в однині, якщо ж він індивідуалізує складники сукупності (виділяє окремих індивідів із множинності істот), він вдасться до форми множини присудка. Як бачимо, явище індивідуалізації безпосередньо пов'язане з чинником людини, про який ішлося в попередньому пункті.

Типи запитань – є чотири типи запитань: ***загальне*** (на яке можна відповісти "так" чи "ні", твориться за допомогою питальної частки), ***спеціальне*** (запитання до певного члена речення з використанням питальних займенників), ***альтернативне*** (пов'язане з вибором з двох чи більше альтернатив, твориться за допомогою повторення питальної частки після кожної з альтернатив) і ***розділове*** (питання типу "…чи не так?", твориться додаванням до речення "хвостика" *değil mi?*).

Модальність – поняттєва категорія широкого змісту. Під модальністю передусім розуміють співвідношення змісту висловлення з дійсністю (реальна дія, ірреальна дія, бажана дія, наказ тощо); у цьому сенсі реалізація модальності відбувається через категорію ***дієслівного способу***. Під модальністю також розуміють різнопланові додаткові елементи змісту речення, як-от: необхідність, можливість, потенційність, інтенція (намір) тощо. З цього погляду будь-яка чи майже будь-яка дієслівна форма містить або може містити певний модальний зміст (наприклад, майбутній час містить модальність наміру, а теперішній-майбутній час – модальність потенційності). Кожна дієслівна форма в турецькій мові поєднує в собі три ключові поняттєві складники: ***час*** (реалізація дії на шкалі абсолютного або відносного часу); ***внутрішній час***, або ***аспектуальність*** (характер внутрішнього протікання дії: дія одноразова, тривала тощо); ***модальність*** (співвідношення з реальністю й водночас інтерпретація позначуваної ситуації мовцем).

Дієслівний спосіб – граматична категорія дієслова, що реалізує в мові ширшу поняттєву категорію ***модальності***. Дієслівний спосіб позначає співвідношення змісту висловлення з дійсністю. У турецькій мові є п'ять дієслівних способів: ***дійсний*** (дія є реальною, до цього способу входять часові форми дієслова), ***наказовий***, ***умовний*** (***умовно-бажаний***), ***бажаний***, ***зобов'язальний***.

Категорія часу дієслова – у широкому розумінні – поняттєва категорія, що реалізується як ***абсолютний час*** (дія реалізується на реальній шкалі часу й зорієнтована на момент мовлення) і ***відносний час*** (дія зорієнтована на іншу дію). Реалізація абсолютного часу відбувається через ***граматичну категорію часу*** і, відповідно, ***часові форми дієслова*** (їх у турецькій мові доволі багато). Відносний час реалізується через так звані ***неприсудкові форми дієслова***: дієприкметники, конверби (дієприслівники, форми дієприслівникового значення, квазі-дієприслівники), інфінітив й усічений інфінітив, герундій. Крім того, є низка часових форм, які одночасно реалізують і абсолютний, і відносний час (наприклад, давноминулий час, який може бути зорієнтований на момент мовлення або ж на іншу минулу дію). Час – основоположна категорія дієслова.

Урок 9

Відносний прикметник – прикметник, який позначає ознаку предмета (об'єкта) через його відношення до іншого предмета (об'єкта). Значення відносного прикметника може бути розкрите через описові конструкції на зразок: *тракторний* (*той, що виробляє трактори*), *будівельний* (*той, що займається будівництвом*), *жіночий* (*той, що призначений для жінок*). У турецькій мові клас відносних прикметників дуже й дуже обмежений; у переважній більшості випадків значення, в українські мові реалізовувані через відносні прикметники, у турецькій мові реалізуються ***через відносні ізафети***.

Прикладка – третій із базових типів турецьких словосполучень (поряд з означальними групами й ізафетами). Так само як ізафет, прикладка являє собою словосполучення, що складається з двох іменників, проте на відміну від ізафету, жоден із компонентів прикладки не отримує афіксів. Частина прикладок у вітчизняній граматичній традиції має назву "якісний ізафет". Змістово прикладка відрізняється від ізафету тим, що ізафет завжди позначає відношення між двома об'єктами, тоді як прикладка завжди співвідноситься з одним позамовним об'єктом, як у прикладах: *пан Ахмет*, *лікар Демірель*.

Квантитиви – тип спеціальних словосполучень, що виступають означенням до іменника й характеризують його з погляду кількості: *beş kilo patates – п'ять кілограмів картоплі, bir fincan kahve – чашка кави* тощо. Як бачимо, до складу квантитива завжди входить числівник.

Квалітиви – тип спеціальних словосполучень, що виступають означенням до іменника й характеризують його з погляду якості: *bu tip insanlar – люди такого типу, bu çeşit sporlar – такі види спорту*. До складу квалітива входять слова, пов'язані з класифікацією, групуванням об'єктів.

Урок 10

Допоміжне дієслово – дієслово, що не має автономного використання, поєднується з певним іншим повнозначним словом (іменником, прикметником, іншим дієсловом у певній формі) і творить нове значення, становлячи з цим словом єдине смислове ціле. Найбільш поширеним допоміжним дієсловом є *etmek*. Допоміжне дієслово може мати стабільний характер (тобто бути початково допоміжним, коли допоміжна функція є для нього єдиною, як у дієслові *etmek*, чи основною поряд із повнозначною, як у дієсловах *olmak, bulunmak*) або ж оказіонально допоміжним; в останньому випадку йдеться про ситуацію, коли повнозначне дієслово в певному контексті чи в певній синтаксичній конструкції набуває допоміжного характеру. Допоміжне дієслово з повнозначною частиною може мати написання разом або окремо й творить або складене слово (у випадку

зі стабільно допоміжними дієсловами на зразок *kabul etmek – приймати, tebrik etmek – вітати*) або ж різного типу дієслівні поєднання (останнє – у випадку з оказіонально допоміжними дієсловами).

Ім'я дії (вербоїд) – розряд дієслова, що поєднує у собі властивості дієслова й іменника, входить до так званих неприсудкових розрядів дієслова поряд із дієприкметниками й конвербами. До імен дії належать ***інфінітив***, ***усічений інфінітив***, ***герундій***, ***масдар***, ***віддієслівний іменник*** (останні два розряди – нечастотні для сучасної турецької мови).

Урок 11

Неоформлений (нульовий) відмінок – відмінок, який не має спеціального морфологічного показника (афікса), тобто реалізується в нульовій формі. Виділення нульового відмінка можливе лише на фоні наявності паралельної морфологічно вираженої (афіксальної) форми й на основі значення й функції в реченні. У турецькій мові в нульовій формі (у неоформленому вигляді) можуть реалізовуватися лише ***родовий*** і ***знахідний*** відмінки, які виділяються на фоні, відповідно, оформлених родового і знахідного відмінків. Теорія нульового відмінка в лінгвістичній тюркології вважається дискусійною.

Присудкові і неприсудкові дієслівні розряди – усі дієслівні форми турецької мови поділяються на дві великі групи: присудкові розряди і неприсудкові розряди. Присудковими є ті (наприклад, часові форми), що можуть набувати афіксів присудковості й поставати в реченні у функції присудка, тобто мають особову (фінітну) форму. Неприсудкові розряди дієслова ніколи не можуть приймати афіксів присудковості й виступати у функції дієслівного присудка. Натомість неприсудкові розряди дієслова виступають як дієслівна основа клаузи, її предикат (див. нижче). Неприсудковими розрядами дієслова є: дієприкметник, коверб, ім'я дії.

Клауза – синтаксичне утворення, функціонально еквівалентне українським підрядним реченням або зворотам – дієприкметниковим, дієприслівниковим тощо. Так само як речення твориться навколо присудка, яким виступає котрийсь із присудкових розрядів дієслова (найчастіше часова форма), так і клауза твориться навколо предиката, яким виступає котрийсь із неприсудкових розрядів дієслова. Клауза входить на правах другорядного члена до складу речення, приєднуючись або до основної частини речення або ж до певного члена основної частини речення. Головним членом клаузи є предикат; клауза може мати (залежно від типу предиката) свій окремий суб'єкт, а може й не мати його. Клауза може мати такі самі другорядні члени, як і речення: обставину, додатки тощо. Клауза окремо не функціонує й поза межами речення не має комунікативного змісту. Як і речення, клауза може складатися з одного слова (воно ж – предикат). Іншими

назвами клаузи є: ***розгорнутий зворот***, ***розгорнутий член речення***, ***квазі-речення***, ***підрядне речення тюркського типу***. Клауза становить основу ***морфосинтаксис***, що є найменш вивченим ярусом синтаксису турецької мови.

Складнопідрядне речення – у турецькій мові представлене доволі обмежено, загалом явище, не характерне для тюркських мов. В українській мові складнопідрядне речення – це таке речення, що складається з двох простих, одне з яких (***підпорядковане***) приєднується до другого (***головного***) за допомогою ***підрядних сполучників*** (у турецькій мові підрядних сполучників дуже й дуже мало). Еквівалентом українських складнопідрядних речень у турецькій мові є речення з ***клаузою***.

Синтаксис – розділ граматики, який вивчає поєднання слів. Поділяється на три складники: ***синтаксис словосполучень***, ***морфосинтаксис***, ***синтаксис речень***.

Синтаксис словосполучень – розділ синтаксису, що вивчає поєднання слів на основі підрядного синтаксичного зв’язку. Такий зв'язок має три типи: ***прилягання***, ***керування***, ***узгодження*** (на основі узгодження в турецькій мові творяться ізафети). Одиницею вивчення синтаксису словосполучень є ***словосполучення***. Якщо між словами немає підрядного синтаксичного зв’язку, вони не можуть вважатися словосполученням, а інтерпретуються як поєднання (колокація, співрозташування) слів.

Морфосинтаксис, або синтаксис клауз – розділ синтаксису, який вивчає поєднання слів на основі неприсудкового, або напівпредикативного синтаксичного зв’язку. Морфосинтаксис посідає проміжне місце між синтаксисом словосполучень і синтаксисом речень; одиницею вивчення морфосинтаксису є клауза.

Синтаксис речення – розділ синтаксису, що вивчає поєднання слів на основі предикативного зв’язку. Предикативний зв'язок, своєю чергою, у турецькій мові реалізується через афікси присудковості (предикативності). Отже, реченням є одне слово (воно ж – присудок) або поєднання слів, що має головний член – присудок з афіксом присудковості.

Урок 12

Асиндетичні речення – складне речення, що складається мінімум з двох простих речень, між якими немає жодного формального зв’язку: немає сполучників (*Я знаю: ви завтра не прийдете*. Сполучникова форма має такий вигляд: *Я знаю, що ви завтра не прийдете*), немає неприсудкових форм, що творять клаузи (*Anlaşıldı, buraya bir daha gelemeyeceksiniz – Зрозуміло: більше ви сюди не прийдете*. Синтетична форма мала б такий вигляд: *Buraya bir daha gelemeyeceğiniz*

anlaşıldı). У турецькій мові асиндетичні речення творяться лише від дієслів окремих типів (переважно дієслів розумової діяльності) й дозволяють у розмовній мові спростити речення з клаузами.

Стан дієслова – граматична категорія дієслова, що вказує на суб'єктно-об'єктні відношення. У турецькій мові є п'ять дієслівних станів: ***активний*** (коли підмет речення позначає реального діяча), ***пасивний*** (підмет речення позначає реальний об'єкт дії), ***зворотний*** (дія повертається на самого діяча), ***взаємно-сумісний*** (дія виконується кількома діячами одночасно), ***спонукальний*** (речення вводиться додатковий суб'єкт, якого спонукають до виконання дії).

Неозначено-особові речення – речення, у яких діяч залишається невідомим; найчастіше йдеться про певну сукупність діячів, які конкретно не називаються, або ж про усю сукупність діячів певної мовної спільноти, як у реченнях: *Дорогу переходять лише на зелене світло. Старших слід поважати*. У турецькій мові неозначена особовість позначається через пасивний стан дієслова.

Безособові речення – речення, у яких реального діяча не може бути у принципі (на відміну від неозначено-особових, де діяч просто не називається, проте мається на увазі), як у реченнях: *Світає. Темнішає. Холоднішає.*

Агентивний додаток – реальний діяч у реченнях із дієсловом у пасивному стані. Наприклад, у реченні *Твір написаний студентом* слово *студентом* є агентивним додатком.

Подвійна становість – ситуація, коли в одному турецькому дієслові є два чи навіть і більше афіксів дієслівних станів. У турецькій мові в одному слові зазвичай не буває двох афіксів однакової якості (двох афіксів присудковості, двох афіксів присвійності, двох часових афіксів тощо). Стандартний виняток із цієї ситуації становить подвійна становість, коли в одному дієслові бачимо поєднання двох чи навіть і кількох афіксів дієслівного стану (гіпотетично їх може бути скільки завгодно багато).

Службове слово – службова частина мови, яка також має назву ***післяйменник-ім'я***; слугує для зв'язку слів у реченні, використовується у постпозиції і поєднується із залежним словом конструкцією ізафету. Службові слова походять від іменників і насамперед мають функцію уточнення просторової локалізації об'єкта (*masanın içinde – усередині слова, masanın üstünde – на столі, masanın üzerinde – над столом*), інколи вказує на інші відношення (наприклад службове слово *tarafından* вводить до речення агентивний додаток).

Післяйменник – службова частина мови, яка також має назву ***післяйменник-частка***, або ***власне післяйменник***; слугує для зв'язку слів у речення,

використовується у постпозиції і поєднується із залежним словом за допомогою відмінків (найчастіше давального і вихідного, наприклад: *buna göre – згідно з цим, okula kadar – до школи, metro istasyonuna doğru – у напрямку до станції метро, o zamandan beri – від того часу*). Післяйменників у турецькій мові чимало, вони становлять типологічну особливість турецької мови; вказують на різні типи відношень між об'єктами.

Редуплікація – повторення. Редуплікація як тип реалізації граматичних значень трапляється у багатьох мовах і слугує для посилення, інтенсифікації значення. Редуплікація буває ***повною*** (повторюється усе слово: *güzel mi güzel – дуже гарна*) і ***частковою*** (повторюється певна частина слова: *sımsıcak – дуже гарячий,* kapkara – *дуже чорний*).

Урок 13

Аспекти дієслова і складені дієслова – аспект дієслова – це граматична категорія, яка традиційно виділяється у вітчизняній граматиці, проте не розглядається як єдина (гомогенна) категорія в турецькій граматичній традиції. Категорія аспекту дієслова вказує на такий модальний складник дієслова, як ствердження, заперечення, можливість, неможливість; для кожного з цих аспектів (крім ствердження, що є вихідним) є свій афікс, який слідує з основою дієслова: *yaptak – (з)робити, yaptatak – не (з)робити, yapabilmek – могти зробити, yaparatak – не могти зробити*. Турецькі граматисти розглядають ці форми у складі різних граматичних категорій. Так, форма можливості/ неможливості розглядається як одна й та сама форма ***складеного дієслова*** (*Yeterlik eylemi*). Нагадаємо, що складеним дієсловом є таке, що твориться поєднанням повнозначної частини з допоміжним дієсловом. У цьому випадку маємо оказіонально допоміжне дієслово *bilmek – знати, уміти*. В українській тюркології такий тип дієслівних сполучень не вважається складеним дієсловом, а розглядається як особливі ***аналітичні дієслова***.

Урок 14

Перфект, акціональний перфект, статальний перфект – перфект являє собою семантичну категорію, яка позначає, що на момент мовлення (чи інший момент на шкалі абсолютного часу) існує результат певної дії, що відбулася раніше зазначеного моменту часу (*Я прийшов = Я прийшов і ось я є тут*). У деяких мовах, наприклад англійській, існують спеціальні часові форми, які реалізують значення перфекта (*Теперішній/ Минулий/ Майбутній перфектний/ результативний час*). Перфект розпадається на два складники: ***акціональний*** і ***статальний***. Статальний перфект позначає, що минула дія існує на певний момент (передусім на момент мовлення) у вигляді стану (*Ручка зламана: зламалася у минулому і зараз перебуває у зламаному стані*), тоді як акціональний

перфект вказує на результат минулої дії без її переходу у стан (*Я прийшов*). Для української і для турецької мов акціональний перфект виявляється повністю нерелевантною (неважливою, неістотною) категорією і реалізується через форми минулого часу, тоді як статальний перфект має спеціальні засоби реалізації. В українській мові це пасивні дієприслівники й співвідносні з ними форми на *-но, -то* (*Стіл накрито. Роботу виконано*). У турецькій мові статальний перфект реалізується через форми минулого неочевидного часу (*İş yapılmış(tır)*), рідко – через співвідносні з ними віддієслівні прикметники (*çevrili – перекладений*). Для турецької мови статальний перфект нерідко виявляється суб'єктивно зумовленою категорією, що тлумачиться у межах *людського чинника*: мовець вдається до форм минулого неочевидного часу для того, щоб підкреслити статально-результативне значення. Крім того, "турецький перфект" має регіональні реалізації: що далі на схід і південний схід Туреччини, тим частотнішим стає використання минулого неочевидного часу в перфектному значені.

Конверб – розряд дієслова, що вказує на супровідні характеристики (обставини) реалізації дії і поєднує в собі властивості дієслова і прислівника. Конверби, поряд з іменами дії і дієприкметниками, належать до неприсудкових розрядів дієслова; на їхній основі творяться ***обставинні клаузи***. Конверби складаються з чотирьох типів граматичних форм: ***дієприслівники, форми дієприслівникового значення, квазі-дієприслівники, морфосинтаксичні комплекси***.

Субстантивний – той, що має іменникові властивості; той, що функціонально співвідноситься з іменниками. Наприклад, можемо сказати, що турецький інфінітив має субстантивні властивості, тобто ті властивості, що дозволяють йому в реченні виступати у функціях, властивих іменникові (підмет, частина іменного присудка тощо).

Атрибутивний – той, що виконує в реченні функцію означення.

Прономіналізований – той, що перейшов до розряду займенників. Наприклад, словосполучення *bir şey – щось* є прономіналізованим утворенням й у сучасній мові вважається неозначеним займенником. Турецька мова дуже багата на прономіналізовані форми.

Урок 15

Дієприкметник – неприсудковий розряд дієслова (один із трьох поряд з іменами дії і конвербами), що поєднує в собі властивості дієслова і прикметника. У реченні виконує функцію означення й перебуває в основі ***означальних клауз***. Дієприкметники поділяються на дві частини за принципом функціональності: ***функціональні*** (тобто вільно утворювані й вільно використовувані) і ***нефункціональні*** (ті, що мають фіксовані форми і варіанти використання й не є

вільно утворюваними). Функціональні поділяються на дві групи за показником особовості: ***неособові*** дієприкметники й ***особові*** дієприкметники. Особовість турецького дієприкметника становить типологічну особливість турецької мови й полягає в тому, що турецький особовий дієприкметник має у своєму складі спеціальний формант – афікс присвійності, що вказує на особу – виконавця дії, позначеної дієприкметником; така сама особовість властива й іншим турецьким неприсудковим формам: інфінітивам (у вигляді усіченого інфінітива), окремим конвербам. В українській мові всі еквівалентні названим форми (дієприкметники, дієприслівники, інфінітиві) є формами неособовими й не можуть мати окремого підмета (суб'єкта).

Дієприкметник-основа часу – узагальнена назва дієслівних форм, що мають єдність походження і збігаються у своєму атрибутивному і предикативному використаннях (тобто є однаковими за формами і як означення, і як присудок: *yapılmış iş – iş yapılmış*). Дієприкметників-основ часу в турецькій мові три: *-miş, -ecek, -(i)r*.

Квазі- – слово, що нерідко використовується в тюркології для позначення певних граматичних форм чи конструкцій, які виявляють подібність до інших граматичних форм чи конструкцій насамперед із погляду синтаксичного функціонування (саме слово *квазі* значить "наче", "ніби"). Так, ми вирізняємо квазі-дієприслівники – форми, що функціонують подібно до дієприслівників, проте структурно походять від субстантивованих дієприкметників (наприклад, *geldiğinde – коли він прийшов*), квазі-перифрастичні форми, подібні до перифрастичних форм, містять у своїй структурі невластиві перифрастичним формам елементи, насамперед післяйменники (*Fatma Hanım bayılacak gibi oldu – Пані Фатма готова була знепритомніти*). Згадаймо, що видатний французький тюрколог Жан Дені вирізняв у системі турецької мови ***квазі-речення***, які в цьому навчальному посібнику мають визначення ***клауза***.

Урок 16

Складносурядне речення – у синтаксисі турецької мови, так само як й української, виділяється така категорія, як складне речення. Складним називається таке речення, що складається з двох (чи більше) простих. Складні речення поділяються на дві групи: ***складносурядні*** і ***складнопідрядні***. Складносурядне речення – це таке речення, прості у складі якого поєднані сурядним зв'язком і, відповідно, сурядним сполучником (насамперед *ve – і*). Складносурядні речення нерідко трапляються у турецькій мові. Складнопідрядні ж речення (ті, у складі яких прості речення поєднані підрядним зв'язком і, відповідно, підрядним сполучником) у турецькій мові трапляються набагато рідше, ніж в українській мові, оскільки природнішим варіантом реалізації сукупності значень, що в українській мові реалізуються через складнопідрядні

речення, є клаузи. Речення з клаузою у своєму складі вважається простим поширеним і, відповідно, складається з клаузи й основної частини речення. Турецька мова в певних ситуаціях допускає варіанти трансформації простих речень з клаузою у складнопідрядні речення зі сполучниками (якщо, звичайно, такий сполучник представлений у турецькій мові), наприклад, у реченнях з причинною семантикою: *Okula gelmediği için çocuk, babası tarafından azarlandı – Хлопець, через те, що не пішов до школи, отримав на горіхи від свого батька* (просте речення з обставинною клаузою причини). *Okula gelmeyen çocuk babası tarafından azarlandı* (просте речення з означальною клаузою). *Çocuk babası tarafından azarlandı çünkü okula gelmemişti* (складнопідрядне речення з підрядним причини, підрядне речення приєднане до головного сурядним сполучником *çünkü*).

Зворот (в українській мові) – у турецькій мові всі клаузи є свого роду синтаксичними зворотами (тому вони нерідко мають назву розгорнуті звороти – обставинні, означальні тощо). В українській мові також представлені звороти – дієприкметникові і дієприслівникові (*Робота, виконана перекладачем, була здана редакторові* – дієприкметниковий зворот), еквівалентами яких у турецькій мові слугують відповідно дієприкметникові і конвербні клаузи. Нерідко звороти можуть бути трансформовані у підрядні речення: *Робота, яку виконав перекладач, була здана редакторові* (підрядне означальне речення).

Оказіональний – випадковий, той, що в певному контексті виконує загалом не властиву йому функцію, наприклад, у реченнях: *Yağmur yağcak gibi geliyor – Здається, збирається на дощ. Tüm gece okuyup durdum – Усю ніч я читав книгу* маємо квазі-перифрастичну форму (у першому реченні) і аналітичне дієслово (у другому реченні), де повнозначні дієслова *gelmek – приходити* і *durmak – стояти* оказіонально виконують функцію допоміжного дієслова, хоча це загалом для них не характерно.

Словотвірне гніздо, однокореневі слова – однокореневими називаються слова, що походять від одного кореня. Усі слова, що походять від одного кореня і є утвореними різними словотворчими афіксами, становлять словотвірне гніздо: *balık – balıkçı – balıkçılık (риба – рибалка – рибальство).*

УРОК 1

ВСТУПНИЙ ФОНЕТИЧНИЙ КУРС

Турецький алфавіт
Словесний наголос
Голосні звуки
Приголосні звуки
Вплив голосних на вимову приголосних
Апостроф
Іншомовні запозичення

Турецький алфавіт
(Alfabe/ Abece)

Алфавіт сучасної турецької мови базується на латинській графіці з додаванням кількох літер для позначення специфічних звуків. Турецька абетка містить 29 літер: 21 приголосну і 8 голосних. В алфавіті назви приголосних вимовляються на фоні звука "е" (за винятком літери ***k***, яка частіше вимовляється на фоні "а").

Літера	***Назва***	***Характеристика звука***	***Приклад***
A a	A	дає такий самий звук, що й українська літера "а"	*anne – мама* *araba – машина*
B b	be	дає такий самий звук, що й українська літера "б"	*baba – тато* *bardak – склянка*
C c	ce (*дже*)	дає такий самий звук, що й українське сполучення літер "дж" як у словах "джем", "джура"	*cüzdan – гаманець*
Ç ç	çe (*че*)	дає такий самий звук, що й українська літера "ч"	*çanta – сумка* *çok – багато; дуже*
D d	de	дає такий самий звук, що й українська літера "д", наприкінці слова/ складу часто вимовляється з придихом	*dondurma – морозиво* *durak – зупинка*
E e	e	дає такий самий звук, що й українська літера "е"	*eldiven – рукавичка* *ev – будинок* *el – рука*
F f	fe	дає такий самий звук, що й українська літера "ф"	*fil – слон* *fener – ліхтар*
G g	ge	дає такий самий звук, що й українська літера "ґ" як у словах "ґудзик", "ґрунт"	*gül – троянда* *gazete – газета*

Ğ ğ	yumuşak ge (*дзвінка ґе*)	*специфічний звук турецької мови, описуватиметься нижче*	
H h	he	вимовляється менш чітко, ніж український звук "х", більше подібний до звука видиху, інколи майже зникає	*havuç – морква* *daha – ще*
I ı	ı (*и*)	дає звук, подібний до українського "и", водночас утворюється глибше, ніж аналогічний український звук; на відміну від української мови трапляється на початку слова	*ıstakoz – омар* *ırmak – річка*
İ i	i	дає такий самий звук, що й українська літера "і"	*inek – корова* *isim – ім'я*
J j	je (*же*)	дає звук, подібний до українського "ж", проте часто вимовляється трохи м'якше	*jilet – лезо, бритва* *jeton – жетон*
K k	ke (*ке* або *ка*)	дає звук, подібний до українського "к"	*köpek – собака* *kitap – книга*
L l	le	дає звук, подібний до українського "л"	*limon – лимон* *lamba – лампа*
M m	me	дає такий самий звук, що й українська "м"	*mum – свічка* *mektup – лист*
N n	ne	дає такий самий звук, що й українська "н"	*nal – підкова*
O o	o	дає такий самий звук, що й українська "о"; ніколи не редукується (тобто в ненаголошеній позиції не переходить в "а")	*otomobil – автомобіль*
Ö ö	ö (*ьо*)	дає звук, подібний до українського звукосполучення "ь + о", проте на відміну від українського поєднання звуків трапляється і на початку слова й складу; у такому разі слід звертати увагу на те, щоб при артикуляції цього звука **не було** йотування (тобто призвуку "й"), як це є у слові ***й**огурт – yoğurt*	*ördek – качка* *özel – особливий* *örnek – приклад*

P p	pe	дає звук, подібний до українського "п", переважно вимовляється з "придихом" (особливо наприкінці слова/ складу)	*pul – марка (поштова)* *para – гроші*
R r	re	дає звук, подібний до українського "р", проте часто вимовляється набагато м'якше	*radyo – радіо*
S s	se	дає звук, подібний до українського "с"	*sandalye – стілець*
Ş ş	şe (*ше*)	дає звук, подібний до українського "ш", проте часто вимовляється трохи м'якше	*şemsiye – парасолька*
T t	te	дає звук, подібний до українського "т", переважно вимовляється з "придихом"	*tarak – розчіска*
U u	u	дає такий самий звук, як й українське "у"	*uçak – літак*
Ü ü	ü	еквівалента цього звука немає в українській мові; подібний до звука "ю", коли він трапляється усередині складу й у ньому немає йотування (тобто призвуку "й") як у слові *д**ю**на*; цей звук трапляється і на початку слова й складу й важливо зберігати його якість і не додавати йотований призвук, як у слові ***ю**нак* (пор. з тим, що вище було написано про звук "ö")	*ütü – праска* *ünlü – славний, відомий*
V v	ve	дає звук, подібний до українського "в"	*vazo – ваза*
Y y	ye (йе, є)	дає звук, подібний до українського "й"	*yumurta – яйце* *yiyecek – їжа*
Z z	ze	дає такий самий звук, як й українське "з"	*zeytin – маслина*

Літера *yumuşak g (ğ)*

Це специфічна літера, читання якої залежить від її позиції у слові. Позначувані нею звуки описуватимуться в розділі, що стосується впливу голосних на приголосні.

!!! УВАГА !!! Слід звернути увагу, що в турецькій мові інколи трапляються й інші літери, яких немає в алфавіті; найчастіше йдеться про літери *w, x*. Причина цього полягає в тому, що сьогоденна орфографічна норма регламентує написання власних назв (імен і прізвищ людей, географічних назв тощо), запозичених із мов, що послуговуються латинською графікою, в їхньому оригінальному написанні. Тому бачимо в турецькій мові такі назви: *Washington, Warszawa, Shakespeare, Remarque*; водночас можна натрапити й на транслітерацію таких назв за їхнім звучанням: *Vaşington, Varşova, Şekspir* (така практика сьогодні вважається невідповідною орфографічній нормі, хоча й обстоюється багатьма лінгвістами). Інколи в турецьких текстах можна надибати й іншомовні слова, що не становлять власні назви, проте подаються в оригінальному написанні (багато з них зафіксовані у тлумачному словнику): *charter, check-in, chek-point* і навіть *fax*.

Словесний наголос
(Sözcükte vurgu)

У турецькому слові наголос падає на останній голосний (подібно до того, як це є у французькій мові – саме тому французькі запозичення добре асимільовані турецькою мовою: *enflasyón – інфляція, devalüasyón – девальвація, deplasmán – гра на виїзді* тощо). Коли до основи слова додаються наголошені афікси (*спеціальні закінчення* – див. нижче), то наголос знову зміщується на останній склад: *kitáp – книга, kitaplár – книги, kitaplarím – мої книги, kitaplarımíz – наші книги, kitaplarımızdá – у наших книгах*.

Водночас є низка регламентованих випадків, коли наголос падає не на останній склад. Такі випадки можуть бути мотивовані лексично і граматично (*до поданої нижче інформації радимо також повернутися після закінчення вивчення уроку 3*).

Лексично мотивовані випадки зміщення наголосу. Є певні групи слів, у яких наголос падає не на останній склад. Найбільш часто це трапляється:

а) у словах, запозичених з інших мов: *şápka – шапка, taráça – тераса, lokánta – їдальня, gazéte – газета, rádyo – радіо, jandárma – жандарм, protésto – протест, bánka – банк*;

б) у питальних займенниках: *násıl – як, níçin – чому, для чого, nérede – де, néreye – куди, néden – чому, hángi – котрий*, а також у локативних займенниках, похідних від *búra, şúra, óra*: *búrada – тут, şúrada – там, órada – там, búraya – сюди, şúraya – туди, óraya – туди* тощо;

в) у простих прислівниках (власне-прислівниках): *ártık – уже*, *yáni – тобто*, *hémen – одразу*, *yíne – знов*, *búgün – сьогодні*, *dáima – завжди*;

г) у географічних назвах: *İstánbul – Стамбул*, *Ánkara – Анкара*, *İ́zmir – Ізмір*, *Bérlin – Берлін* тощо. Такі випадки слід заучувати разом із словом.

Граматично мотивовані випадки зміщення наголосу. Турецька мова – це мова *аглютинативна*: нові слова і граматичні форми в ній творяться за допомогою спеціальних закінчень (*афіксів*), що додаються до слова (докладно про це йтиметься в подальших уроках). При додаванні афіксів наголос переважно зміщується на останній склад слова, проте є частина афіксів, які є *ненаголошеними*. У такому разі наголос падає на склад, що передує ненаголошеному афіксові. Кожного разу під час вивчення нового афікса слід запам'ятовувати, якщо він є ненаголошеним. Приклад: *gül – троянда, gülüm – моя троянда* (афікс присвійності першої особи однини), *gülümüz* – наша троянда (афікс присвійності першої особи множини), **АЛЕ!** *öğretmén – викладач, öğretménim – я є викладачем* (афікс присудковості першої особи однини – ненагогошений). Зрештою, вивчення морфології турецької мови зводиться переважно до запам'ятовування афіксів і їхніх значень.

Голосні звуки
(Ünlüler)

У турецькій мові є вісім голосних звуків і, відповідно, вісім літер, які позначають ці звуки. Голосні звуки мають ключове значення для лексичної і граматичної систем турецької мови, оскільки саме на голосних тримаються принципи додавання афіксів. Крім того, характер голосних перебуває в основі *закону гармонії голосних*, який є основою фонетичної системи турецької, як й інших тюркських мов. Тому важливими є класифікації голосних, які передовсім потрібно запам'ятати. **Таких основних класифікацій три**.

Класифікація голосних за рядом. Усі турецькі голосні порівну поділяються на два ряди: голосні заднього ряду (*kalın ünlüler*) і голосні переднього ряду (*ince ünlüler*).

Голосні заднього ряду	**a**	**ı**	**o**	**u**
Голосні переднього ряду	**e**	**i**	**ö**	**ü**

!!! Для легшого запам'ятовування зверніть увагу на те, що голосні з крапочками + "e" – це голосні переднього ряду. Своєю чергою кожна голосна, як ми бачимо з таблиці, має паралельну голосну в протилежному ряді: *a – e, ı – i, o – ö, u – ü*.

Класифікація голосних за принципом "губні – негубні". Голосні також порівну поділяються на дві групи: негубні (*düz ünlüler*) і губні (*yuvarlak ünlüler*). Губними є ті голосні, артикуляція яких відбувається шляхом округлення губ:

Негубні голосні	**a**	**e**	**ı**	**i**
Губні голосні	**o**	**u**	**ö**	**ü**

Класифікація голосних за принципом "широкі – вузькі". Остання з ключових класифікацій – це поділ голосних на широкі (*geniş ünlüler*) і вузькі (*dar ünlüler*):

Широкі голосні	**a**	**e**	**o**	**ö**
Вузькі голосні	**ı**	**i**	**u**	**ü**

!!! Зверніть увагу на те, що в цій класифікації, як і в класифікації за рядом, голосні обох груп протиставляються одна одній попарно. Такі протиставлення знадобляться нам у практичному застосуванні багатьох граматичних правил.

Довгі голосні. Турецьким словам, як і всім словам тюркського походження, а заразом і словотворчим і граматичним афіксам турецької мови, **не властиве** протиставлення за довготою. Отже, всі турецькі голосні незалежно від позиції вимовляються однаково з погляду їхньої довготи. Проте в турецькій мові є значний пласт слів, запозичених з арабської мови, для якої протиставлення голосних (їх в арабській мові три: *а, у, і*) за довготою принципове. Традиційно такі арабські запозичення мають довгі за звучанням голосні, вимова яких зберіглася і сьогодні (вони вимовляються наче *півтори* голосні). У певній кількості випадків такі голосні позначаються *знаком подовження і пом'якшення* (*düzeltme işareti*, інколи називається *uzatma işareti*) – своєрідним "дашком" над голосною; цей "дашок" означає, що голосна має подовжуватися, наприклад: *âdet – традиція* (читається *"а-ᵃдет"*), *âlem – світ, âşık – закоханий, hâl – стан* (тут маємо м'яку "l"), *hâlâ – усе ще* (читається *"ха́-ᵃля"*) та інші (таких слів у сучасній турецькій мові чимало). У наведених прикладах знак подовження і пом'якшення використовується для розрізнення таких самих за написанням слів турецького походження, що не містять довгих голосних, а отже, і "дашка", порівняймо: *adet – штука* (лічильне слово), *alem – прапор, aşık – надп'яткова кістка, hal – ринок* (тут маємо тверду "l"), *hala – тітка* (читається *"хала"*).

Приголосні *k, g, l* на фоні довгих голосних завжди пом'якшуються: *karargâh – штаб* (читається *"караргях"*), *tezgâh – прилавок, hikâye – оповідання* (читається *"хікяє"*), *mahkûm – приречений, засуджений.* Водночас у сучасній мові є слова, в яких цього правила не дотримуються або ж які мають кілька варіантів читання (коли літера *k* не пом'якшується): *kağıt – папір* (інколи читають *"кяит"*, а інколи – *"ка-ᵃит"*, перший варіант вважається літературним).

У турецькій мові існують також арабські слова, які в основній формі (без доданих афіксів) мають лише короткі голосні, проте при нарощуванні афіксів одна з голосних кореня (найчастіше остання "а") подовжується, як ми це бачимо у словах: *dev**a**m-ı – його продовження* (читається *"дева-ᵃми"*), *kar**a**r-ı – його рішення*, *zam**a**n-ı – його час, zem**i**n-i – його основа* (тут для ілюстрації за допомогою дефіса позначено місце приєднання афікса присвійності третьої особи однини – *його/ її* – до основи слова; у реальному житті цього дефіса немає).

Знак подовження і пом'якшення використовується над афіксом *î* у відносних прикметниках арабського походження (на характер звучання літери він фактично не впливає): *dinî – релігійний, askerî – військовий, resmî – офіційний*.

!!! Трудність полягає в тому, що в багатьох випадках у сучасній турецькій мові знаком подовження і пом'якшення нехтують (його просто не пишуть); є й такі слова, запозичені з арабської мови (а їх чимало!), в яких є довга голосна, але знак подовження і пом'якшення в них не використовується: *k**a**til – убивця* (читається *"ка-ᵃтіль"*), *k**a**dir – вартісний*. На слова з довгим голосним слід звертати особливу увагу й за потреби користуватися відповідними інформаційними ресурсами (про них – нижче).

Приголосні звуки
(Ünsüzler)

У турецькій мові є 21 приголосний звук і, відповідно, 21 літера для їх позначення. У мовознавстві існує багато класифікацій приголосних (так само як і голосних), проте для практичної граматики важливий єдиний поділ приголосних – на **глухі** (*sert ünsüzler*) – їх налічується вісім і **дзвінкі** (*yumuşak ünsüzler*).

Глухі приголосні	**ç**	**f**	**h**	**k**	**p**	**t**	**s**	**ş**
Дзвінкі приголосні	**b**	**c**	**d**	**g**	**ğ**	**j**	**l**	**m**
	n	**r**	**v**	**y**	**z**			

!!! Варто запам'ятати, що чотири з перелічених глухих приголосних мають свою дзвінку пару; це протиставлення важливе для фонетичної системи турецької мови:

Глухий приголосний	Дзвінкий приголосний
ç	**c**
k	**g (ğ)**
p	**b**
t	**d**

!!! Увага !!! Турецькі граматисти вважають, що глухі літери буде легше запам'ятати, якщо завчити словосполучення ***fıstıkçı Şahap***, в якому містяться всі вісім глухих (*fıstıkçı* значить *продавець фісташок*, а *Şahap – Шахап*, чоловіче ім'я). Наскільки це може допомогти – вирішувати вам:)

Вплив голосних на вимову приголосних
(Ünlülerin ünsüzlere etkisi)

Голосні літери мають вплив на характер переважної більшості приголосних. Цей вплив полягає в тому, що голосні переднього ряду пом'якшують вимову приголосних, з якими вони становлять один склад. Таке явище існує в багатьох мовах, зокрема й українській (наприклад звук "м" разом із голосною "і" автоматично набуває м'якого характеру "мі", як у слові "мілкий"), тому в переважній більшості випадків це явище не становитиме труднощів, водночас є кілька нюансів, на які **слід звернути особливу увагу**:

1) найбільше пом'якшення відчутне з приголосними "l" і "k", які на фоні голосних переднього ряду реалізуються відповідно як "ль" і "кь" (остання фонема дається особливо важко, оскільки її в українській мові просто немає), порівняймо: *bal (мед*, читається *"бал") – el (рука*, читається *"ель"), sal (пліт) – sel (повінь); ak (білий*, читається *"ак") – ek (додаток*, читається *"екь"), ahmak (дурень) – ekmek (хліб)*; *kelebek – метелик* (читається *"кьелєбекь"*), *kitap – книга, köprü – міст, köpek – собака* (читається: *"кьопекь"*).

!!! Слід звернути увагу на те, що в деяких діалектах (особливо східних, південно-східних) фонема "k" вимовляється настільки м'яко, що ми чуємо її як "чь".

!!! Слід звернути увагу також на те, що фонема "l" у переважній більшості **запозичених** слів вимовляється м'яко навіть на фоні голосних заднього ряду: *alâ* (читається *"а-^{а}ля"*) – *строкатий*, *kalp* (читається *"кальп"*) – *серце, usul* (читається *"усуль"*) – *спосіб*.

Загалом літера **"l"** – одна з найрідкісніших у турецькій мові, до того ж історично вона ніколи не траплялася на початку власне тюркських слів, тому варто звернути увагу на те, що на початку слова вона завжди вимовляється м'яко [ля; льо], незалежно від того, голосна якого ряду слідує за нею: *lojman – помешкання* (читається *"льожман"*), *lokma – кусень, lamba – лампа*. Так само м'яко вона вимовляється майже в усіх словах, запозичених із французької мови (дуже зрідка можна почути твердий варіант як у слові *kanal* – читається *"канал"*, проте *santral* – читається *"сантраль"*, хоча в реальному мовленні трапляється й твердий варіант, як і навпаки – тут маємо неусталеність орфоепічної норми), а також майже в усіх словах арабського походження. Натомість у словах турецького

походження (у яких вона переважно завершує склад: *bal – el*), в афіксах турецького походження (наприклад *-lar, -la, -luk* тощо), вона підлягає гармонії, тобто з голосними переднього ряду звучить м'яко, з голосними заднього ряду – твердо (у певних індивідуальних чи регіональних реалізаціях – пом'якшено)**.**

Водночас слід звернути увагу на той факт, що вимова звука "l" має багато регіональних, гендерних й індивідуальних особливостей. Наприклад, у жіночому мовленні вона звучить набагато м'якше, ніж у чоловічому (м'якість вимови загалом властива жіночому турецькому мовленню). Крім того, є й окремі формальні особливості; літера "l" в афіксах *-la* (це може бути або афікс, що творить дієслова від інших частин мови, або ж афікс орудного післяйменника при його написанні разом – детально розглядатиметься в уроці 13) і такий самий склад в основі слова, а також губний варіант афікса *-lı (-lu)*, коли він додається **до основи, що закінчується на літеру "у"** (єдиний у турецькій мові середньоязиковий приголосний), завжди має м'яке "середньоєвропейське" звучання, наприклад: *uzun boylu – довгий на зріст* (читається *"бойл'у"*), *onaylamak – схвалювати, затверджувати* (читається *"онайл'амак"*), *paylaşmak – ділитися* (читається *"пайл'ашьмак"*) *babasıyla – разом із його батьком* (читається *"бабасийл'а"*), *yayla – плато* (читається *"яйл'а"*). В інший афіксах (крім зазначених *-la* і *-lu*) маємо своєрідну "пом'якшену" реалізацію – між твердою і м'якою вимовами (така "пом'якшена" вимога нерідко буває і в інших випадках із голосними заднього ряду на початку складу – не лише після приголосної "у", проте це не є системою);

2) звуки "c" і "ç" завжди артикулюються чітко – так само, як в українській мові; їхнє пом'якшення на фоні голосних переднього ряду дуже незначне: *cam – скло* (читається *"джам"*, а не *"джям"*), *babacık – таточко, coğrafya – географія, cumhuriyet – республіка, cennet – рай, cilt – том, cömert – щедрий, cüzdan – гаманець*; *çam – сосна* (читається *"чам"*, а не *"чям"*), *çıkmak – виходити, çocuk – дитина, çuval – торба, çeviri – переклад, çivi – цвях, çözmek – розв'язувати, çünkü – тому що*;

3) звуки "j" і "ş" натомість завжди вимовляються трохи пом'якшено, навіть коли трапляються на фоні голосних заднього ряду: *jale – желе, şart – умова, şans – шанс*;

4) звук "r" нерідко пом'якшується незалежно від позиції, наприкінці складу він чується як звук "rsh" (*саме як один м'який звук*), інколи наприкінці складу чи слова цей звук взагалі зникає (як це нерідко чуємо у словоформі *yarıyor – він/ вона робить*); нерідко, особливо в жіночому мовленні, звук "r" настільки м'якшає, що стає чимось подібним до відповідного звука в англійській мові;

!!! Увага !!! Слід бути особливо уважними під час вимови приголосних звуків у поєднанні з голосним "e", оскільки на відміну від багатьох мов у турецькій цей звук не звужується, а залишається широким, наприклад: *ben – я* (читається *"бен"*, а не *"бєн"*), *ve – і* (читається *"ве"*, а не *"вє"*), *sen – ти* (читається *"сен"*, а не *"сєн"*), *mektup – лист* (читається *"мектуп"*, а не *"мєктуп"*).

Винятком з цього правила є звук "l", який "звужує" голосний "e" (на противагу тому, що ми маємо в українській мові), у результаті чого ми отримуємо щось на зразок середньоєвропейського *"ль"* (кінчик язика має упиратися в альвеоли, а стінка язика не має притискатися до піднебіння): *leylek – лелека* (читається *"лєйлєкь"*), *elemek – відсівати, просіювати* (читається *"елємекь"*, а не *"елемек"*). Як ми зазначали вище, таке "середньоєвропейське" "l" можна почути навіть з голосними заднього ряду.

!!! Увага !!! Слід також звернути особливу увагу на те, що звуки "t" і "d" на фоні голосних переднього ряду пом'якшуються дуже незначно, так само як це відбувається в українській мові; частотною помилкою російськомовних студентів є їхнє пом'якшення такою мірою, що в звучанні виникає призвук "ць"/ "дзь" (коли стінка язика прилягає до піднебіння – цього не має бути, кінчик язика має впиратися в альвеоли): *Türkiye – Туреччина* (*"Тюркіє"*, але в жодному разі не *"цюркіє"*), *titremek – трястися* (*"тітремекь"*, але в жодному разі не *"цітремек"*), *didik* – (*"дідікь"*, але в жодному разі не *"дзідзік"*). Звуки "t" і "d", надто ж наприкінці слова чи складу, вимовляються із відчутним придихом, подібним до того, що маємо в англійській мові. Це нерідко стосується й звука "p".

!!! Варто звернути увагу !!! Літера **"p"** не трапляється в тюркських словах (так само як й арабських – арабських запозичень на цю літеру немає), тому слова, що починаються на цю літеру, переважно становлять запозичення: насамперед перські (*pabuç – підошва, paça – штанина, padişah – падишах, paha – ціна, pak – чистий, pamuk – бавовна, вата, para – гроші, parça – шмат, pazar – базар, peder – батько, святий отець, pehlivan – богатир, pencere – вікно*), французькі (*paket – пакет, palet – палітра, palto – пальто, panik – паніка, pankart – плакат, panjur – віконниці, жалюзі, pano – панно, pansuman – пов'язка, pantolon – штани, paragraf – абзац, paralel – паралельний, parametre – параметр, parantez – дужки, paraşüt – парашут, parite – паритет, parke – паркет, parti – вечірка, партія*), трохи менше – італійські (*pala – палаш, palanga – лебідка, підйомний кран, palyaço – паяц, блазень, papa – папа (римський), parola – пароль, pasta – тістечко, peçete – серветка*), кілька – грецькі (*paçavra – ганчірка, palamar* – швартов, *palamut – жолудь, panayır – ярмарок, papaz – пін*), навіть іспанські (*palavra – брехня, вигадки*); окремі слова мають на початку літеру **"p"**, що трансформувалася шляхом оглушення з літери **"b"** (*papağan – папуга*). У власне тюркських словах може траплятися у звуконаслідуваннях або образонаслідуваннях (*pırıl pırıl* – наслідування яскравому блиску).

Літера *yumuşak g (ğ)*

З усіх перелічених приголосних лише **дзвінка "ґ"** має специфічну вимову, що залежить він позиції літери у слові чи складі, а також від того, з голосним якого ряду ця приголосна поєднана:

1) коли "ğ" трапляється наприкінці складу (слова) після голосної заднього ряду, вона не вимовляється, а лише подовжує попередній голосний: *bağ – виноградна лоза* (читається *"ба²а"*), *çağ – час, вік, ağ – сітка, мережа, ağlamak – плакати, bağlamak – єднати, зв'язувати*;

2) коли "ğ" трапляється в середині слова між двома голосними переднього чи заднього ряду, вона не вимовляється, проте "стягує" дві голосні літери: *bağırmak – кричати, волати* (читається *"ба²ирмак"*), *değirmen – млин, değiştirmek – змінювати, eğer – якщо*;

3) коли "ğ" трапляється наприкінці складу (слова) після голосного переднього ряду, вона дає звук, подібний до звука "у": *değnek – палиця* (читається *"де²йнекь"*), *eğlenmek – розважатися.*

!!! Проте !!! Слід зважати на те, що "ğ" дає задньоязиковий звук (він артикулюється в тому самому місці, що й український "г", але без самого призвуку *г*), а отже, попри те, що він не вимовляється і стягує/ подовжує звук, таке стягнення/ подовження має задньоязикове звучання. Те саме стосується і тонкої відмінності від звука "у", який хоча й подібний до "ğ", проте є середньоязиковим і не має "горлового" призвуку.

Апостроф
(*Kesme işareti*)

У турецькій мові є апостроф – *kesme işareti* (’). Він використовується для відділення власних імен (імен і прізвищ людей, географічних назв тощо) від доданих до них **граматичних** афіксів (на вимові це жодним чином не позначається).

У старішій орфографічній нормі можна було побачити використання апострофа в корені кількох арабських слів (*sa'at – годинник, година*, *mes'ele – проблема*, *meb'us – депутат*), проте в сучасній турецькій мові такої норми немає. У вимові такий апостроф історично відтворювався як "розрив" звука; таке зрідка можна почути й у сучасній мові.

Іншомовні запозичення
(*Alıntı Sözcükler*)

!!! Варто звернути увагу !!! У сучасній турецькій мові є значний прошарок слів, запозичених з інших мов, передусім арабської, перської, французької, менше – з англійської, грецької, італійської, німецької. Попри те, що ці запозичені лексеми адаптуються до фонетичних правил турецької мови, вони нерідко містять особливості, не властиві словам тюркського походження. Як же відрізнити слово іншомовного походження від тюркського слова? Маємо пам'ятати особливості, властиві словам тюркського походження:

1) у словах тюркського походження у другому складі ніколи не трапляються літери "o" і "ö"; так само не буває, щоб губна слідувала в наступному складі після негубної, а отже, слова *doktor – лікар*, *horoz – півень*, *motor – мотор*, *balon – куля*, *maydanoz – петрушка*, *koro – хор*, *sigorta – страхування, запобіжник*, *kozmopolit – космополіт* і подібні мають нетюркське походження;

2) у словах тюркського походження ніколи не трапляються звуки й літери "f", "h", "j", а отже слова на зразок *fiil – дія, дієслово*, *fayda – користь*, *faal – дієвий, активний*, *fakir – бідний*, *fasıl – період, етап*, *misafir – гість*, *insaf – милість*, *saf – наївний*, *final – фінал*, *hafta – тиждень*, *haber – новина*, *hüküm – рішення*, *hasır – циновка*, *hisar – фортеця*, *jandarma – жандарм*, *jilet – лезо для гоління*, *jokey – жокей*, *baraj – гребля* мають нетюркське походження (переважно арабське чи французьке).

Водночас звуки й літери "f" і "h" можуть траплятися у *звуконаслідувальних й образонаслідувальних словах* (використовуються переважно в парній формі) тюркського походження, на які турецька мова дуже багата, а також у словах, похідних від звуконаслідувань й образонаслідувань й у вигуках. Отже, слова на кшталт: *fıkır fıkır* – наслідування звука води, що кипить чи бурлить, *fıkırdamak* – кипіти, вирувати, клекотіти, *fıkırtı* – кипіння, бурління, клекотання; *fısıl fısıl* – наслідування шепоту, *fısıldamak* – шепотіти, *fısıltı* – шепіт; *fısır fısır* – наслідування тріскоту при горінні, з тріском, *fısırdamak* – горіти з тріском, тріщати при горінні, *fısırtı* – легкий тріск, шурхіт; *fokur fokur* – наслідування кипіння, бурління води, *fokurdamak* – сильно кипіти, бурлити, клекотіти (про воду), *fokurtu* – кипіння, клекотіння, бурління (наприклад, води в каструлі, чайнику); *hırıl hırıl* – наслідування хрипіння або хропіння, *hırıldamak* – хрипіти, хропіти, *hırıltı* – хрипіння, хропіння; *hışır hışır* – наслідування шурхоту, шурхотіння, *hışırdamak* – шурхотіти, *hışırtı* – шурхіт; *of – ох, ой* (висловлює жаль, сум); *oh – ах, ух* (висловлює захват, радість).

У кількох словах тюркського походження трапляється звук "f" як результат оглушення звука "v": *öfke – гнів, yufka – крихкий, тонкий, ламкий, ufak – маленький, дрібний*;

3) на початку тюркських слів не трапляються звуки й, відповідно, літери "c", "ğ", "l", "m", "n", "r", "v", "z"; такі слова (крім "ğ", якої на початку слова не буває взагалі) становлять запозичення: *cahil – невіглас, can – душа, cebir – примус, lamba – лампа, lázım – необхідно, треба, leğen – великий таз, цебер, корито, mavi – блакитний, nane – м'ята, rapor – звіт, renk – колір, rezil – зганьблений, ruh – дух, vakum – вакуум, vasıf – якість, властивість, vazo – ваза, vezin – віршовий розмір, vize – віза, zil – дзвоник*.

Виняток можуть становити лише звуконаслідувальні й образонаслідувальні слова, як-от: *melemek – мекати*; *mırıl mırıl* – наслідування бурмотіння, мурчання *mırıldanmak – бурмотіти, буркотіти, говорити собі під ніс, мимрити; муркотіти, mırıltı – бурмотіння, буркотіння*; *mışıl mışıl* – наслідування безтурботного сну, спокійного стану; *miyav* – наслідування нявчання кота; *ninni – колискова*; *vınlamak – дзижчати, свистіти*; *vızır vızır* – наслідування швидкої дії, що легко виконується, швидко, моментально;

4) наприкінці слів тюркського походження не трапляються дзвінкі "b", "c", "d", "g"; у запозичених (переважно з арабської мови) словах вони оглушуються (*hesap – рахунок, kitap – книга, taç – корона*), проте при нарощуванні афіксів, що починаються з голосної, знов набувають дзвінкого характеру (*hesabı – його рахунок, kitabı – його книга, tacı – його корона*);

5) у словах тюркського походження ніколи не трапляються дві голосні поспіль: усі такі слова становлять іншомовні запозичення: *aile – сім'я, arkeolog – археолог, fuar – ярмарок, kaos – хаос, kuaför – перукар, matbaa – друкарня, realizm – реалізм, saat – година, годинник, ziraat – сільське господарство*;

6) на початку слів тюркського походження ніколи не трапляються дві приголосні поспіль; слова на зразок *tren – потяг, spor – спорт, grup – група, Fransa – Франція, kral – король, kraliçe – королева, kravat – краватка, kreş – ясла, gram – грам, granit – граніт, plan – план, Slav – слов'янський* є запозиченнями. Носієві турецької мови важко вимовляти таке сполучення звуків, тому між ними він вставляє голосну, і ми чуємо: *tiren, sipor, gurup, kıravat, pilan* (інколи таку реалізацію можна побачити навіть і на письмі). Нерідко такі запозичення асимілюються на письмі, і перед першою приголосною виникає голосний, наприклад: *İskandinav – скандинавський, İslav – слов'янський*.

Так само дві приголосні поспіль не трапляються й у середині коренів тюркського походження, тому запозиченими є такі слова, як: *bakkal – бакалійник, hakkı – його*

право, *hisse – акція*, *kıssa – оповідання*, *millet – нація*, *şeffaf – прозорий*, *şiddet – сила*, *zimmet – борг*. У турецькій мові подвоєння приголосної можна надибати лише на стику кореня й афікса: *bıkkın – стомлений*, *sessiz – мовчазний*, *yolluk – припаси для подорожі*, *yuttum – я проковтнув*.

У тюркських словах певні поєднання приголосних трапляються лише наприкінці кореня (основи слова), як-от: *ölç – виміряй* (корінь дієслова *ölçmek – виміряти*), *kalk – встань* (корінь дієслова *kalkmak – вставати*), *kısalt – скороти* (корінь дієслова *kısaltmak – скорочувати*), *sevinç – радість*, *dinç – здоровий*, *denk – рівний, еквівалентний*, *ant – клятва*, *Türk – турок, тюрк*, *sarp – крутий, урвистий*, *pars – леопард*, *ört – покрий* (корінь дієслова *örtmek – покривати*), *üst – верх*.

Вправи

1. Прочитайте слова, що починаються з голосної (у словах, що мають наголос не на останньому складі, поставлено відповідну позначку – звертайте на неї увагу; також зверніть увагу на те, що у словосполученнях ***основний наголос*** *має падати на* ***останній склад першого слова****):*

A

aba, abanmak, abartmak, abla, abluka, abuk sabuk, ácaba, acar, acele, acemi, acı badem, aç, açmak, açık, açıklamak, ad, ada, adam, adamak, aday, adım, afacan, ağ, ağa, ağabey, ağaç, ağarmak, ağı, ağır, ağıt, ağız, ağlamak, ağrımak, ahmak, ákbaba, akmak, ak ciğer, akça, akıl, ahır, akın, akış, alışkanlık, akrobat, aksak, aksırık, aksi, akşam, aktarmak, ala balık, alaca karanlık, alan, alay, alçak, aldatmak, aldırmak, alıcı, alın, almak, alışmak, alt, altı, altın, amaç, amca, Amérika, ana, anahtar, anáyasa, áncak, andırmak, anmak, anlamak, anlatmak, anlam bilimsel, anlaşmak, ant, ápaçık, aptal, ara, araba, aracı, araç, aralık, aramak, alıştırma, araştırmak, arı, arka, arkadaş, armağan, armut, arpa, art, artırmak, asıl, asker, askı, asmak, aslan, aşağı, aş, aşı, aşılamak, aşırı, aşmak, at, atlamak, ata, ateş, affetmek, avuç, ayak, ayákkabı, ayarlamak, ayaz, ayı, ayırmak, ayna, áynen, áyrıca, ayrıntı, azmak, azgın, az;

E

ebeveyn, ebru, edilgen çatı, edinmek, eféndi, egemen, eğmek, eğik, eğilmek, eğilim, eğitim, eğlence, eğlenmek, eğri büğrü, eh, ehliyet, ek, ekim, eklemek, ekmek, eksik, ekşi, el, elbétte, elbise, elçi, elçilik, eldiven, eleştiri, eleştirmek, elli, elma, emek, emin, emir, emniyet, en, ender, endişe, engel, engellemek, ense, epey, er, erik, erimek, erişmek, erkek, erken, ermek, ertesi, esas, eser, esirgemek, eski, eskimek, esmek, esmer, eş, eşek, eşit, eşlik etmek, eşsiz, et, etek, etki, etmek, ettirgen çatı, ev, evcil hayvan, evet, evli, evvel, eylem, ezan, ezberlemek, ezmek;

I

ıhlamur, ılık, ırak, ırk, ırkçı, ırmak, ısı, ısınmak, ısıtmak, ısırmak, ıslak, ıslatmak, ıslık çalmak, ısmarlamak, ıspanak, ısrar etmek, ıstakoz, ıstırap, ışık, ızgara;

İ

iç, içeri, içerik, içermek, íçgüdü, için, içki, içmek, içtenlik, iddia, iftar, iğne, iğrenmek, ihmal, ihtimal, ihtiyar, iki, ikiz, ikram, iktidar, ilaç, ileri, ilerlemek, iletişim, ilgi, ilgilenmek, ilik, ilim, ilişik, ilişki, ilk, ilke, ilköğretim, ilk yardım, iltifat, imam, imrenmek, imzalamak, inanmak, inandırmak, inat, ince, incelemek, indirim, indirmek, inek, iniş, inmek, inkılap, insan, insani yardım, insanoğlu, ip, ipek, iri, irtibat, isim, iskambil, iskéle, iskónto, İslam, ispatlamak, İstánbul, istek, istemek, isyan etmek, iş, iş birliği, işçi, iş gücü, işitmek, işkence, işlemek, işletme, işlev, iştah, işte, it, itmek, iyelik, iyi, iyíce, iyimser, iz, izin, izlemek;

O

obur, ocak, oda, odaklanmak, odun, oğul, ok, okeylemek, okşamak, okul, okullu, okuma, okumak, okunaklı, okuyucu, okyánus, olağan, olağánüstü, olanak, olanaklı, olanaksız, olası, olasılık, olay, oldúkça, olgunlaşmak, olmak, olta, olumlu, olumsuz, oluşmak, omuz, on, onarım, onarmak, onaylamak, onlar, on para etmez, onur, opéra, órada, oran, oránla, órası, ordu, orman, orta, ortaç, Orta Doğu, ortak, ortaklaşa, ortaklık, ortalama, ortam, ortanca, orta şekerli, oruç, Osmanlı İmparatorluğu, ot, otlamak, otoyol, oturak, oturmak, oturum, otuz, oy, oyalamak, oy birliği, oy çokluğu, oylamak, oynamak, oyun, oyuncak, oyuncu;

Ö

öbek, öbür, öbür gün, ödemek, ödenek, ödev, ödül, ödüllendirmek, ödünç, öfke, öfkelenmek, öge, öğle, öğlen, öğle yemeği, öğrenci, öğrenci kimliği, öğrenci yurdu, öğrenim, öğrenmek, öğretim, öğretmek, öğretmen, öğüt, öğütlemek, ökçe, öksürmek, öksürük, öküz, ölçmek, öldürmek, ölmek, ölü, ölüm, ölüm kalım meselesi, ölümsüz, ölümsüzleştirmek, ömür, ön, önce, önder, önem, önemli, önemsemek, öneri, önermek, öngörmek, önlem, önlemek, önsezi, öpmek, öpüşmek, ördek, örgüt, örnek, örneklendirmek, örtmek, örtü, örümcek, öte yandan, ötürü, övgü, övmek, övünmek, öykü, öyle, öz, özel, özelleştirmek, özellikle, özen göstermek, özendirmek, öz geçmiş, özgür, özgürlük, öz kardeş, özlemek, özne, özür dilemek, özveri;

U

ucuz, ucuzlamak, uç, uçak, uçmak, uçsuz bucaksız, uçtan uca, uçurum, uçuş, ufacık, ufak, ufak para, ufak tefek, ufuk, uğramak, uğraşı, uğraşmak, uğur, uğurlu, Ukráyna, Ukráynalı, ulam, ulaşım, ulaşmak, ulaştırmak, ulu önder Atatürk, ulus, ulusal, uluslararası, ummak, umut, umut verici, un, unutkan, unutmak, unvan, úpuzun, usanç, usanmak, uslu akıllı, usta, usul, usúlcacık, uşak, utanç, utandırmak, utanmak, uyandırmak, uyanmak, uyarı, uyarmak, uydu, uydurmak, uygar, uygarlık, uygulamak, uygulamalı dil bilimi, uygun, uyku, uykulu, uykusuz, uymak, uyum, uyumak, uzak, uzaklaşmak, uzaklaştırmak, uzaklık, uzamak, uzanmak, uzatmak, uzay, uzlaşmak, uzman, uzun, uzunluk;

Ü

ücret, ücretli, ücretsiz, üç, üç boyutlu, üç buçuk, üçgen, üçüncü, üflemek, ülke, ülkü, ümit, ümitlendirmek, ün, üniforma, ünlem, ünlem işareti, ünlü, ünsüz, üretici, üretim, üretmek, ürkek, ürkmek, ürpermek, ürün, üs, üst, üstat, üstelemek, üstelik, üstlenmek, üst kat, üstün, üstűnkörü, üstünlük, üst üste, üşenmek, üşümek, üşütmek, ütü, ütülemek, üvey kardeş, üye, üzer, üzgün, üzmek, üzülmek, üzüm, üzüntü.

!!! Відкритий Інтернет-ресурс, який допоможе Вам перевірити вимову слова (особливо це може бути актуальним для слів арабського походження з довгими голосними): http://trttelaffuz.com/. Також можна послуговуватися останнім виданням Тлумачного словника турецької мови (*Türkçe Sözlük*), що регулярно видається Турецьким лінгвістичним товариством (*TDK, Türk Dil Kurumu*). З певними пересторогами можна використати й ресурс *FORVO* (https://forvo.com/), який існує також у вигляді додатка для *Android*.

2. Вивчіть напам'ять іменники:

yer	місце; земля
insan	людина
yıl	рік
gün	день
iş	робота, справа
şey	щось; *також слово-паразит, що використовується замість іншого, забутого слова*; *у сполученні* bir şey *значить* щось, що-небудь
ara	проміжок; перерва
el	рука
zaman	час
çocuk (ğu)	дитина

УРОК 2

ВСТУПНИЙ ФОНЕТИЧНИЙ КУРС

Закон гармонії голосних
Палатальна (велика) гармонія голосних
Лабіальна (мала) гармонія голосних
Типологія афіксів і практичне застосування правил гармонії
Двоваріантні афікси
Чотириваріантні афікси
Афікси, що не підлягають гармонії голосних
Поняття про корінь і основу слова
Поняття про множину
Поняття про морфологічну форму інфінітива

Закон гармонії голосних
(Ünlü Uyumu)

Ключовий фонетичний закон у турецькій мові – це закон гармонії голосних і приголосних, або сингармонізм. Він складається з трьох основних правил: 1) палатальна гармонія; 2) лабіальна гармонія; 3) гармонія приголосних (розглядатиметься в наступному уроці). Сингармонізм має вплив на всю систему турецької мови як на рівні словотвору, так і на рівні граматики. Система афіксації, тобто додавання словотворчих і словозмінних (граматичних) афіксів до слова, має у своїй основі саме сингармонізм.

Палатальна (велика) гармонія голосних
(Büyük Ünlü Uyumu)

!!! Зверніть увагу !!! Палатальний – це значить "середньоязиковий"; палатальні звуки творяться підйомом середньої частини ("спинки") язика до твердого піднебіння. **Лабіальний** – це значить губний.

Палатальна гармонія, або **"велика гармонія голосних"** – основне фонетичне правило турецької мови. Воно полягає в тому, що в корені чи основі слова тюркського походження вслід за голосною заднього ряду (*kalın ünlü*) має йти голосна заднього ряду: *araba – машина*, *baba – батько*, *uçak – літак*, *çocuk – дитина*, *kapı – двері*; і навпаки: услід за голосною переднього ряду (*ince ünlü*) має йти голосна переднього ряду: *öğrenci – учень, студент*, *öğretmen – учитель*, *ödev – завдання*, *işçi – робітник*, *silgi – ластик*.

!!! Нагадаємо, що голосними заднього ряду є ***a, ı, o, u***, а голосними переднього ряду є ***e, i, ö, ü***.

Велика гармонія може порушуватися в корені слів, запозичених з інших мов, як у словах: *taksi – таксі, metro – метро, profesör – професор, pilot – пілот, çikolata – шоколад, dünya – світ*. Водночас вона **ніколи не порушується** під час додавання афіксів. Наприклад, афікс множини має **два фонетичних варіанти**: один – з голосною заднього ряду (*-lar*), другий – з голосною переднього ряду (*-ler*). Коли ми хочемо утворити множину, ми зважаємо **на останню голосну** у слові, визначаючи, до якого ряду вона належить, й обираємо афікс множини з відповідним великій гармонії фонетичним варіантом: *uçak – uçaklar: літак – літаки, öğrenci – öğrenciler: учень – учні.*

Водночас є кілька турецьких слів, що не містять гармонії голосних: *kardeş – брат, anne – мама, şişman – товстий, elma – яблуко*. Їх маємо розглядати як винятки, що сформувалися історично. Крім того, гармонії може не бути у складених слова (композитах, що складаються з двох слів/ основ), як-от: *bilgisayar – комп'ютер* (*bilgi – інформація, sayar – той, що обчислює*), *zeytinyağı – оливкове масло* (*zeytin – оливка, yağ – масло*).

!!! Зверніть увагу на те, що при умовному написанні афіксові завжди передує риска, що позначає корінь чи основу слова, до якого цей афікс має потенційно додатися: *-lar*.

Лабіальна (мала) гармонія
(Küçük Ünlü Uyumu)

Лабіальна гармонія, або **"мала гармонія голосних"** полягає в тому, що в корені чи основі слова після негубного голосного (*düz ünlü*) може йти лише негубний голосний, тоді як після губного голосного (*yuvrarlak ünlü*) може йти або вузький губний (*u, ü*), або ж широкий негубний (*a, e*). Мала гармонія, так само як і велика гармонія, широко використовується під час додавання афіксів. Наприклад, афікс присвійності першої особи однини (тобто *мій, моя, моє*) має чотири фонетичні варіанти з вузькою голосною: два негубних (*-i/ -ı*) і два губних (*-u/ -ü*): *-im/ -ım/ -um/ -üm*. Якщо ми хочемо додати цей афікс до кореня чи основи слова, маємо так само подивитися на **останній голосний у слові** й за правилом малої гармонії обрати необхідний варіант: *öğretmen – öğretmenim: вчитель – мій учитель, göz – gözüm: око – моє око, kız – kızım: дочка – моя дочка, bal – balım: мед – мій мед, gül – gülüm: троянда – моя троянда, kil – kilim: глина – моя глина*.

!!! Нагадаємо !!! Губними голосними є ***o, u, ö, ü***; негубними голосними є ***a, e, ı, i***. Широкими голосними є ***a, e, o, ö***, вузькими голосними є ***ı, i, u, ü***.

Типологія афіксів і практичне застосування правил гармонії голосних

На практиці все виглядає не так жахливо, як у теорії! Насправді типів афіксів – як словотворчих, так і граматичних – у турецькій мові є лише два: 1) двоваріантні афікси; 2) чотириваріантні афікси.

Двоваріантні афікси

Двоваріантний афікс завжди має у своєму складі одну з двох широких негубних голосних: ***a*** або ***e***; у різних двоваріантних афіксах ці голосні завжди залишаються незмінними; змінюються лише приголосні. Найбільш поширений двоваріантний афікс ми вже бачили вище – це афікс множини (*-lar/ -ler*). Для того, щоб додати афікс до слова, ми дивимося лише на **останню голосну** в цьому слові – інші голосні чи приголосні нас не цікавлять (нехай навіть слово закінчується на приголосну – ми все одно дивимося на останню голосну), і якщо остання голосна у слові є голосною заднього ряду **a, ı, o, u**, то ми додаємо варіант афікса з голосною **a**; якщо остання голосна у слові є голосною переднього ряду **e, i, ö, ü**, то ми додаємо варіант афікса з голосною **e**.

!!! Велика гармонія голосних !!!

a, ı, o, u → a

e, i, ö, ü → e

Приклади:

ev – будинок, evler – будинки;
masa – стіл, masalar – столи;
kardeş – брат, kardeşler – брати;
gül – квітка, güller – квітки;
göl – озеро, göller – озера;
bardak – склянка, bardaklar – склянки;
çocuk – дитина, çocuklar – діти;
öğrenci – студент, öğrenciler – студенти;
profesör – професор, profesörler – професори.

Чотириваріантні афікси

Чотириваріантний афікс завжди має у своєму складі одну з чотирьох вузьких голосних: **ı, i, u, ü**. Змінюються приголосні, але ці чотири голосні залишаються незмінними. Додавання цього афікса здійснюється за правилом малої гармонії голосних, а отже, для того щоб знайти необхідний варіант, ми маємо подивитися

на останню голосну у слові – знову-таки незважаючи на приголосні й інші голосні – й застосувати схему: якщо остання голосна у слові **a, ı**, то ми додаємо варіант афікса з **ı**; якщо остання голосна у слові **e, i**, то ми додаємо варіант афікса з **i**; якщо остання голосна у слові **o, u**, то ми додаємо варіант афікса з **u**; якщо остання голосна у слові **ö, ü**, то ми додаємо варіант афікса з **ü.**

!!! Мала гармонія голосних !!!

a, ı → ı
e, i → i
o, u → u
ö, ü → ü

На прикладі додавання афікса присвійності першої особи однини (*мій, моя, моє*) ***-ım/ -im/ -um/ -üm*** продемонструємо використання чотириваріантного афікса:

ev – будинок, evim – мій будинок;
kardeş – брат, kardeşim – мій брат;
gül – квітка, gülüm – моя квітка;
göl – озеро, gölüm – моє озеро;
duvar – стіна, duvarım – моя стіна;
sedir – диван, sedirim – мій диван;
monitör – монітор, monitörüm – мій монітор;
kul – раб, kulum – мій раб.

!!! Для інформації:
одноваріантні афікси, що не підлягають гармонії голосних
(*Ünlü uyumuna uymayan ekler*)

У турецькій мові є сім афіксів (два граматичних і чотири словотворчих), що не підлягають (один з цих афіксів – частково не підлягає) гармонії голосних, тобто реалізуються лише в одному фонетичному варіанті; цими афіксами є:

1) ***-yor*** – афікс теперішнього часу: *Türkçe öğreni**yor**um – Я вчу турецьку мову*;

2) ***-ken*** – афікс дієприслівника одночасної дії: *Gazete okur**ken** etrafımda bir şey göremiyorum – Коли я читаю газету, я нічого не бачу навколо себе*;

3) ***-ki*** – афікс, що творить локативні і присвійні прикметники, локативні займенники й автономні присвійні займенники, а також інші окремі прикметники: *sabah**ki** gazete – ранкова газета*; *Kıyıv'da**ki** müzeler – Київські музеї*; *burada**ki** insanlar – тутешні люди*;

4) ***-leyin*** – афікс, що творить прислівники часу: *sabah**leyin** – зранку*; *akşam**leyin** – увечері*;

5) ***-(i)mtırak*** – афікс, що творить прикметники зі значенням приблизності: *sarı**mtırak** – жовтуватий*; *kırmızı**mtırak** – червонуватий*; *yeşil**imtırak** – зеленуватий*.

6) ***-giller*** – афікс, що слугує для творення від іменників спеціальних термінів зі збірною семантикою, що позначають родину (рід) у класифікаціях тваринного і рослинного світів: *bakla**giller** – бобові, çançiçeği**giller** – дзвоникові*;

7) ***-daş*** – афікс, що має чотири фонетичні варіанти (*-daş, -deş, -taş, -teş*), проте в деяких словах не підлягає гармонії і є одноваріантним; слугує для творення від іменних основ іменників, що позначають особу, залучену до спільної діяльності (значення спільності, єдності), а також прикметників із таким самим значенням. Приклади таких слів з афіксом, що не підлягає гармонії: *dindaş – одновірець, gönüldaş – задушевний друг, meslektaş – колега, ülküdaş – прибічник, прихильник.*

Усі решта афіксів є або двоваріантними, або чотириваріантними.

!!! У цьому навчальному посібнику на початковому етапі кількість варіантів афікса позначатиметься маленькою цифрою після афікса: *-lar*^{2} *– двоваріантний афікс, -ım*^{4} *– чотириваріантний афікс*. У наступному уроці ми побачимо, що деякі афікси можуть мати також варіанти, де чергується перша приголосна літера, як у наведеному вище афіксі *-daş/ -taş*.

Отже, принципи додавання афіксів ми вже засвоїли. Для того, щоб остаточно вивчити турецьку мову, нам слід лише збільшити свій словниковий запас принаймні до необхідного мінімуму та вивчити словотворчі й морфологічні афікси. У цьому, власне, і полягає на 99 % турецька мова.

Поняття про корінь і основу слова
(Kök ve gövde)

Корінь слова – це мінімальна частина слова, яку далі можна розділити лише на фонеми (звуки), тоді як **основа слова** становить корінь слова з доданими до нього словотворчими і/ або граматичними афіксами; тобто корінь слова неможливо поділити на подальші смислові одиниці мови, тоді як з основи слова вичленовуються власне корінь і афікс (або афікси, якщо їх багато). Так, слово *Türkçe – турецька (мова)* становить основу, у якій ми можемо виділити корінь *Türk – турок, тюрк* і словотворчий *-çe*, що творить іменники, прикметники і прислівники; слово *evim – мій будинок* становить основу, в якій можемо виділити

корінь *ev – дім, будинок* і граматичний чотириваріантний афікс присвійності першої особи однини *-im*.

Поняття про множину
(Çoğul eki)

Множина в турецькій мові твориться шляхом додавання до кореня (основи) іменника двоваріантного афікса *-lar/ -ler*; згадаймо наведені вище приклади: *uçak – uçaklar: літак – літаки*, *öğrenci – öğrenciler: учень – учні*.

Від української чи англійської турецька множина відрізняється тим, що на її творення не накладаються **жодні обмеження** семантичного плану. Наприклад, в англійській мові є слова, що вживаються лише в однині чи лише у множині; в англійській чи українській мовах є слова, від яких не твориться форма множини – у турецькій мові всього цього немає, і афікс множини можна додати до будь-якого слова. Якщо афікс множини додано до обчислюваного іменника, то йдеться про певну множинність предметів, осіб тощо (*kalem – ручка*, *kalemler – ручки*; *defter – зошит*, *defterler – зошити*); якщо ж афікс множини додано до необчислюваного іменника, наприклад абстрактного, як *кохання*, чи речовинного, як *бензин*, то мається на увазі або його значна кількість/ обсяг, або ж поширеність на великій території чи інтенсивність реалізації (як наприклад із словами: *toz – пил*, *tozlar – багато пилу*; *aşk – кохання*, *aşklar – багато кохання* або *сильне кохання*; *petrol – бензин, нафта*, *petroller – багато бензину, нафти*).

Поняття про морфологічну форму інфінітива
(Eylemlik)

У турецькій мові за зовнішньою (морфологічною) формою в переважній більшості випадків неможливо відрізнити одне від одного слова, належні до різних частин мови: на вигляд іменник не відрізнити від прикметника, від прислівника чи від форм дієслова. Чи не єдина морфологічна форма, яку просто відрізнити від усіх інших – це інфінітив, тобто неозначена (словникова) форма дієслова. Вона має свій окремий морфологічний показник – двоваріантний афікс ***-mak/ -mek***. Отже, коли ми бачимо слово, що закінчується на афікс *-mak/ -mek* – це неозначена форма дієслова: *başlamak – починати*; *sevmek – любити, уподобати*; *istemek – хотіти, просити, вимагати*; *yazmak – писати*; *okumak – читати*; *görmek – бачити*; *duymak – чути, відчувати*. Якщо відкинути від неозначеної форми афікс *-mak/ -mek*, то те, що залишається, має назву **основа дієслова**; вона нам дуже знадобиться в подальшому, адже саме вона бере участь у дієслівній словозміні: від неї творяться часові форми, дієприкметники, дієприслівники тощо.

Вправи

1. Прочитайте слова, що починаються з приголосної (у словах, що мають наголос не на останньому складі, поставлено відповідну позначку – звертайте на неї увагу; про наголос у словосполученнях ми згадували в інструкції до вправи 1 уроку 1):

B

baba, babacan, baca, bacak, bacı, bağ, bağdaş kurmak, bağımsız, bağırmak, bağırsak, bağlaç, bağlamak, bağlantı, baharat, bahçe, bahis, bahsetmek, bahtsız, bakan, bakım, bakır, bakış, bakmak, bakkal, baklava, bal, bal ayı, balık, balta, balyoz, bánka, bányo, bardak, barındırmak, barış, barut, basamak, basmak, básbayağı, basma kalıp, basit, baş, başak, başarı, başka, başkan, báşkomutan, başlangıç, başlık, báşvurmak, batı, batmak, bayağı, Bayındırma Bakanlığı, bayrak, bayram, bayramınızı kutlárım, bebek, beceri, bedel, beğenmek, beklemek, bel, belediye, belge, belirli, Belirtili Geçmiş Zaman, bélki, belli, ben, bencil, benimsemek, benzemek, beslemek, besmele çekmek, beş, bey, beyaz, beyin, bez, bezelye, bıçak, bıkmak, bırakmak, bıyık, biçim, biçmek, bilmek, bildirmek, bile, bilgi, bílhassa, bilim, bilimsel, bilinç, bin bir gece, binmek, binlérce, biraz, birdénbire, birinci, birleşme, birlik, bitki, bitmek, biz, bodrum, boğaz, boğmak, bol, bómba, bómboş, borç, bórsa, boş, boşaltmak, boy, boya, boyamak, boyúnca, bozmak, böbrek, böcek, bölge, bölüm, bölmek, bőyle, bőylece, bu, bucak, budala, búgün, buğday, buhar, bulmak, bulaşık makinesi, bulgu, bulgur, bulunmak, bulut, bunalım, buralı, burç, burun, búyrun, búzdolabı, büklüm, bülbül, bütün, büyü, büyük, büyümek;

C

cadde, cam, can, canavar, cana yakın, cánkurtaran, canlandırıcı, canlı yayın, cansız, cehennem, cemiyet, cenk, cennet, cep, cephe, cep kitabı, cep telefonu, cerrah, cesur, cetvel, cevap, cevaplandırmak, cevher, ceviz, cezalandırmak, cılız, cırlak, cırt, cıva, cıváta, cıvıl cıvıl, cibinlik, cici bici, ciddiyetsizlik, ciğer, cihan, cihaz, cilt, cimri, cin, cins, cips, civciv, coğráfya, coşku, cömert, cuma namazı, cumartesi, cumhúrbaşkanı, cüce, cümle, cüzdan;

Ç

çaba, çabucak, çabúkça, çadır, çağ, çağdaş, çağrı, çakal, çakıl taşı, çakmak, çalar saat, çalı kuşu, çalışkan, çalışmak, çalmak, çam, çamaşır makinesi, çamur, çan, çanak anten, çanta, çapraz, çapulcu, çardak, çarpıcı, çarpmak, çarşaf, çarşamba, çarşı, çatal, çatı, çatışmak, çatlak, çat pat Türkçe konuşmak, çay bardağı, çaydanlık, çay fincanı, çayır, çehre, çekici, çekiç, çekim ekleri, çekimli eylem, çekmek, çekingen, çekirdek, çekirge, çekmece, çelik, çember, çene çalmak, çerçeve, çeşit çeşit, çete, çeviri, çevirmek, çevirmen, çevirmenlik, çevre, çeyrek, çığır, çığlık, çıkarmak, çıkar yol, çıkış, çıkmak,

çıkmaz, çıldırmak, çılgíncasına, çırílçıplak, çiçek, çift, çiğ, çiğnemek, çimen, Çínce, çirkin, çivi, çizgi, çizmek, çoban, çocuk, çocuk bakıcısı, çocuksu, çoğu, çoğul eki, çok, çok anlamlı, çorap, çorba, çökmek, çöküş, çöp, çöp sepeti, çöp tenekesi, çözmek, çözüm, çözümlemek, çukur, çuval, çürük, çürümek;

D

dağ, dağarcık, dağıtmak, daha, dal, dalga, dalga geçmek, dalgákıran, dalmak, dam, damarına basmak, damga, damla, damlamak, dana eti, dans etmek, dar, darbe, dargın, darılmak, darmádağın, davranış, davranmak, davul, dayak yemek, dayanmak, dayanak, dayanılmaz durum, dayı, dede, dedíkodu, defa, defter, değer, değerlendirmek, değil, değişim, değiştirmek, değmek, dehşet, dek, dekan, deli, delik deşik, demek, demet, demir, demir yolu, denemek, denetim, denge, deniz, denizcilik, denízyıldızı, deprem, dere, dereden tepeden konuşmak, derece, deri, derin, dernek, ders, ders kitabı, dert, destek, dev, devam, deve, devir, devirmek, devlet, devletler arası, devretmek, devrim, deyiş, dış, Dış İşleri Bakanlığı, díkkafalı, dikkat, dikmek, dil, dilek, dilekçe, dilemek, din, dinç, dinlenmek, dinlenme kampı, diploma, direnmek, diri, dirsek, diş, diş hekimi, diz, dizi, dizmek, doğa, doğal, doğal gaz, doğmak, doğru, doğu, Doğu Bilimleri Fakültesi, doksan, dokunmak, dokuz, dolap, dolaşmak, doldurmak, dolma, dolmuş, dolu, domates, domuz, dondurma, donmak, dost, doymak, dökmek, dönem, dönemeç, döner, dönmek, dönüşmek, dört, döviz, dövmek, dudak, dudak boyası, duman, durak, durmak, duru, durum, durup durúrken, duvar, duygu, duymak, düdük, düğme, düğüm, düğün, dün, dürüst, düş, düşmek, düşünce, düşünmek, düz, düzen, düzgün;

F

fákat, fakir, fal, fark, fark etmek, farzetmek, fasúlye, fatúra, fayda, fazla, fener, ferah, feribot, féthetmek, fıçı, fıkra, fındık, fırça, fırıldak, fırın, fırsat bulmak, fırtına, fısıldamak, fıstık, fiil, fikir, fil, filan falan, filiz, fincan, fiyat, fűze;

G

gacırdamak, garip, gayret, gayrímenkul, gazéte, gece, gece kulübü, gece yarısı, gecikmek, geç, geçerli, geçici, geçinmek, geçirmek, geçiş, geçit, geçmek, geçmiş zaman, geç saatler, gelecek zaman, gelenek, gelir, gelişim, gelişmek, gelmek, gemi, genç, gençlik, géne, genel, genel dil bilimi, genelleştirmek, geniş, geniş zaman, gerçek, gerçekleştirmek, gerek, gerekli, gereksiz, geri, germek, getirmek, geveze, geyik, gezi, gezmek, gıcırtı, gıpta etmek, gibi, giderek, giriş, girişmek, girmek, gitmek, gittíkçe, giyecek, giyinmek, gizlemek, gizli, göbek, göç, göçmek, göğüs, gök, gőkyüzü, göl, gölge, gömlek, göndermek, gönül, gönüllü, göre, görev, görmek, görünmek, görünüş, görüş, görüşmek, görüşürüz, göstermek, götürmek, gövde, göz, gözlük, gurbet, gurur, gücenmek, güç, güçlü, güçlük, gül, güldürmek, gülmek, gümrük, gümüş, gün, gündüz,

güneş, güney, günün birinde, gürlemek, gürültü çıkarmak, güven, güvenmek, güzel, güz;

H

ha, haber, haber ajansı, haberleşmek, hac, hacı, haç, hádi, hafif, hafta, hak, hakkınız var, hakem, hákketmek, hakkında, haklı, halı, halk, hálletmek, hamam, hámdolsun, hamle, ham madde, hamur, hángi, hanım, hanímefendi, hapis, hápsetmek, haram, harcamak, harçlık, hardal, hareket, harf, harıl harıl çalışmak, haríta, harp, hasret, hasta, hastalık, haşlamak, hata, hatıra, hatırlamak, hava, haválimanı, havlu, havuz, hayal, hayat, háydi, háyır, hayran, hayret, hayvan, hayvanat bahçesi, hazır, hazırlamak, hece, hedef, hediye, hekim, héle, helva, hem, hémen, hénüz, hep, her, her gün, herkes, hesap, hesaplamak, heves, heyecan, heykel, hırs, hırsız, hız, hızlı, hiç, hiddet, his, híssetmek, hizmet, hobi, hoca, horoz, hostes, hoş, hóşgörü, hoşnut, Hrıstiyan, hücre, hücum, hüküm, hürmet, hürriyet, hüsran, hüzün;

J

jakuzi, jandárma, Japonya, jilet, jet;

K

kaba, kabahat, kabak, kaban, kabarmak, kabuk, kabul, kabullenmek, kaç, kaçak, kaçınılmaz, kaçınmak, kaçırmak, kaçış, kaçmak, kadar, kadeh, kader, kadın, kádro, kafa, kafasız, kafes, kafetérya, kahkaha, kahraman, kahvaltı yapmak, kahve, kahve cezvesi, kahve değirmeni, kahvérengi, kakmak, kalabalık, kaldırım, kaldırmak, kale, kalem, kalın, kalınlık, kalkan balığı, kalkmak, kalmak, kalp, kalp krizi, kámbiyo, kampánya, kamu, kamúoyu, kan, kanat, kandırmak, kandil, kanıt, kanmak, kap, kapak, kapalı, kapamak, kapanmak, kapatmak, kapı, kap kacak, kápkara, kaplamak, kaplan, kaplı, kaplúmbağa, kapmak, kaptan, kar, kara, karábiber, karábuğday, Karádeniz, karákol, karalamak, karamsar, karanlık, karar, karar vermek, kardeş, karga, kargo, karı, karı koca, karın, karınca, karışık, karışmak, karıştırmak, karmak, karmákarışık, karmaşık, karpuz, karşı, karşılamak, karşılaşmak, karşılaştırmak, karşılık, kartal, kasa, kasap, kasírga, kástetmek, kaş, kaşar peyniri, kaşık, kaşımak, kat, katılım, katılmak, katkı, katlamak, kátletmek, katmak, katmer katmer, kavak, kavanoz, kavga, kavga etmek, kavram, kavramak, kavun, kavurmak, kavuşmak, kaya, kayak, káybetmek, káydetmek, kaygı, kayık, kayıp, kayısı, kayıt, kaymak, kaynak, kaynamak, káynana, káynata, kaza, kazan, kazanç, kazanmak, kazmak, kebap, keçi, keder, kedi, kek, kekelemek, kel, kelebek, kelime, kemer, kemik, kenar, kendi, kendiliğinden, kent, kepçe, kere, kerevet, kerevit, kerpiç, kertenkele, kervan, kervánsaray, kesik, kesinlíkle, kesintisiz, keskin, kesmek, kestirmek, keşfetmek, kéşke, ketçap, keyif, kez, kıkırdamak, kılavuz, kılıç, kılıf, kılık, kımıldamak, kına gecesi, kınamak, kıpırdamak, kípkırmızı, kır, kırgın, kırıcı, kırık, kırılmak, kırk, kırlangıç, kırmak, kırmızı, kırsal

bölge, kısa, kısaca, kısaltma, kısım, kısır döngü, kıskanç, kıskanmak, kísmen, kısmet, kış, kíşın, kıt, kıta, kıtlık, kıvanç, kıvılcım, kıyı, kıymak, kıyma, kıymet, kız, kızarmak, kızdırmak, kızgın, kızıl, kız kardeş, kızmak, ki, kibrit, kilim, kilíse, kilit, kilitlemek, kilitli, kim, kimi, kimlik, kimse, kimya, kimyasal, kin, kiralamak, kiralık, kiraz, kirletmek, kirli, kirpik, kişi, kişisel, kitap, kitaplık, kitle iletişim araçları, koca, kocaman, koç, koğuş, koklamak, kokmak, koku, kol, kolay, kolay gelsin, kolokyum, kolónya, koltuk, komşu, konak, konçérto, konsolosluk, konu, konuk, konuşkan, konuşma, konuşmak, konut, koparmak, kopmak, kopya, korkak, korkmak, korku, korkunç, korkutmak, korsan, korumak, kóskoca, kóskocaman, koşmak, koşu, koşul, kot pantolon, kova, kovalamak, kovmak, koymak, koyu kahvérengi, koyulmak, köfte, kök, köken, kömür, köpek, köpek balığı, köprü, köpük, kör, körfez, köşe, köşeli ayraç, kötü, kötümser, köylü, kral, králiçe, kubbe, kucak, kucaklamak, kul, kulak, kullanmak, kum, kumánda, kumaş, kumral, kumsal, kupa, kuraklık, kural, kurbağa, kurban, kurmak, kurşun, kurt, kurtarmak, kurtulmak, Kurtuluş Savaşı, kuru, kurul, kuruluş, kuruş, kurutma makinesi, kuru yemiş, kusur, kusura bákmayın, kuş, kuşak, kuş bakışı, kuşku, kutlamak, kutlárım, kutu, Kutup Yıldızı, kuvvet, kuvvetli, kuyruk, kuyu, kuzey, küçük, küçük harf, küfür, kül tablası, külhánbeyi, küre, kürek, küresel, küreselleşme, kürk, kürsü, küskün, küsmek, küstah;

L

laf, lağvetmek, lahána, lahmacun, lahza, laik, lakap, lakırtı, lamba, lapa lapa kar yağıyor, Latin, lavabo, lehçe, leke, lekelemek, levha, leylek, lezzet, lezzetli, lider, liman, limon, limonáta, líra, liste, litre, lobi, logo, lokánta, lokma, lokum, loş, lütfen;

M

maálesef, maaş, Macar, maç, madálya, madde, máfya, mağára, mağáza, mahalle, mahçup, mahkeme, mahpus, mahrem, mahsul, mahsus, máhvetmek, máhvolmak, makárna, makas, makbul, makíne, makineli tüfek, maksat, mal, mal mülk, malzeme, mama, manav, manda, mandalína, manévra, manifésto, mantar, mantık, manzara, marangoz, márka, market, mart, mása, masal, masaüstü bilgisayar, másmavi, masraf, maya, maydanoz, mayın, mayıs, maymun, máyo, mecaz, meclis, medrese, medya, méğer, Mehmetçik, mekanízma, mektep, mektup, melek, melez dil, memleket, mendil, menékşe, mensup, menzil, merak, meraklı, mercek, mercimek çorbası, merdiven, merkez, mermer, mermi, mesele, mesken, meslek, meşe, meşgul, metin, métro, mevsim, meydan, meyve, meyve suyu, mezar, mıknatıs, mırıldanmak, mısır, Mısır, mışıl mışıl uyumak, mikrodalga fırın, miktar, milattan önce, milattan sónra, millet, minnet, mis gibi kokmak, mobílya, móda, móla, mont, mor, mósmor, muhabbet, muhakkak, muhtaç, muhtelif, muhtémelen, muhteşem, mum, muntázaman, musluk, mutfak, mutlu, mutluluk, mutsuz, mutsuzluk, muvaffak, muz, muzaffer, mücevher, müddet, müdür, müdürlük, müellif, müessese, müezzin, müfettiş, müftü, mühendis,

mühim, mühür, müjde, mükemmel, mülk, mülkiyet, mümkün, münakaşa, mürşit, Müslüman, müstakbel, müstakil, müsvedde, müşteri, mütercim, müthiş, müttefik;

N

nabız, nákden, nakit para, nákletmek, nal, nam, namaz kılmak, namussuz, nankör, nar, nargile, násıl, nazar, nazar boncuğu, Názi, naz, nazlanmak, nazlı, ne, néden, nefes, nefret, nehir, nem, neme lazım, nérede, néreli, néresi, néreye, nesil, nesne, nesnel, neşe, neşeli, net, netice, netleşmek, néyse, nine, nispétle, nişan, nişanlanmak, nişanlı, nitelik, níye, niyet, niyetlenmek, noksan, nokta, noktalı virgül, noktası noktasına, nöbet, numara, nutuk, nüsha;

P

paha, pahalı, palávra, palyáço, pamuk, panayır, pancar, papağan, papátya, papaz, para, parámparça, parça, parçalamak, park, parka, park yeri, parlak, parlamak, parlaménto, parmak, pas, paskálya, paslanmak, pásta, pastane, pastırma yazı, paşa, patates, patavatsízca, patlak, patlamak, patlıcan, pay, paylaşmak, pazar, pazarlama, pazarlık, pazártesi, peçéte, pehlivan, pek, pekâlâ, péki, pembe, péncere, perde, perşembe, pes etmek, peşin, peygamber, peynir, pıhtı, pınar, pırıldamak, pırlánta, pısırık, píde, pil, pilav, piliç, pirinç, pis, piskopos, pişirmek, pişman, pişmek, piyángo, piyáno, piyása, pizza, plaka, poliçe, politíka, pómpa, pompalamak, posta, postane, pöf, propagánda, protésto, prova, pul, punto, pus, pusu, pusúla, pürüz, püskül, püsküllü bela;

R

raf, rağbet, rahat, rahatlamak, rahatsız, rahatsızlanmak, rakam, ramazan, rampa, rastgele, rast gelmek, rastlamak, rastlantı, ray, razı, reçel, reçéte, réddetmek, refah, rehber, rehin, rehine, renk, renklendirmek, renkli, renksiz, resim, résmen, ressam, rıhtım, roket, ruh, rüşvet, rütbe;

S

saat, sabah, sabahları, sabahléyin, sabır, sabırsız, sabırsızlanmak, sábretmek, sabun, sabunlamak, saç, saçma, saçmalamak, saçma sapan, saf, sağ, sağır, sağlam, sağlamlaştırmak, sağlık, sağlıklı, sahne, sahte, sakal, sakat, sakatlık, sakın, sakınca, sakız, saklamak, saklambaç, saláta, salatalık, sálça, saldırgan, saldırı, saldırmak, salıncak, salınmak, salívermek, sallamak, salt, sanal, sanat, sanatçı, sancak, sandal, sandálye, sandık, sandviç, sánki, sanmak, sap, sapásağlam, sapmak, sápsarı, saptamak, sararmak, saray, sarf etmek, sarhoş, sarı, sarılmak, sarımsak, sarışın, sarkıntılık etmek, sarmak, sarmaş dolaş, sarsılmak, sarsıntı, sarsmak, satıcı, satılık, satın almak, satır, satış, satmak, satranç, sav, savaş, savaşım, savaşmak, savcı, savcılık, savmak, savsak, savsaklamak, savunma, savunmak, savurmak, saydam, sayfa, saygı, sayı, sayın,

saymak, sebebiyet vermek, sebep, sebepsiz, sebze, seçenek, seçim, seçkin, seçmek, seçmeli ders, seçmen, sedir, sefer, sekiz, sekizinci, seksen, sel, selamlamak, semt, sen, senáto, sendelemek, senet, sepet, serbest, serçe, serçe parmak, sergi, sergilemek, serin, serinlemek, sermek, serpmek, sersem, sersemleşmek, serseri, sert, serüven, servet, ses, ses bilimi, seslendirmek, seslenmek, sesli, sessiz, ses seda yok, sessizce, sessizlik, set, sevecen, sevgi, sevgili, sevimli, sevinç, sevinmek, seviye, sevmek, seyir, seyrek, séyretmek, sezgi, sezmek, sıcak, sıcaklık, sıçramak, sıfat, sıfır, sığınak, sığmak, sığdırmak, sık, sıkılmak, sıkıntı, sıkı sıkı, sıkı sıkıya, sıkmak, símsıcak, símsıkı, sınav, sınıf, sınıflandırmak, sınır, sınır kapısı, sınırlamak, sınırlı, sınırsız, sır, sıra, sıradan, sıralamak, sıralı cümle, sırasíyla, sırf, sırıtmak, sırt, sıvı, sicil, sigára, sigórta, silah, silahsızlandırmak, silgi, silinti, silmek, simge, simgesel, simit, sincap, sinek, sinir, sinirlenmek, sinirlendirmek, sinsi, sis, sivrísinek, siyah, siz, Slav, slogan, sofra, soğan, soğuk, soğúkkanlı, soğutmak, sohbet, sokak, sokmak, sol, solda sıfır, solmak, soluk, soluk almak, solumak, somurtkan, somut, son, sónbahar, son derece, sónra, sonsuz, sonuç, sonuçlandırmak, sormak, soru, soru sormak, sorumlu, sorumluluk, sorum, soy, sóyadı, soylu, soyut, sökmek, söndürmek, sönmek, sövgü, sövmek, söylemek, söz, sözcü, sözde, söz konusu, sözleşme, sözlü, sözlük, söz varlığı, sponsor, stant, su, subay, suç, suçlamak, suçlu, suçsuz, suikast, sulamak, sultan, sunmak, sunucu, susamak, suskun, susturmak, sünger, sünnet, sűpermarket, süpürge, süpürmek, sürat, sürátle, sürdürmek, süre, süreç, sürekli, süreli, süresiz, sürmek, sürü, sürücü, sürücü belgesi, sürücü kursu, süs, süslemek, süt, sütlü;

Ş

şafak, şahıs, şáhsen, şaka, şalvar, şamdan, şampuan, şápka, şarap, şarkı, şart, şaşırmak, şaşırtıcı, şaşırtmak, şaşkın, şaşmak, şebeke, şeffaf, şefkat, şeftali, şehir, şehit, şehriye, şeker, şekerlemek, şekil, şekillendirmek, şemsiye, şen, şenlendirmek, şenlik, şeref, şerit, şey, şeytan, şımarık, şırínga, şiddet, şiir, şímdi, şimşek, şirin, şirket, şiş, şişe, şişman, şok, şort, şöhret, şőyle, şőyle bőyle, şu, şubat, şut, şüphe;

T

taahhüt, tabak, tabaka, taban, tabánca, tabéla, tahammül, tahlil, tahliye, tahsis, tahta, takı, takım, taklit, takmak, taksit, takvim, talebe, talep, tam, tamam, tamamlamak, tamlama, tamlanan, tamlayan, tanıdık, tanık, tanımak, tanınmış, tanıtıcı, tanıtım, tanıtmak, tank, tanrı, tapınak, tapmak, taráça, taraf, tarafsızlaştırmak, tarak, taramak, tarım, tárla, tartışmak, tartmak, tarz, tasarı, tasarım, tasarlamak, tasarruf, taslak, taş, taşımak, taşınmak, taşıt, taşmak, táşra, tat, tatlı, tatmak, tatsız, tavan, tavır, távla, tavsiye, tavşan, tavuk, tebessüm, tebeşir, tebrik, tecrübe, tedirgin etmek, teğmen, tehdit, tehlike, tehlikeli, tek, tek başına, tekel, tekerlek, teker teker, tekil, teklif, tekmelemek, tekne, tekrar, tel, telaffuz, temas, tembel, temel, temel haklar, temiz, temizlemek, temizlikçi, temmuz, témpo, temsil, temsilci, téncere, teneffüs, tepe, tepki, tepmek, tepsi, ter dökmek, terbiye, terbiyeli, terbiyesiz, tercih etmek, tercüman, tercüme etmek,

tereddüt etmek, tereyağı, terim, terk etmek, terlik, ters, tertip etmek, tertiplemek, terzi, teslim etmek, tespit etmek, test, teşebbüs etmek, teşekkür etmek, teşvik etmek, tetkik etmek, teyp, téyze, tez, tezat, tıka basa yemek, tıkamak, tıklamak, tıklım tıklım dolu, tıp, típatıp, típkı, tıraş, tırmanmak, tırnak, tırnak işareti, tiksindirici, tiksinmek, tilki, tim, timsah, tir tir titremek, tişört, titiz, tiyátro, tok, tóka, tokalaşmak, tokat yemek, tombul, top, topal, toparlamak, toplam, toplamak, toplantı, topluluk, toplum, toplumsal, toplumsallaştırmak, toprak, tóptan, toptancılık, torba, tornávida, torun, toz, tökezlemek, töre, tören, tövbe etmek, túğla, tuhaf, tuhafıma gidiyor, tutanak, tutar, tutkal, tutmak, tutuklamak, tutuklu, tuz, tuzak, tuzlamak, tuzlu, tuzsuz, tüccar, tüfek, tükenmek, tüketici, tüketmek, tüm, tümce, tümleç, tünáydın, tünel, tür, türetmek, Tűrkçe, Türkiye Cumhuriyeti, Türkiye Türkçesi, türkü, türlü, tütün;

V

vaat, vadetmek, vaka, vakıf, vakit, vaktinde, vaktíyle, var, varlık, varmak, varsayım, varsaymak, vatan, vatandaş, vázgeçmek, vaziyet, vazo, ve, vedalaşmak, veli, verecek, vergi, vergilendirmek, veri, veri bankası, verimli, veri tabanı, vermek, vezne, vicdan, vída, video, vinç, víşne, vurdumduymaz, vurgu, vurgulamak, vurgun, vurmak;

Y

ya, yabancı, yabancı dil, yabancılaşmak, ya da, yadırgamak, yadsımak, yağ, yağış, yağışlı hava, yağlı, yağmak, yağmur, yağmurluk, yaka, yakalamak, yaka paça etmek, yakın, yakında, yakından tanımak, yakınlaşmak, yakınlık, yakınmak, yakışmak, yakıt, yaklaşık, yaklaşım, yaklaşmak, yakmak, yalan, yalancı, yalanlamak, yalın, yalın cümle, yalın durum, yalnız, yálnızca, yalpalamak, yaltaklanmak, yalvarmak, yama, yamaç, yaman, yamyam, yan, yanak, yanárdağ, yanaşmak, yan cümle, yandaş, yan etki, yangın, yanık, yanılmak, yanıt, yanıtlandırmak, yankı, yanlış, yanmak, yansımak, yansıtıcı, yansıtmak, yansız, yan ürün, yapay, yapáyalnız, yapay dil, yapı, yapıcı, yapım, yapımcı, yapım ekleri, yapısal, yapısal dil bilimi, yapışkan, yapıştırıcı, yapıştırmak, yapıt, yapmacık gülüş, yapma çiçek, yapmak, yaprak, yaptırım, yara, yaradılış, yaralı, yaramak, yaramaz, yarar, yararlı, yaratıcı, yaratmak, yardım, yardım etmek, yardımcı, yardımcı fiil, yargı, yargıç, yarı, yarı final, yarım, yarım küre, yarım pansiyon, yárın, yarış, yarışmak, yarıyıl, yarmak, yasa, yasak, yasaklamak, yasal, yasalaştırmak, yasama gücü, yasa tasarısı, yaslanmak, yastık, yastık kılıfı, yaş, yaşam, yaşamak, yaşam düzeyi, yaşantı, yaşasın, yaşatmak, yaşıt, yaşlanmak, yaşlı, yat, yatak, yatak çarşafı, yatak odası, yatırım, yatırmak, yatıştırmak, yatmak, yavaş, yavaşlamak, yavaşlatmak, yavaş yavaş, yavru, yaya, yaya geçidi, yaygın, yaygınlaştırmak, yayılmak, yayımlamak, yayın, yayınlamak, yaz, yazar, yazgı, yazı, yazıcı, yazık, yazılı, yázın, yazışmak, yazmak, yedek, yedek parça, yedi, yedirmek, yeğen, yeğlemek, yek, yel, yelek, yelken, yeltenmek, yem, yemek, yemek listesi, yemin, yemiş, yénge, yengeç, yeni, yéniden, yenik düşmek, yenilemek, yenilgi, yenilgiye uğratmak, yenilik, yenilmek, yenmek, yépyeni, yer, yéraltı, yer altı suları, yerel, yerel yönetim, yergi,

yerinde, yerine, yerleşim merkezi, yerleşmek, yerleştirmek, yerli, yer sarsıntısı, yersiz, yersiz yurtsuz kalmak, yéryüzü, yeşil, yetenek, yetenekli, yeteneksiz, yeter, yeterlik, yeterlik fiili, yeterlilik, yetersiz, yeti, yetişkin, yetişmek, yetiştirmek, yetki, yetkili, yetkin, yetmek, yetmiş, yığın, yığmak, yıkamak, yıkıcı, yıkmak, yıl, yılan, yıldırım, yıldırmak, yıldız, yıldızlaşmak, yıllárca, yılmak, yıpranmak, yırtıcı kuş, yırtık pırtık, yırtmak, yiğit, yíne, yinelemek, yirmi, yitik, yitirmek, yitmek, yoğun, yoğunluk, yoğurt, yoğurmak, yok, yoklamak, yokluk, yóksa, yoksul, yoksun, yokuş, yol, yolcu, yolculuk, yolcu treni, yoldaş, yollamak, yordam, yorgan, yorgun, yormak, yorulmak, yorum, yorumlamak, yozlaşmak, yön, yönelik, yönelim, yönelme durumu, yönelmek, yönetici, yönetim, yönetmek, yöntem, yörünge, yudum, yudumlamak, yukarı, yumruk, yumruklamak, yumurta, yumuşak, yumuşatmak, yurt, yurtsever, yurtseverlik, yúsyuvarlak, yutmak, yuva, yuvarlak, yuvarlanmak, yüce, yücelmek, yük, yüklem, yüklemek, yüksek, yükselmek, yükseltmek, yükümlülük, yün, yürek, yürekli, yüreksiz, yürümek, yürütmek, yürüyüş, yüz, yüzde, yüzey, yüzeysel, yüzmek, yüzük, yüzyıl;

Z

zafer, Zafer Bayramı, zahmet, zam, zaman, zamanında, zamánla, zamanlı zamansız, zaman zaman, zánnetmek, zarar, zararlı, zarf, zar zor, závallı, zayıf, zayıflamak, zedelemek, zehir, zehirlemek, zehirlenmek, zehirli, zemin, zemin kat, zengin, zenginlik, zerre, zevk, zevkli, zeytin, zeytínyağı, zımpara kâğıdı, zıp diye çıkmak, zıplamak, zırhlı araç, zırt pırt, zıt, zihin, zil, zincir, zirve, zonklamak, zor, zorlamak, zorunlu, zulüm, zümrüt.

2. З-поміж наведених вище слів випишіть:
а) десять іменників, де порушується велика (палатальна) гармонія голосних, перекладіть їх українською мовою;
б) двадцять іменників і додайте до них афікс множини таким чином, щоб в результаті вийшло по десять іменників із кожним із двох фонетичних варіантів афікса множини (десять із -lar і десять із -ler), слова перекладіть українською мовою;
в) двадцять інфінітивів таким чином, щоб у результаті вийшло по десять інфінітивів із кожним із двох фонетичних варіантів афікса інфінітива (десять із -mak і десять із -mek), інфінітиви перекладіть українською мовою.

3. Вивчіть напам'ять іменники й дієслова:

yol	дорога, шлях
konu	тема, предмет (наприклад, розмови)
kadın	жінка
ev	дім, будинок
göz	око
dünya	світ

baş	голова
durum	стан, положення; (*грам.*) відмінок
yan	бік, сторона
hâl	стан, положення (*синонім слова* durum); (*грам.*) відмінок
olmak	бути, стати
demek	(с)казати; *як увідне слово* значить
yapmak	(з)робити
almak	брати, взяти
gelmek	приходити, прийти
vermek	давати, дати
istemek	(за)хотіти, (по)просити; вимагати
çıkmak	виходити, вийти
görmek	(по)бачити
gitmek	іти, піти

!!! **Зверніть увагу на те,** що в турецькому інфінітиві не розрізняється категорія *виду*, одне й те саме дієслово може слугувати еквівалентом українського дієслова як доконаного, так і недоконаного виду (*робити – зробити, бачити – побачити*). У подальших уроках під час перекладу турецьких дієслів наводитиметься лише один еквівалент, але матиметься на увазі видова пара: і доконаний, і недоконаний вид.

УРОК 3

ВСТУПНИЙ ФОНЕТИЧНИЙ КУРС

Гармонія приголосних
Одзвінчення приголосних звуків
Випадіння вузької голосної
Поняття про вставні приголосні
Скільки може бути афіксів у слові?

Гармонія приголосних
(Ünsüz Benzeşmesi)

Крім гармонії голосних у турецькій мові є також гармонія приголосних, яку так само можна побачити при додаванні афіксів, проте не всіх (на відміну від гармонії голосних, що застосовується до всіх афіксів, крім сімох, зазначених в уроці 2), а лише тих, що починаються на приголосну *d/t* (в окремих граматичних афіксах – вони розглядатимуться у відповідних уроках), а також приголосні *g/k*, c/ç, d/t (в окремих словотворчих афіксах). Ми бачимо, що в кожному випадку представлена пара приголосних, які протиставляються за ознакою дзвінкості/

глухості. Відповідно правило гармонії приголосних звучить так: якщо слово закінчується на голосну чи дзвінку приголосну, ми вдаємося до афікса, що починається із дзвінкої приголосної; якщо ж слово закінчується на глуху приголосну, ми вдаємося до афікса, що починається на глуху приголосну.

Наприклад, афікс місцевого відмінка (*значення: у, в, на*) має два фонетичних варіанти відповідно до гармонії голосних і два фонетичних варіанти, відповідно до гармонії приголосних: **-da/ -de/ -ta/ -te** (отже, разом чотири фонетичних варіанти). Для того, щоб додати цей афікс до іменника, маємо подивитися не лише на останню голосну у слові (щоб обрати правильний варіант із голосною заднього чи переднього ряду), але й на останню літеру у слові, чи є вона *голосною, дзвінкою приголосною* чи *глухою приголосною*.

Візьмімо для прикладу три слова: *yol – шлях, konu – предмет, baş – голова* й додамо послідовно афікс місцевого відмінка:

yol<u>da</u> – *на шляху* (остання голосна **o** – після неї має йти варіант афікса з голосною заднього ряду; остання літера дзвінка – після неї має йти варіант афікса із дзвінкою);

konu<u>da</u> – *на предмет, щодо* (остання голосна **u** – після неї має йти варіант афікса з голосною заднього ряду; остання літера голосна – після неї має йти варіант афікса із дзвінкою);

baş<u>ta</u> – *у голові* (остання голосна **a** – після неї має йти варіант афікса з голосною заднього ряду; остання літера глуха – після неї має йти варіант афікса з глухою).

Ще приклад: словотворчий афікс, що творить назви професій (*ім'я діяча*) має чотири фонетичних варіанти відповідно до закону гармонії голосних і два фонетичних варіанта відповідно до правила гармонії приголосних: **-çı/ -çi/ -çu/ -çü/ -cı/ -ci/ -cu/ cü** (отже, разом вісім фонетичних варіантів). Візьмімо для прикладу три слова: *yol – шлях, göz – око, balık – риба* й додамо послідовно розглядуваний афікс:

yol<u>cu</u> – *мандрівник, подорожній* (остання голосна **o** – після неї має йти варіант афікса з губною голосною заднього ряду; остання літера дзвінка – після неї має йти варіант афікса із дзвінкою);

göz<u>cü</u> – *окуліст* (остання голосна **ö** – після неї має іти варіант афікса з губною голосною переднього ряду; остання літера дзвінка – після неї має йти варіант афікса із дзвінкою);

balıkçı – *рибалка* (остання голосна **ı** – після неї має йти варіант афікса з негубною голосною заднього ряду; остання літера глуха – після неї має йти варіант афікса з глухою). Повторимося: афіксів, що підлягають гармонії приголосних, а отже, мають на початку літеру, що змінюються за принципом глухості/ дзвінкості, у турецькій мові небагато.

!!! **Нагадаємо**, що до глухих приголосних належать:

f	**s**	**t**	**k**	**ç**	**ş**	**h**	**p**

Пам'ятаймо, що в цьому нам допомагає ***Fıstıkçı Şahap*** **!!!**

Одзвінчення глухих приголосних звуків
(Sert Ünsüzlerin Yumuşaması)

!!! Нагадаємо !!! У турецькій мові є чотири глухих приголосних, що мають свою дзвінку пару:

Глухий приголосний	**Дзвінкий приголосний**
ç	**c**
k	**g (ğ)**
p	**b**
t	**d**

Коли слово закінчується на одну з цих глухих приголосних і ми додаємо афікс, що починається з **голосної**, то кінцева глуха переходить у відповідну дзвінку, наприклад: **ağaç – дерево, ağacım – моє дерево** (ç → c)**; çocuk – дитина, çocuğum – моя дитина** (k → ğ)**; kitap – книга, kitabım – моя книга** (p → b)**; yurt – батьківщина, yurdum – моя батьківщина** (t → d).

!!! Але !!! Складність полягає в тому, що з цього правила є безліч винятків. Так, переважно не підлягають цьому правилу:

– **односкладові слова**: *aç – голодний, top – м'яч, ядро, çöp – сміття, сірник, çap – масштаб, sap – ручка, держак, kaç – скільки, saç – волосся, suç – провина, üç – три, iç – внутрішня частина, koç – баран, et – м'ясо, süt – молоко, it – собака, at – кінь, ot – трава, kök – корінь, tek – єдиний, tok – ситий, ak – білий*, що становлять найдавніший пратюркський прошарок слів у турецькій мові;

– **двоскладові слова, утворені за допомогою словотворчого афікса -it**: *anıt – пам'ятник, aygıt – прилад, boyut – вимір, kanıt – доказ, kesit – розріз, konut –*

резиденція, yarıt – витвір, yakıt – паливо, taşıt – транспортний засіб, ölçüt – критерій (таких слів у сучасній турецькій мові чимало);

– **переважна більшість іншомовних запозичень**: *katp – табір, taç – матч, adalet – справедливість, aşk – любов, teleskop – телескоп, briç – бридж, edebiyat – література, ırk – рід, раса, bisiklet – велосипед, millet – нація, ceket – жакет, піджак, park – парк*;

– **власні імена** (у них перехід глухої у дзвінку не відбувається на письмі, проте відбувається у вимові): *Serap – Серап* (ім'я), *Aytaç – Айтач* (ім'я), *Turgut – Тургут* (ім'я), *Burçak – Бурчак* (ім'я), *Zonguldak – Зонгулдак* (назва міста).

!!! Дізнатися про те, які фонетичні особливості властиві тому чи іншому слову, можна зі словника: у великих чи тлумачних словниках у дужках після відповідного слова пишуть його фонетичні особливості, наприклад: **top (pu), kitap (bı).** Значить, що в першому випадку при додаванні афіксів, що починаються з голосної, глуха не переходить у дзвінку, а у другому – переходить.

Випадіння вузької голосної
(Ünlü Düşmesi)

У турецькій мові у процесі словотвору чи словозміни фактично ніколи не буває зміни кореня всередині, як це бачимо, наприклад, в арабській мові, де нові форми слова творяться так званою "внутрішньою флексією", тобто зміною голосних усередині кореня. У турецькій мові нові слова, нові форми творяться афіксацією, тобто додаванням до кореня (основи) слова відповідних словотворчих чи словозмінних (граматичних) афіксів. Водночас у турецькій мові є один випадок зміни кореня зсередини, що має назву "випадіння вузької голосної": є певна кількість слів, які при нарощуванні афікса, що починається **з голосної**, втрачають серединну вузьку голосну. У словнику це відображається у формі, аналогічній попередній – у вигляді примітки у дужках: **ağız (ğzı)**. Це значить, що слово *ağız – рот* як раз і належить до числа таких слів, у яких випадає вузька голосна кореня: *ağzım – мій рот.*

!!! Нагадаємо, що до вузьких належать такі голосні: ***ı, i, u, ü***.

Найчастіше слова, де випадає вузька голосна, належать до назв органів істот: *ağız – рот, alın – чоло, burun – ніс, omuz – плече, göğüs – грудь, beyin – мозок, boyun – шия, karın – живіт* тощо.

Інша група слів, у яких випадає голосна кореня, – це низка арабських запозичень, найпоширенішими з яких є:

fikir (kri)	думка	*fikrim*	*моя думка*
akıl (klı)	розум	*aklım*	*мій розум*
ömür (mrü)	життя	*ömrüm*	*моє життя*
resim (smi)	малюнок	*resmim*	*мій малюнок*
emir (mri)	наказ	*emrim*	*мій наказ*
bahis (hsi)	розмова, згадка	*bahsim*	*моя розмова*
keyif (yfi)	настрій	*keyfim*	*мій настрій*
vakit (kti)	час	*vaktim*	*мій час*
nehir (hri)	річка	*nehrim*	*моя ріка*
sabır (brı)	терпіння	*sabrım*	*моє терпіння*
kayıt (ydı)	реєстрація, зазначення (*у цьому слові бачимо одразу дві фонетичні особливості: випадіння голосної і чергування глуха/ дзвінка*)	*kaydım*	*моя реєстрація*
isim (smi)	ім'я	*ismim*	*моє ім'я*
şehir (hri)	місто	*şehrim*	*моє місто*

!!! Наголосимо, що при нарощуванні афікса, що починається з приголосної, фонетичні зміни у слові не відбуваються, наприклад: *omuzlar – плечі*, пор.: *omzum – моє плече*.

Поняття про вставні приголосні
(Kaynaştırma Ünsüzleri)

У першому уроці ми зазначали, що турецькому слову не властивий збіг голосних, тому коли корінь (основа) слова закінчується на голосну, і до цього кореня (основи) додається афікс, що починається на голосну, то для уникнення збігу голосних між ними виникають так звані вставні приголосні, яких у турецькій мові є чотири:

1) **-y-** найбільш частотний випадок;
2) **-n-** другий за частотністю випадок;
3) **-s-** трапляється лише в одному афіксі – належності третьої особи однини (*baba – батько;baba**sı** – його/ її батько*);
4) **-ş-** трапляється лише в одному афіксі – розділових числівників (*iki – два; iki**ser** – по двоє*).

Використання вставних приголосних розглядатиметься в подальших уроках.

!!! Зауважимо, що в турецькій мові є також одна вставна голосна – вузька **-ı** (у чотирьох відповідних фонетичних варіантах), яка використовується при творенні теперішнього часу (*Şimdiki Zaman*) й у деяких інших афіксах на стику

приголосних, наприклад, афіксів присвійності (про це докладно йтиметься в наступних уроках).

Скільки може бути афіксів у слові?

Гіпотетично – безліч, оскільки основним способом словотвору й граматичної зміни слова слугує саме афіксація. На практиці найбільш частотний випадок – від одного до трьох афіксів. Афікси мають жорсткий порядок слідування, про що ми кілька разів ще згадуватимемо нижче. Проте для початку маємо запам'ятати, що у стандартних випадках словотворчий афікс завжди передує граматичному; вивчений нами афікс множини завжди додається до слова першим з-поміж інших граматичних афіксів, а згадуваний вище афікс належності слідує за афіксом множини, наприклад: *balık – риба, balık**çı** – рибалка, balık**çılar** – рибалки, balık**çılarım** – мої рибалки*.

<u>Для ілюстрації афіксації наведемо як приклад таке речення:</u>

Bunu değerlendirebileceklerini biliyoruz, що перекладається українською мовою як: "Я знаю, що вони зможуть це оцінити".

У словоформі **değerlendirebileceklerini** маємо такі афікси:
değer – "цінність" (основа слова, яка своєю чергою становить поєднання основи дієслова **değmek** (*değ-*) – "мати цінність, вартість" і афікса позачасового дієприкметника **-er**);
-le – афікс, що творить дієслова від іменних основ;
-n – афікс зворотного стану;
-dir – афікс спонукального стану;
-ebil – афікс аспекту можливості, у турецькій термінології – **Yeterlik Eylemi** – "дієслово на позначення уміння, можливості" (своєю чергою складається з афікса дієприслівника способу дії **-e** й основи дієслова **bilmek** (*bil-*) – "знати", що виступає як оказіонально допоміжне);
-ecek – афікс герундія майбутнього часу;
-ler – афікс множини;
-i – афікс належності третьої особи однини;
-n – вставна літера;
-i – афікс знахідного відмінка.

У словоформі **Bunu** маємо основу – указівний займенник **bu** – "цей", вставну літеру **-n** і афікс знахідного відмінка **-u**.

У словоформі **biliyoruz** маємо основу дієслова **bilmek** (*bil-*) – "знати", вставну голосну **-i**, афікс теперішнього часу **-yor**, афікс присудковості першої особи множини **-uz** ("ми є").

!!! Можемо привітати одне одного !!! Ми закінчили вивчення фонетичної системи турецької мови. *Наполегливо радимо вам перед початком вивчення основного матеріалу курсу практичної граматики ще раз перечитати теоретичний матеріал першого і другого уроків.*

Вправи

1. Прочитайте слова з довгими голосними (у словах без знаку подовження і пом'якшення довга голосна позначена напівжирним шрифтом):

A

abide, **a**bi, ac**a**yip, ad**a**let, Âdem, âdil, **a**dî, **a**fet, ahb**a**p, **a**henk, ahkâm, ahlâk, ahv**a**l, **a**ile, **a**it, **a**kıbet, akrab**a**, **a**lâ, alâka, alâmet, alârm, âlem, âlet, âlev, âlim, All**a**h, am**a**n, Arabî, **a**rıza, **a**şık;

B

babay**a**n**i**, bah**a**ne, b**a**riz, batt**a**l, bed**a**va, bekâr, belâ, ber**a**ber, billûr, bin**a**;

C

c**a**hil, c**a**iz, camekân, c**a**mi, c**a**r**i**, c**a**zip, cef**a**kâr, cell**a**t, cen**a**ze, ceph**a**ne, cerey**a**n, ces**a**ret, cev**a**bi, cez**a**, cidd**i**, cih**a**t, cil**a**, cin**a**yet, civ**a**r, cumh**u**riyet;

Ç

ç**a**re;

D

dâhi, dâhil, d**a**ima, d**a**ire, dak**i**ka, d**a**va, d**a**vet, def**a**larca, del**a**let, dev**a**mı, d**i**van, diy**a**r, du**a**, dükkân, düny**a**;

E

ebedî, edebiy**a**t, ecz**a**, ecz**a**ne, efl**a**tun, efs**a**ne, elifb**a**, em**a**net, eml**a**k, es**á**sen, esr**á**rengiz, estáğfur**u**llah, etr**a**f;

F

fa**a**liyet, f**a**cia, f**a**iz, f**a**re, f**a**tih, fel**a**ket, fen**a**, fery**a**t, févkal**a**de, fez**a**, fuz**u**l**i**;

G

gadd**a**r, g**a**fil, g**a**ile, g**a**lib**a**, g**a**lip, gâvur, g**a**yet, gayris**a**f**i** mill**i** h**a**sıla, gidiş**a**t, güzergâh;

H

haberd**a**r, h**a**fıza, h**a**in, hak**a**ret, hak**i**kat, hâkim, hâl, hâlâ, har**a**ret, h**a**riç, h**a**rika, hass**a**s, hátt**a**, hav**a**le, hay**a**let, hay**a**li, hay**a**t**i**, hayv**a**n**i**, haz**i**ne, haz**i**ran, hel**a**l, hemş**i**re, herhâlde, hikâye, him**a**ye, huk**u**k, hus**u**s, huz**u**r, hükûmet;

İ

i**a**de, ib**a**det, ib**a**ret, ic**a**p, ic**a**t, icr**a**, id**a**m, id**a**re, **i**f**a**, if**a**de, iftir**a**, ih**a**le, ih**a**net, ihb**a**r, ihl**a**l, ihr**a**c**a**t, ihtil**a**f, ihtiy**a**ç, ik**a**met, **i**l**a**n, il**a**ve, ilh**a**m, **i**m**a**, **i**m**a**n, imd**a**t, imkân, iml**a**, imtih**a**n, imz**a**, inkâr, inkiş**a**f, inş**a**, inş**aa**t, ínşall**a**h, intik**a**m, ir**a**de, is**a**bet, isp**a**t, istid**a**t, istihb**a**r**a**t, istik**a**met, istikb**a**l, istikl**a**l, istikr**a**r, istisn**a**, iş**a**ret, ith**a**f, ith**a**l**a**t, **i**tir**a**f, **i**tiraz, **i**z**a**h;

K

k**a**biliyet, kâbus, kâf**i**, k**a**file, kâfir, kâğıt, k**a**ide, kana**a**t, k**a**n**u**n, k**a**n**u**n**i**, kâr, kararn**a**me, k**a**til, kâtip, kat**i**yen, kest**a**ne, kırt**a**siye, kısm**i**, kıy**a**fet, kıy**a**met, kir**a**, Kúr’**a**n-ı Ker**i**m, kütüph**a**ne;

L

l**a**le, l**a**net, l**a**t**i**fe, l**a**ub**a**l**i**, l**a**yık, l**á**zım, l**ü**zum;

M

m**a**cer**a**, m**a**cun, madd**i**, m**a**dem, m**a**den, m**a**denî para, m**a**den ocağı, m**a**den suyu, mağl**u**p, mah**a**ret, mahkûm, mahl**u**k, mahr**u**m, mak**a**m, mak**a**m arabası, m**a**l**i**, m**a**likâne, m**a**liye, m**a**liyet, m**a**lum, m**a**l**u**m**a**t, m**a**n**a**, m**a**nev**i**, m**â**n**i**, m**a**r**u**z, m**a**s**u**m, m**a**şallah, m**a**zeret, m**a**z**u**r, mec**á**zen, mecb**u**r, mecb**ú**ren, mecb**u**r**i**, mecb**u**riyet, meçh**u**l, meden**i**, mekân, memn**u**n, m**e**mur, menf**a**at, menş**e**, mérhab**a**, merkezî, mes**a**fe, mes**a**i, mésel**a**, més**u**t, meşh**u**r, mevc**u**t, mevk**i**, mevz**u**, m**e**z**u**n, m**i**de, milletvek**i**li, millî, Millî Müc**a**dele, m**i**m**a**r, min**a**re, m**i**r**a**s, mis**a**fir, mis**a**l, miz**a**h, mu**a**mele, mu**a**yene, m**u**cize, muh**a**bir, muh**a**faza, muh**a**fız, muh**a**lefet, muh**a**lif, muh**a**rebe, muh**a**sebe, m**u**hit, muk**a**vele, muk**a**vemet, mur**a**t, mut**a**bık, mútlak**a**, müb**a**dele, müb**a**lağa, müb**a**rek, müc**a**dele, müd**a**faa, müd**a**hale, mülte**c**i, mün**a**sebet,

mür**a**caat, mürettebat, müs**a**ade, müs**a**it, müsteş**a**r, müş**a**vir, müşkül**a**t, müte**a**kip, mütem**á**diyen, müz**a**kere;

N

n**a**dir, n**a**diren, n**a**file, n**a**hoş, nakliy**a**t, n**a**mus, n**a**muskâr, n**a**ne, n**a**rin, nas**i**hat, nas**i**p, navl**u**n, n**a**zik, n**a**zíkçe, nevr**u**z, nez**a**ket, níçin, nih**a**yet, nikâh, n**i**met, n**i**san, n**i**tekim, n**u**r, nüf**u**s, nüf**u**s cüzd**a**nı;

P

p**a**dişah, per**a**kende, per**i**şan, perv**a**ne, peş**i**n**a**t, piy**a**de;

R

r**a**hip, rak**i**p, ref**a**kat, rek**a**bet, réng**a**renk, resmî, rez**a**let, rez**i**l, ri**a**yet, ric**a**, riv**a**yet, r**o**ta, r**u**h**a**n**i**, rut**u**bet, r**ü**y**a**, rüzgâr;

S

sa**a**det, s**a**bit, sad**a**kat, s**a**de, s**á**dece, s**a**dık, s**a**ha, s**a**hi, s**á**hiden, s**a**hil, s**a**hip, sak**i**n, sam**i**m**i**, san**a**yi, s**a**niye, sar**i**h, s**a**yesinde, secc**a**de, sel**a**m, sel**a**met, sel**a**münaléyküm, sel**i**m, serm**a**ye, sevd**a**, sip**a**riş, siy**a**sal, siy**a**set, siy**a**s**i**, su**a**l, s**u**ret, sükûn, sükût, süt**u**n;

Ş

ş**a**h**a**ne, ş**a**heser, ş**a**hin, ş**a**hit, şahs**i**, ş**a**ir, ş**a**n, şartn**a**me, şif**a**, şikâyet, ş**i**ve, ş**u**be, şu**u**r, şükr**a**n;

T

t**a**, t**a**b**i**, tab**i**, tab**i**at, tab**ii**, tahm**i**n, tahs**i**l, takd**i**m, takd**i**r, t**a**k**í**ben, t**a**k**i**p, takr**í**ben, t**a**lih, t**a**l**i**m**a**t, tam**á**men, tam**a**míyla, tam**i**r, t**a**ne, taraft**a**r, t**a**rif, t**a**rife, t**a**rih, t**a**rihî, tasd**i**k, tasn**i**f, tasv**i**r, t**a**til, tatm**i**n, t**a**y**i**n, t**a**ze, tazm**i**n, tazm**i**n**a**t, tebl**i**g**a**t, tebl**i**ğ, ted**a**v**i**, tedb**i**r, teft**i**ş, tehditkâr, tel**a**ş, tem**a**ş**a**, temenn**i**, t**e**m**i**n, t**e**m**i**n**a**t, tenh**a**, tenk**i**t, ter**a**zi, tes**a**düf, tes**á**düfen, tes**a**düf**i**, tesc**i**l, t**e**sir, t**e**s**i**s, teşh**i**s, teşk**i**l, teşk**i**l**a**t, t**e**y**i**t, tezgâh, tıbb**i**, tic**a**ret, tic**a**r**i**, tiry**a**ki, topyekûn, t**u**f**a**n;

U

um**u**m**i**, um**u**r, us**u**l;

Ü

üsl**u**p;

V

v**a**de, v**a**d**i**, v**a**l**i**, vall**a**hi, v**a**sıta, vasiyetn**a**me, vaz**i**fe, ved**a**, vef**a**, vekâletn**a**me, vek**i**l, ves**i**ka, ves**i**le, véy**a**, vil**a**yet, v**i**r**a**ne, vüc**u**t;

Y

yab**a**n**i**, yâd, y**a**digâr, y**á**ni, yâr, yégâne, yekp**a**re, yekûn, yelp**a**ze;

Z

z**a**lim, zam**i**r, zar**i**f, zar**u**ret, zar**u**r**i**, z**a**t, z**á**ten, zekâ, zek**i**, zif**i**rî, z**i**r**a**, zir**a**at, ziy**a**de, ziy**a**ret, zür**a**fa.

2. Прочитайте слова французького походження:

A

abajur, abone, acente, adaptasyon, adres, afiş, ajan, akademisyen, aktif, aktör, alafranga, alaturka, albüm, alerji, Alman, amiral, ampul, antoloji, antropoloji, arkeolojik, arktik, asansör, avantaj;

B

bakteri, bale, balon, baraj, benzin, beton, betonarme, bibliyografi, blok, bloke, bluz, broşür, buldozer, bulvar, büfe, bürokrat, bütçe;

C

ceket;

D

dáktilo, debriyaj, deplasman, demokrasi, depo, desen, deterjan, devalüasyon, diktatör, dikte etmek, dinamik, diplomasi, direksiyon, disiplin, diyalog, doktor, dublaj, duş;

E

editör, efektif, egzotik, ekip, ekipman, ekoloji, ekonomi, ekonomik, ekran, ekselans, ekspres, elastik, elektrik, elektromanyetik, elektronik, empoze, enerji, enflasyon, enjektör, enstitü, entegrasyon, estetik, etiket;

F

fabrika, faktör, fakülte, fanatik, fantastik, favori, federal, federasyon, felsefe, fermuar, festival, figür, film, filoloji, final, finans, fiş, fizik, fonksiyon, formalite, formül, fotoğraf, fotokopi, fren, fuar, futbol;

G

galeri, gar, garaj, garanti, gardırop, garson, gaz, gazoz, gerílla, gitar, global, grafik, gram, gramer, grev, gri, grip, grup;

H

helikopter, hidrojen, hijyen, hoparlör;

İ

ideal, ideoloji, imaj, inisyatif, ipotek, iskelet, ispanyolet, istasyon, istatistik;

J

jale, jaluzi, jeneratör, jeoloji, jeopolitik, jest, jeton, jimnastik, jöle;

K

kablo, kadávra, kakáo, kakafoni, kaktüs, kalite, kalorifer, kamp, kamuflaj, kanal, kanalizasyon, kanepe, kantin, kaos, kapasite, kapris, kapsül, kaput, karakter, karbóndioksit, kardiyogram, kare, karikatür, kariyer, karnaval, karne, karton, kartpostal, kartuş, kartvizit, katalizör, katalog, katedral, Katolik, kilo, kilogram, kilometre, klasik, klavye, klinik, koalisyon, kolej, koleksiyon, kolektif, koli, koloni, komedi, komik, komisyon, komite, komodin, kompartıman, komple, komplo, kompozisyon, konfederasyon, konferans, konfor, kongre, konsantre, konsey, konsolide, konsültasyon, kontak, kontenjan, kontrat, kontrol, konvansiyon, koordinasyon, koridor, kortej, kostüm, kota, kravat, kredi, krem, kriter, kristal, kritik, kriz, kroki, kronik, kulis, kulüp, kumpas, kur, kurye, kuzin, kültür;

L

labirent, laboratuvar, lakonik, lastik, legal, leksikoloji, lektör, lens, liberal, lig, likit, lirik, lisans, lise, literatür, lobi, lojistik, lojman, lokal, lüks;

M

madam, majeste, maket, makinist, maksimum, makyaj, manikür, manipülasyon, manken, manşet, manuel, manyak, manyetik, maraton, mareşal, margarin, marjinal, marmelat, marş, masaj, maske, matematik, mayonez, mekanik, mekanize, melodi, melodik, menajer, menü, meridyen, mesaj, metal, metalik, metalürji, meteoroloji, metodoloji, metot, métre, meze, mikrop, milimetre, milis, militan, milyar, milyon, mineral, minibüs, minyatür, mistik, misyon, mit, mitoloji, miyop, mobil telefon, model, modern, modül, molekül, monitör, montaj, moral, morfoloji, motif, motor, motosiklet, mozole, műze, müzik, müzikal, müzisyen;

N

narkotik, narkoz, Noel ağacı, Noel baba, nominal, norm, normal, nostalji, not, noter, nöroloji, nötr, nükleer;

O

obje, objektif, observatuvar, ofis, oksijen, oligarşi, olimpik, olimpiyat, omlet, operasyon, operatör, operet, optik, optimum, organ, organik, organizasyon, organize, orijinal, orkéstra, Ortodoks, otel, otobüs, otogar, otomasyon, otomatik, otomobil, otopsi, otoriter, oval;

P

paket, palas, palet, pálmiye, pálto, panel, panik, panjur, pankart, páno, pantolon, paragraf, paralel, paraşüt, pardon, parke, parlamenter, parsel, parti, pasaj, pasaport, pasif, paten, patron, pavyon, pedagoji, pedal, penguen, performans, periyodik, peron, personel, perspektif, petrol, piknik, pilot, pipet, piramit, pist, piyes, plaj, plan, plastik, poligon, polis, popülarite, popüler, porselen, portakal, portre, poşet, potansiyel, potin, poz, pozisyon, pozitif, pragmatik, pratik, pratisyen, prefabrik, prens, prestij, prim, problem, profesör, profesyonel, profil, program, proje, projektör, promosyon, protokol, provokasyon, psişik, puan;

R

radikal, radyatör, rádyo, rafine, raket, randevu, randıman, rant, rantabilite, rapor, rasyonel, reaktör, realite, redaktör, reel, referandum, referans, reform, rejim, reklam,

rekor, rekreasyon, rektör, reorganizasyon, resepsiyon, restoran, restorasyon, reyon, rezerv, rezervuar, rezidans, risk, ritim, robot, rol, roman, romantik, romatizma, römork, röntgen, röportaj, rötuş, rövanş, ruj, rulo, runik, rutin;

S

sabotaj, salon, sanatoryum, sansasyonel, sansür, santigrat, santimetre, santral, santrifüj, saten, segman, sekreter, sektör, selofan, semantik, sembol, seminer, sempati, senáryo, senatör, sendíka, sendrom, senfoni, sentaks, sentez, seramik, seremoni, serenat, seri, serpantin, sertifika, servis, sezon, siklon, silikon, silindir, silüet, simetri, simultane, sinéma, sinyal, sirk, sistem, site, sivil, skandal, sos, sosis, sosyal, sosyoekonomik, sömestir, spontane, spor, staj, stajyer, standart, statik, stil, strateji, süit, süje, sűper, sürpriz;

Ş

şampiyon, şampiyona, şans, şansölye, şantaj, şantiye, şanzıman, şarj, şarjör, şato, şef, şezlong, şık, şifre, şoför, şömine, şöválye;

T

tablet, táblo, taksi, taktik, tampon, tansiyon, tapon, taşeron, teknik, teknisyen, teknoloji, teleferik, telefon, telesekreter, televizyon, telgraf, tematik, tentűrdiyot, teori, teorik, teorisyen, terapi, termal, terminal, terminoloji, termodinamik, termometre, térmos, terör, terörist, terörizm, tez, tip, tipik, tipoloji, tirbuşon, ton, torpil, total, totaliter, trafik, trajedi, trajik, traktör, tramplen, tramvay, transfer, transkripsiyon, transliterasyon, tren, trilyon, tropikal, tur, turist, turistik, turizm, turnike, turnuva, tuş, tuvalet, tüp, türbin, türbülans, Türkoloji;

U

ultraviyole;

Ü

ülser, ültimatom, ünite, üniter, üniversal, ünivérsite, ütopik;

V

vagon, vagonet, valiz, vantilatör, vapur, varil, varyant, vejetaryen, veránda, vestiyer, veteriner, veto, viraj, virgül, virüs, vitamin, vites, vitrin, viyadük, víze, vizyon, volkan.

3. Вивчіть напам'ять прикметники:

yeni	новий; щойно (*у використанні перед дієсловом*)
önemli	важливий
doğru	правильний; правильно; прямий; прямо
küçük	маленький
güzel	красива, гарна; красиво, гарно
genç (ci)	молодий; юнак
uzun	довгий
gerçek (ği)	справжній; правда
özel	особливий; приватний
farklı	різноманітний; відмінний; особливий
açık	відкритий; відкрито; відверто
kolay	легкий; легко
uzak	далекий; далеко
uygun	відповідний, підходящий, годящий
kötü	поганий; погано
türlü	розмаїтий, різний
sürekli	тривалий
yabancı	іноземний; іноземець
ayrı	окремий; відмінний (від)
yalnız	самотній

!!! Зверніть увагу: у переважній більшості випадків якісний прикметник у турецькій мові може використовуватися перед дієсловами як обставина, перебираючи на себе функції прислівника; прислівник же як клас слів у турецькій мові доволі обмежений: *güzel kız – **гарна** дівчина, güzel Türkçe konuşmak – **гарно** розмовляти турецькою мовою.*

ОСНОВНИЙ КУРС ПРАКТИЧНОЇ ГРАМАТИКИ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ

УРОК 4

Поняття про частини мови
Особові займенники
Указівні займенники
Питальні займенники
Означальна група й неозначений артикль
Категорія роду в турецькій мові
Порядок слів у простому непоширеному реченні

Поняття про частини мови
(Sözcük Türleri)

Частини мови – це класи слів, які розрізняються за своєю семантикою і функціями. У турецькій мові виділяють **повнозначні** і **службові** частини мови; перші позначають реальні об'єкти, явища, ознаки, дії тощо навколишнього світу й мають автономне (самостійне) функціонування в реченні; другі мають лише службову функцію, яка полягає переважно в поєднанні слів у реченні.

До **повнозначних** частин мови належать:
1) іменник (ad, isim);
2) прикметник (önad, sıfat);
*3) числівник (*за класифікацією турецьких граматистів – *sayı sıfatları*, тобто прикметники з кількісним значенням: у турецьких граматиках числівники як окрема частина мови не виділяються. Загалом варто зазначити, що підходи турецьких граматистів до класифікації і кваліфікації граматичних явищ багато в чому різняться від того, що традиційно прийнято в українській і, ширше, європейській граматичній думці*);*
4) займенник (adıl, zamir);
5) дієслово (eylem, fiil);
6) прислівник (belirteç, zarf);

До **службових** частин мови належать:
7) післяйменник (ilgeç, edat);
8) сполучник (bağlaç, rabıt);
9) частка (ilgeç, edat);
10) службові слова (ilgeç, edat);

Слова, що традиційно не зараховуються ні до повнозначних, ні до службових частин мови (це питання в турецькій граматиці залишається дискусійним):
11) вигуки (ünlem);
12) звуконаслідувальні й образонаслідувальні слова (не мають стабільного терміна в турецьких граматиках, часто визначаються як *ikilemeler* – "парні слова", оскільки трапляються переважно в парній формі).

Повнозначні частини турецької мови принципово не відрізняються від аналогічних частин мови в українській: *іменник* має предметну семантику – називає предмети, явища тощо й відповідає на запитання *хто*, *що*?

Дієслова протиставляються іменникам і позначають дії, відповідаючи на запитання *що робити*? Вихідною (словниковою) формою дієслова в турецькій мові вважається інфінітив, який має своїм морфологічним показником афікс *-mak/ -mek*.

Прикметник позначає ознаку предмета, особи, явища, а також (що є властивістю турецької мови) – ознаку дії і відповідає на запитання *який*? (перед дієсловом – *як*?).

Займенник становить широкий клас слів, до якого зараховують усі слова, що мають заміщувальну функцію, тобто ті, що в реченні можуть використовуватися замість слів інших частин мови. *Займенник* є класом слів недостатньо дослідженим і доволі неоднорідним, тому щодо їхньої кваліфікації можуть виникати питання. Найпоширенішими класами займенників є: особові займенники, указівні займенники, питальні займенники, неозначені і заперечні займенники, зворотний займенник.

Прислівники позначають різноманітні обставини, характеристики реалізації дії (час, міру, ступінь тощо) й використовуються або з дієсловами, або ж із прикметниками. Власне прислівників у турецькій мові небагато, але надзвичайно поширеними є похідні форми й сполучення з прислівниковим значенням. Особливістю власне прислівників у турецькій мові є те, що вони переважно мають наголос не на останньому складі, про що ми згадували в першому уроці. Усі особливості тих чи інших частин мови розглядатимуться в подальших уроках.

!!! Зауважте: іменник, прикметник, займенник і числівник належать до **іменних** частин мови (або просто **імен**). Коли нижче йтиметься про **іменне речення**, то це значить, що на увазі мається речення, присудок якого виражений іменем, або іменною частиною мови. Натомість **дієслівне речення** – це таке речення, присудок якого виражений дієсловом у будь-якій особовій формі (насамперед часовій).

!!! Зверніть увагу на термінологічну синонімію: у турецькій мові нерідко паралельно існують слова, запозичені з арабської або/ і перської мов, а також власне турецькі слова, що виникли (або були створені, нерідко штучно) у республіканський період під час так званої "мовної революції" (*Dil Devrimi*). У лінгвістичній термінології також нерідко поруч існують терміни арабського і турецького (тюркського) походження, порівняймо *ad, isim – ім'я, іменник*.

Особові займенники
(Kişi Adıları)

У турецькій мові клас особових займенників доволі простий: їх налічується всього шість. **Варто зауважити**, що турецькі займенники не розрізняються за родом. Традиційно особові займенники класифікуються за числом і особою, що

потрібно запам'ятати, оскільки на цих класифікаціях тримаються системи (парадигми) відмінювання дієслів.

Особа	*Займенник*	*Переклад*
Перша особа однини	ben	я
Друга особа однини	sen	ти
Третя особа однини	o	він, вона, воно
Перша особа множини	biz	ми
Друга особа множини	siz	ви
Третя особа множини	onlar	вони

!!! Зверніть увагу на те, що особовий займенник третьої особи однини *onlar* є складеним: він складається з особового займенника однини (*o – він*) + вставна приголосна (*n*) + афікс множини (*-lar*).

Указівні займенники
(İşaret Adılları)

У турецькій мові є три вказівні займенники:

Указівний займенник	*Переклад*
bu	це; цей, ця, це
şu	он то; он той, он та, он те
o	те; той, та, те

Указівний займенник *bu* позначає об'єкт, що перебуває в безпосередній близькості до мовця; займенник *o* позначає віддалений об'єкт; займенник *şu* позначає більш віддалений від мовця, проте не дуже далекий об'єкт. Безумовно, міра віддаленості об'єкта є категорією відносною й індивідуальною, тому взаємозаміна у використанні займенників *bu* і *şu*, з одного боку, і *şu* і *o*, з іншого боку, є частотним явищем і майже ніколи не сприймається як мовна помилка.

!!! Слід звернути увагу на те, що вказівні займенники мають дві функції (що видно з їхнього перекладу українською мовою): вони можуть використовуватися замість іменників як підмет, частина присудка, додатка (*Bu ne? – Що це? O bir kalem – То ручка*), а також як означення перед іменниками, виступаючи заміщувачем прикметника (*Bu defter kırmızı – Цей зошит червоний. O kız güzel – Та дівчина гарна. Şu sınıf büyük – Ця (та) аудиторія велика*).

!!! Зверніть увагу: займенник *o* є одночасно і особовим (*він, вона, воно*), і вказівним (*те; той, та, те*).

Питальні займенники
(Soru Adılları)

Основними питальними займенниками в турецькій мові є (більш ніж односкладові займенники мають наголос на першому складі):
ne – що;
kim – хто;
nasıl – як; який (за якістю)*;*
niçin – для чого, чому;
niye – для чого, чому;
neden – чому;
nerede – де;
nereye – куди;
hangi – який, котрий (із закритого, обмеженого ряду об'єктів)*;*
kaç – скільки.

Приклади використання питальних займенників:

Bu ne? – Що це?
Onlar kim? – Хто вони?
O nasıl bir adam? – Що він за людина?

Defter nerede? – Де зошит?
Hangi defter? – Який зошит?

!!! Цікаво, що як особові (крім форм однини *ben* і *sen*), так і вказівні (*bu, şu, o*) й питальні займенники (*ne, kim*) у турецькій мові можуть набувати форми множини (при додаванні афікса множини до вказівних займенників, а також особового займенника третьої особи однини ***o*** між займенником і афіксом множини *-lar/ -ler* виникає вставний *n*: *bunlar, şunlar, onlar*). Це узгоджується із загальною концепцією турецької множини, що полягає у браку будь-яких обмежень на творення форми множини:

biz – bizler – ми (коли підкреслюється, що нас багато);
siz – sizler – ви (коли підкреслюється, що вас багато або висловлюється вища міра поваги до адресатів);
o – onlar – вони, ті;
bu – bunlar – вони, ці;
şu – şunlar – вони, он ті;
kim – kimler – хто (коли об'єктів, щодо яких задається питання, багато);
ne – neler – що (коли об'єктів, щодо яких задається питання, багато).

З погляду значення, множина указівних і питальних займенників використовується тоді, коли мовець співвідносить висловлення з множинністю позначуваних об'єктів. Наприклад, множина питальних займенників використовується тоді, коли мовець очікує на відповідь у множині або ж спеціально підкреслює множинність об'єктів: ***Kimler*** *geldi? – Хто прийшов?* ***Neler*** *getirdi? – Що він приніс? Orada* ***neler*** *gördüm* ***neler****! – І чого я там тільки не бачив!*

Множина вказівних займенників використовується при позначенні множинного об'єкта: *Bunlar öğrenci – Це студенти (Вони студенти). Onlar kim? – Хто вони? Şunlar, ardaşlarım – Вони (он ті) мої друзі.* Той самий принцип застосовується і в особових займенниках першої і другої осіб множини, коли мовець підкреслює множинність об'єкта або ж керується іншими суб'єктивними чинниками (наприклад, підкресленою ввічливість щодо позначуваного множинного об'єкта). Форма множини особових займенників першої і другої осіб множини трапляється доволі рідко і є факультативною: *Bizler önemli başarılara ulaştık – Ми досягли значних успіхів!*

Означальна група й неозначений артикль
(Sıfat Tamlaması)

Під *означальною групою* (або *ад'єктивним словосполученням*) мається на увазі словосполучення типу "прикметник + іменник". У турецькому словосполученні означення (у нашому випадку – прикметник) завжди ставиться перед означуваним (у нашому випадку – іменником). На відміну від української мови в турецькій означальній групі **немає** узгодження означення і означуваного ані в роді, ані у відмінку, ані в числі; прикметник просто прилягає до іменника без жодних змін. Між прикметником і іменником в означальній групі виникає неозначений артикль ***bir***, який вказує на те, що об'єкт, про який ідеться, є невизначеним, невідомим, уперше вводиться в комунікативну ситуацію. Коли йдеться про відомий, визначений об'єкт, артикль опускається. Приклади означальних груп: *uzun bir gün – довгий день, ayrı bir ev – окремий будинок, farklı bir kadın – особлива жінка, gerçek bir iş – справжня справа, güzel bir çocuk – гарна дитина, kötü bir insan – погана людина.*

!!! Варто звернути увагу на те, що в турецькій мові є лише один артикль – неозначений артикль ***bir*** (зауважимо, що турецькі граматисти не визнають його артиклем), і виникає він перед іменником, що позначає одиничний невизначений, невідомий об'єкт, що вперше вводиться в комунікативну ситуацію. Найчастіше це трапляється саме у складі означальної групи. Означеного артикля в турецькій мові немає, а отже, перед іменниками, що позначають відомий, визначений об'єкт, а також перед іменниками у множині артиклю взагалі немає, наприклад: *güzel çocuklar – гарні діти, kötü insanlar –*

погані люди. Водночас слід звернути увагу на те, що в турецькій мові, на відміну від артиклевих мов, як-от: англійська чи німецька, немає жорстких правил використання артикля, і мало не єдиний усталений випадок – це використання неозначеного артикля у складі означальної групи при позначенні невідомого, невизначеного об'єкта.

!!! Запам'ятаймо: основна й найбільш частотна функція неозначеного артикля – позиція між означенням і означуваним у складі означальної групи (*інтерпозиція*). Крім артикля в турецькій мові виділяється *функціональна група* слів (тобто слів, об'єднаних єдністю функції), що має назву *кількісних детермінативів*, які вказують одночасно на кількість і невизначеність об'єкта. До таких детермінативів належать неозначений артикль, числівники, неозначені займенники з кількісним значенням (розглядатимуться в наступному уроці). Стандартна позиція таких детермінативів у складі означальної групи – між означенням і означуваним: *güzel bir ev – красивий будинок, güzel iki ev – два красиві будинки, güzel çok ev – багато красивих будинків*. Детермінатив гіпотетично може й передувати означальній групі, проте така ситуація доволі рідкісна. Зауважимо, що всі інші можливі детермінативи, які вказують на визначеність об'єкта (передусім ідеться про вказівні займенники) передують означальному словосполученню: *bu güzel kadın – ця гарна жінка, o yüksek bina – та висока будівля*.

!!! Зверніть увагу на те, що у вимові звук "**r**" у неозначеному артиклі нерідко зникає, і ми чуємо його як "**bi**": *güzel bir araba [güzel bi araba] – гарна машина*.

!!! Зверніть увагу: слово ***bir*** є не лише неозначеним артиклем, але й кількісним числівником: *bir – один.* Слово ***bir*** – найчастотніше слово турецького лексикону. Відрізнити артикль *bir* від числівника *bir* не завжди можливо (та й не завжди потрібно), але є певна закономірність, що простежується у складі означальної групи: коли слово *bir* стоїть між означенням і означуваним, то воно виконує функцію артикля – вказує одночасно і на одиничність, і на невизначеність об'єкта; коли ж воно використовується як числівник, тобто підкреслює одиничність, проте не вказує спеціально на неозначеність, то воно ставиться перед усім означальним словосполученням, порівняймо:

güzel bir ev – (якийсь) гарний дім;
bir güzel ev – один гарний дім (справедливості ради слід зазначити, що такий варіант трапляється надзвичайно рідко).

!!! Особливу увагу слід звернути на наголос: в означальній групі основний наголос звичайно падає на останній склад першого слова, а другорядний наголос – на останній склад другого слова. Те саме відбувається й у словах, утворених словоскладанням чи основоскладанням: у таких складених словах (композитах)

основний наголос падає на останній склад першого слова: *uzún bir gün – довгий день, ayákkabı – взуття (ayak – нога, kap – чохол, покриття).*

Категорія роду в турецькій мові
(Türkçede Cinsiyet Kategorisi)

У турецькій мові **немає категорії граматичного роду**, що значно спрощує опанування цієї мови, адже при творенні словосполучень, речень немає узгодження слів у категорії роду; таке узгодження становить значну складність при вивченні тих мов, де воно є. Усі слова турецької мови з погляду належності до категорії роду є індиферентними (тобто якщо для українця слово *робота* належить до жіночого, а *світ* – до чоловічого роду, то для турка слова *iş* і *dünya* не мають родової належності).

Водночас у турецькій мові є лексична **категорія статі**: частина слів містять указівку на стать об'єкта (людини чи свійської тварини) у своєму значенні. Так, слова *kadın – жінка* чи *kız – дівчина* містять указівку на жіночу стать, а слово *erkek – чоловік* – на чоловічу. Утім для граматики це не має жодного значення.

Поняття про члени речення і порядок слів
у простому непоширеному реченні
(Sıralı Cümlede Öğeler ve Sözcük Dizimi)

Головними членами турецького речення є:

підмет – *özne*
присудок – *yüklem*

Другорядними членами речення є:

додаток – *nesne*
обставина – *tümleç*

Додаток своєю чергою поділяється на:

прямий додаток – *nesne, düz tümleç*
непрямий додаток – *dolaylı tümleç*.

Підмет – це член речення, що відповідає на запитання *хто, що* і позначає діяча (тобто того, хто виконує дію); підмет завжди перебуває в основному (називному) відмінку. **Присудок** – це член речення, що відповідає на запитання *що робить, що робив, що зробить* і позначає дію, виконувану діячем (у дієслівному реченні), або ж показує *ким, чим* чи *яким* є об'єкт, позначений підметом (в іменному

реченні). Відповідно, у першому випадку маємо справу з **дієслівним присудком**, що позначається часовою формою дієслова, у другому випадку – з **іменним присудком**, що виражається іменником, прикметником, рідше займенником чи числівником (тобто іменами).

!!! Зверніть увагу на те, що в турецькому синтаксисі як окремий член речення не виділяється означення, хоча воно, безумовно, є. Для нього немає також спеціального турецького терміна. Для зручності вивчення турецької мови ми використовуємо цей термін, проте в турецькому синтаксисі означення разом із своїм означуваним розглядається як *група* (*öbek*, або *grup*): відповідно *група підмета, група додатка* тощо.

!!! Основним правилом турецького синтаксису є те, що **другорядне завжди передує головному**: ми вже згадували про те, що означення завжди йде перед означуваним.

У турецькій мові при прямому порядку слів (*sıralı cümle*) присудок **завжди** стоїть наприкінці речення: останнє слово в реченні – це присудок. Щодо підмета, то він перебуває на початку речення, і йому можуть передувати лише обставина часу чи обставина місця (ці два типи обставин не мають фіксованого місця в реченні). Другорядні члени речення посідають місце між підметом і присудком; крім того, кожний член речення може мати власне означення, яке передує своєму означуваному і становить із ним групу.

Підмет і присудок у турецькому реченні не узгоджуються в роді (оскільки граматичного роду в турецькій мові немає), проте узгоджуються в особі (першій, другій, третій) і числі (однині чи множини).

!!! Зверніть увагу: підмет у турецькій мові нерідко відділяється від інших членів речення комою, а в мовленні після підмета нерідко роблять паузу.

Найпростішим є узгодження в третій особі (він, вона, воно; той, та, те; цей, ця, це), наприклад:

Bu ne? – Що це?
O bir kalem – То ручка.

Bu ne? – Що це?
Bu, bir defter – Це зошит.

Bu, bir kadın – Це жінка.
Bu kadın güzel – Ця жінка гарна.
Bu, güzel bir kadın – Це красива жінка.

Bu adam, öğretmen – Цей чоловік – викладач.
O öğretmen genç – Той викладач молодий.

O yol uzun – Та дорога довга.

O çocuk, oğlum – Той хлопець – мій син.

Bu kim? – Хто це?
O, arkadaşım Ahmet – То мій друг Ахмет.
Arkadaşım Ahmet çok akıllı ama hastalıklı bir çocuk. – Мій друг Ахмет дуже розумний, але хворобливий хлопець.

Bunlar kim? – Хто вони?
Bunlar arkadaşlarım – Вони мої друзі.

!!! Зверніть увагу, що підмет, який позначає множинність неживих об'єктів (неістот) або нечленовану сукупність живих об'єктів (істот), узгоджується з присудком в однині: *Bunlar kim? – Хто вони? Bu kalemler kırmızı – Ці ручки червоні. Arkadaşlarım çok akıllı – Мої друзі дуже розумні.* Детальніше принципи узгодження в числі розглядатимуть в подальших уроках.

<u>Вправи</u>

1. Додайте до іменників афікс множини:

baş, çocuk, durum, dünya, el, ev, gerçek, göz, gün, hasta, insan, iş, kadın, konu, şey, su, ülke, yabancı, yemek, yer, yıl, yol, zaman.

2. Додайте до іменників афікс належності першої особи однини (-im[4]):

baş, çocuk, durum, el, ev, gerçek, göz, gün, insan, iş, kadın, şey, yemek, yer, yıl, yol, zaman.

3. Зі слів, які ви вивчили в цьому і в попередніх уроках, зробіть по десять словосполучень і іменних речень.

4. Вивчіть напам'ять слова:

çok	1) багато; 2) дуже
ne	що?
kim	хто?
akıllı	розумний

ama (amma)	але (протиставний сполучник)
hasta	хворий
hastalık (ğı)	хвороба
hastalıklı	хворобливий
bilmek	знати; уміти; вгадати
bakmak	дивитися
çalışmak	працювати; старатися
büyük	великий
başlamak	починати(ся)
kalmak	залишатися; зупинятися (у готелі); жити (у гуртожитку)
neden	чому? *як іменник* – причина (як питальний займенник має наголос на першому складу)
söylemek	(с)казати
geçmek	проходити; переходити
su	вода
girmek	входити
ülke	країна
yemek (ği)	їсти; іжа
bütün	весь, уся, усі, усе
bulmak	знаходити
yaşamak	жити; переживати (щось)
kapı	двері
bırakmak	залишати; полишати; відпускати
cep (bi)	кишеня; мобільний телефон
delik (ği)	дірка
çamur	бруд, багнюка
atmak	кидати
dil	мова; язик
düdük (ğü)	дудка, свисток, сигнал
hikâye	оповідання

5. Вивчіть напам'ять ідіоми:

açık kapı bırakmak (-e) – залишати (комусь) можливість для подальших дій, давати (комусь) ще один шанс, *досл.* "залишати (перед кимсь) відчинені двері";
cebi delik (-in) – бідний, убогий, злиденний нужденний (про людину), *досл.* "його кишеня з діркою";
çamur atmak (-e) – облити (когось) брудом, утоптати (когось) у бруд, змішати (когось) з брудом, *досл.* кидати бруд (на когось);
dilli düdük – балакун, базікало, *досл.* дудка з язиком;
uzun hikaye – (*перен.*) довга історія.

!!! Зверніть увагу: у дужках після ідіом (у словнику – після окремих дієслів) зазначаємо відмінок, з яким має використовуватися ідіома (або яким керує дієслово):

-in – родовий відмінок;
-i – знахідний відмінок;
-e – давальний відмінок;
-de – місцевий відмінок;
-den – вихідний відмінок.

Систему відмінків почнемо вивчати в шостому уроці, а поки що зазначаємо відмінки для загальної інформації.

УРОК 5

Вокативи
Наказовий спосіб другої особи однини і множини
Вираження присвійності (належності). Афікси присвійності (належності)
Присвійні займенники і їхнє співвідношення з афіксами присвійності (належності)
Питальна частка і загальне запитання
Як поставити спеціальне запитання?
Як поставити запитання щодо належності – "чий"?
Числівники. Займенники, що позначають кількість
Як задати питання із займенником "який/ котрий"?
Особливості форми турецької однини

Вокативи
(Hitap Sözcükleri)

Вокативами називаються слова, що використовуються для звертання до іншої особи, називання цієї особи разом з іменами, іменами і прізвищами або без них, а також для вказівки на стать (гендерну належність) об’єкта. У турецькій мові є такі вокативи:

– ***efendim*** – вокатив, що використовується як щодо чоловіків, так і щодо жінок, у сучасній мові – без називання імен, прізвищ, переважно як звертання, наприклад: *İyi günler, efendim – Доброго дня, пане (пані, панове)*. *Hoş geldiniz, efendim – Ласкаво просимо, пане (пані, панове)*. *Nasılsınız efendim? – Як ви ся маєте, пане (пані)?* Також вокатив *efendim* використовується для перепитування чи уточнення того, що не зрозуміло в діалогічному мовленні: *Efendim? – Перепрошую? (Що ви сказали?)*. Крім того, до цього вокатива вдаються з метою

встановлення контакту зі співрозмовником у значенні *"слухаю вас"*, наприклад, коли беруть трубку телефона;

– ***hanımefendi*** – синонімічний вокативу *efendim* як варіант звертання до жінок; так само найчастіше використовується без імен, прізвищ і має набагато вужчу сферу функціонування, ніж попередній вокатив (не використовується для перепитування, з контактовстановлюючою метою): *İyi günler hanımefendi – Доброго дня, пані*;

– ***bey*** – використовується після імен чоловіків (у постпозиції) як звертання до другої особи або позначення третьої особи, найпоширеніший вокатив турецької мови в застосуванні до чоловіків: *Zeki Bey – пан Зекі*, *Mehmet Bey – пан Мехмет* тощо;

– ***hanım*** – використовується після імен жінок (у постпозиції) як звертання до другої особи або позначення третьої особи, найпоширеніший вокатив турецької мови в застосуванні до жінок: *Ayşe Hanım – пані Айше*, *Meliha Hanım – пані Меліха* тощо;

– ***bay*** – вокатив, властивий офіційному мовленню, використовується перед прізвищем або іменем і прізвищем чоловіків (у препозиції) або ж самостійно у формі множини під час звертання до чоловічої аудиторії, наприклад: *Bay Hüsamettin Cindoruk – пан Хюсаметтін Джіндорук*, *Bay Binali Yıldırım – пан Біналі Їлдирим*, *Sayın Baylar! – Шановні панове!*;

– ***bayan*** – використовується так само, як і вокатив *bay*, але стосовно жінок (жіночої аудиторії): *Bayan Tansu Çiler – пані Тансу Чілєр*, *Bayan Ayşe Kulin – пані Айше Кулін*; *порівняймо також: Sayın Baylar ve Bayanlar! – Шановне панство!*

Вокативи *bey*, *hanım* можуть використовуватися разом із назвами професій, роду занять тощо як із метою звертання, так і називання особи, наприклад: *hekim bey – пан лікар*. Також вокативи *bey*, *hanım* використовуються для позначення гендерної належності особи (насамперед із назвами професій), адже, як зазначалося в уроці 4, категорії граматичного роду в турецькій мові немає. Наприклад, слово *doktor* у супроводі вокатива *bey* (*doktor bey – лікар*) позначає лікаря-чоловіка, а в супроводі слова *hanım* (*doktor hanım – лікарка*) – лікаря-жінку.

Якщо вокативи використовуються разом з іменем, то вони вважаються його частиною, пишуться з великої літери й від'єднуються апострофом від граматичних афіксів, що до них додаються, наприклад: *Zeki Bey'in arabası – машина пана Зекі*.

Наказовий спосіб другої особи однини і множини (Emir Kipi/ Buyruk Kipi, İkinci Kişi)

Категорія способу дієслова в турецькій мові, так само як і в українській, є основним засобом реалізації модальності висловлення і демонструє відношення змісту висловлення до дійсності. У турецькій мові є **п'ять** дієслівних способів:

1. *Дійсний спосіб* – вказує на реальність дії відносно дійсності. До дійсного способу належать усі часові форми дієслова.

2. *Наказовий спосіб* – реалізує волевиявлення мовця стосовно іншої (другої чи третьої) особи: наказ, прохання.

3. *Умовний (бажано-умовний) спосіб* – вказує на бажання мовця щодо реалізації дії (*Якби ж то пішов дощ!*) або на обумовленість дії (її зв'язок з умовою: *якщо, якби*).

4. *Бажаний спосіб* – вказує на спонтанне бажання щодо реалізації дії першою (*Вип'ю-но я кави*), набагато рідше – іншими особами.

5. *Зобов'язальний спосіб* – вказує на зобов'язання, переважно морального плану, щодо реалізації дії (*Ми маємо поважати старших*).

Дійсний спосіб позначає дію **фактичну** (таку, що відбулася/ відбувається/ відбудеться), усі інші – **контрфактичну** (тобто бажану, пов'язану з умовою, наказом тощо).

Наказовий спосіб другої особи вказує на наказ, прохання щодо виконання дії другою особою (співрозмовником) – в однині (*підійди, зроби*), або у множині (*підійдіть, зробіть*).

Наказовий спосіб **другої особи однини** твориться шляхом "відсікання" афікса *-mak/-mek* від інфінітива; відповідно **основа будь-якого дієслова** одночасно становить і форму наказового способу другої особи однини: *söyle – кажи, geç – проходь*.

!!! Нагадаємо, що основою дієслова є те, що залишається від інфінітива після відкидання афікса *-mak/-mek*.

Інфінітив	*Переклад*	*Наказовий спосіб 2-ї особи однини (він же – основа дієслова)*	*Переклад*
bakmak	дивитися	*bak*	подивися
bırakmak	залишати	*bırak*	облиш
çalışmak	намагатися	*çalış*	спробуй, постарайся
gelmek	приходити	*gel*	підійди
söylemek	казати	*söyle*	скажи

Форма наказового способу **другої особи множини** твориться шляхом додавання до основи дієслова **ненаголошеного** афікса *-(y)ın*[4] (коротка форма), або його повної форми *-(y)ınız*[4]; ці форми рівноцінні з погляду значення і взаємозамінні, проте усічений варіант більш властивий розмовній мові. Форма наказового способу другої особи множини може використовуватися як щодо однієї людини при звертанні на "ви", так і щодо кількох осіб як форма множини:

Інфінітив	*Переклад*	*Наказовий спосіб 2-ї особи множини*	*Переклад*
bakmak	дивитися	*bákın, bákınız*	подивіться
bırakmak	залишати	*bırákın, bırákınız*	облиште
çalışmak	намагатися	*çalı́şın, çalı́şınız*	спробуйте, постарайтеся
gelmek	приходити	*gélin, géliniz*	підійдіть
söylemek	казати	*söyléyin, söyléyiniz*	скажіть

!!! Зверніть увагу на те, що в дієслові з односкладовою основою *yemek – їсти* під час творення наказового способу другої особи множини широка голосна основи ***e*** перетворюється на вузьку ***i***: *yiyin – їжте*. Така трансформація останньої широкої голосної основи у вузьку перед вставним приголосним ***y***, що раніше була нормою для всіх дієслівних граматичних форм турецької мови, сьогодні залишилася в кількох випадках, на яких ми зупинятимемося в подальших уроках.

!!! Ще раз звертаємо увагу: цифра над афіксом (-(y)ın[4]) позначає кількість його фонетичних варіантів – відповідно *два* (з широкою голосною **-a/ -e**) або *чотири* (з вузькою голосною **-ı/ -i / -u/ -ü**). Літера в дужках перед афіксом (-**(y)**ın[4]) вказує на те, що якщо цей афікс додається до основи слова, **що закінчується на голосну**, то між такою основою і афіксом виникає вставний приголосний – у переважній більшості випадків *"**y**"* **– адже дві голосні поспіль не властиві турецькому слову.**

Вираження присвійності (належності). Афікси присвійності (належності)

Турецька мова – це мова *аглютинативна* (від лат. *agglutino – приклеюю*; *bağlantılı bir dil*), тобто така, у якій нові значення творяться шляхом афіксації –

"приклеювання" афікса до слова. Відповідно й найбільш природним для турецької мови способом позначення присвійності (належності) є афіксація. Турецька мова має спеціальні **наголошені** афікси, що додаються до іменника й позначають присвійність (належність одного об'єкта іншому):

Особа й умовне позначення афікса	*Афікс для основ, що закінчуються на голосну*	*Афікс для основ, що закінчуються на приголосну*
Перша особа однини *мій, моя, моє, мої* *-(ı)m*[4]	**-m** приклади: *baba – батько* *babam – мій батько* *anne – мама* *annem – моя мама*	**-ım, -im, -um, -üm** приклади: *ev – будинок* *evim – мій будинок* *gül – троянда* *gülüm – моя троянда*
Друга особа однини *твій, твоя, твоє, твої* *-(ı)n*[4]	**-n** приклади: *baban – твій батько* *annen – твоя мама*	**-ın, -in, -un, -ün** приклади: *evin – твій будинок* *gülün – твоя троянда*
Третя особа однини *його, її* *-(s)ı*[4]	**-sı, -si, -su, -sü** приклади: *babası – його батько* *annesi – його мама*	**-ı, -i, -u, -ü** приклади: *evi – його будинок* *gülü – його троянда*
Перша особа множини *наш, наша, наше, наші* *-(ı)mız*[4]	**-mız, -miz, -muz, müz** приклади: *babamız – наш батько* *annemiz – наша мама*	**-ımız, -imiz, -umuz, -ümüz** приклади: *evimiz – наш будинок* *gülümüz – наша троянда*
Друга особа множини *ваш, ваша, ваше, ваші* *-(ı)nız*[4]	**-nız, -niz, -nuz, -nüz** приклади: *babanız – ваш батько* *anneniz – ваша мама*	**-ınız, -iniz, -unuz, -ünüz** приклади: *eviniz – ваш будинок* *gülünüz – ваша троянда*
Третя особа множини *їхній, їхня, їхні* *-ları*[2]	**-ları, -leri** приклади: *babaları – їхній батько* *anneleri – їхня мама* *evleri – їхній будинок (їхні будинки, його будинки)* *gülleri – їхня троянда (їхні троянди, його троянди)*	

!!! Зауважте, що в афіксах, що позначають присвійність (належність), так само як і в усіх інших граматичних системах турецької мови, бракує категорії роду.

!!! Зверніть увагу на те, що афікс присвійності (належності) третьої особи множини (*-ları, -leri*) є складеним: він становить поєднання афікса множини *-lar*, *-ler* і афікса присвійності (належності) третьої особи однини *-ı, -i*. Це спричиняє певні особливості його використання. Афікс присвійності (належності) третьої особи множини (*-ları, -leri*) може стати причиною семантичної "троїстості", оскільки може позначати одразу три ситуації: а) одиничний об'єкт і його належність третій особі множини (*anneleri – їхня мама*); б) множинний об'єкт і його належність третій особі множини (*kitapları – їхні книжки*); в) множинний об'єкт і його належність третій особі однини (*kitapları – його книжки*). Це спричинено тим, що **в одному слові не може бути двох афіксів однакової якості** (за незначними винятками, які описуватимуться окремо): не може бути двох афіксів множини, не може бути двох афіксів присвійності (належності) тощо, а отже, якщо у складі афікса присвійності (належності) третьої особи множини вже є афікс множини *-lar*, *-ler*, то додати його до слова ще раз, щоб підкреслити множинність об'єкта, неможливо. Для відмежування випадків **омоформії** (тобто збігу слів у певних граматичних формах – ***словоформах***) і розмежування значень можуть використовуватися присвійні займенник (див. наступний пункт), але інколи підказати правильний варіант розуміння словоформи може лише контекст.

!!! Зверніть увагу на те, що у слові афікс множини (*-lar/ -ler*) передує афіксові присвійності (належності), наприклад: *kitaplarım – мої книжки.*

!!! Зверніть увагу на те, що в турецькій мові є кілька слів, переважно запозичених з арабської мови, до яких афікси додаються з порушенням фонетичних правил турецької мови:

а) порушення правила про незбіг голосних на стику слова й афікса і використання вставних приголосних: *cami – camii* (*мечеть – його мечеть*), *mevzi – mevzii* (*місце/ позиція – його місце/ його позиція*), *menba – menbaı* (*джерело – його джерело*). Водночас сучасна турецька мова нерідко допускає нарощування афіксів за загальними правилами *camisi, mevzisi*, хоча з погляду нормативної граматики це вважається помилкою;

б) порушення великої гармонії голосних, коли до основи з останнім голосним заднього ряду додається афікс із голосним переднього ряду: *saat – saatim, saatlerim* (*годинник – мій годинник, мої годинники*), *hâl – hâlim, hâllerim* (*стан – мій стан, мої стани*). Водночас розмовна мова допускає відступ від граматичної норми й у цьому випадку (*saat – saatım*), що також суперечить літературній нормі;

!!! Єдиний іменник турецького походження, який нестандартно приймає афікс присвійності (належності), – це іменник *su – вода*: *suyum – моя вода*, *suyun – твоя вода*, *suyu – його вода*, *suyumuz – наша вода*, *suyunuz – ваша вода*.

!!! Нагадаємо, що про фонетичні особливості слова, які спостерігаються під час додавання афіксів, ми можемо дізнатися з великих тлумачних чи перекладних словників: ці особливості зазначають після відповідного слова в дужках: *cami (ii), mevzi (ii), menba (aı), saat (ti), hâl (li), su (yu)*. Зауважимо, що таких нестандартних слів у турецькій мові небагато, і найбільш частотні випадки ми вже вивчили!

Присвійні займенники і їхнє співвідношення з афіксами присвійності (належності)

Присвійні займенники становлять форму родового відмінка особових займенників:

Особа	***Присвійний займенник***	***Переклад***
Перша особа однини	*benim*	мій, моя, моє; мої
Друга особа однини	*senin*	твій, твоя, твоє; твої
Третя особа однини	*onun*	його, її
Перша особа множини	*bizim*	наш, наша, наше; наші
Друга особа множини	*sizin*	ваш, ваша, ваше; ваші
Третя особа множини	*onların*	їхній, їхня, їхнє; їхні

На відміну від української мови присвійні займенники в турецькій не є основним засобом позначення належності: **природною для турецької мови є афіксація**. Тому присвійні займенники мають доволі обмежену сферу використання:

а) присвійні займенники використовуються **в позиції присудка** у реченнях на зразок: Ця книга моя (*Bu kitap benim*). Той дім наш (*O ev bizim*). Ця велика аудиторія ваша (*Şu büyük sınıf sizin*);

б) для розмежування випадків **омоформії** (збігу слів у певних граматичних формах) й уникнення смислової двоїстості: *його книжки – onun kitapları*, *їхні книжки – onların kitapları*;

в) коли на присвійний займенник падає логічний наголос, і його опущення спричинить зміни смислу речення: *Benim arkadaşım değil senin arkadaşın bunu yaptı – Не мій, а твій друг це зробив*.

!!! Слід запам'ятати, що в турецькій мові майже **ніколи не трапляються** випадки позначення належності за допомогою присвійних займенників **без афіксів присвійності (належності)**. Таке використання можна побачити переважно з власними назвами, як-от: мій *Орхан – benim Orhan*, *наш Стамбул – bizim İstanbul*. Таке використання **ніколи не трапляється з присвійним займенником третьої особи**: він завжди потребує додання до іменника афікса присвійності (належності) третьої особи.

!!! Зверніть увагу на те, що афікс присвійності (належності) третьої особи однини (*-(s)ı*[4]) може позначати належність одиничного об'єкта третій особі множини (*їхній, їхня, їхнє; їхні*), коли він узгоджений з присвійним займенником третьої особи множини (*onların*), наприклад: *їхня книжка – onların kitabı*, *їхній дім – onların evi*, *їхня машина – onların arabası*. Такі випадки існують паралельно з використанням власне афікса присвійності (належності) третьої особи множини (*kitapları, evleri, arabaları*) – до них часто вдаються саме для позначення одиничного об'єкта й уникнення смислової двоїстості.

Питальна частка і загальне питання
(Soru Eki)

Загальне питання – це питання до всього речення, на яке можна відповісти *так* (***evet***) чи *ні* (***háyır***).

Якщо в українській мові загальне питання задається шляхом зміни інтонації речення, то в турецькій мові крім інтонації обов'язково вдаються до спеціальної питальної частки (турецькі граматисти нерідко вважають її афіксом); питальна частка пишеться окремо від слова, проте вимовляється разом із ним, підлягає гармонії голосних і має чотири фонетичних варіанти: ***mı, mi, mu, mü***. Приклади загальних питань:

O bir kalem mi? – То ручка?
Bu, bir defter mi? – Це зошит?
Bu, bir kadın mı? – Це жінка?
Bu kadın güzel mi? – Ця жінка гарна?
Bu adam, öğretmen mi? – Цей чоловік – викладач?
O öğretmen genç mi? – Той викладач молодий?
O yol uzun mu? – Та дорога довга?
O çocuk, oğlum mu? – Той хлопець – мій син?
O, arkadaşım Ahmet mi? – То мій друг Ахмет?
Bunlar arkadaşlarım mı? – Вони мої друзі?

!!! Зверніть особливу увагу на те, що питальна частка може бути лише в загальних питаннях; якщо ми маємо спеціальне питання і в реченні використано

будь-який питальний займенник (див. урок 4), то в такому реченні питальної частки бути не може. **Питальна частка не трапляється у реченні разом із питальними займенниками** за винятком ситуації перепитування, тобто коли запитання ставиться до самого питального слова:

– Ne dedi? – Що він сказав?
– Ne mi dedi? – Що сказав? (Ти питаєш, що він сказав?

!!! Варто також звернути увагу на те, що питальна частка може стояти не лише після присудка, але після будь-якого слова, на яке падає логічний наголос у загальному запитанні, наприклад ("жирним" шрифтом позначено логічний наголос у реченні): *Bunlar mı arkadaşların? – Ось* ***це*** *твої друзі? Öğretmeniniz mi geldi? –* ***Це ваш викладач*** *прийшов?* Водночас **слід зауважити**, що в означальному словосполученні (типу "прикметник + іменник") питальна частка завжди ставиться після усього словосполучення (вона не може його "розривати"), проте логічний наголос може падати як на перший, так і на другий компоненти означального словосполучення: *çalışkan bir öğrenci mi? – старанний студент?*

Як поставити спеціальне питання?

Спеціальне питання, тобто питання до котрогось із членів речення, на яке потрібна інша відповідь, ніж "так" чи "ні", ставиться за допомогою питальних займенників, при цьому питальна частка *mı*[4] не використовується. Основні питальні займенники перелічені в уроці 4.

Як поставити запитання щодо належності – чий?

Для того, щоб задати запитання щодо належності, використовується займенник *kimin – чий, чия, чиє; чиї* (формально це родовий відмінок від питального дієслова *kim – хто*), наприклад: *Bu çanta kimin? – Чия ця сумка? Bu çanta benim – Ця сумка моя. Bu saat kimin? – Чий цей годинник. Bu saat senin – Цей годинник твій.*

!!! Зверніть увагу на форму запитання щодо належності об'єкта суб'єктові !!! Якщо ми візьмемо повне словосполучення, що позначає належність (присвійний займенник + слово з афіксом присвійності: *benim çantam – моя сумка, senin çantan – твоя сумка, onun çantası – його сумка, bizim çantamız – наша сумка, sizin çantanız – ваша сумка, onların çantası – їхня сумка*), і поставимо до нього питання щодо належності, то замість присвійного займенника маємо використати питальний займенник *kimin* (оскільки питальний займенник завжди заміщує те слово, до якого ставиться питання), який так само як і в українській мові має **узгодитися з об'єктом у третій особі однини**: *Чия сумка? – Kimin çantası?* (**зверніть особливу увагу на збереження афікса належності третьої**

особи однини у запитанні): *Kimin çantası? Benim çantam. Kimin çantası? Onun çantası.*

Числівники. Займенники, що позначають кількість (Sayı Sıfatları)

Числівник – це частина мови, що вказує на кількісні параметри позначуваного об'єкта. У турецькій мові числівники бувають **кількісними** (позначають кількість – *один, два, три* тощо), **порядковими** (позначають порядок об'єктів під час лічби – *перший, другий, третій*), а також **розділовими**, які вивчатимуться пізніше.

Кількісні числівники (Asıl Sayı Sıfatları)

Прості кількісні числівники (складаються з одного слова):

sıfır – нуль
bir – один
iki – два
üç – три
dört – чотири
beş – п'ять
altı – шість
yedi – сім
sekiz – вісім
dokuz – дев'ять
on – десять
yirmi – двадцять
otuz – тридцять
kırk – сорок
elli – п'ятдесят
altmış – шістдесят
yetmiş – сімдесят
seksen – вісімдесят
doksan – дев'яносто
yüz – сто
bin – тисяча
milyon – мільйон

Складені числівники (складаються з двох чи більше простих числівників способом прилягання без жодних морфологічних змін чи узгоджень):

on bir – одинадцять
on iki – дванадцять
on üç – тринадцять
on dört – чотирнадцять
on beş – п'ятнадцять
on altı – шістнадцять
on yedi – сімнадцять
on sekiz – вісімнадцять
on dokuz – дев'ятнадцять

yirmi bir – двадцять один
altmış beş – шістдесят п'ять
yetmiş altı – сімдесят шість
seksen yedi – вісімдесят сім
doksan sekiz – дев'яносто вісім

yüz yirmi beş – сто двадцять п'ять
iki yüz otuz altı – двісті тридцять шість
üç yüz kırk yedi – триста сорок сім
dört yüz elli – чотириста п'ятдесят
beş yüz altmış bir – п'ятсот шістдесят один

otuz iki – тридцять два
kırk üç – сорок три
elli dört – п'ятдесят чотири
bin dokuz yüz yetmiş yedi – тисяча дев'ятсот сімдесят сім
iki bin on yedi – дві тисячі сімнадцять

!!! Зверніть увагу на те, що іменник, який слідує за кількісним числівником (або займенником, що позначає кількість), **не набуває форми множини**, наприклад: *iki kitap – дві книги, üç kişi – три особи, beş çocuk – п'ятеро дітей*.

Займенники, що позначають кількість

У турецькій мові є низка неозначених займенників, які вказують на кількість позначуваного об'єкта, не називаючи її:

çok – багато
az – мало, небагато
birçok – доволі багато, багатенько
biraz – трохи, небагато
birkaç – декілька
fazla – дуже (надто) багато, забагато

Приклади використання неозначених займенників:

çok kitap – багато книжок
az öğrenci – мало студентів
birçok insan – багатенько людей
biraz para – трохи грошей
birkaç arkadaş – кілька друзів
fazla para – забагато грошей

!!! Зауважте: кількісні числівники й займенники, що позначають неозначену кількість, зі своїм означуваним узгоджуються в однині, тобто таке означуване не набуває афікса множини *-lar/ -ler*.

!!! Зверніть увагу на те, що усі неозначені займенники, крім *birçok* і *birkaç* є **прислівниковими займенниками**, тобто можуть використовуватися перед дієсловами й виконувати в реченні функцію обставини міри й ступеня, наприклад:

çok – дуже, дуже сильно
az – мало, трохи, несильно
biraz – трохи
fazla – дуже, надто сильно

Приклади використання неозначених займенників в обставинній функції:

çok çalışmak – багато працювати
çok istemek – дуже хотіти
az çalışmak – мало працювати
biraz Türkçe konuşmak – трохи розмовляти турецькою
fazla konuşmak – забагато розмовляти

Також зверніть увагу на сполучення:

çok az – дуже мало
çok fazla – дуже багато, надто багато
az çok – більш-менш

Загалом варто зазначити, що в турецькій мові межі між прислівниками і займенниками, з одного боку, і прислівниками і прикметниками, з іншого, доволі розмиті, й не завжди є єдність між граматистами щодо зарахування слова до того чи іншого класу слів.

!!! Ми вже зазначали вище, що у складі означальної групи кількісні детермінанти, зокрема й займенники, що позначають кількість, і кількісні числівники частіше потрапляють у позицію між прикметником і іменником так само, як це буває з неозначеним артиклем (див. урок 4), наприклад: *güzel çok kitap – багато гарних книжок (пор.: çok güzel kitap – дуже гарна книжка)*, хоча такий займенник чи числівник зрідка може перебувати й перед усім означальним словосполученням: *iki ilginç kitap, ilginç iki kitap – дві цікавих книжки*.

Порядкові числівники
(Sıra Sayı Sıfatları)

Порядкові числівники творяться від кількісних числівників шляхом додавання афікса *-(i)nci*[4]: *birinci – перший, ikinci – другий, üçüncü – третій, dördüncü – четвертий, beşinci – п'ятий, altıncı – шостий, yedinci – сьомий, sekizinci – восьмий, dokuzuncu – дев'ятий, onuncu – десятий*. У складених числівниках афікс додається лише до останнього з числівників, інші ж складники не зазнають жодних морфологічних змін: *bin dokuz yüz yetmiş yedinci – тисяча дев'ятсот сімдесят сьомий*.

При позначені порядкового числівника цифрою після нього обов'язково ставиться крапка: 12. – on ikinci, 25. – yirmi beşinci. Крапка в такому використанні **обов'язкова!!!** Числівник без крапки після нього є кількісним.

Як задати питання із займенником "який/ котрий"?

У турецькій мові є кілька питальних займенників, які можуть слугувати **еквівалентом українських займенників "який/ котрий"**:

– питальний займенник ***kaçıncı***, утворений від питального займенника *kaç – скільки* за допомогою афікса, що творить порядкові числівники, використовується для того, щоб задати питання щодо порядкового номера об'єкта, і відповіддю на таке запитання завжди буде порядковий числівник, наприклад: *Kaçıncı kapı? – Які двері? Solda üçüncü kapı – Зліва треті (за ліком, за порядком)*;

– якщо ми хочемо задати питання щодо номера, присвоєного тому чи іншому об'єкту (наприклад, номер аудиторії, номер будинку, номер року тощо), ми не використовуємо питальний займенник *kaçıncı*, а вдаємося до питального займенника ***kaç*** – *скільки*, наприклад: *Kaç numara? – Який номер (наприклад, аудиторії)? Kaç yılında – В якому році? Kaç yaşında? – Якого віку?* Відповіддю на таке питання завжди є кількісний числівник: *beş numara – номер п'ять; iki bin on yedi yılında – у дві тисячі сімнадцятому році; on yedi yaşında – у віці сімнадцяти років* (див. також урок 7, де йдеться про відносний ізафет);

– питальний займенник ***hangi*** – *котрий, який* використовується для того, щоб задати питання стосовно вибору між кількома (двома й більше) подібними об'єктами з обмеженого ряду об'єктів; відповіддю на таке питання у переважній більшості випадків є іменник або ж іменник з певним означенням, що виділяє його з-посеред інших об'єктів, наприклад: *Hangi öğrenci? – Ahmet Davutoğlu (Котрий студент? – Ахмет Давутоглу). Hangi bina? – Beş katlı bina (Котра будівля? – П'ятиповерхова будівля). Hangi defter senin? – Mavi defter (Котрий зошит твій? – Блакитний зошит)*;

– питальний займенник ***nasıl*** – *як; який* використовується для того, що задати питання щодо якісних характеристик об'єкта безвідносно до інших подібних об'єктів, наприклад: *O nasıl bir insan? – Яка він людина?* (*O, iyi bir insan – Він гарна людина*). *Nasıl bir hediye istiyorsun? – Який подарунок ти хочеш* (*Güzel bir hediye istiyorum – Хочу гарний подарунок*). Займенник ***nasıl*** також використовується в обставинній функції: *Nasılsınız? – Sağ olun, iyiyim* (*Як ви (ся маєте?) – Дякую, добре*). *Yemekleri nasıl buldunuz? – Fevkalade* (*Як вам їжа? – Неперевершено*).

У розмовній мові можна почути використання питального займенника ***ne*** – *що* замість займенника *nasıl*, рідше *hangi* в описаних вище функціях, проте таке трапляється не дуже часто. Крім того, займенник ***ne*** у значенні "який" використовується у складі відносних ізафетів, про що йтиметься в уроці 7: *Ne*

kitabı? – Ömer Seyfettin'in Perili Köşk hikayesi (Що за книга? – Оповідання Омера Сейфеттіна "Зачарований дім"). O ne binası? – Milli Eğitim Bakanlığı binası (Що то за будівля? – Будівля Міністерства освіти).

!!! Звернімо увагу!!! Еквівалентом української частки "а" на початку питальних речень найчастіше виступає турецька частка ***peki***: *Peki o adam kim? – А хто той чолов'яга?* Ця частка використовується також у стверджувальних реченнях на позначення згоди: *Peki anladım – Добре, зрозумів.*

Особливості форми турецької однини

Ви вже звернули увагу на те, що після слова, яке позначає кількість (кількісний числівник чи неозначений займенник) іменник використовується у формі однини. Це спричинено особливостями форми турецької однини.

Якщо в українській мові однина іменника завжди співвідноситься з одиничним об'єктом, то в турецькій мові однина іменника співвідноситься з кількісно індиферентним (невизначеним) об'єктом, який носієм мови не сприймається ні як одиничний, ні як множинний. Так, українське слово *яблуко* позначає саме одне яблуко, тоді як його форма множини *яблука* позначає багато (більш ніж одне) яблуко; натомість турецьке слово *elma* позначає яблуко/ яблука як поняття без указівки на кількість. Порівняймо речення: *Дитина їсть* ***яблуко*** – *Çocuk* ***elma*** *yiyor* (форма однини іменника); *Діти їдять* ***яблука*** – *Çocuklar* ***elma*** *yiyor* (використано форму однини іменника попри те, що в українській мові маємо множину – у цьому реченні для мовця важлива вказівка на об'єкт як поняття, проте його кількість значення не має).

Якщо мовцеві потрібно вказати саме на одиничність об'єкта, він вдасться до неозначеного артикля: *bir elma – (одне) яблуко*; якщо ж він хоче привернути увагу співрозмовника до значної кількості об'єкта, він вдасться до форми множини: *elmalar – яблука*. **Така особливість форми турецької однини впливає на використання не лише числівників, але й родового (під час творення ізафетів) і знахідного відмінків** (розглядаються в уроці 7).

!!! Запам'ятаймо: ізафет – це словосполучення типу "іменник + іменник", де перший іменник є означенням до другого. Ізафет – ключове поняття турецької граматики; ми почнемо його детально розглядати в уроці 7.

Вправи

1. Додайте до основ дієслів афікс інфінітива у відповідному фонетичному варіанті:

al, at, bak, başla, bırak, bil, bul, çalış, çık, de, geç, gel, gir, git, gör, iste, ol, söyle, ver, yap, yaşa, ye.

2. Від наведених нижче дієслів послідовно утворіть форму наказового способу однини і множини (усічену і повну):

yemek, yaşamak, yapmak, vermek, söylemek, olmak, istemek, görmek, gitmek, girmek, gelmek, geçmek, demek, çıkmak, çalışmak, bulmak, bilmek, bırakmak, başlamak, bakmak, atmak, almak.

3. Утворіть послідовно форму присвійності (належності) першої, другої, третьої осіб однини:

aile, akıl, alın, araba, arkadaş, avlu, baba, baş, bina, burun, cep, çamur, çanta, çiftçi, çocuk, delik, dersane, dil, dolap, döşeme, dudak, durum, düdük, dünya, ekmek, el, erkek, ev, füze, genç, gerçek, göz, gün, hâl, hasta, hastalık, hikâye, insan, isim, iş, işçi, kadın, kalem, kapı, kardeş, kent, kız, kişi, konu, köy, kulüp, kurşun kalem, lira, lokanta, masa, memleket, milyar, müdür, oda, öğrenci, öğretmen, resim, saat, saç, salon, sır, sokak, söz, su, şey, tavan, torun, tütün, ütü, yabancı, yemek, yer, yıl, yol, zam, zaman.

4. Утворіть форму множини від наведених нижче слів і додайте до них послідовно афікси належності першої, другої, третьої осіб однини і множини:

aile, akıl, alın, araba, arkadaş, avlu, baba, baş, bina, burun, cep, çamur, çanta, çiftçi, çocuk, delik, dersane, dil, dolap, döşeme, dudak, durum, düdük, dünya, ekmek, el, erkek, ev, füze, genç, gerçek, göz, gün, hâl, hasta, hastalık, hikâye, insan, isim, iş, işçi, kadın, kalem, kapı, kardeş, kent, kız, kişi, konu, köy, kulüp, kurşun kalem, lira, lokanta, masa, memleket, milyar, müdür, oda, öğrenci, öğretmen, resim, saat, saç, salon, sır, sokak, söz, su, şey, tavan, torun, tütün, ütü, yabancı, yemek, yer, yıl, yol, zam, zaman.

5. Додайте до словосполучень афікси множини й належності:

benim füze..., senin füze..., onun füze..., bizim füze..., sizin füze..., onların füze..., bizim öğretmen..., sizin öğrenci..., onun kalem..., senin sözler..., benim kardeş... .

6. Вставте присвійні займенники:

... öğretmenin, ... işçilerimiz, ... üç kalemim, ... sözleriniz, ... arabaları, ... odam, ... ismin, ...babası, ... masamız, ... açık kapısı, ... ılık suyu, ... başın, ...çalışkan öğrencileriniz, ... uzun saçım, ... arkadaşı.

7. Задайте питання таким чином, щоб отримати наведені нижче відповіді:

üç öğrenci; uzun bir film; beş film; evet, bu çanta bizim; saçları uzun; birkaç dolabımız; benim çantam; dar bir salon; sizin filmleriniz; evet, bu öğretmenimiz; öğrencilerim çalışkan; uzak akrabası; sevgili torunları; dar bir avlu; bu, bir lokanta; ismim Mehmet; orada; sokak geniş;

beş çiftçi ve bir işçi; fakir bir çiftçi; o köy küçük; üç büyük kent; binaları yüksek; masam yeni; defterin yeşil; yüz kişi; yirmi öğrenci; ülkemiz büyük; birkaç çiftçi; kolay bir iş; bu yol kısa; soyadı Demirsoy.

8. Перекладіть турецькою мовою:

наш викладач, наші робітники, мої три червоні олівці, його жовтий портфель, скільки ваших сумок?, її зачинені двері, моя відчинена кімната, твоя рідна мати, його ім’я, дуже короткий фільм, якась жінка, він тут?, їхні олівці й ручки, вузькі шафи, ваші дуже старанні студенти, ваші три кімнати, наші солдати, брудний коридор, якийсь зелений будинок, яка людина?, погана людина, скільки портфелів?, багато портфелів, мій далекий родич, наше місто, ваш клас, його рідний батько.

9. Додайте афікс множини:

şu yeşil defter, bu uzun dersimiz, o telefonun, bu sarı defteriniz, çalışkan bir delikanlı, temiz ve geniş odamız, kalın defterin, ilginç bir film, öz babası, oteliniz, sınıfımız, bu otel, tembel bir öğrenci, onun müdürü, tütün, ütümüz;

baş, bu kalın defterim, şu işin, o işçimiz, çalışkan bir adam, kadın ve erkek, delikanlı ve kız, bu sözünüz, dar ve uzun bir sokak, kötü tütün, temiz döşemeniz, sarı tavan, bu memleket, mavi defteri, dersanemiz, küçük kardeşi, büyük ailesi, küçük torunum.

10. Перекладіть турецькою мовою:

наш готель, наш телефон, наші просторі аудиторії, наш директор, моя сім’я, твоя сім’я, його сім’я, наша сім’я, ваша сім’я, їхня сім’я, один урок, чотири книги, багато зошитів, чотири мільйони лір;

три наші зошити, підлога та стеля, червоний, чоловіки й жінки, старанний юнак, той наш робітник, вузька й довга вулиця, робітник і студент, його рідний батько, дві їхні ручки, один наш олівець, три мої зошити, короткий урок, скільки осіб?, п'ять осіб, наша країна, молодший брат, наші сім'ї, три мільярди лір, моя старша сестра, цей клуб, ті книжки, цей хліб.

Це кімната. Це стіл. Ось це ручка. То олівець. То стіна. Стіна жовта. Це підлога. Підлога яка? Підлога чиста. А стіни які? Стіни брудні. Це що? Це олівець. А то що? То шафа. Шафа велика? Ні, шафа дуже маленька. Хто це? Це студент. А то хто? То викладач. Хто вони? Вони студенти. А де ваш портфель? Мій портфель тут.

Ті білі двері відчинені. Ці двері зачинені. Наша країна – Україна. Цей чоловік – турок. Мій друг – українець. Та маленька дівчина – учениця. Наш клас – ось та кімната. Де ваш викладач? Наш викладач в аудиторії. Ваша аудиторія вільна? Так, наша аудиторія вільна.

11. Перекладіть українською мовою:

bizim filmimiz, onun uzun burnu, onun dar alnı, onun filmleri, senin sırrın, senin resmin, benim ismim, sizin isminiz, benim alnım, onun sırrı, zamlar, resimleri, onun aklı, bizim resmimiz;

şu benim kalın çantam, onun ufak odası, onun dudak ve saçları, sizin kızınız, kırmızı kurşunkaleminiz, onun yüksek evi, sizin eviniz, onların sözleri, bizim çalışkan öğrencilerimiz, senin dolapların, kaç dolap, benim sarı çantam, bizim füzelerimiz.

12. Вивчіть напам'ять слова:

füze	(військ. зброя) ракета	bina	будівля
öğretmen	викладач, учитель	yeşil	зелений
öğrenci	студент, учень	kısa	короткий
kalem	ручка; олівець	soyadı	прізвище
söz	слово; вираз, вислів	kurşun kalem	олівець
kardeş	брат, сестра	tembel	ледачий
işçi	робітник	müdür	директор
akraba	родич	tütün	тютюн
oda	кімната	ütü	праска
isim (smi)	ім'я; іменник	erkek (ği)	чоловік
baba	батько	kız	дівчина
masa	стіл	döşeme	підлога
çalışkan	працьовитий; старанний	sarı	жовтий
saç (çı)	волосся	tavan	стеля

arkadaş	друг, товариш	memleket	країна; батьківщина
çanta	сумка; портфель	mavi	блакитний
dolap (bı)	шафа	aile	сім'я
dar	вузький	kırmızı	червоний
salon	зала, вітальня	milyar	мільярд
saat (ti)	година; годинник	kulüp (bü)	клуб
sevgili	улюблений; коханий	ekmek (ği)	хліб
torun	онук	burun (rnu)	ніс; мис
avlu	двір	alın (lnı)	чоло
lokanta	ресторан, їдальня	sır (rrı)	таємниця
orada	там	resim (smi)	малюнок; фотографія
geniş	широкий, просторий	akıl (klı)	розум
sokak (ğı)	вулиця	ufak	дрібний; маленький
çiftçi	селянин, фермер	dudak (ğı)	губа
fakir	бідний	kent (ti)	місто
köy	село	yüksek	високий

kişi	особа (у т.ч. як лічильне слово)
dersane	аудиторія (як приміщення)
lira	ліра (грошова одиниця Туреччини)
zam	підвищення (ціни); доплата, надбавка (до ціни, зарплати тощо)
öz	власний; рідний

13. Вивчіть напам'ять ідіоми:

acem kılıcı gibi olmak – і вашим, і нашим (кажуть про людину, від якої не знаєш, чого очікувати);
can kulağı ile dinlemek (-i) – перетворитися на слух, слухати (когось) з великою увагою;
damarına basmak (-in) – наступити (комусь) на болюче місце, задіти за живе; нервувати (когось);
yabana atmak (-i) – нехтувати (кимсь, чимсь), не надавати/ не приділяти уваги (кому/ чому), не слухати (кого); відкидати вбік;
zıvanadan çıkmak – виходити з себе, нервуватися.

УРОК 6

Система відмінків турецької мови
Просторові відмінки
Подвійне відмінкове керування і залежність значення дієслова від відмінка
Предикативні імена var/ yok. *Позначення наявності й місцезнаходження*
Іменне заперечення
Дієслівне заперечення
Економія афіксів

Система відмінків турецької мови
(Ad Durum Ekleri)

Відмінок – це граматична категорія іменника, функцією якої є зв'язок членів речення між собою відповідно до їхньої семантичної і/ чи синтаксичної ролі в реченні. У турецькій мові є шість відмінків:

– **основний** (*yalın durum*) – словникова форма іменника;
– **родовий** (*tamlayan durumu*);
– **знахідний** (*belirtme durumu*);
– **давальний** (*yönelme durumu*);
– **місцевий** (*kalma durumu*);
– **вихідний** (*çıkma durumu*).

Кожному відмінкові властивий свій афікс (крім основного, який не має афікса) і свій набір значень. Основний, родовий і знахідний відмінки називаються **центральними**: вони оформлюють підмет, означення у складі ізафету і прямий додаток; давальний, місцевий і вихідний відмінки називаються **периферійними**, або **просторовими**: вони позначають просторову локалізацію (напрям руху, місцезнаходження) й оформлюють різного роду обставини, а також непрямий додаток.

!!! Зауважимо, що слова в турецькому реченні зв’язуються між собою не лише відмінками, але й спеціальними службовими частинами мови: сполучниками і післяйменниками. На відміну від української мови, **в турецькій немає прийменників**.

!!! Варто запам’ятати, що в турецькій мові немає кличного відмінка, так само як і кличних форм іменника. При звертанні до іншої особи іменник перебуває в основному відмінку.

Просторові відмінки
(Yönelme, Bulunma, Çıkma Durumları)

До просторових відмінків належать **давальний**, **місцевий** і **вихідний**. Кожен із цих відмінків має дві сфери використання:

1) пряму – позначає напрям руху особи, предмета тощо у просторі й часі (або місцезнаходження – для місцевого відмінка) і в такому разі оформлює обставину місця чи часу;

2) непряму – позначає різноманітні типи відношень між навколишніми об'єктами (особами, предметами, явищами тощо), як-от: причина, мета і т. п. й у такому разі оформлює або непрямий додаток, або відповідного типу обставину: причини, мети тощо.

!!! Варто звернути особливу увагу на таке явище, як дієслівне керування: у турецькій мові кожне перехідне дієслово, а також певна кількість неперехідних дієслів потребують від свого додатка (або обставини) того чи іншого відмінка. Такі відмінки інколи не збігаються в турецькій і українській мовах. Наприклад, українські дієслова *починати, продовжувати* потребують знахідного відмінка додатка (*кого, що*), а дієслово *боятися* – родового (*кого, чого*); натомість аналогічні турецькі дієслова потребують відповідно давального (*başlamak – починати*, *devam etmek – продовжувати*) і вихідного (*korkmak – боятися*) відмінків. Відмінкове керування слід запам'ятовувати разом із дієсловом – воно зазначається у словнику.

!!! Невеличкий лікнеп !!!

перехідне дієслово *– це таке дієслово, яке може мати при собі прямий додаток: бачити –* ***кого, що****; робити –* ***кого, що****;*

неперехідне дієслово *– це таке дієслово, яке не може мати при собі прямого додатка: бачитися, гуляти;*

прямий додаток *– це член речення, що відповідає на запитання* ***кого? що?*** *й оформлюється знахідним відмінком;*

непрямий додаток *– це член речення, що відповідає на непрямі запитання (тобто всі, крім запитань кого? що?);*

обставина *– це член речення, що вказує на обставини реалізації дії (бувають обставини причини, мети, способу дії, міри й ступеня тощо).*

Давальний відмінок

Давальний відмінок твориться за допомогою афікса ***-(y)a***[2], що додається до основи слова (як видно з умовного позначення, цей афікс є двоваріантним, і якщо слово закінчується на голосну, то між цим словом і афіксом виникає вставна ***y***).

Давальний відмінок відповідає на запитання *куди? кому? чому?* і має такі значення:

1) пряме – позначення об'єкта до якого (у напрямку якого) відбувається рух, названий дієсловом (рух у просторі й часі): *sokağa çıktmak – вийти на вулицю, okula gitmek – іти до школи, sinemaya gitmek – іти до кіно*. *Öğretmene kalem ver – Дай викладачеві ручку*;

2) непряме – адресно-цільове значення (насамперед – початок дії):

– при низці дієслів, що потребують непрямого додатка в давальному відмінку, наприклад: *işe başlamak – починати роботу, işe girişmek – братися до роботи, işe koyulmak – ставати до роботи, okula devam etmek – ходити до школи. Yarın gelmeye çalış – Спробуй прийти завтра*;

– в обставині мети (нечасто й лише в певних випадках, найперше – під час позначення мети): *Ekmek almaya gidiyorum – Я йду купити хліба*;

– при позначені еквівалента вартості: *Ekmeği iki liraya aldım – Я купив хліб за дві ліри* (у цьому реченні слово *ekmek – хліб* перебуває у формі знахідного відмінка – докладно про нього йтиметься в уроці 7).

Запам'ятаймо також:

haftaya gelirim – я прийду на тижні;
akşama görüşürüz – побачимося ближче до вечора;
yarına ertelemek – відкласти на завтра;
ders çalışmak – робити уроки (попри те, що в усіх інших випадках дієслово *çalışmak* потребує давального відмінка, у цьому словосполученні воно керує знахідним відмінком свого додатка – у наведеному варіанті знахідний відмінок є нульовим/ неоформленим; про знахідний відмінок ітиметься в уроці 11).

!!! Слід запам'ятати, що особові займенники першої і другої осіб однини (*ben*, *sen*) мають нестандартну форму давального відмінка: *bana – мені, sana – тобі*. В усіх інших випадках в усіх відмінках особові займенники мають стандартні форми відмінювання (за допомогою додавання відповідного відмінкового афікса); якщо афікс (не лише давального відмінка, але й будь-який інший)

додається **до вказівного займенника**, між займенником і афіксом виникає вставна ***n***: *bende – у мене*; *benden – від мене*; *sende – у тебе*; *senden – від тебе*; *ona – йому, їй*; *onda – у нього, у неї*; *ondan – від нього/ від неї/ від того*; *bize – нам*; *bizde – у нас*; *bizden – від нас*; *size – вам*; *sizde – у вас*; *sizden – від вас*; *onlara – їм*; *onlarda – у них*; *onlardan – від них*; *buna – цьому, йому*; *bunda – у цього*; *bundan – від цього*; *şuna – тому, йому*; *şunda – у того*; *şundan – віт того*; *bunlara – цим, їм*; *bunlarda – у цих, у них*; *bunlardan – від цих, від них*; *şunlara – тим, їм*; *şunlarda – у тих, у них*; *şunlardan – від тих, від них*.

Місцевий відмінок

Місцевий відмінок твориться за допомогою афікса ***-da***[2] і його глухого варіанта ***-ta***[2] (нагадаємо, що до глухого варіанта афікса вдаються тоді, коли основа слова закінчується на глухий приголосний).

Місцевий відмінок відповідає на запитання *де? в якому місці? коли?* й відповідно у своєму прямому використанні позначає місцезнаходження (розташування, перебування) об'єкта або його локалізацію в часі. Найчастіше місцевий відмінок оформлює обставину місця (*evde – вдома*, *okulda – у школі*, *kitapta – у книзі*) чи часу (*saat kaçta? – о котрій годині? saat beşte – о п'ятій годині*).

Використання місцевого відмінка в непрямому значенні трапляється вкрай рідко й лише з кількома дієсловами, як-от: *ısrar etmek/ direnmek – наполягати на чомусь* (порівняймо: *bir şeye direnmek – опиратися чому-небудь*), *yoğunlaşmak – зосереджуватися на чомусь*, *inat etmek – виявляти впертість у чомусь*, *tereddüt etmek – вагатися щодо чогось*, *kararlı olmak – бути рішучим (щодо чогось)*, *yardımcı olmak – допомагати (у чомусь), бути помічником*.

Слово в місцевому відмінку нерідко може поставати як частина іменного присудка (на відміну від давального чи вихідного відмінків, які дуже й дуже рідко потрапляють у позицію частини іменного присудка), наприклад: *Öğrenciler sınıfta – Студенти в аудиторії. Babam işyerinde – Мій батько на роботі. Oğlum okulda – Мій син у школі*.

Місцевий відмінок використовується в конструкціях наявності з предикативними іменами *var – є, yok – немає* (розглядаються в цьому уроці трохи нижче).

Місцевий відмінок часто використовується з допоміжним дієсловом *bulunmak* у низці сталих аналітичних дієслів, особливо утворених від слів арабського походження, як-от: *teşekkürde bulunmak – дякувати*, *teşebbüste bulunmak – намагатися*, *seyahatte bulunmak – подорожувати*.

Вихідний відмінок

З-поміж просторових відмінків вихідний – найбільш частотний і має найбільш розгалужену систему непрямих значень. Він твориться за допомогою афікса ***-dan²*** і його глухого варіанта ***-tan²*** і відповідає на запитання *звідки? з якого місця? від якого часу, моменту?* тощо, позначаючи у своєму прямому значенні вихідну точку дії у просторі або часі й, так само як й інші просторові відмінки, оформлюючи рідного типу обставини, насамперед місця й часу (*mağazadan gelmek – іти з магазину, okuldan çıkmak – виходити зі школи*).

В абстрактному значенні вихідний відмінок позначає передусім джерело або причину дії. Дієслів, які потребують від свого непрямого додатка вихідного відмінка, чимало, наприклад: *korkmak (-den) – боятися, tiksinmek (-den) – відчувати відразу, огиду, гидувати, nefret etmek (-den) – відчувати відразу, ненавидіти, söz etmek (-den) – говорити, згадувати (про), bahsetmek (-den) – говорити, згадувати (про), ürkmek (-den) – лякатися, usanmak (-den) – сумувати, втомлюватися, bıkmak (-den) – втомлюватися, набридати, bezmek (-den) – відчувати сум, розчаруватися, utanmak (-den) – соромитися, iğrenmek (-den) – відчувати відразу, hoşlanmak (-den) – відчувати приємність, подобатися, sevinmek (-den) – радіти, memnun olmak (-den) – бути задоволеним, радіти, faydalanmak (-den) – скористатися, yararlanmak (-den) – скористатися, etkilenmek (-den) – піддаватися впливу, kurtulmak (-den) – врятуватися, olmak (-den) – позбавитися (чогось), kaynaklanmak (-den) – виходити, витікати (з), мати своїм джерелом (що)*.

Вихідний відмінок також може позначати матеріал, з якого зроблено об’єкт, наприклад: *mermerden bir heykel – статуя з мармуру, ahşaptan bir ev – будинок із дерева*. Вони є синонімами словосполучень типу "прикладка", про які йтиметься в дев’ятому уроці.

У непрямому використанні вихідний відмінок найчастіше позначає:

– *трансгресивні відношення* (відношення простору, через який відбувається дія), як-от: *pencereden baktım – я подивився у вікно, kapıdan girdim – я увійшов через двері, sokaktan geçtim – я пройшов вулицею*;

– *місце докладання дії* (тобто місце чи точка, через яке/ яку чиниться вплив на весь об’єкт), наприклад: *yanağından/ elinden öpmek – поцілувати (когось) у щоку/ у руку, elinden tutmak – взяти/ схопити за руку, başından yaralanmak – бути пораненим у голову*;

– *партитивні відношення* (виділення частини з цілого) – докладно розглядатимуться у розділі про присвійний (двоафіксний) ізафет (урок 7);

– *еквівалент вартості* (поряд із давальним): *Portakalın kilosunu üç liradan aldık – Ми купили кілограм апельсинів за три ліри* (словоформа *kilosu* перебуває у знахідному відмінку).

Вихідним відмінком керує значна частина турецьких післяйменників (розглядатимуться в наступних уроках).

!!! Запам'ятаймо вирази !!!

gözden düşmek – втратити чию-небудь прихильність;
kuvvetten düşmek – втратити силу;
görmezlikten gelmek – робити вигляд, що не бачиш/ не помічаєш;
néreye? – куди?
nérede? – де?
néreden? – звідки?
saat kaçta? – о котрій годині?

Подвійне відмінкове керування і залежність значення дієслова від відмінка

Низка дієслів може мати подвійне керування, наприклад, керувати знахідним і вихідним, давальним і вихідним відмінками: *rica etmek (-den, -i) – просити що/ у кого*, *istemek (-den, -i) – вимагати, просити що/ у кого*, *kıskanmak (-i, -den) – ревнувати кого/ до кого*, *tercih etmek, yeğlemek (-i, -e) – віддавати перевагу чому/ перед чим* тощо.

Окремі дієслова можуть керувати різними просторовими відмінками, при цьому залежно від використовуваного відмінка змінюється лексична семантика дієслова:

– дієслово *sormak* при подвійному керуванні знахідним і давальним відмінками має значення "запитувати *що в кого*", при керуванні вихідним відмінком – "питати з *когось*" (у сенсі "притягати до відповідальності"), при керуванні лише знахідним відмінком – "питатися про *когось*";

– дієслово *vurmak* із давальним відмінком стосовно істот має значення "бити, ударяти", зі знахідним відмінком – "убити", а при подвійному керуванні із знахідним і вихідним – "поранити в (певну частину тіла)";

– дієслово *çıkmak* зі знахідним відмінком має значення "підніматися, схóдити" (наверх, нагору, сходами тощо), а з вихідним відмінком частіше – виходити (зсередини назовні);

– дієслово *korkmak* з вихідним відмінком має значення "боятися *чогось*", а з давальним відмінком – "не наважуватися *зробити що-небудь*";

– дієслово *gülmek* з вихідним відмінком має значення "сміятися *через що-небудь*", а з давальним – "насміхатися *над ким-небудь*".

Основні дієслова, які можуть використовуватися як із вихідним, так і з давальним відмінками: *sıkılmak – набридати* (*buna sıkıldım, bundan sıkıldım – мені це набридло*), *sinirlenmek – нервувати(ся)*, *utanmak – соромитися*, *memnun olmak – радіти*, *şaşmak – дивуватися*, *üzülmek – засмучуватися*, *kederlenmek – засмучуватися*, *emin olmak – бути впевненим*, *muhtaç olmak – потребувати*, *uzak olmak – бути далеким/ віддаленим* та деякі інші.

!!! Послідовність афіксів !!!

Вивчені нами афікси приєднується до слова в такій послідовності:

корінь (основа) слова + афікс множини + афікс присвійності + афікс відмінка

okul + lar + ımız + da = у наших школах

!!! Запам'ятайте !!!

Між афіксом належності третьої особи однини -*(s)ı*[4] і будь-яким відмінковим афіксом <u>завжди</u> виникає вставна *n*: *babası**n**a – до його батька*, *okulu**n**da – у його школі*, *üniversitesi**n**den – з його університету*.

!!! Нагадаємо !!!

Вставна ***n*** також завжди виникає між указівними займенниками *bu, şu, o* й будь-якими доданими до них афіксами: *buna – цьому*, *bundan – від цього/ від того*, *şunlar – вони, он ті*; *şundan bundan konuşmak – розмовляти про те й про се (бесідувати, розмовляти ні про що, теревенити)*.

Предикативні імена var/ yok. Позначення наявності й місцезнаходження

Позначення **наявності чи відсутності (браку) об'єкта** (предмета, особи тощо) в певному місці завжди позначається за допомогою спеціальних предикативних імен (граматично вони є частками):

var – є, наявний, присутній;

yok – немає, відсутній, бракує.

Функціонально **конструкції наявності** відповідають англійським конструкціям *there is/ there are*. Слово, яке позначає місце, де наявний (відсутній) об'єкт, ставиться на початку речення в місцевому відмінку, а предикативні слова *var* (*yok*) потрапляють у позицію присудка (останнього слова в реченні), наприклад:

Masada bir kalem var – На столі (є) ручка.
Arabada iki kişi var – У машині (є) дві особи.
Sınıfta öğrenciler var – У класі (є) учні.
Burada defter yok – Тут немає зошита.

!!! Зверніть увагу, що одиничний об'єкт, про який згадується вперше, у стверджувальному реченні (тобто з предикативним іменем *var*) отримує неозначений артикль *bir*. У заперечному і питальному реченнях іменник зазвичай перебуває в однині й не супроводжується артиклем.

Sokakta güzel bir araba var – На вулиці є гарна машина.
Sokakta güzel araba yok – На вулиці немає гарних машин.
Sokakta güzel araba var mı? – На вулиці є гарна машина/ гарні машини?

!!! Зауважте: ми пишемо "артикль *зазвичай* використовується", оскільки в турецькій мові бракує жорстких правил використання артикля, тому інколи його можна побачити там, де його начебто не має бути.

!!! Конструкції наявності слід відрізняти від речень, що позначають місцезнаходження !!!

Коли йдеться про **місцезнаходження відомого, визначеного об'єкта**, предикативні імена *var* (*yok*) звичайно не використовуються. Конструкції наявності і місцезнаходження відрізняються одна від одної не лише семантично (за смислом/ значенням), але й синтаксично (за порядком слів у реченні), а крім того мають прямий еквівалент в українській мові.

Конструкція наявності:

значення: наявність (переважно невідомого, невизначеного, уперше згадуваного) об'єкта в певному місці;

структура: обставина місця в місцевому відмінку (те місце, де наявний об'єкт) + підмет (сам об'єкт) + предикативне ім'я *var*;

українське речення-еквівалент: обставина місця передує підметові.

На столі ручка – Masada bir kalem var.

Конструкція місцезнаходження:

значення: місцезнаходження відомого, визначеного об'єкта в певному місці;

структура: підмет (сам об'єкт) + іменний присудок у місцевому відмінку (позначає місцезнаходження);

українське речення-еквівалент: підмет передує іменному присудкові.

Ручка на столі – Kalem masada.

!!! Зверніть увагу !!!

У турецькому реченні знайдіть головні члени (підмет і присудок): якщо в реченні бракує присудка, значить, конструкцію ви утворили неправильно.

!!! Водночас слід зауважити, що зрідка бувають випадки, коли структурний принцип порушується – така ситуація спричиняється комунікативним контекстом і трапляється переважно у двох ситуаціях:

1) у заперечних реченнях: якщо в українському реченні ми бачимо слово **"немає"**, то в еквівалентному турецькому реченні обов'язково має бути предикативне ім'я **yok**, наприклад: *Батьків немає вдома – Anne baba evde yok.* Якщо ж ми маємо заперечення **не** (наприклад, *батьки не вдома*), то предикативне ім'я **yok** не використовується, порівняймо:

Батьки вдома? – Anne ve baba evde mi?
Батьки вдома – Anne ve baba evde.
Батьки не вдома – Anne ve baba evde değil.

2) у нестандартних, комунікативно (ситуативно) зумовлених випадках, особливо коли логічний наголос у реченні зміщується на обставину місця, коли ми маємо справу з інвертованим реченням (*devrik cümle*), тобто з реченням з непрямим порядком слів. У турецькій мові існує правило: **та частина речення (слово чи словосполучення), що є логічно наголошеним, зміщується ближче до присудка або ж навіть посідає місце присудка**. Уявімо таку комунікативну ситуацію (напівжирним шрифтом виділено логічно акцентовану частину речення):

- *У вас є вільні кімнати?*
- *Ні, вільні кімнати є* ***в іншому готелі****.*
- *Boş odanız var mı?*
- *Hayır, boş odalar öbür otelde var.*

- *У нас немає вільних кімнат.*
- *А де є?*
- *Boş odamız yok.*
- *Peki, nerede var?*

Підкреслимо ще раз: такі ситуації, що трапляються вкрай рідко, є комунікативно зумовленими й пов'язаними зі зміною стандартного порядку слів (інверсією), спричиненою зміщенням логічного наголосу.

!!! Зауважте, що при присудку, вираженому предикативним іменем *yok*, підмет, що позначає множинний предмет, звичайно не набуває афікса множини й неозначеного артикля: *Burada tembel öğrenci yok – Тут немає ледачих студентів.*

!!! Запам'ятаймо вирази:

Var mısın? – Ти у грі? (у значенні "ти з нами? ти приєднуєшся?").
Var mısın yok musun? – Граєш з нами чи ні? Ти у грі чи ні?
Bahse var mısın? – Б'ємося об заклад?

Іменне заперечення
(Olumsuz Ad Cümlesi)

У четвертому і в цьому уроках ми згадували про структуру іменного речення, але вели мову про стверджувальні речення. Заперечення в іменному реченні твориться напрочуд просто: до присудка додається частка *değil*, яка і є іменним запереченням (відповідно, у заперечних іменних реченнях частка *değil* завжди є останнім словом у реченні). Приклади:

Стверджувальне іменне речення	**Заперечне іменне речення**
O bir kalem – То ручка.	*O, kalem değil – То не ручка.*
Bu, bir defter – Це зошит.	*Bu, defter değil – Це не зошит.*
Bu, bir kadın – Це – жінка.	*Bu, kadın değil – Це не жінка.*
Bu kadın güzel – Ця жінка гарна.	*Bu kadın güzel değil – Ця жінка негарна.*
Bu adam, öğretmen – Цей чоловік – викладач.	*Bu adam, öğretmen değil – Цей чоловік не викладач.*
O öğretmen genç – Той викладач молодий.	*O öğretmen genç değil – Той викладач немолодий.*

O yol uzun – Та дорога довга.	*O yol uzun değil – Та дорога недовга.*
O çocuk, oğlum – Той хлопець – мій син.	*O çocuk, oğlum değil – Той хлопець не мій син.*
O, arkadaşım Ahmet – То мій друг Ахмет.	*O, arkadaşım Ahmet değil – То не мій друг Ахмет.*
Arkadaşım Ahmet çok akıllı bir çocuk – Мій друг Ахмет дуже розумний хлопець.	*Arkadaşım Ahmet çok akıllı bir çocuk değil – Мій друг Ахмет не дуже розумний хлопець.*
Bunlar arkadaşlarım – Вони мої друзі.	*Bunlar arkadaşlarım değil – Вони не мої друзі.*

Щодо заперечення у конструкціях наявності (точніше – відсутності), то в них використовується не іменне заперечення, а негативна форма предикативного імені – *yok*, наприклад: *Masada defter yok – На столі немає зошита.* **Порівняймо:** *Defter masada değil – Зошит не на столі* (це конструкція місцезнаходження).

!!! Зверніть особливу увагу, що заперечна частка *değil* **може бути лише у складі присудка** й аж ніякого іншого члена речення; у турецькій мові за допомогою іменного заперечення *değil* неможливо зробити заперечення до обставини, додатка чи іншого члена речення (крім присудка): для цього використовується або заперечення до присудка (усього речення) – іменне чи дієслівне, або ж інвертовані речення (речення з непрямим порядком слів – *devrik cümle*, про них ітиметься в наступних уроках). Отже, якщо частка *değil* опинилася усередині вашого речення (не в позиції присудка), значить, ваше речення **неправильне**! Таку ситуацію **не варто сплутувати** зі складносурядними реченнями, тобто такими, що складаються з двох простих речень, кожне з яких має окремий присудок; у такому випадку візуально частка *değil* опиняється всередині складносурядного речення, але вона все одно входить до складу присудка першого речення, наприклад: *Bu kalem senin değil, benimdir – Ця ручка не твоя, а моя.*

!!! Варто звернути увагу, що в розмовній мові частка *değil* може вимовлятися із значним стягненням голосних: ми чуємо [*diil*] і навіть [*dil*].

!!! Зауважимо, що питальна форма заперечної частки (*değil mi – чи не так*) використовується для творення **альтернативного запитання**, причому незалежно від структури речення форма заперечної частки ніколи не змінюється (на відміну від, наприклад, англійської мови, де в *tag questions* форма "хвостика" залежить від форми речення). Частка *değil mi* просто додається до речення: *Bu adam öğretmeniniz, değil mi? – Цей чоловік – ваш викладач, чи не так? Bu defter, değil mi? – Це зошит, чи не так?* У таких реченнях "хвостик" *değil mi* відділяється від основного речення інтонаційно (паузою), а на слух нерідко чуємо його як: [*diil mi*], [*dil mi*], [*di mi*].

Дієслівне заперечення
(Olumsuz eylem)

Так само як у будь-якій ситуації для іменного заперечення (творення заперечної форми іменного речення, іменного присудка) завжди використовується частка *değil*, для дієслівного заперечення в усіх випадках використовується афікс дієслівного заперечення *-ma/ -me*, який **завжди ставиться після основи дієслова**. Цей афікс **ненаголошений**: наголос падає на склад, що передує заперечному афіксові.

Ми знаємо дві дієслівні форми: інфінітив і наказовий спосіб другої особи однини і множини. Розглянемо творення дієслівного заперечення на прикладі цих двох форм:

bilmek	знати	*bílmemek*	не знати
bakmak	дивитися	*bákmamak*	не дивитися
çalışmak	працювати	*çalíşmamak*	не працювати
başlamak	починати(ся)	*başlámamak*	не починати(ся)
kalmak	залишатися	*kálmamak*	не залишатися
söylemek	(с)казати	*söylémemek*	не (с)казати
geçmek	проходити	*géçmemek*	не проходити
girmek	входити	*gírmemek*	не входити
yemek	їсти	*yémemek*	не їсти
bulmak	знаходити	*búlmamak*	не знаходити
yaşamak	жити	*yaşámamak*	не жити
bırakmak	залишати	*bırákmamak*	не залишати
atmak	кидати	*átmamak*	не кидати
bak	подивися	*bákma*	не дивися
bırak	облиш	*bırákma*	не залишай
çalış	працюй	*çalíşma*	не працюй
gel	підійди	*gélme*	не підходь
söyle	скажи	*söyléme*	не кажи
bákın	подивіться	*bákmayın*	не дивіться
bákınız		*bákmayınız*	
bırákın	облиште	*bırákmayın*	не залишайтеся
bırákınız		*bırákmayınız*	
çalı́şın	спробуйте	*çalı́şmayın*	не працюйте
çalı́şınız		*çalı́şmayınız*	
gélin	підійдіть	*gélmeyin*	не підходьте
géliniz		*gélmeyiniz*	

söyléyin, söyleyiniz	скажіть	*söylémeyin, söylémeyiniz*	не кажіть

Економія афіксів
(Ek düşmesi)

В однорідних членах речення однотипні афікси можуть додаватися лише до останнього з однорідних членів речення, наприклад: *Masada kalem ve defterler var – На столі є ручки й зошити. Kalem ve defterlerim masada – Мої ручки й зошити на столі.* Таке явище називають **економією афіксів** і вдаються до нього майже завжди стосовно будь-яких афіксів (за вельми незначними винятками) у разі їхнього додавання до однорідних членів речення. При цьому варто зауважити, що **недотримання правила економії афіксів помилкою не вважається**.

Вправи

1. Додайте до слів послідовно афікси давального, місцевого, вихідного відмінків:

ben, binaları, odanız, tavan, çantaları, öğrencisi, işçiler, sokak, dört eviniz, babalarınız, siz.

2. *Додайте необхідний за смислом афікс просторового відмінка:*

açık kapısı___ girmeyin; beş grivna____ portakal almak doğru değil; arkadaşı___ beş kitap ver; salon___ küçük oda___ birkaç sandalye getir; iş__saat dört___ başlayın; cebiniz____ para çıkarmayın; okul___ çalışkan olmak gerek; iş___ devam edin; okul___ devam etmeyin; sözünüz___ ısrar etmeyin;

dolap___ hiç bir şey yok; dolap___ iki kitap var; bura___ gelmeyin; hasta___ ilaç verin; öğretmen___ kitap isteyin; yurt___ kalmak; kısa yol___ gidin; köyler___ çiftçiler çok; yağmurlu günler___ nefret etmeyin.

3. Перекладіть турецькою мовою:

Чи є що-небудь цікаве в цій книзі? – У цій книзі є багато цікавих речей. – Скільки осіб у вашій аудиторії? – У нашій аудиторії п’ять осіб. – Хіба у вашій аудиторії немає викладача? – Вашого викладача в нашій аудиторії немає. – Що є у вашому новому жовтому портфелі? – Там (*içinde – усередині*) є багато речей: книжки, зошити, ручки. – А чи є там червоний олівець? – Так, там є олівці різних кольорів. – Якого кольору ця ручка? – Синього. – А як вас звуть? – Мене звуть Орхан.

4. Поставте дієслова послідовно у стверджувальну і заперечну форми наказового способу другої особи множини ("робіть" – "не робіть", "підходьте" – "не підходьте" тощо):

vermek; vurmak; yapmak; yararlanmak; yaşamak; yemek; üzülmek; utanmak; teşekkür etmek; şaşmak;

söz etmek; söylemek; soru sormak; sinirlenmek; sıkılmak; sevinmek; rica etmek; olmak; nefret etmek; korkmak;

istemek; ısrar etmek; hoşlanmak; gülmek; görmek; girmek; gelmek; geçmek; faydalanmak; direnmek.

5. *Перекладіть турецькою мовою:*

в нашій аудиторії є одна велика шафа, чотири столи та багато стільців; у шафі є наші книжки та зошити; зараз у шафі нічого немає; книжки й зошити на наших столах; на моєму столі є книжки; у нашій аудиторії немає годинника; її стеля та двері білі; зараз в аудиторії є чотири студенти й один викладач; у нас на столах книжки, ручки, зошити та портфелі; у наших нових портфелях є книжки, зошити й олівці.

6. З використанням кожного з наведених нижче прикметників і вивченої вами лексики утворіть словосполучення; додайте до кожного з них афікс множини й афікс належності другої особи множини:

відкритий; розумний; окремий; великий; старанний; молодий; справжній; красивий; хворий; червоний; короткий; легкий; поганий; маленький; блакитний; важливий; особливий; улюблений; розмаїтий; ледачий; дрібний; новий; зелений; високий.

7. Зробіть речення заперечними й перекладіть українською мовою:

Kapı açık. Çok akrabamız var. Arkadaşım çok akıllı bir insan. Bu bina yüksek. Burnun çok uzun. Çantam yeni. O çocuk küçük. Dersaneniz birinci katta. Japonca güzel bir dil. Ceketiniz dolapta.

Bu konu önemli. Anne ve babam evde. Erkek ve kadınlar sokakta. Bunlar genç insanlar. İşyerimiz büyük. Kız uzun boylu. Kalemlerim çantada. Cebimde beş lira var. Okulumuzda koridorlar uzun ve temiz. Sözünüz doğru.

8. Зробіть питальні речення:

1. Benim anne ve babam var. 2. Onun ailesi yok. 3. Onun bir ablası var. 4. Benim kardeşim yok. 5. Üç kardeşim var. 6. Üç odamız var. 7. Onun evi yok. 8. Senin evin var. 9. Parası yok. 10. Yalnız bozuk paramız var. 11. Bu sokakta yüksek bina yok. 12. Bu ülkede iyi yol yok. 13. Türkiye Cumhuriyeti'nde çok köy var. 14. Ukrayna'da çok sayıda yüksek okullar var.

9. Прочитайте числівники:

1, 3, 6, 10, 11, 17, 25, 37, 28, 46, 39, 50, 55, 63, 71, 89, 102, 113, 145, 161, 287, 354, 445, 697, 534, 1120, 1030, 4293, 40500, 1964, 2500, 384;

15, 16, 25, 27, 38, 43, 52, 64, 77, 89, 91, 108, 232, 343, 479, 500, 1020, 10, 20, 30, 40, 60, 90.

10. З використанням лексики цього і попередніх уроків зробіть по п'ять речень з конструкцією наявності і місцезнаходження.

11. Вивчіть напам'ять слова:

bahsetmek (-den)	говорити, казати; згадувати (про)
bıkmak (-den)	втомлюватися (від); набридати
devam etmek (-e)	продовжувати
direnmek (-e; -de)	опиратися; наполягати (на)
faydalanmak (-den)	(с)користатися (чим, з чого)
gözden düşmek	втратити прихильність
gülmek	сміятися; насміхатися
hoşlanmak (-den)	отримувати задоволення (від), вподобати
ısrar etmek (-de)	наполягати (на)
işe girişmek	братися за роботу
işe koyulmak	братися за роботу
işyeri	робоче місце; підприємство, фірма, завод тощо
gerek (ği)	необхідність, потреба; необхідно, потрібно (*як присудок*)
karar	рішення
kararlı	рішучий
kilo	кілограм
korkmak (-den)	боятися
kuvvet	сила
kuvvetten düşmek	втратити силу
mağaza	магазин
nefret etmek (-den)	ненавидіти, відчувати огиду/ відразу

okul	школа; навчальний заклад
öpmek	цілувати
pencere	вікно
portakal	апельсин
rica etmek	просити
rica ederim	прошу (використовується так само, як і в українській мові)
sevinmek (-den)	радіти
sıkılmak (-den)	сумувати; засмучуватися; набридати
sinema	кіно, кінотеатр
sinirlenmek	нервувати(ся)
sormak	питати
soru sormak	задавати запитання
söz etmek (-den)	говорити, казати, згадувати (про)
şaşmak (-e)	(з)дивуватися
teşekkür etmek (-e)	дякувати
teşekkürde bulunmak	дякувати
utanmak (-den)	(за)соромитися
üzülmek	засмутитися
vurmak	бити, вдаряти; вбивати
yanak (ğı)	щока
yaralamak	поранити
yararlanmak (-den)	скористатися, мати користь (від)
ilginç	цікавий
içinde	усередині (чогось)
renk (gi)	колір
değişik renklerde	різних кольорів
ne renkte?	якого кольору?
(hiç) bir şey	ніщо (у заперечних реченнях)
abla	старша сестра; також звертання осіб жіночої статі, старших за віком
kardeş	брат (молодший); сестра (молодша); також звертання до осіб чоловічої статі, молодших за віком
para	гроші
bozuk para	дрібні гроші
yálnız	лише, тільки
sayı	кількість
çok sayıda	у значній кількості, багато

12. Вивчіть напам'ять ідіоми:

ağzında bakla ıslanmamak – не вміти тримати язик за зубами;
çalmadan oynamak – радіти, бути в гарному настрої без особливої причини;
dış kapının dış mandalı – сьома вода на кисілі;
el etek çekmek (-den) – відсторонитися від чогось, покинути, полишити;
fare düşse başı yarılır – наче виметено, нічогісінько немає, порожнісінько, хоч покотися; миша повісилася (кажуть про дуже бідне місце).

Примітка:

Тут і далі якщо в дужка після слова або перед словом вказується афікс (як-от: *devam etmek (-e), hoşlanmak (-den)* або *-e devam etmek, -den hoşlanmak*), маються на увазі **всі** фонетичні варіанти відповідного відмінкового чи іншого афікса.

УРОК 7

Родовий відмінок іменників
Неоформлений родовий відмінок
Ізафет. Типи ізафетів
Присвійний ізафет
Атиповий (нестандартний) ізафет
Ізафетний ланцюг. Присвійно-ізафетний ланцюг
Конструкція володіння
Енклітики (приєднувальні частки)
Єднальна частка da/ de
Протиставна частка ise
Локативні займенники bura, şura, ora; nere
Неозначені займенники diğer, öbür, başka

Родовий відмінок іменників
(Tamlayan Durumu)

Родовий відмінок іменників, поряд з основним і знахідним, належить до центральних відмінків і посідає одне з найважливіших місць у граматичній системі турецької мови, оскільки лежить в основі турецького ізафету. Основним значенням родового відмінка є належність (присвійність, позначення володіння), а отже, він відповідає на запитання *кого? чого? чиє?*

Родовий відмінок твориться шляхом додавання до основи слова афікса ***-(n)ın***[4], наприклад: *babamın – мого батька* (як, наприклад, у словосполученні "машина *мого батька*"), *okulumuzun – нашої школи* (як у словосполученні "двір

нашої школи"), *evlerimizin – наших будинків* (як у словосполученні "вікна *наших будинків*").

!!! Зверніть особливу увагу на те, що в турецькій мові родовий відмінок позначає **лише належність** і не має жодних інших значень, на відміну від української мови, де родовий відмінок може функціонувати в конструкціях наявності (*Батька немає вдома* – у турецькій мові це основний відмінок як відмінок підмета: *Baba evde yok*) чи як відмінок об'єкта дії (*купити хліба, випити молока* – у турецькій мові це знахідний відмінок: *ekmek almak, süt içmek*).

Родовий відмінок має лише дві синтаксичні функції:

1) **частина іменного присудка**, наприклад: *Bu araba babamın – Ця машина – мого батька. O çanta senin değil – Та сумка не твоя*;

2) **означення (перший компонент) у складі ізафету** – див. нижче.

!!! В уроці 5 ми згадували про присвійні займенники, що становлять форму родового відмінка вказівних займенників. Родовий відмінок особових займенників першої особи однини і множини (*я – мій, ми – наш*) має нестандартну форму: ***benim – мій, bizim – наш***. В усіх інших випадках родовий відмінок твориться стандартним шляхом: за допомогою афікса ***-(n)ın***[4]: *senin – твій, onun – його, її, sizin – ваш, onların – їхній.*

Неоформлений родовий відмінок

Родовий відмінок у турецькій мові може бути **неоформленим**, тобто таким, що не має формального показника у вигляді афікса, і тоді він за формою збігається з основним відмінком. Відрізнити неоформлений родовий відмінок від основного можна лише за значенням і функцією в реченні: він трапляється лише в одній синтаксичній конструкції – так званому **відносному (одноафіксному) ізафеті**, маючи значення абстрактної належності й широкого типу відношень (цільових, причинно-наслідкових тощо). Детально про неоформлений родовий відмінок ітиметься в уроці 9.

!!! Зауважимо, що концепція "неоформлених відмінків" (відповідно родового і знахідного) визнається не всіма тюркологами й досі вважається дискусійною, тому нерідко в граматиках і підручниках турецької мови можна натрапити на інтерпретацію неоформленого відмінка як форми основного відмінка, відповідно: основний відмінок в ізафеті (який ми інтерпретуємо як неоформлений родовий), основний відмінок прямого додатка (який ми інтерпретуємо як неоформлений знахідний).

Ізафет. Типи ізафетів
(Ad Tamlaması)

Ізафет – це словосполучення типу "іменник + іменник", тобто словосполучення, що складається з двох іменників, перший з яких є означенням до другого. Ізафет має складатися мінімум із двох іменників, при цьому таких іменників може бути й більше – таке словосполучення має назву **ізафетний ланцюг** (*zincirleme ad tamlaması*). **Ізафет є основою і найголовнішим явищем в усій граматичній системі турецької мови**.

У турецькій мові є два типи ізафету:

– присвійний (двоафіксний) ізафет;

– відносний (одноафіксний) ізафет.

Присвійний ізафет
(Belirtili Ad Tamlaması)

Присвійний (двоафіксний) ізафет – це словосполучення типу "іменник + іменник", яке має значення конкретної належності: *машина батька, зошит студента, ручка викладача* тощо.

!!! Порядок слідування іменників у складі присвійного ізафету зворотний українському, тобто на першому місці перебуває **суб'єкт належності** (той, кому належить об'єкт, позначений другим компонентом), на другому місці перебуває **об'єкт належності** (те, що належить): *батька машина, студента зошит, викладача ручка*. Перший із компонентів виконує функцію означення до другого компонента, тоді як другий вважається головним членом словосполучення: **це відповідає загальному принципу турецького синтаксису, який полягає в тому, що означення завжди передує означуваному, а другорядне (підпорядковане) завжди передує головному**.

На практиці з присвійним ізафетом ми вже зіштовхувалися: повне словосполучення з присвійним займенником третьої особи (*onun, onların*) і словом з афіксом присвійності третьої особи (-*(s)ı*[4]) на зразок *його машина – onun arabası, його зошит – onun defteri, його ручка – onun kalemi* структурно є присвійним ізафетом, однак в ізафеті замість займенника в родовому відмінку ставиться те слово, яке позначає суб'єкт належності (*того, кому щось належить*).

Отже, **структура присвійного ізафету**:

суб'єкт належності з афіксом родового відмінка	+	об'єкт належності з афіксом належності (присвійності) третьої особи

Присвійний ізафет тому й називається **двоафіксним**, що обидва його компоненти отримують афікси: перший компонент – афікс родового відмінка, другий – афікс належності: *машина мого батька – babamın arabası, двір нашої школи – okulumuzun avlusu, вікна наших будинків – evlerimizin pencereleri, зошит студента – öğrencinin defteri, ручка викладача – öğretmenin kalemi*. В українській мові ми маємо між компонентами словосполучення узгодження у відмінку, роді й числі, тоді як у турецькому ізафеті бачимо **узгодження в особі власника**; таке узгодження має ключовий характер для граматичної системи турецької мови, оскільки трапляється у чималій кількості інших синтаксичних конструкцій.

Крім основного значення **конкретної належності**, другим значенням присвійного ізафету є **партитивні відношення**, тобто відношення частини до цілого, виділення частини з цілого (*шматок пирога, кут кімнати, один зі студентів* тощо). У присвійному ізафеті зі значенням виділення частини з цілого нерідко функціонують числівники, особливо *bir* у формі *biri – один з*, наприклад: *öğrencilerin biri – один зі студентів, öğrencilerin ikisi – двоє зі студентів, öğrencilerin üçü – троє із студентів*.

!!! Слід звернути увагу на те, що коли у присвійному ізафеті зі значенням виділення частини з цілого перший компонент стоїть в однині, то він позначає кількісно невизначений (кількісно індиферентний) об'єкт, наприклад: *öğrencinin biri – один зі студентів = якийсь студент*; таке словосполучення функціонально еквівалентне словосполученню з неозначеним артиклем: *bir öğrenci – якийсь (один) студент*. Множина ж позначає групу визначених об'єктів: *öğrencilerin biri – один зі студентів* (найпевніше – із визначеної групи/ кількості студентів).

!!! Запам'ятайте, що в автономній позиції чи в інших випадках (не у складі присвійного ізафету) словоформа *biri* є **неозначеним займенником** – *хтось*: *Biri geldi, bir şey istedi – Хтось приходив, щось вимагав*.

Атиповий (нестандартний) ізафет

У присвійному ізафеті зі значенням виділення частини з цілого перший компонент замість афікса родового відмінка може набувати афікса вихідного відмінка (це повністю співвідноситься з одним із його значень – значенням **партитивності**), при цьому другий компонент все-одно зберігає афікс присвійності третьої особи: *öğrencilerden biri – один зі студентів*.

!!! Зверніть увагу на кілька особливостей:

1) перший компонент присвійного ізафету, крім власне афікса родового (у нестандартному ізафеті – вихідного) відмінка, може набувати необхідних за смислом афіксів належності, множини, наприклад: *babamın arabası – машина мого батька, öğrencilerimizden ikisi – двоє з наших студентів*;

2) у присвійному ізафеті зі значенням виділення частини з цілого (зокрема й у нестандартному ізафеті) як другий компонент можуть поставати субстантивовані прикметники, які за загальним принципом присвійного ізафету набувають афікса присвійності: *öğrencilerimizden en çalışkanı – найстараннішиий із наших студентів, ülkelerden en güzeli – найгарніша із країн*. Бачимо, що таке використання трапляється переважно у супроводі прислівника *en – най-*, що творить найвищий ступінь порівняння прикметників.

!!! Нагадаємо, що **субстантивація** – це перехід слів інших частин мови (найчастіше прикметників і дієприкметників) до розряду іменників: у такому випадку субстантивована частина мови набуває здатності функціонувати в усіх синтаксичних позиціях, властивих іменникові;

3) кожен компонент присвійного ізафету може мати власне означення – насамперед прикметник чи займенник, і таких означень може бути кілька, а можливо, і багато; у таких випадках дуже важливо **не забути "закрити" присвійний ізафет**: тобто додати не лише афікс родового відмінка до першого компонента присвійного ізафету, але й афікс належності третьої особи до його другого компонента: *en çalışkan **öğrencimiz<u>in</u>** büyük, yeşil ve çok ağır **çantas<u>ı</u>** – велика, зелена й дуже важка сумка нашого найстараннішого студента*.

!!! Зауважте, що всередині турецького речення ніколи **не може бути** просто слова в родовому відмінку, не узгодженого з одним із подальших іменників конструкцією присвійного ізафету, оскільки за винятком позиції частини іменного присудка родовий відмінок не має іншої функції, як оформлення першого компонента присвійного ізафету, другий компонент якого завжди набуває афікса присвійності третьої особи;

4) числівники, неозначені займенники (*biri – хтось, kimi – дехто, bazı – деякі, hiçbiri – жоден, her biri – кожен* та інші), субстантивовані прикметники в синтаксичних конструкціях зі значенням виділення частини з цілого можуть функціонувати не лише у складі присвійного ізафету, але й набувати присвійних афіксів першої і другої осіб множини, порівняймо:

(onlardan/ öğrencilerden) biri – один із них/ студентів	*birimiz – один із нас*	*biriniz – один із вас*
(onlardan/ öğrencilerden) ikisi – двоє з них/ студентів	*ikimiz – двоє з нас*	*ikiniz – двоє з вас*
(onlardan/ öğrencilerden) üçü – троє з них/ студентів	*üçümüz – троє з нас*	*üçünüz – троє з вас*
(onlardan/ öğrencilerden) kimisi – дехто з них/ студентів	*kimimiz – дехто з нас*	*kiminiz – дехто з вас*
(onlardan/ öğrencilerden) bazısı – деякі з них/ студентів	*bazımız – деякі з нас*	*bazınız – деякі з вас*
(onlardan/ öğrencilerden) hiçbiri – жоден із них/ студентів	*hiçbirimiz – жоден із нас*	*hiçbiriniz – жоден із вас*
(onlardan/ öğrencilerden) en çalışkanı – найстаранніший із них/ студентів	*en çalışkanımız – найстаранніший із нас*	*en çalışkanınız – найстаранніший із вас*
(onlardan/ öğrencilerden) her biri – кожен із них/ студентів	*her birimiz – кожен із нас*	*her biriniz – кожен із вас*

Ізафетний ланцюг. Присвійно-ізафетний ланцюг (Zincirleme Ad Tamlaması)

Присвійний ізафет може містити більш ніж два іменникові компоненти – такий тип словосполучень називається **ізафетним ланцюгом**. Структура такого присвійно-ізафетного ланцюга така сама, що й у двокомпонентного присвійного ізафету, при цьому кожен компонент ланцюга, що опиняється між першим і останнім компонентами, отримують одночасно афікс належності третьої особи (узгоджуючись таким чином із попереднім компонентом) і афікс родового відмінка (узгоджуючись таким чином із наступним компонентом); фактично, **у присвійно-ізафетному ланцюгу кожне наступне слово послідовно приєднується до попереднього** за типом присвійного ізафету. Приклади:

дах будинку мого батька – babamın evinin damı;
блакить неба України – Ukrayna'nın göklerinin maviliği;
прохолода води Чорного моря – Karadeniz'in sularının soğukluğu;
рівень зарплати мешканців нашої країни – ülkemizin halkının maaşlarının düzeyi.

Варто зауважити, що присвійно-ізафетні ланцюги більш як на три компоненти трапляються доволі рідко, оскільки вони є громіздкими навіть для носія мови, тому їх звичайно "розбивають" за допомогою інших граматичних засобів.

Кожен компонент присвійно-ізафетного ланцюга може мати перед собою означення, наприклад прикметник: *öz babamın büyük evinin yeni damı – новий дах великого будинку мого рідного батька.*

Конструкція володіння
(İyelik Yapısı)

У загальному мовознавстві вважається, що з погляду вираження відношень володіння всі мови світу поділяються на дві групи:

1) *habeo*-мови, у яких відношення володіння передаються через форми дієслова "мати" (пор. укр. *я маю брата*). Англійська чи польська мови – класичні *habeo*-мови: *I have a book – Я маю книгу*; пор. польс.: *Mam książkę*;

2) *esse*-мови, у яких відношення володіння передаються через форми дієслова "бути" (пор. укр. *у мене є книга*). Російська мова – *esse*-мова. В українській мові відношення володіння можуть реалізовуватися через обидва типи конструкцій.

З цього погляду турецька мова представляє зовсім інший тип позначення відношень володіння через використання форм належності, у якому задіяно афікси належності (присвійності) і предикативні імена *var/ yok*. Відповідно турок має сказати: *Моя книжка є (тобто "У мене є книга") – Kitabım var. Моя машина є ("У мене є машина") – Arabam var. Твоєї сестри немає ("У тебе немає сестри") – Ablan yok.*

Чи можна використати конструкцію місцезнаходження і сказати, наприклад, *Bende para yok* чи *Bende kitap yok*? Безумовно, можна, але не замість, а поряд із конструкцією володіння, і далеко не в будь-якій ситуації. При використанні конструкції місцезнаходження матимемо значення: *у мене є = при мені є*.

Обидві ці конструкції можуть використовуватися, коли йдеться про предмети/ речі, які можуть бути *при комусь* (це так звана **"відчужувана власність"**) – у певних ситуаціях вони можуть бути навіть взаємозамінними, пор.: *Çakmağım yok – У мене немає запальнички* і *Bende çakmak yok – При мені немає запальнички* (у першому реченні може матися на увазі "не маю взагалі" або ж "не маю зараз", тоді як у другому – лише "не маю зараз/ при собі"); коли ж ідеться про певну річ, особу тощо, які *не можуть бути при комусь* (так звана **"невідчужувана власність"**), то використовується лише конструкція володіння з афіксами належності.

Для позначення володіння третьою особою вдаються до конструкції присвійного ізафету, наприклад: *У мого друга є великий будинок – Arkadaşımın büyük bir evi var*.

!!! Запам'ятаймо вирази (зверніть увагу на особливості додавання афіксів **присвійності** до питального займенника *ne* **!!!)**:

Nem (neyim) var? – Що в мене є? *або* Що зі мною?
Nen (neyin) var? – Що в тебе є? *або* Що з тобою?
Nesi var? – Що в нього є? *або* Що з ним?
Nemiz (neyimiz) var? – Що в нас є? *або* Що з нами?
Neniz (neyiniz) var? – Що у вас є? *або* Що з вами?
Neleri var? – Що в них є? *або* Що з ними?

А також:

Kimin var? – Хто в тебе є (з рідних)?
Kiminiz var? – Хто у вас є (з рідних)?
Onun kimi var? – Хто в нього є (з рідних)?
Kimsesi yok – У нього нікого немає.
Hiç kimsem yok – У мене нікого немає.

Енклітики (приєднувальні частки)

Енклітика – це ненаголошена частка, що пишеться окремо від попереднього слова (примикає до нього), й утворює з цим словом єдине акцентуаційне ціле: наголос падає на останній склад слова, до якого приєднано енклітику. У турецькій мові є лише три енклітики:

1) питальна частка **mı**[4], за допомогою якої творяться загальні питання – її ми вивчили в уроці 5;

2) єднальна частка *da/ de*;

2) протиставна частка *ise*.

Єднальна частка da/ de

Частка **da/ de**, так само як і питальна частка, використовується окремо після слова, до якого належить, не має наголосу й підлягає гармонії голосних (має два фонетичних варіанти). На відміну від подібного за формою афікса місцевого відмінка, частка **da/ de** в літературній турецькій мові на письмі не має глухого варіанта, проте в мовленні піддається оглушенню. Ця частка несе значення додавання, приєднання, долучення до дії, ситуації тощо (*теж, також*), а крім того додає висловленню різних емоційних відтінків й у певних ситуаціях може нести граматичне навантаження (такі випадки ми вчитимемо окремо), наприклад: *Toplantıya sen de gel – Ти також (теж) приходь на збори*. *O da öğretmen – Він також викладач*. Зауважимо, що турецькі граматисти цю частку вважають і часткою, і сполучником (*bağlaç*), залежно від її функції в реченні: вона має багато функцій (є поліфункціональною), і серед цих функцій

найпершою є єднальна. Загалом слід зазначити, що питання диференціації часток від сполучників чи прислівників нерідко буває дискусійним і не лише в турецькій мові. **Зверніть увагу**, що частка додається лише до основного члена означальної групи (тобто у словосполученні типу "прикметник + іменник" може додатися лише до іменника й не може "розривати" словосполучення, утворене способом прилягання).

!!! Варто звернути увагу на те, що до єднальної частки нерідко вдаються у питальних реченнях, де вона постає як еквівалент української частки "а": *Sizin odanız da aydınlık mı? – А ваша кімната (також) світла? Burası sıcak, sizin odanız da sıcak mı? – Тут спекотно, а у вашій кімнаті теж спекотно? Benim üç odam var, sizin de kaç odanız var? – У мене є три кімнати, а у вас скільки?*

Єднальна частка **da/ de** трапляється у парній (редуплікованій) формі, відповідаючи українському парному сполучникові *…і…і*, наприклад: *Sen de arkadaşın da toplantıya gelin – І ти, і твій друг приходьте на збори*.

!!! Запам'ятаймо, що єдиний випадок оглушення на письмі єднальної частки **da/ de** бачимо у складеному прислівнику ***hiç te – зовсім (не)***: *Arkadaşın hiç te akıllı değil – Твій друг зовсім не розумний. O araba hiç te güzel değil – Та машина зовсім не гарна*.

Протиставна частка ise

Частка **ise** має значення протиставлення **"же, ж, а"** і може писатися окремо й разом зі словом, до якого належить. У разі окремого написання має один фонетичний варіант (**ise**), а у випадку написання разом існує у вигляді ненаголошеного двоваріантного афікса **-(y)sa/ -(y)se**, наприклад: *Sen ise (sense) hiç gelme! – Ти ж (а ти) зовсім не приходь!* Варто звернути увагу, що в разі приєднання афіксальної форми цієї частки до основи слова, що закінчується на голосну, між ними виникає вставна **y**: *Öğrencinin defteriyse masada – А зошит студента – на столі*.

!!! Зверніть увагу: протиставна частка **ise** за формою збігається з умовним афіксом присудковості (розглядатиметься в другій частині цього навчального посібника) і дуже важливо їх не плутати.

Локативні займенники: bura, şura, ora; nere (Yer Adılları)

У турецькій мові є чотири основи (три стверджувальні й одна питальна) локативних займенників (тобто таких, що позначають місце): ***bura, şura, ora; nere***. У літературній турецькій мові вони не мають самостійного

функціонування; до них додаються або афікси просторових відмінків (давального, місцевого, вихідного), або афікси присвійності – найчастіше третьої особи однини (ці займенники наголос мають на першому складі):

buraya – сюди	*burada – тут*	*buradan – звідси*	*burası – це місце*
şuraya – туди	*şurada – там*	*şuradan – звідти*	*şurası – те місце*
oraya – туди	*orada – там*	*oradan – звідти*	*orası – те місце*
nereye – куди?	*nerede – де?*	*nereden – звідки?*	*neresi – що за місце? яке місце?*

Локативні займенники з афіксами просторових відмінків позначають місцерозташування (місцевий відмінок) або рух (давальний, вихідний відмінки) у просторі, наприклад:

Öğretmen nerede? – Де викладач?
Öğretmen burada – Викладач тут.
Orada ne var? – Що там є?
Orada beş defter var – Там є п'ять зошитів.

Локативний займенник у просторовому відмінку в реченні посідає позицію відповідного виду обставини (переважно місця), у місцевому відмінку також може бути частиною іменного присудка (тобто виконує ті самі синтаксичні функції, що й іменники у просторових відмінках).

Локативні займенники з доданими до них афіксами присвійності вказують на функціональне призначення локації (тобто "*це місце є чимсь*"), наприклад:

Orası ne? – Що то за місце? (Чим є те місце)?
Orası okul – То школа (Те місце є школою).
Burası neresi? (Burası ne?) – Що це за місце? Чим є це місце?
Burası kütüphane – Це бібліотека (Це місце є бібліотекою).

!!! Варто звернути увагу на те, що до основ локативних займенників можуть додаватися й інші афікси присвійності (не лише третьої особи однини), якщо в цьому є потреба; також вони можуть входити до складу присвійного ізафету, наприклад:

Nereniz ağrıyor? – Де у вас болить?
Buram ağrıyor – У мене тут болить.
Ankara, Türkiye'nin neresinde bulunuyor? – У якій частині Туреччини є Анкара?

!!! Крім того, до основ локативних займенників може додаватися афікс множини, який вказує на приблизність локації або значну кількість позначуваних

місць, наприклад: *Oralara gitme – Не ходи туди (в ті місця). Nerelere gittin? – Куди (в які місця) ти ходив?*

Неозначені займенники diğer, öbür, başka (Belirsiz Adıllar)

Неозначені (неозначено-вказівні) займенники *diğer, öbür, başka* мають значення "інший, другий", проте в їхньому використанні є певні відмінності. Займенники *diğer, öbür* є повними синонімами й використовуються тоді, коли йдеться про вказівку на інший предмет із обмеженого ряду (найчастіше – двох) об'єктів, наприклад: *Увійдіть не в ці двері, а в інші – Bu kapıdan değil, öbür (diğer) kapıdan girin* (бачимо, що ці займенники відповідають англійським займенникам *the other/ the other one*).

Неозначений займенник *başka* позначає (будь-який) інший об'єкт із подібного йому відкритого ряду об'єктів; нерідко супроводжується неозначеним артиклем: *başka bir kitap getir – принеси іншу книжку, başka bir insan – інша людина, başka bir yer – інше місце, bu olaya başka bir açıdan bak – подивися на цю подію з іншого боку* (отже, цей займенник переважно відповідає англійському займенникові *another*).

!!! Зверніть увагу: неозначено-вказівні займенники нерідко піддаються субстантивації, набуваючи афікса належності третьої особи однини, наприклад:

bir başkası – (хтось) інший (із людей взагалі); також: *başkaları – інші люди;*
bir diğeri – інший (з обмеженого ряду об'єктів, найчастіше двох);
bir öbürü – інший (з обмеженого ряду об'єктів, найчастіше двох).

Запам'ятайте вирази:

öbür gün – післязавтра;
öbür dünya – інший (потойбічний) світ.

<u>Вправи</u>

1. З наведених нижче пар словосполучень утворіть присвійні ізафети (ви можете змінювати порядок слідування слів, додавати афікси належності чи множини, якщо цього потребує смисл вашого словосполучення); словосполучення перекладіть українською мовою:

abla, araba; arkadaş, cep; avlu, ev; baba, çanta; erkek, el; müdür, kalem; oda, pencere; çiftçi, ekmek; işçi, ev; kadın, torun; genç, baş; öğrenci, para; öğretmen, söz; dersane, dolap; dünya, çamur; renk, resim; portakal, kilo; ülke, kuvvet; köy, mağaza; memleket,

füze; okul, salon; bina, durum; yabancı, yol; kız, dudak; kişi, saat; sokak, sır; sinema, lokanta.

2. Перекладіть українською мовою:

benim bozuk param, onun kızı, onların defterleri, senin küçük köyün, Türkiye'nin demiryolları, Türklerin dili, bu kadının yeni çantası, sınıfın beyaz duvarları, öğrencilerin güzel defterleri, bir delikanlının kitapları, odanın beyaz tavanı, bu ülkenin kötü yolları, işçilerimizin küçük evleri, o köyün dar sokakları, annemin küçük çantasında, bu yüksek otelin uzun koridorlarında. Sınıfımızın maviye boyalı duvarlarında öğretmenimizin haritası ve birçok resim var.

3. Перекладіть турецькою мовою:

чисте скло нашого вікна; вишукана річ; тонкий зошит; товстий олівець; чисте повітря; клімат нашої країни; спекотна погода; кожна людина; кожен батько; кожен із нас; кожен із вас; той спекотний ранок; сьогодні вранці; мій чорний портфель; у моїй зеленій сумці; двоє з наших студентів; деякі з ваших викладачів;

високі гори нашої країни; наша простора кімната; висока стеля нашої кімнати; чиста підлога нашої аудиторії; у великому клубі нашої школи; у вузьких коридорах цієї будівлі; у дверях їхнього будинку; у портфелі цього юнака; у сумці моєї дочки; в одному маленькому селі в Анатолії; на гарних шляхах нашої країни; на столі нашого викладача; найрозумніші з ваших студентів;

У вас є інший зошит? В іншій кімнаті є крейда. На його столі є газети. На цій широкій вулиці є високі будинки? Ця кімната холодна. У цієї жінки красиві очі. У кожного з нас є родичі. У твоєму чорному портфелі є що-небудь? Там нічого немає. Якою є їхня мета? По вечорах тут багато людей. Сьогодні ввечері його немає вдома. Друга книга твоя? На вашому вікні є що-небудь?;

4. Вставте афікси:

benim oda...; odanın kapı...; öğrencinin kitap...; bu kızın çanta...; senin ev...; sınıfımızın döşeme...; benim el...; işçinin saat...; Türkiye'nin köyler...; onların kolay iş...; o kadının şapka...; bu öğrencilerin öğretmen...; otelin giriş kapı... .

5. Перекладіть українською мовою:

Bu oda soğuk. O oda ise sıcak. Burası karanlık. Burası neresi? Burası sınıfımız. Sınıfınız nasıl bir oda? Sınıfımız geniş ve aydınlık bir oda. İçinde kaç pencere var? İki pencere var. Burası temiz mi? Evet, burası da çok temiz. Orası da aydınlık. Sizin odanız

da aydınlık mı? Burası sıcak, sizin odanız da sıcak mı? Benim üç odam var, sizin de kaç odanız var? Benim param var, sizin paranız var mı? Ahmet Bey'in iki çocuğu var, sizin de kaç çocuğunuz var?

6. Вивчіть напам'ять слова:

akşam	вечір
akşamları/ akşamleyin	по вечорах
amaç (cı)	ціль, мета
Anadolu	Анатолія (частина півострова Мала Азія, на якій знаходиться 97% території сучасної Туреччини; азійська частина Туреччини)
aydınlık (ğı)	світлий; світло
beyaz	білий
cam	скло
çekmek	тягнути
dağ	гора
dam	дах
defter	зошит
demiryolu	залізниця
döşeme	підлога
duvar	стіна
düzey	рівень
gazete	газета
gök (ğü)	небо
halk (kı)	народ, люди
harita	карта (географічна)
hava	повітря; атмосфера; погода
hedef	мета, ціль
iklim	клімат
ince	тонкий
kalın	товстий
karanlık (ğı)	темний; темрява
keklik (ği)	куріпка
koridor	коридор
maaş	зарплата
mavilik (ği)	блакить
nal	підкова
otel	готель
öz	свій, власний; рідний
rest (ti)	залишок; (карт.) ва-банк
sabah	ранок
sabahları/ sabahleyin	зранку

sıcak (ğı)	спекотний; спека
siyah	чорний
soğuk (ğu)	холодний; холод
tebeşir	крейда
temiz	чистий
toplamak	збирати
toplantı	збори
Türk (kü)	турок
Türkiye	Туреччина
zarif	витончений
zılgıt (tı)	(розм.) догана

7. Вивчіть напам'ять ідіоми:

çantada keklik – справу зроблено, усе гаразд, "рибка в сітці";
zılgıt yemek (-den) – отримати на горіхи (від когось), отримати прочухана;
yan çizmek (-den) – ухилятися, уникати, відмовлятися (наприклад, від свого слова);
rest çekmek – іти ва-банк, ставити все на карту;
nal toplamak – пасти задніх, плестися у хвості, не мати успіху.

УРОК 8

Афікси присудковості (предикативності)
Типологія афіксів присудковості
Афікси присудковості теперішнього часу
Особливості використання афікса -dır
Узгодження підмета і присудка в числі
Заперечна форма афіксів присудковості
Питальна форма афіксів присудковості
Система часових форм турецької мови. Прості часові форми
Теперішній час дієслова
Використання афікса -dır з теперішнім часом
Альтернативне запитання

Афікси присудковості (предикативності)
(Ek Eylem)

Обов'язковою умовою творення речення в турецькій мові є наявність у складі присудка так званого **афікса присудковості (предикативності)**; будь-яке слово чи сполучення слів стає реченням лише тоді, коли до цього слова (чи останнього зі слів – присудка) додано афікс присудковості.

Цей афікс функціонально відповідає дієслову-зв'язці, що є в багатьох мовах, наприклад в англійській, проте в англійській мові дієслово-зв'язка використовується в іменних реченнях і лише в частині дієслівних присудків (часових форм). У турецькій же мові афікс присудковості додається до будь-якого присудка, як іменного, так і дієслівного без жодних винятків. Якщо ми візьмемо українську мову, то в ній дієслово "бути" у своїх словоформах (*був, є, буде*) вживається в іменних реченнях, у майбутньому часі (*буде робити*); у теперішньому часі зв'язка "є" зазвичай опускається, відповідно речення формується за допомогою різнорідних морфологічних і синтаксичних засобів, проте основною його рисою є інтонація. **У турецькій мові лише інтонаційно, без афіксів присудковості речення не твориться**.

Типологія афіксів присудковості

У турецькій мові є **чотири типи афіксів присудковості**:

1) афікси присудковості теперішнього часу (*Я викладач/ Я є викладачем*);
2) афікси присудковості минулого часу (*Я був викладачем*);
3) афікси присудковості неочевидні (абсентивні) (*Кажуть/ виявляється, я був викладачем*);
4) афікси присудковості умовні (*Якщо я викладач…*).

З українських еквівалентів видно, що афікси присудковості різних типів відрізняються один від одного за часовим параметром (теперішній – минулий) і модальним параметром (очевидне – неочевидне; умовне).

Афікси присудковості теперішнього часу (Ek Eylemin Şimdiki Zamanı)

Афікси присудковості теперішнього часу позначають, що суб'єкт (істота, неістота) є кимсь/ чимсь/ якимсь/ десь тощо й виконують у реченні дві функції:

1) додаються до іменних частин мови і творять іменний присудок (присудок іменного речення);

2) додаються до часових форм турецької мови, творячи таким чином присудок дієслівних речень (нижче в цьому уроці розглядається теперішній час), а також входять до складу всіх інших груп афіксів присудковості (минулого часу, неочевидних, умовних), які, таким чином, є складеними. У турецькій граматичній традиції ця група афіксів має назву "дієслово-афікс" (*ek eylem*), коли йдеться про формування іменного присудка. Крім того, афікси присудковості цієї групи, формуючи **дієслівний** присудок, нерідко отримують назву **особові**

афікси (*kişi ekleri*), оскільки вказують на особу – виконавця дії. Отже, структурно афікси присудковості теперішнього часу і особові афікси – це одне й те саме.

Афіксів присудковості теперішнього часу (особових афіксів) своєю чергою є **дві групи** (умовно ми називаємо їх *перша група* і *друга група*), які мають свої сфери використання, проте одразу зазначимо, що **іменний присудок завжди твориться лише за допомогою афіксів присудковості теперішнього часу першої групи**, тоді як афікси присудковості теперішнього часу (особові афікси) **другої групи** використовуються лише в трьох випадках, про які ми вестимемо мову в одному з подальших уроків. **Історично** афікси присудковості першої групи походять від особових займенників, а афікс ***-dır*** – від дієслова *durmak*.

Афікси присудковості класифікуються за **особами**; у турецькій мові **афіксами присудковості теперішнього часу першої групи** є:

Особа	*Афікс присудковості*	*Приклад і переклад українською*
Перша однини	-(y)ım[4]	*(Ben) öğrenciyim – Я студент.*
Друга однини	-sın[4]	*(Sen) öğrencisin – Ти студент.*
Третя однини	1) нульовий афікс; 2) -dır[4]/ -tır[4]	*O, öğrenci – Він студент.* *Ahmet öğrenci – Ахмет студент.* *O, öğrencidir – Він студент.* *Ahmet öğrencidir – Ахмет студент.*
Перша множини	-(y)ız[4]	*(Biz) öğrenciyiz – Ми студенти.*
Друга множини	-sınız[4]	*(Siz) öğrencisiniz – Ви студенти.*
Третя множини	1) нульовий афікс 2) -lar[2] (*безударний*) 3) -dır(lar)[4+2]/ -tır(lar)	*Onlar öğrenci – Вони студенти.* *Onlar öğrenciler – Вони студенти.* *Onlar öğrencidirler – Вони студенти.*

!!! Зауважте, що афікс присудковості містить указівку на особу, що виконує дію (перебуває в певному стані/ місці), тому використання особових займенників непотрібне, і вони в переважній більшості випадків опускаються (за винятком випадку, коли на них падає логічний наголос у реченні); лише у третій особі особовий займенник звичайно зберігається, оскільки його опущення може спричинити непорозуміння.

Афікс присудковості третьої особи
(Ek Eylemin Üçüncü Kişisi)

У попередніх уроках ми неодноразово зіштовхувалися з іменними реченнями з підметом і присудком, узгодженими у третій особі, на зразок:

Anne ve baba evde – Батьки вдома.
Masada bir kalem var – На столі ручка.
O, bir kalem – То ручка.
Bu, bir defter – Це зошит.
Bu, bir kadın – Це жінка.
Bu kadın güzel – Ця жінка гарна.

На перший погляд може видатися, що в цих реченнях немає афікса присудковості й, відповідно, немає узгодження в особі підмета і присудка, проте це не так, просто в сучасній турецькій мові афікс присудковості третьої особи (як однини, так і множини) реалізується переважно в нульовій формі, а афікс ***-dır*** найчастіше використовуються лише в певному контексті чи певних ситуаціях мовлення, зумовлених стилістично.

Особливості використання афікса -dır

Коли ж вдаються до оформлення афікса ***-dır***[8] при присудку у третій особі? Таких випадків два:

1) **конотативно зумовлені випадки**: до афікса ***-dır*** в іменних реченнях найчастіше вдаються в емоційно-забарвленому мовленні з метою надання словам більшої переконливості, висловлення упевненості чи припущення (нерідко разом, тому в турецькій граматичній традиції таке використання має назву ***kuvvetlendirme ve ihtimal – підсилення і вірогідність***). У нейтральному мовленні, не забарвленому емоціями, афікс ***-dır*** переважно не використовують, тобто вдаються до нульового афікса предикативності.

!!! Варто звернути увагу на те, що **в часових формах** афікс ***-dır*** звичайно **не використовується**, проте в емоційно-забарвленому мовленні на тих самих підставах, що описані в попередньому абзаці, він може додаватися до значної кількості часових форм (проте не до всіх, про що йтиметься у відповідних уроках);

2) **стилістично зумовлені випадки**: афікс ***-dır*** як афікс присудковості третьої особи в іменних присудках, а також із частиною часових форм, завжди використовують в офіційно-ділових (канцелярських), науково-технічних текстах.

!!! Інколи можна натрапити на індивідуальне використання афікса *-dır*, а крім того, до нього можуть вдаватися в ситуаціях, коли він допомагає уникнути смислової двоїстості чи непорозумінь (наприклад, коли у функції присудка виступають ті частини мови, для яких ця функція не є природною: прикметники, числівники, дієприкметники або ж коли в реченні немає підмета, й афікс присудковості допомагає вказати на те, що саме це слово є присудком, особливо коли речення складається з єдиного присудка: *Buradadır – Він тут*). Такі випадки є індивідуальними чи ситуативно (контекстуально) зумовленими. До особливостей використання афікса ***-dır*** у тих чи інших ситуаціях ми неодноразово повертатимемося в подальших уроках.

Узгодження в числі підмета і присудка
(Tekillik çoğulluk açısından özne yüklem uyumu)

Узгодження в числі зводиться до двох основних позицій:

1) **узгодження підмета і присудка в числі в першій і другій особах множини**. Коли підметом виступають займенники першої (***biz***) і другої (***siz***) осіб множини, то присудок звичайно не отримує афікса множини (***-lar***): *Biz öğrenciyiz – Ми студенти*. *Siz öğrencisiniz – Ви студенти*.

!!! Зауважимо, що літера ***z***, яку ми бачимо у складі афіксів присудковості першої і другої осіб множини (так само як і займенників ***biz, siz*** і деяких іменників, що позначають парні частини тіла чи парні об'єкти: *boynuz – роги, göğüs – груди, ikiz – близнюки*) є архаїчним афіксом двоїни (тобто *подвійного числа*, якого в сучасній мові немає, але яке історично існувало поряд із одниною і множиною).

!!! Водночас слід звернути увагу на те, що використання афікса множини **не є неможливим**, коли мовець підкреслює **індивідуалізацію** кожного зі складників множинності (тобто виділяє кожного індивіда із сукупності об'єктів) або спеціально підкреслює множинність об'єкта, **особливо якщо присудкові передує означення**: *Biz ne garip yaratıklarız böyle! – Що ми за дивні створіння такі! Sizler nasıl insanlarsınız? – Які ви люди? Siz çok güzel çocuklarsınız – Ви дуже гарні діти. Tümünüz iyi çocuklarsınız – Ви всі гарні хлопці.*

Загалом явище **індивідуалізації**, тобто виділення мовцем окремих складників із сукупності (це стосується переважно істот) або **акцентуації** (спеціального підкреслення множинності позначуваного об'єкта), нерідко спричиняє використання афікса множини навіть у тих випадках, коли це непотрібно за нормативними граматичними правилами, порівняймо: *Üç Silahşörler – Три мушкетери* (назва роману А. Дюма). **Варто зауважити**, що в граматичній системі турецької мови значну роль відіграє так званий **людський чинник**,

тобто індивідуально-авторська інтерпретація позначуваної ситуації, що впливає на використання тих чи інших граматичних засобів; такі випадки не завжди піддаються класифікації й опису;

2) **узгодження підмета і присудка у третій особі множини**. Як видно з таблиці, фактичних використань афіксів присудковості третьої особи є чотири:

– нульовий афікс (він єдиний для третьої особи як однини, так і множини);

– повний афікс присудковості третьої особи множини ***-dirler***;

– проміжний варіант без афікса ***-dir***, коли залишається лише його ненаголошена частина, що вказує на множину ***-ler***;

– проміжний варіант, коли використовується лише афікс ***-dir***.

Найчастотнішим і найбільш звичайним для переважної більшості ситуацій розмовного мовлення є перший варіант, коли підмет у множині, що позначає множинність (нечленовану сукупність) об'єктів (неістот – завжди, істот – на розсуд мовця, коли він розглядає таку сукупність істот як **нечленовану єдність**) узгоджується з присудком із нульовим афіксом присудковості, наприклад: *Bunlar öğrenci – Це студенти. Sandalye ve masalar sınıfta – Стільці й столи в аудиторії. Öğrenciler sınıfta – Студенти в аудиторії.*

Коли йдеться про множинність істот, яку мовець сприймає **індивідуалізовано** (виділяє окремих індивідів із множинності) або ж акцентує множинність істот, він може додати до присудка афікс присудковості у формі ***-ler***; таке використання бачимо й тоді, коли підмета в реченні немає і афікс присудковості обов'язковий для використання для позначення третьої особи множини: *Buradalar – Вони тут. Öğrenciler sınıftalar – Студенти в аудиторії.*

Щодо варіантів з афіксом ***-dir***, то до них вдаються в тих самих ситуаціях, що були описані для однини (офіційно-діловий чи науково-технічний стиль або ж емоційно-забарвлене мовлення); щодо узгодження в числі (тобто використання афікса множини ***-ler*** після афікса присудковості ***-dir***), то тут діють описані вище правила узгодження: інтерпретація множинності об'єктів як неподільної, нечленованої єдності чи навпаки індивідуалізація/ акцентуація множинності, наприклад: *Öğrenciler sınıftadır – Студенти в аудиторії. Öğrenciler sınıftadırlar* з таким самим перекладом українською мовою.

Заперечна форма афіксів присудковості
(Ek Eylemin Olumsuz Biçimi)

Заперечна форма іменного присудка твориться за допомогою іменного заперечення ***değil*** (див. урок 6). Оскільки афікс присудковості оформлює присудок (передусім саме іменний присудок), то він додається до частки *değil* як останнього слова у складеному іменному присудку і в іменному реченні загалом, наприклад:

(Ben) öğrenci değilim – Я не студент.
(Sen) çalışkan değilsin – Ти не старанний.
O beyefendi öğretmenimiz değil – Той пан не наш учитель.
(Biz) öğrenci değiliz – Ми не студенти.
(Siz) arkadaşımız değilsiniz – Ви не наш друг.
Öğrenciler sınıfta değil kütüphanedeler – Студенти не в аудиторії, а в бібліотеці.

Питальна форма афіксів присудковості
(Ek Eylemin Soru Biçimi)

Загальне запитання (запитання до присудка) в турецькій мові твориться за допомогою питальної частки ***mı***[4], яка в такому разі посідає останнє місце в реченні, стаючи частиною присудка. За загальним правилом афікс присудковості додається до присудка – останнього слова в реченні, а отже, до питальної частки, наприклад:

(Ben) öğrenci miyim? – Я студент?
(Sen) çalışkan mısın? – Ти старанний?
O beyefendi öğretmeniniz mi? – Той пан наш викладач?
(Biz) öğrenci miyiz? – Ми студенти?
(Siz) arkadaşımız mısınız? – Ви наш друг?
Öğrenciler sınıfta mı kütüphanede mi? – Студенти в аудиторії чи в бібліотеці?

Якщо загальне запитання ставиться не до присудка, а до іншого члена речення, то з афіксом присудковості порівняно зі стверджувальним реченням жодних змін не відбувається, і він залишається доданим до присудка, наприклад:

Ben mi öğrenciyim? – Чи це я студент?
Sen mi çalışkansın? – Чи це ти старанний?
O beyefendi mi öğretmeniniz? – Чи це той пан ваш викладач?
Biz mi öğrenciyiz? – Чи це ми студенти?
Siz mi arkadaşımızsınız? – Чи це ви наш друг?
Öğrenciler mi sınıfta? – Чи це студенти в аудиторіях?

!!! Запам'ятайте, що питально-заперечна форма завжди твориться поєднанням відповідної заперечної (іменної чи дієслівної) форми з питальною формою, при цьому питально-заперечна форма найчастіше має значення високої міри здивування, наприклад:

O beyefendi öğretmeniniz değil mi? – Хіба той пан не ваш викладач?
Öğrenciler sınıfta değil mi? – Хіба студенти не в аудиторіях?
Öğrenci değil miyiz? – Хіба ми не студенти?

!!! Запам'ятайте також, що афікс присудковості ***-lar***[2] ніколи не додається безпосередньо до питальної частки (він найчастіше залишається при іменнику): *Sınıftalar mı? – Вони в аудиторії?* – зверніть увагу на те, що наголос падає перед афіксом присудковості ***-lar*** і він лише зовні збігається з афіксом множини. Можливий також і повний варіант, хоча він є і менш вдалим, зокрема й із погляду милозвучності: *Sınıfta mıdırlar?*

!!! Афікс присудковості завжди є останнім афіксом у слові, що є присудком. Усі інші афікси, вивчені нами, у разі наявності, передують афіксові присудковості: *(Biz) sınıflarımızdayız – Ми (є) в наших аудиторіях.*

!!! Украй важливо не плутати афікси присудковості з афіксами присвійності (належності), що є частотною помилкою осіб, які починають вивчати турецьку мову.

Як зауваження: надто велика кількість і безпідставне (у стилістично нейтральному мовленні) використання афікса ***-dır*** "ріже вухо" носія мови й, особливо у вустах іноземця, може сприйматися як комічне. З цього приводу є каламбур, який турки вважають смішним, у фразі: *Müdür müdür müdür? – Чи є директор директором?* Тут ми бачимо слово *müdür – директор*, використане двічі – один раз як підмет, другий – як частина іменного присудка, й омоформічне (те, що збігається за формою) йому поєднання питальної частки й афікса присудковості ***-dır*** *(-mü + -dür)*.

Система часових форм турецької мови. Прості часові форми

Система часових форм у сучасній турецькій мові дуже розгалужена, проте далеко не всі ці форми рівнозначні за частотністю використання. Усі часові форми за структурним принципом поділяються на дві групи:

1) прості часові форми;

2) складені часові форми. Структурно складені часові форми становлять прості часові форми, до яких додано одну з трьох (крім афіксів теперішнього часу) груп

афіксів присудковості (про них згадувалося вище). Афікси присудковості переносять значення часової форми в іншу часову площину і/ або модифікують її значення. Простих часових форм лише п'ять, тоді як складених є чимало.

Ми починаємо вивчення системи часових форм з **простих**, до яких належать:

– теперішній час (*Şimdiki Zaman*);
– минулий (категоричний) час (*Görülen (di'li) Geçmiş Zaman*);
– минулий неочевидний (суб'єктивний) час (*Duyulan (miş'li) Geçmiş Zaman*);
– теперішній-майбутній (широкий) час (*Geniş Zaman*);
– майбутній (категоричний) час (*Gelecek Zaman*).

Теперішній час дієслова
(Şimdiki Zaman)

Часова форма твориться від основи дієслова шляхом додавання відповідного часового афікса, до якого своєю чергою додається афікс присудковості теперішнього часу першої групи (він же – особовий афікс першої групи). Афікс часу вказує власне на час, а афікс присудковості – на особу, що виконує дію й позначається підметом. Так само як і в іменних присудках, у дієслівних присудках використання особових займенників як підмета при часовій формі факультативне. Основа дієслова з доданим до неї часовим афіксом носить назву **основа часу**.

!!! Нагадаємо, що основа дієслова – це те, що залишається від інфінітива після відкидання афікса ***-mak***[2]. Основа дієслова завжди збігається з формою наказового способу другої особи однини.

Теперішній час твориться шляхом додавання до основи дієслова одноваріантного афікса ***-(ı[4])yor***, за яким слідують афікси присудковості теперішнього часу першої групи (див. цей урок вище):

основа дієслова	+	афікс теперішнього часу **-(ı[4])yor**	+	афікс присудковості теперішнього часу (особовий афікс) першої групи

!!! Зверніть увагу: якщо основа дієслова закінчується на приголосну, то між цією основою і афіксом ***-yor*** виникає вузька чотириваріантна вставна голосна: ***ı[4]***, що підлягає гармонії голосних за загальним правилом (приклади див. нижче).

!!! Зверніть увагу: якщо основа дієслова закінчується на широкий голосний (***-a/ -e***), то цей голосний звужується – переходить у чотириваріантну вузьку ***ı[4]***, що підлягає гармонії голосних за загальним правилом. З таким явищем ми

стикалися, коли розглядали форму наказового способу другої особи множини від дієслова *yemek – їсти*: *yiyin – їжте*.

Приклади творення теперішнього часу від основ різних типів:

Особа	*Приголосна основа*	*Голосна (широка) основа*
	bakmak – дивитися	**başlamak – починати**
1 однини	bakıyorum – я дивлюся	başlıyorum – я починаю
2 однини	bakıyorsun – ти дивишся	başlıyorsun – ти починаєш
3 однини	bakıyor – він дивиться	başlıyor – він починає
1 множини	bakıyoruz – ми дивимося	başlıyoruz – ми починаємо
2 множини	bakıyorsunuz – ви дивитеся	başlıyorsunuz – ви починаєте
3 множини	bakıyorlar – вони дивляться	başlıyorlar – вони починають

Особа	*Приголосна основа*	*Голосна (широка) основа*
	görmek – бачити	**söylemek – казати**
1 однини	görüyorum – я бачу	söylüyorum – я кажу
2 однини	görüyorsun – ти бачиш	söylüyorsun – ти кажеш
3 однини	görüyor – він бачить	söylüyor – він каже
1 множини	görüyoruz – ми бачимо	söylüyoruz – ми кажемо
2 множини	görüyorsunuz – ви бачите	söylüyorsunuz – ви кажете
3 множини	görüyorlar – вони бачать	söylüyorlar – вони кажуть

!!! Зверніть увагу на те, що в звичайному (емоційно-нейтральному) мовленні у третій особі не вдаються до афікса ***-dır***. У третій особі множини узгодження підмета і присудка в числі відбувається за загальним принципом: якщо підмет позначає сукупність неістот чи нечленовану сукупність істот, то узгодження відбувається в однині: *Sandalyeler odada bulunuyor – Стільці знаходяться в кімнаті*. До афікса присудковості ***-lar*** вдаються за браку підмета (наприклад, коли не використано особовий займенник *onlar*) або ж коли мовець із сукупності істот виділяє окремих індивідів: *Yaklaşıyorlar – Вони наближаються*.

!!! Варто зауважити: зважаючи на одноваріантність афікса теперішнього часу, афікс присудковості, що додається до нього, так само як і питальна частка, завжди мають лише один варіант: з вузькою губною ***ı*** (крім ***-lar***).

!!! Нагадаємо, що афікс часу наголошений, а афікс присудковості – ненаголошений, відповідно в теперішньому часі наголос завжди падає на афікс ***-yor***.

Заперечна форма теперішнього часу

Як і в будь-якому дієслові, заперечення в теперішньому часі твориться за допомогою афікса ***-ma***[2], який ставиться після основи дієслова (відповідно перед часовим афіксом). Водночас ми бачимо, що двоваріантний афікс заперечення закінчується на широку голосну, яка перед афіксом ***-yor*** має звузитися й набуває чотириваріантної форми: ***-mi/ -mı/ -mu/ -mü***. Наголос у заперечній формі, знову-таки за загальним правилом, падає на склад, що передує заперечному афіксові: *уа́ртıyor – він не робить.*

Приклади заперечної форми теперішнього часу:

Особа	*Стверджувальна форма*	*Заперечна форма*
	bakmak – дивитися	**bakmamak – не дивитися**
1 однини	bakıyorum – я дивлюся	bakmıyorum – я не дивлюся
2 однини	bakıyorsun – ти дивишся	bakmıyorsun – ти не дивишся
3 однини	bakıyor – він дивиться	bakmıyor – він не дивиться
1 множини	bakıyoruz – ми дивимося	bakmıyoruz – ми не дивимося
2 множини	bakıyorsunuz – ви дивитеся	bakmıyorsunuz – ви не дивитеся
3 множини	bakıyorlar – вони дивляться	bakmıyorlar – вони не дивляться

Особа	*Стверджувальна форма*	*Заперечна форма*
	başlamak – починати	**başlamamak – не починати**
1 однини	başlıyorum – я починаю	başlamıyorum – я не починаю
2 однини	başlıyorsun – ти починаєш	başlamıyorsun – ти не починаєш
3 однини	başlıyor – він починає	başlamıyor – він не починає
1 множини	başlıyoruz – ми починаємо	başlamıyoruz – ми не починаємо
2 множини	başlıyorsunuz – ви починаєте	başlamıyorsunuz – ви не починаєте
3 множини	başlıyorlar – вони починають	başlamıyorlar – вони не починають

Питальна форма теперішнього часу

Як і в усіх інших випадках у турецькій мові, питальна форма (у разі коли йдеться про загальне запитання – запитання до присудка) твориться за допомогою питальної частки ***mı***[4]. **Слід звернути особливу увагу на те**, що афікс присудковості (за винятком ***-lar***) завжди додається до останнього слова в реченні/ присудку; оскільки останнім словом завжди виявляється питальна частка, відповідно, афікс присудковості переходить від основи теперішнього часу до питальної частки; афікс ***-lar*** завжди залишається при основі часу. Як афікс присудковості, так і питальна частка ненаголошені, а отже, наголос залишається на афіксі часу ***-yor***. Якщо в реченні є питальні займенники, то питальна частка не використовується.

Приклади питальної форми теперішнього часу:

Особа	*Стверджувальна форма*	*Питальна форма*
	başlamak – починати	
1 однини	başlıyorum	başlıyor muyum – чи я починаю?
2 однини	başlıyorsun	başlıyor musun – чи ти починаєш?
3 однини	başlıyor	başlıyor mu – чи він починає?
1 множини	başlıyoruz	başlıyor muyuz – чи ми починаємо?
2 множини	başlıyorsunuz	başlıyor musunuz – чи ви починаєте?
3 множини	başlıyorlar	başlıyorlar mı – чи вони починають?

Значення теперішнього часу

Теперішній час позначає:

1) дію, що відбувається в момент мовлення ("тут і тепер"), наприклад: *Okula gidiyorum – Я йду до школи. Mağazadan geliyorum – Я йду з магазину. Sınıfta oturuyorum – Я сиджу в класі*;

2) дію, що відбувається в теперішньому часі, проте не обов'язково в момент мовлення, наприклад: *Bu hafta tenis oynatıyoruz – Цього тижня ми не граємо в теніс. Bu yıl hiç sinemaya gitmiyorsunuz – Цього року ви зовсім не ходите до кіно. Akşamları genellikle ders çalışıyorum – Вечорами я зазвичай роблю уроки*;

3) майбутню дію, заплановану згідно з розкладами, графіками, або з дієсловами руху (тут маємо повну паралель з українською мовою): *Annem yarın İstanbul'dan geliyor – Моя мама завтра прилітає зі Стамбула. Önümüzdeki hafta Ankara'ya gidiyoruz – Наступного тижня їдемо до Анкари. Tren kaçta hareket ediyor? – О котрій відправляється потяг?*

!!! Зверніть увагу: за допомогою теперішнього часу ніколи не позначають позачасову дію (так званий "гномічний теперішній час", або "теперішній час вічних істин"), тобто таку дію, що є істинною для будь-якого часового відтинку чи моменту, як-от: *Риби живуть у воді. Людина народжується, живе й помирає. Сонце сходить на Сході, а заходить на Заході*. Для реалізації такого типу значень вдаються до *теперішнього-майбутнього ("широкого") часу*. Щодо всіх інших значень чи ситуацій теперішній час може використовуватися майже без обмежень, хоча **варто зауважити**, що для позначення дій, що становлять **традицію соціуму (громади, колективу)** або **індивідуальну звичку людини** частіше використовують *теперішній-майбутній ("широкий") час* (докладно див. урок 12).

Питально-заперечна форма теперішнього часу

Як і в інших випадках, питально-заперечна форма теперішнього часу зі структурного погляду становить поєднання питальної і заперечної форм теперішнього часу й переважно позначає здивування мовця щодо теперішньої дії "хіба не…":

Annen yarın gelmiyor mu? – Хіба твоя мама завтра не приїздить?
Hiç kitap okumuyor musun? – Ти що, зовсім не читаєш книжок?
Bunu bilmiyor musunuz? – Хіба ви цього не знаєте?

!!! Зверніть увагу: у турецькій мові є єдине дієслово, що **може мати прямий додаток у формі інфінітива без оформлення відмінковим афіксом** – це дієслово *istemek – хотіти*, наприклад: *Oraya gitmek istemiyorum – Я не хочу туди йти. Türkçe öğrenmek istiyorum – Я хочу вивчати турецьку мову.* Усі інші дієслова потребують від інфінітива, як й і від інших слів, у позиції додатка відповідного відмінка, наприклад: *Oraya gitmekten korkuyorum – Я боюся туди йти. Türkçe öğrenmekte ısrar ediyorum – Я наполягаю на вивченні турецької мови.* Про особливості відмінювання інфінітива йтиметься в уроці 10; про особливості дієслівного керування див. урок 6.

!!! Варто звернути увагу на кілька фонетичних особливостей, що можуть спіткати слухача на етапі сприйняття теперішнього часу:

1) нерідко у швидкому темпі мовлення, а також у деяких діалектних реалізаціях остання літера **r** "змазується" (сильно пом'якшується, надто ж у жіночому мовленні) або й узагалі зникає, і ми чуємо: *yapıyo* замість *yapıyor, bakıyo* замість *bakıyor, geliyo* замість *geliyor*;

2) через зазначену вище особливість може відбуватися стягнення голосних і ми чуємо: *yapıyom* замість *yapıyorum*; *bakıyom* замість *bakıyorum*; *yapıyon* замість *yapıyorsun*; *bakıyon* замість *bakıyorsun*. Стягнена форма теперішнього часу в розмовному мовленні інколи може спричинити й зміни у структурі питального речення, наприклад: *biliyon mu? – ти знаєш?* Підкреслюємо, що такі випадки суперечать літературній нормі й трапляються лише в розмовній мові.

Використання афікса -dır з теперішнім часом (Kuvvetlendirme ve İhtimal)

Коли мовець хоче висловити припущення (сумнів) й одночасно впевненість (ствердження) щодо теперішньої дії, передусім в емоційно-забарвленому мовленні, він може вдатися до використання афікса присудковості ***-dır***, причому

цей афікс може бути використаний не лише щодо третьої, але й щодо будь-якої іншої особи, додаючись після іншого афікса присудковості, наприклад:

Bunu biliyorsunuzdur – Ви, безсумнівно, це знаєте.
Beni sevmiyordur – Він, напевно, мене не любить (у цьому й попередньому реченнях займенник перебуває в оформленому знахідному відмінку).
Türkçe üzerine her gün çalışıyorsundur – Ти, напевно, кожного дня займаєшся турецькою мовою.

Така ситуація одночасного припущення й висловлення упевненості (*я впевнений, але тим не менше сумніваюся* – ***kuvvetlendirme ve ihtimal***), що реалізується за допомогою афікса присудковості ***-dır***, є особливістю турецької мови й трапляється не лише з теперішнім часом, але й деякими іншими часовими формами; таке використання цілком відповідає літературній нормі й хоча й не часто, але трапляється в ситуативно зумовленому мовленні.

Речення з часовою формою й афіксом ***-dır*** може **додатково** містити спеціальні прислівники, які позначають припущення і/ або сумнів: *herhalde – мабуть/ точно, belki – можливо, galiba – напевно*: *Herhalde bunu biliyorsunuzdur – Ви, напевно (точно), це знаєте.*

!!! Варто звернути увагу, що у вітчизняній граматичній традиції використання афікса ***-dır*** як афікса присудковості третьої особи і, з другого боку, як засобу позначення припущення/ ствердження (***kuvvetlendirme ve ihtimal***) вважаються двома різними граматичними явищами; у другому випадку афікс ***-dır*** інтерпретується як *стверджувальна модальність*.

Альтернативне запитання

Альтернативне запитання твориться шляхом редуплікації (повторення) питальної частки; кожна з двох питальних часток ставиться після відповідної альтернативи, наприклад: *ben mi sen mi...? – ти чи я…? Kitap mı defter mi istiyorsun? – Ти хочеш книжку чи зошит? Okula mı sinemaya mı gidiyoruz? – Ми йдемо до школи чи до кіно?* Основні наголоси в реченні падають на склад, що передує питальній частці. Інколи між питальними частками використовують частку *yoksa – чи*, проте вона є факультативною: *Kitap mı yoksa defter mi istiyorsun? – Ти хочеш книжку чи зошит?* Зауважимо, що частка *yoksa* має й інші використання (щодо них можна проконсультуватися зі словником).

Якщо альтернативне запитання ставиться до присудка речення, то афікс присудковості додається до кожної з питальних часток: *Öğrenci misiniz öğretmen misiniz? – Ви студент чи викладач?*

Вправи

1. Прочитайте слова:

ad, adam, ada, oda, baba, baş, banka, batak, atak, Japon, ajan, pasaj, Lokman, dolap, dost, boş, okul, konak, masa, tutam, tamam, şapka, uşak, futbol, ufak, ufuk, tavan, nutuk, nal, uzun, uzak, ata, kapı, kısa, ılık, kız, kızıl, kış, dış, kadın, balık, kapalı, baş, boş, at, ot, al, ol, kaş, koş, ava, ova, su, dudak, un, odun, duman, dost, akın, adım, odun, fal, ufak, ufuk, af, av, mantık, tutum, mum, aman, unutmak, palto;

uşak, şaka, şık, kuş, koşmak, az, zaman, kulak, duş, dul, dolu, an, on, un, almak, olmak, çam, çakı, çok, çıkış, uçak, uçuk, açık, buçuk, bıçak, kaç, koç, maç, saç, açmak, uçmak, çoban, çubuk, çuval, çatal, çatı, çıkmak, çolak, raf, Roma, Rum Saltanatı, arı, karı, burun, durum, durak, sarp, arpa, Urfa, arşın, ırmak, Kızılırmak, sarmak, sarsmak, soru, sarı, dar, var, duvar, sır, çam, çan, çatal, çıban, çıkık, çıta;

çoban, çok, çolak, çabuk, çul, çuval, uçuk, kaçak, bıçak, aşçı, kopça, topçu, utanç, kazanç, raf, rabıta, rakam, rakı, rıza, roman, ara, oruç, ırak, ırk, ortak, bar, dar, katır, kutur, doktor, çar, çırak, çukur, Çorum, uçurum, kar, kâr, çalar saat, karı, ark, bark, art, tarım, kırmızı, ev, ve, talebe, aile, bu ev, şu öğrenci, fena, sinema, nem, net, sev, zemin, en, emin, ebe, iz, Emine, bina, bin, ben, sebze, iç, efe, ip, pis, periskop, pire;

peri, rençper, mine, mis, memnun, ne, nine, sen, sinsi, siz, esen, evet, zil, beri, bir, çene, feza, filim, lemis, ilim, mesele, misal, memur, mimar, nesil, anne, er, refika, ses, sis, sene, verem, verim, viraj, zalim, öz, söz, nöbetçi, öç, öf, pöf, ön, üç, üç ev, üzüm, üç adam, üç masa, bu büfe, füze, ümit, ün, öbür, ölçü, ölçülü, ölçüm, ölçüsüz, ölüm, ölümlü, ömür, ömürlü, öpülü, örülü, övünç, özlü, özür, üzüm, nüve.

2. Заповніть пропуски:

Bu, bir masa... Şu, bir sandalye... O adam subay... Bu güzel kız, öğrencimiz... Ben öğrenci... Sen sokakta... Sen çiftçi... Sen tembel öğrenci değil... O, iyi bir adam... Onlar fena işçi değil... Ben öğretmen... Biz doktor... Biz evde... Siz evde değil... Siz müdür... Biz asker değil... Ben çiftçi değil... Ben evimizde... Siz evimde... Biz geniş bir sokakta... Güneş gökte... Siz, Ahmet'in odasında... Sen köyümüzde... Gazeteler masada... Bu ağaç yeşil... Bu sandalye beyaz... Biz dağlarda değil... Ben kim...? Sen kim..? Ben sınıfta değil...

Ben ev... çıkıyor ve fabrika... gidiyor... Siz fabrika... mı çalışıyor…? Ahmet nere... geliyor…? Ali kütüphane... geliyor... Nere... oturuyorsunuz? Ankara... mı oturuyorsunuz? Nere... ders... çalışıyorsunuz? Hayır, ev... ders... çalışmıyorum. O uzun masa... neler var? O masa... kitap ve defterler var. Bu kitap ve defterler kim..., öğrencilerimiz... mi? Öğretmen... kitabı nere...? Onun masa... Bura... okul mu?

3. Зробіть речення питальними:

Ben okula gidiyorum. Osman fabrikaya gidiyor. Öğrenciler sınıfa giriyorlar. Öğretmenimiz derse başlıyor. Nuri, arkadaşının evine gidiyor. Osman evden çıkıyor. Sen kulüpten geliyorsun. Biz bu şehirden ayrılıyoruz. Nevin arkadaşından geliyor. İşlerimiz bir türlü bitmiyor.

4. Зробіть речення заперечними:

Zeki Bey gidiyor. Biz de gidiyoruz. Onlar gidiyorlar. Türkçe kolay. Oğlum, okulda okuyor. Biz üniversitede öğrenim yapıyoruz. Biz, akıllı ve çalışkan öğrencileriz. Şu beyefendiler öğretmenlerimiz. Öğretmenimiz geliyor. Hemen derse başlıyoruz. Derslerde okuyor, yazıyor ve konuşuyoruz. Biz derslerimizde Ukraynaca konuşuyoruz. Öğrenciler derslerde Türkçe konuşuyorlar. Bizler de Türkçe konuşuyoruz. Ben evde yemek yiyorum. Mehmet de lokantada yemek yiyor.

5. Перекладіть турецькою:

Осман – адміністратор якогось готелю. Вулиці Києва – широкі й чисті. Де ми зараз? Ви на головній вулиці Києва. На цій вулиці є гарний готель? Так, і навіть декілька. Там є вільні номери? Ні, там немає вільних номерів. А де є вільні номери? Вільні номери є в інших готелях. Вибачте, ви турок? Ні, я не турок, я українець. Хіба ваша рідна мова не турецька? Ні, моя рідна мова українська.

Я вже йду, а ти? Ні, я ще не йду. А Ахмет іде? Ні, він теж не йде. Зараз починається урок. Вони ще не починають роботу. Коли ви приїжджаєте? Ми приїжджаємо ввечері. Мехмет теж приїздить увечері. Мій син ще не вчиться у школі, він поки що маленький. Ти вчишся в університеті? Ми теж. Ти читаєш турецькою, і ми також читаємо турецькою. Він у їдальні ніколи не обідає, він обідає вдома. Ми теж обідаємо вдома. Урок закінчується. Ми розмовляємо турецькою, а вони? Вони розмовляють і турецькою, і українською.

Кожного ранку я виходжу з дому і йду до інституту. Додому приходжу лише увечері. Мій друг також повертається ввечері. Ми готуємо наші уроки в бібліотеці. Зараз я іду до Ахмета. Зекі не приходить до нас. Чому? Тому, що в нього багато справ. Ми починаємо урок і розмовляємо турецькою мовою. Турецька мова дуже складна. У мене немає поганих намірів. У мене є і намір, і бажання, але зовсім немає часу.

У нас немає великого будинка. У мене є три молодших брати й старша сестра. Чи ви маєте ручку? У нашого викладача є гарна машина. У мого друга немає родини. Я маю не ручку, а олівець. Хіба у вас немає розуму? У нашій аудиторії

великі вікна. У цьому світі є багато цікавих речей. Ми маємо мету, і ця мета – гарно вчитися. У директора нашої школи є сто лір. Я не маю багато грошей, проте маю багато друзів. У нашій школі три поверхи. На столі є багато різних речей, але ті речі не наші. У цієї жінки є дві дочки, але немає сина. Це нова машина нашого викладача. То ваша школа? Там є довга вулиця.

6. Провідміняйте дієслова в теперішньому часі послідовно у стверджувальній, заперечній, питальній і питально-заперечній формах:

almak, atmak, bakmak, başlamak, bırakmak, bilmek, bulmak, çalışmak, çıkmak, demek, geçmek, gelmek, girmek, gitmek, görmek, istemek, olmak, söylemek, vermek, yapmak, yaşamak, yemek.

7. Поставте присудок у заперечній формі:

O, bir pencere. O kalem yeşil. Şu, bir dolap. Ben ihtiyarım. O beyefendi Türk. Sen sporcusun. Siz gençsiniz. O, bir kutu. Bu da bir itap. Hüseyin memur. Ahmet pilot. Ben öğretmenim. Sen işçisin. Biz öğrenciyiz. Siz doktorsunuz. O dolap, kırmızı. Cevdet Bey memur. Cemile Hanım doktordur. O genç, subay. Kapı açık. Pencere kapalı. O kızlar genç. Onlar öğrenci. Osman Özbek. Ben evdeyim. Biz dersanedeyiz. Harita duvarda. Biz beşiz.

Budur. Ben öğrenciyim. Siz subaysınız. Sen öğretmensin. Şu an yemekhanedeler. Siz evinizdesiniz. Masada bir defter var. Sende para var. Sen parktasın. Siz dört kişisiniz. O iki defter masada. O dolapta bir kitap var. Ateşim var. Sigaram var. Param var. O, bir sandalye. O, bir beyaz tahta. O odada iki masa var.

8. Вивчіть напам'ять слова:

subay	офіцер
fena	поганий; погано
doktor	лікар; доктор
asker	військовий (*іменник*)
güneş	сонце
ağaç (cı)	дерево
fabrika	фабрика, завод
kütüphane	бібліотека
oturmak	сидіти; мешкати
ders çalışmak	робити уроки
şehir (hri)	місто
ayrılmak	від'єднуватися, відходити, відділятися, від'їжджати
bir türlü	ніяк (не виходить, ніяк не можу тощо) *у заперечних реченнях + дієслово*

bir türlü bitmiyor	ніяк не закінчується
öğrenim	навчання, освіта
öğrenim yapmak	навчатися, отримувати освіту
arasıra	інколи, іноді, час від часу
yemek yemek	їсти, обідати
öğle yemeği yemek	обідати
yönetici	адміністратор (*інколи також трапляється слово* menajer)
bulunmak	знаходитися, перебувати
ana cadde	головна (велика) вулиця, проспект, магістраль
boş oda	вільний номер (*у готелі*)
Ukraynalı	українець
ana dili	рідна мова
hem... hem (de)...	і… і… (*парний сполучник*)
geri dönmek	повертатися (назад)
konuşma	розмова; діалог; лекція
Tűrkçe	турецька мова (*як іменник*); (виконаний/ написаний) турецькою мовою (*як прикметник*); турецькою мовою (*як прислівник*), наприклад "розмовляти турецькою – Türkçe konuşmak)
Ukráynaca	українська мова; українською мовою
zor	складний; складно
niyet (ti)	намір
istek (ği)	бажання
vaktim yok	у мене немає часу
çam	сосна
devirmek	перекидати, перевертати
yakın	близький (*прикметник*); близький (родич) (*іменник*)
kalp (bi)	серце (**l** – м'яка)
kırmak	ламати; псувати; порушувати; ображати
-in kalbini kırmak	образити (*букв.: поламати чиєсь серце*)
laf	слово; розмова; балачки
laf (laflar) etmek	розмовляти, казати, згадувати (про); балакати, точити ляси
düşmek	падати
ánsızın	несподівано
olan	той, що є (*дієприкметник від дієслова olmak – бути*)
bir şey	щось, що-небудь
için	для (*післяйменник з цільовим значенням*) – *детально описуватиметься в одному з наступних уроків*
kullanmak	використовувати, застосовувати
ecel	смертний час
susamak	відчувати спрагу, хотіти пити

gibi	як, наче (*післяйменник зі значенням порівняння*) – *детально описуватиметься в одному з наступних уроків*
dönmek	крутитися, обертатися; повертатися
iç	внутрішня частина; внутрішній
sığmak	вміщуватися
sevinç (ci)	радість
hémen	одразу ж, негайно
hátta	(і) навіть (*використовується як увідний член речення*)
hénüz	поки що (не)
hâlâ	усе ще

9. Вивчіть напам'ять ідіоми:

çam devirmek – сказати щось не до місця (не до ладу), ляпнути; казати щось образливе;
damdan düşer gibi – наче сніг на голову, несподівано (досл.: наче падає з даху);
eceline susamak – говориться про людину, яка вплутується в ризиковані події, події, пов'язані зі смертельним ризиком, наприклад: *eceline mi susadın?* – тобі що, набридло жити;
fırıldak gibi dönmek – крутитися, наче дзиґа, робити все можливе для досягнення власної мети, заради власних інтересів;
içi içine sığmamak – стрибати від радості, не знаходити собі місця (від радості).

УРОК 9

Неоформлений родовий відмінок
Відносний ізафет
Відносно-ізафетний ланцюг. Мішаний ізафетний ланцюг
Складні слова, утворені способом відносного ізафету
Прикладка
Словотворчі афікси -lı і -sız

Неоформлений родовий відмінок

В уроці 7 ми згадували, що родовий відмінок у турецькій мові має дві формальні реалізації:

1) з оформленим афіксом родового відмінка ***-(n)ın***[4], що трапляється у складі присвійного (двоафіксного) ізафету зі значенням конкретної належності чи партитивності (виділення частини з цілого) або у складі іменного присудка – див. урок 7;

2) з неоформленим (нульовим) афіксом родового відмінка, що трапляється лише у складі відносного (одноафіксного) ізафету. За своєю формою неоформлений родовий відмінок **збігається з основним і може бути ідентифікований лише в контексті**: семантично (за значенням) й у складі відповідної синтаксичної конструкції – відносного ізафету; в інших випадках, крім відносного ізафету, неоформлений родовий відмінок не трапляється.

Відносний ізафет
(Belirtisiz Ad Tamlaması)

!!! Нагадаємо: **ізафет** – це словосполучення, яке складається з двох іменників, перший з яких є означенням до другого. Ізафетів є два типи:

1) присвійний (двоафіксний) ізафет (докладно див. урок 7);
2) відносний (одноафіксний) ізафет.

Формальною особливістю ізафету є те, що перший компонент перебуває в родовому відмінку, а другий компонент **завжди набуває афікса належності третьої особи**, при цьому у присвійному ізафеті родовий відмінок постає як оформлений афіксом, а у відносному – як неоформлений (з нульовим афіксом родового відмінка).

Отже, **відносний (одноафіксний) ізафет** – це словосполучення типу "іменник + іменник", в якому перший компонент перебуває в неоформленому родовому відмінку (без афікса), а другий набуває афікса належності третьої особи:

іменник в неоформленому родовому відмінку (нульовий афікс)	+	іменник з афіксом належності третьої особи **-(s)ı**[4]

Приклади:

traktör fabrikası – тракторний завод;
kadın çantası – жіноча сумка;
okul binası – будівля школи;
bağımsızlık savaşı – війна за незалежність;
ekmek fiyatı – ціна на хліб;
öğretmen odası – кімната для викладачів;
Kıyıv Sineması – кінотеатр "Київ".

Значення відносного ізафету

Присвійний ізафет, який ми розглядали в уроці 7, має лише два значення: 1) конкретна належність (*Babamın evi – дім мого батька*) і партитивність (*Öğrencilerden ikisi – двоє зі студентів*), тоді як **відносний ізафет** має чимало значень. **Відносний ізафет – одне з найскладніших для опанування явищ турецької мови**.

Основне значення, що перебуває в основі відносного ізафету, – це значення **абстрактної належності** на противагу значенню **конкретної належності** присвійного ізафету.

Вивчаючи форму турецької однини (урок 5) ми зазначали, що турецьке слово в однині без оформлених афіксів, зокрема й афікса множини, без артикля у препозиції, позначає кількісно індиферентний об'єкт, тобто об'єкт і не одиничний, і не множинний – його кількість не має значення для мовця. З цієї особливості й виходить основне значення абстрактної належності відносного ізафету: об'єкт, позначений другим (головним) компонентом відносного ізафету може потенційно належати будь-якому з об'єктів, позначених першим (підпорядкованим) компонентом відносного ізафету, або ж мати до нього будь-яке інше відношення, порівняймо:

Відносний ізафет	***Присвійний ізафет***
kadın çantası – жіноча сумка	*bu kadının çantası – сумка цієї жінки*
erkek paltosu – чоловіче пальто	*bu erkeğin paltosu – пальто цього чоловіка*
okul binası – шкільна будівля	*okulumuzun binası – будівля нашої школи*
baba evi – батьківська хата	*babamın evi – дім мого батька*

!!! Зверніть увагу !!! Якщо ми проведемо паралель з українською мовою, то турецький відносний ізафет нерідко має своїм еквівалентом українське словосполучення з **відносним прикметником** (*батьківський, чоловічий, жіночий, тракторний, дверний* тощо). **Чому так відбувається?** Ми пам'ятаємо, що відносний прикметник – це прикметник, утворений від іменника; значення відносного прикметника в українській мові може бути розкрите через описову конструкцію, наприклад: *тракторний – той, що має стосунок до тракторів; чоловічий – той, що призначений для чоловіків; батьківський – той, що має/ може мати стосунок або належить/ може належати (будь-чийому) батькові*. **Але клас відносних прикметників у турецький мові дуже незначний** – їх буквально одиниці, тому тоді, **коли українська мова потребує використання відносного прикметника, турецька вдається до відносного ізафету**.

Водночас слід звернути увагу, що в українській мові відносний прикметник може творитися далеко не від кожного іменника; у частині випадків подібні за

своєю сутністю відношення між об'єктами можуть позначатися через: 1) словосполучення зі значенням належності, наприклад, в українській мові ми можемо сказати *дверна ручка*, але не можемо сказати **сумкова ручка*, натомість маємо сказати *ручка сумки*, хоча за своїм змістом в обох словосполученнях маємо один і той самий тип відношень; 2) словосполучення з прийменником (а в турецькій мові прийменників немає взагалі), як-от: *ціна на хліб, війна за незалежність, кімната для викладачів*, а також незначну кількість словосполучень з підпорядкованим компонентом у непрямому відмінку, як-от: *прогулянка містом*. **Усі ці типи словосполучень турецькою мовою позначаються через відносні ізафети.**

!!! Отже !!!

– Коли ми маємо справу з двома іменниками у складі словосполучення, то це завжди **ізафет.**

– **Коли** між об'єктами, позначеними цими іменниками **немає відношень конкретної належності** чи **партитивності (виділення частини з цілого)**, вдаємося до відносного ізафету.

!!! Для повнішої інформації: які ж інші типи відношень, крім власне абстрактної належності, може мати відносний ізафет? Таких відношень кілька:

– **відношення мети або призначення** (цей тип відношень безпосередньо дотичний до значення абстрактної належності й поряд із ним є найпоширенішим варіантом семантичного наповнення відносного ізафету; цей тип відношень найчастіше може бути розкритий українською мовою через сполучник *для*), наприклад: *tasarruf önlemleri – заходи економії, benzin istasyonu – бензинова заправка, şikayet kutusu – скринька для скарг, kitap dolabı – книжкова шафа (= шафа для книжок), şoför koltuğu – сидіння для водія, kapı kolu – дверна ручка, pencere camı – віконне скло, öğrenci yurdu – студентський гуртожиток*;

– **відношення джерела або матеріалу**, з якого походить чи зроблено об'єкт, позначений другим компонентом ізафету (з цього приводу також див. нижче в цьому уроці словосполучення типу *прикладка*): *badem ezmesi – мигдалеве повидло (повидло з мигдалю), nohut çorbası – гороховий суп*;

– **відношення причини**: *kıskançlık duygusu – почуття ревнощів*;

– **часові відношення**: *yaz tatili – літні канікули, gece işi – нічна робота*;

– **інструментальні відношення**: (саме в еквівалентних українських словосполученнях такого типу переважно маємо іменник в орудному відмінку)

gemi seferi – прогулянка пароплавом, araba seyahati – подорож автомобілем, kılıç yarası – рана, нанесена мечем;

– **просторові й локативні відношення**: *okul yolu – дорога до школи, şose restoranı – ресторан біля шосе, orman yolu – дорога через ліс, köy hayatı – життя в селі (сільське життя), Kıyıv Üniversitesi – Київський університет, Atatürk portresi – портрет Ататюрка (портрет, на якому зображено Ататюрка);*

– **відношення об'єкта до своєї назви** (у т. ч. під час позначення віку, року, місяця, дати; назв установ, організацій, закладів тощо): *17 yaşı – вік сімнадцяти років, 17 yaşındayım – мені сімнадцять років, 2018 yılı – 2018 рік, 2018 yılında – у 2018 році, nisan ayı – квітень місяць, nisan ayında – у квітні (місяці), 01 mart 2018 günü – 01 березня 2018 року, 01 mart 2018 tarihinde – 01 березня 2018 року* (два останні варіанти використовуються при позначенні дат, другий – особливо в офіційно-діловому стилі)*; Türkoloji Bölümü – кафедра тюркології, Dnipro Sineması – кінотеатр "Дніпро", Odesa Şehri – місто Одеса, Diyarbakır Vilayeti – провінція Діярбакир, İstanbul İli – провінція (область) Стамбул*.

!!! Зауважте, що при позначені віку множина головного компонента відносного ізафету дає значення приблизної множинності, наприклад: *70 yaşlarında bir ihtiyar – старий приблизно сімдесяти років.*

!!! Зверніть увагу: в українській мові в назвах установ, організацій нерідко трапляється слово "імені…" (наприклад, Київський національний університет імені Тараса Шевченка); у турецькому перекладі слово "імені" опускається і ми маємо справу з відносним ізафетом ланцюгового типу (див. нижче): *Taras Şevçenko Kıyıv Milli Üniversitesi*. Водночас, коли йдеться про імена людей (наприклад, *водій на ім'я Осман*), це правило не діє, порівняймо: *Osman isminde bir sürücü*.

!!! Чи можна замінити відносний ізафет іншими засобами, наприклад описовою конструкцією? Лише дуже гіпотетично, і в переважній більшості випадків таке не трапляється. Водночас, у певній ситуації, насамперед для уникнення двоякості позначуваної ситуації або для спрощення складної синтаксичної конструкції, мовець може вдатися до описової конструкції, насамперед із використанням дієприкметників, наприклад: *orman yolu (лісова дорога) – orman boyunca giden yol (дорога, що йде вздовж лісу), ormana doğru giden yol (дорога, що йде до лісу), orman içinden geçen yol (дорога, що йде через ліс)*; *giden – той, що йде, geçen – той, що проходить* (дієприкметник теперішнього-минулого часу). Зауважимо, що описова конструкція такого плану для турецької мови носить винятковий характер, і лише **ізафет є стандартним і найбільш правильним** позначенням ситуації, де ми маємо відношення між двома об'єктами, позначеними іменниками.

!!! Особливу увагу слід звернути на те, що відносний ізафет носієм турецької мови сприймається як **єдине ціле**, нечленоване позначення певного поняття, за своїми значенням і функціями **еквівалентне слову**. Це значить, що відносний ізафет, на відміну від присвійного ізафету, **не може "розриватися"** жодними іншими словами чи афіксами (це так званий **принцип нерозривності відносного ізафету**); у стандартному варіанті мовлення означення (прикметник, займенник, артикль тощо) ставиться перед усім ізафетом і має відношення до ізафету загалом, рідше до його другого (головного) компонента, наприклад: *güzel bir kadın çantası – гарна жіноча сумка, büyük bir okul binası – велика шкільна будівля, yüksek bir kitap dolabı – висока книжкова шафа, sürekli bir bağımsızlık savaşımı – тривала боротьба за незалежність*.

Так само будь-які афікси додаються лише **до відносного ізафету загалом (тобто до його другого компонента)**, але аж ніяк не до першого компонента, наприклад: *kitap dolapları – книжкові шафи, onların kitap dolapları – їхні книжкові шафи. Defter ve kalemlerimiz büyük yazı masasında – Наші зошити й ручки на великому письмовому столі*.

!!! Зверніть увагу на те, що якщо до відносного ізафету (тобто його другого компонента) потрібно додати афікс присвійності першої чи другої особи, то він **заміщує собою афікс присвійності третьої особи**, адже **в одному слові, за деякими винятками, не трапляються афікси однієї якості** (не може бути двох афіксів присвійності), наприклад: *(benim) yazı masam – мій письмовий стіл, (bizim) okul binamız – наша шкільна будівля*.

Якщо ми хочемо додати означення саме до першого компонента відносного ізафету, то ми маємо його трансформувати або у присвійний ізафет (якщо смисл дозволяє це зробити) або ж – в описову конструкцію, наприклад: *bir çocuk arabası – дитяча коляска,* ***але*** *ağlamaklı bir çocuğun arabası – машинка капризної дитини*. Такі трансформації можливі переважно у випадку позначення абстрактної належності, що може бути трансформовано у значення конкретної належності, порівняймо приклади: *kadın çantası – жіноча сумка, güzel bir kadın çantası – гарна жіноча сумка, güzel bir kadının çantası – сумка гарної жінки*. Випадки, коли означення стосується лише першого компонента відносного ізафету, як у прикладі *mantolu bir kadın portresi – портрет жінки в манто*, трапляються надзвичайно рідко і є ситуативно зумовленими (*портрет, на якому зображено жінку в манто* – присвійний ізафет у цьому випадку навряд чи прийнятний, оскільки жодним чином не йдеться про відношення належності).

!!! Для інформації !!! Принцип нерозривності відносного ізафету може порушуватися лише у випадку позначення назв офіційних установ, організацій, посад офіційних осіб, позначення структурних частин таких установ,

організацій, наприклад: *Taras Şevçenko Kıyıv Milli Üniversitesi – Київський національний університет імені Тараса Шевченка* (прикметник "розриває" відносний ізафет), *Kıyıv Milli Dil Bilimi Üniversitesi – Київський національний лінгвістичний університет*; порівняймо також: *üniversitemiz kütüphanesi – бібліотека нашого університету*; *üniversitemizin kütüphanesi – бібліотека нашого університету* (позначення партитивних відношень). Ці приклади демонструють нам дуже важливе стилістичне правило: **у назвах установ, підприємств, організацій, а також у назвах посад родовий відмінок ізафету опускається зі стилістичних міркувань** навіть там, де він теоретично потрібний (див. приклади в цьому абзаці), і ми таким чином маємо справу з відносним ізафетом або відносно-ізафетним ланцюгом (відносним ізафетом, що складається з більш ніж двох компонентів).

Виняток із принципу нерозривності також становить ситуація, коли підпорядкований (перший) компонент ізафету позначає множинне збірне поняття (особливо коли йдеться про субстантивацію прикметника чи дієприкметника), і тоді до нього може (а у випадку із субстантивацією – має) бути доданий афікс множини: *körler ülkesi – країна сліпих, öğretmenler odası – кімната для викладачів*.

Відносно-ізафетний ланцюг. Мішаний ізафетний ланцюг

В уроці 7 ми зазначали, що **ізафетний ланцюг** – це іменникове словосполучення, що має більш як два іменникових компоненти, й наводили приклади присвійно-ізафетного ланцюга. Крім цього, ізафетні ланцюги можуть бути відносними (відносно-ізафетними) і мішаними.

Відносно-ізафетний ланцюг становить відносний ізафет, який складається більш ніж із двох іменників, при цьому варто зауважити, що відносно-ізафетні ланцюги трапляються переважно в назвах установ, підприємств, організацій, посад (про що ми згадували вище). Відносно-ізафетний ланцюг твориться за двома основними схемами: 1) іменник додається до відносного ізафету й, своєю чергою, набуває афікса належності третьої особи, наприклад: *Türk Filolojisi + bölüm = Türk Filolojisi Bölümü – кафедра тюркської філології*; 2) один відносний ізафет додається до іншого, при цьому жодних формальних змін не відбувається: *Doğu Bilimleri Fakültesi + Türk Filolojisi Bölümü = Doğu Bilimleri Fakültesi Türk Filolojisi Bölümü – кафедра тюркської філології факультету сходознавства; Kıyıv Milli Dil Bilimi Üniversitesi Doğu Bilimleri Fakültesi Türk Filolojisi Bölümü – кафедра тюркської філології факультету сходознавства Київського національного лінгвістичного університету.*

Мішаний ізафетний ланцюг становить поєднання присвійного ізафету з відносним. Ми зауважували, що відносний ізафет функціонує як слово, тому

входить до складу присвійного ізафету так само, як й окреме слово (хіба що не набуває ще одного афікса належності третьої особи, оскільки **в одному слові двох афіксів однієї якості зазвичай не буває**), наприклад: *arkadaşımın kardeşi + yazı masası = arkadaşımın kardeşinin yazı masası – письмовий стіл брата мого друга; yazı masasının yüzeyi – поверхня письмового столу; okul binamızın pencere camları – скло для вікон нашої шкільної будівлі*.

!!! Варто звернути увагу на те, що першим компонентом відносного ізафету може бути не лише іменник чи інший відносний ізафет, але й питальні займенники *ne, kaç* словосполучення і навіть ціле речення, наприклад:

Ne hikâyesi? – Що за оповідання?
Perili Köşk hikâyesi – Оповідання "Зачарований дім"

*Ne ayındayız (*також: *hangi aydayız)? – Який зараз місяць?*
Nisan ayındayız – Зараз квітень-місяць.

*Kaç yılındayız? (*також*: Hangi yıldayız) – Який нині рік?*
2018 yılındayız – 2018 рік.

Ми знаємо, що функцією питальних займенників є заміщення іменника, тому, як бачимо з наведених вище прикладів, займенник використовується в питальному реченні у складі відносного ізафету, коли логіка запитання потребує відповіді також у формі відносного ізафету (на практиці найчастіше йдеться про відношення об'єкта до своєї назви). Щодо словосполучень і речень, то вони потрапляють у позицію першого компонента відносного ізафету у випадку роз'яснювальних відношень, коли головний компонент ізафету є узагальнюючим іменником, що роз'яснює сутність або характер усього словосполучення чи речення, наприклад:

Ahmet'in buraya bir daha gelme sözü beni usandırdı – Слова Ахмета: "Ти сюди більше не приходь" мене засмутили.

Ukrayna Devlet Başkanı, Türkiye, bizim stratejik ortağımız ifadesini kullandı – Президент України заявив: "Туреччина – наш стратегічний партнер".

Burası okuldur cümlesi, bir isim cümlesidir – Речення "Це школа" – іменне.

!!! Слід також звернути увагу на нечастотні ситуації, коли в позицію першого компонента відносного ізафету потрапляє власне ім'я (найчастіше власні імена функціонують у присвійних ізафетах і тоді йдеться про відношення конкретної належності), наприклад: *Atatürk portresi – портрет Ататюрка* (тобто портрет, на якому зображено Ататюрка, присвійний ізафет імплікував би належність

портрета особі; порівняймо цей приклад з наведеним кількома абзацами вище прикладом про *портрет жінки в манто*).

Складені слова, утворені способом відносного ізафету

Вище ми зазначали, що мовець сприймає відносний ізафет як граматичне явище, за своїм значенням і функціями еквівалентне слову. Найбільшого розвитку ця ідея набуває у складених словах, утворених за принципом відносного ізафету, а таких слів у турецькій мові чимало. Фактично, вони відрізняються від відносного ізафету лише тим, що пишуться разом, наприклад: *ayakkabı – взуття (ayak – нога, kap – обгортка), işyeri – робоче місце, офіс, завод* тощо *(iş – робота, yer – місце), kuşburnu – шипшина (kuş – птах, burun – ніс), havalimanı – аеропорт (hava – повітря, liman – порт), cumhurbaşkanı – президент (cumhur – народ, başkan – голова)*.

Особливістю функціонування цих слів є те, що переважна більшість із них формально залишається словосполученням і тому при додаванні афіксів зазнає тих самих змін, що властиві відносному ізафетові (афікс множини додається перед афіксом належності третьої особи, другий афікс належності не нарощується, коли слово входить до ізафету тощо), наприклад: *işyerleri – робочі місця, babamın arkadaşının işyeri – робоче місце приятеля мого батька*. **Але!** У сучасній мові є певна кількість складених слів (і кількість ця постійно збільшується), які лексикалізувалися аж такою мірою, що стали сприйматися носієм мови як цільнооформлені ("спаяні") слова, і як результат, набувають афіксів за загальними принципом (як слова, а не як відносні ізафети), наприклад: *ayakkabı – взуття, ayakkabılar* – множ. від *взуття, kardeşimin ayakkabısı – взуття мого брата*; за таким само принципом функціонують слова *denizaltı – підводний човен (saldırı denizaltısı – штурмовий підводний човен), yüzbaşı – капітан* (військове звання)*, boyunbağı – краватка, kahvaltı – сніданок (İngiliz kahvaltısı – англійський сніданок)* та деякі інші. Справедливості ради варто зазначити, що інколи ці й подібні до них слова можуть мати обидві варіанти афіксації, а отже, констатуємо, що їхня орфографія неусталена.

Прикладка
(Takısız Ad Tamlaması)

Прикладка – це тип словосполучення, де поєднуються два іменники без їхнього морфологічного оформлення (тобто жоден із цих іменників не набуває жодного афікса).

Прикладка як тип словосполучення протиставляється ізафетам. Ізафет завжди позначає відношення між двома об’єктами навколишньої дійсності, прикладка ж, попри те що складається з двох іменників, завжди співвідноситься лише з

одним реальним об'єктом. Найчастіше ми зіштовхуємося з прикладкою при позначені:

1) титулів, звань, посад, а також усього того кола іменників, що входять до класу *вокативів*, у поєднанні з іменем, прізвищем, рідше – з іншим іменником, який вказує на особу; такий вокатив ставиться перед іменем (іншим іменником), за винятком кількох вокативів, як-от: *bey, hanım, efendi*. Приклади: *Prens Volodımır – князь Володимир, Cumhurbaşkanı Erdoğan – президент Ердоган, Ulu Önder Atatürk – великий лідер Ататюрк, taksici Ahmet – таксист Ахмет, Bay Demirel – пан Демірель*. До цього ж типу належать словосполучення, що містять слово, яке уточнює родову належність об'єкта (на зразок *dişi – самка, erkek – самець* тощо): *dişi aslan – левиця, kadın doktor – лікарка, Ayşe abla – сестричка Айше, Ahmet ağabey – брат Ахмет (читається "abi")*;

2) при позначенні національностей, наприклад: *Rus şair – російський поет, Fransız teğmen – французький лейтенант, Katalan lider – каталонський лідер*. Варто зауважити, що з іменниками на позначення національностей аналогічні словосполучення творяться й у вигляді відносного ізафету без зміни значень (*Rus şairi – російський поет*), проте логіка номінації (*називання об'єкта*) у двох випадках відмінна: у першому випадку маємо розуміти позначувану ситуацію у сенсі "поет-росіянин" (один позамовний об'єкт), а в другому – поет, що належить до росіян (відношення об'єкта до класу);

3) при позначенні матеріалу, з якого зроблено об'єкт: *altın saat – золотий годинник, demir kapı – залізні двері, kâğıt para – паперові гроші, taş köprü – кам'яний міст*. Саме цей тип прикладки у вітчизняній граматиці найчастіше називається ***якісним ізафетом***. Речовинний іменник функціонує у складі прикладки тоді, коли позначений об'єкт повністю зроблений із речовини, номінованої речовинним іменником, або, набагато рідше, коли ця речовина є основним складником кінцевого продукту, причому субстанційна форма такої речовини не змінюється у процесі штучної обробки (може змінитися лише зовнішня форма), тобто маємо позначення двома іменниками у складі словосполучення одного об'єкта, який сам і є речовиною, з якого його зроблено, наприклад: *altın saat – золотий годинник (годинник-золото), demir kapı – залізні ворота (ворота-залізо).* Це співвідноситься із загальним правилом творення словосполучень типу "прикладка", коли два іменники позначають один об'єкт. У тому ж випадку, коли певний матеріал чи речовина є лише складником (одним з інгредієнтів) позначуваного об'єкта, до того ж із змінюваною субстанційною сутністю, ми вдаємося до відносного ізафету (відношення предмета до речовини, з якої її зроблено): *nohut çorbası – гороховий суп* (маємо інтерпретувати таким чином: *суп, у складі якого є горох*), *et suyu – м'ясний бульйон, vişne reçeli – вишневе варення*.

Зауважимо: не кожне словосполучення типу "іменник + іменник", утворене синтаксичним зв'язком прилягання, становить прикладку. Так, не є прикладкою **квантитиви** і **квалітиви** – вони становлять окремий тип словосполучень, які позначають: а) кількісні параметри об'єкта: *bir kilo patates – п'ять кілограмів картоплі, iki fincan kahve – дві чашки кави*; б) якісні параметри об'єкта: *bu tip insanlar – люди такого типу, her çeşit sporlar – будь-які види спорту, büyük boy kâğıt – папір великого розміру* тощо. Квантитиви і квалітиви функціонально й формально зближуються відповідно з числівниками і прислівниками.

Також не є прикладкою словосполучення, що містять **порівняння** на зразок: *aslan asker – сміливий вояк (вояк-лев), gül yanak – щоки наче троянди (щоки-троянди), kiraz dudaklar – яскраво-червоні губи (губи наче черешня, губи-черешні)*; у цього типу словосполученнях між компонентами можна поставити післяйменник порівняння *gibi* (див. урок 15). Такі словосполучення не слід плутати з подібними за семантикою прикладками на зразок *güzelim İstanbul – мій красень Стамбул*, що містять **епітет**, і де ми не маємо справу з порівнянням. До цієї ж групи належить незначна кількість словосполучень, де першим компонентом виступає усічений інфінітив у тому разі, коли словосполучення співвідноситься лише з одним позамовним об'єктом (так, як це є в усіх випадках із прикладкою), наприклад: *yapma çiçek – штучні квіти* (про це докладніше – в уроці 13).

Словотворчі афікси -lı і -sız
(-lı ve -sız Yapım Ekleri)

Антонімічні словотворчі афікси ***-lı***[4] і ***-sız***[4] належать до найбільш продуктивних словотворчих афіксів сучасної турецької мови. Вони входять до системи позначення належності (присвійності).

Афікс ***-lı*** додається до іменників і творить прикметники зі значенням володіння певною ознакою, рідше – певною річчю, наприклад: *uzun boylu – високого зросту* (досл.: *той, що має високий зріст, високорослий*), *mavi gözlü – блакитноокий*, *geniş omuzlu – широкоплечий*, *gözlüklü – в окулярах*, *evli – одружений* (досл.: *той, що має дім*), *sarı saçlı – блондинка*.

Крім того, афікс ***-lı*** творить іменники і прикметники зі значенням національної належності, місця проживання чи перебування тощо від іменників, що позначають назви країн, населених пунктів, місцевості: *Ukraynalı – українець, İstanbullu – мешканець Стамбула*, *Kıyıvlı – киянин*, *Anadolulu – мешканець Анатолії*; *üniversiteli gençler – університетська молодь*.

Цей самий афікс із числівниками, що позначають назви років, використовується зі значенням приблизності, наприклад: *1970'li yıllarda – у 1970 роках*.

Афікс ***-sız*** антонімічний афіксові ***-lı*** у першому значенні, тобто творить прикметники, що позначають брак певної ознаки чи речі в позначуваного об'єкта, наприклад: *evsiz – бездомний, işsiz – безробітний, çocuksuz – бездітний*.

Слова з афіксом ***-sız*** нерідко використовуються перед дієсловом у функції обставини (натомість для слів з афіксом ***-lı*** таке трапляється рідше), наприклад: *Bugün bilgisayarsız yaşamak mümkün değil – Сьогодні неможливо жити без комп'ютера*. Порівняймо: *Gözlüklü her şeyi daha iyi görüyorum – В окулярах я краще бачу*.

!!! Запам'ятаймо !!!

Одним із найчастотніших слів турецької мови є прикметник ***ilgili*** – ***пов'язаний; відповідний*** (від іменника *ilgi – зв'язок*), що має широкий спектр значень і використань; зокрема, у супроводі післяйменника *ile* (розглядатиметься в уроці 13) він постає як еквівалент українського сполучника *про (щось)*. Коли ви натраплятимете на нього в текстах, звертайте увагу на особливості його функціонування.

!!! Зверніть увагу:

– словосполучення "під номером…" зазвичай перекладається турецькою мовою прикметником *numaralı*, наприклад: *beş numaralı ev – будинок номер п'ять*; коли йдеться про номер закону, документа, вдаються до прикметника *sayılı*, наприклад: *255 sayılı kanun – закон номер 255*; у розмовній мові таке саме значення може передаватися просто іменником *numara*, наприклад: *kaç numaradayız? (в якому ми номері? /наприклад, аудиторії/) – 805 numaradayız (у номері 805)*;

– словосполучення "від… числа" перекладається за допомогою прикметника *tarihli*, наприклад: *12 Nisan 2017 tarihli sözleşme – договір від 12 квітня 2017 р.*;

– якщо у складі відносного ізафету (наприклад при позначенні віку чи дат) ми ставимо запитання саме до числівника, то замість нього використовується питальний займенник *kaç*, наприклад: *kaç yılında – в якому році, kaç tarihinde – коли (= в яку дату/ в який день, якого числа)* – про це йшлося в цьому уроці трохи вище.

!!! Зауважте, що прикметники, утворені за допомогою афіксів ***-lı***[4] і ***-sız***[4], не завжди дають антонімічні значення, порівняймо:

evli – одружений;	*evsiz – бездомний;*
emekli – пенсіонер;	*emeksiz – легкий, той, що не потребує зусиль;*
eşli – одружений (той/ та, що має дружину/ чоловіка);	*eşsiz – неповторний, незрівняний;*
havalı – вітряний (про людину);	*havasız – задушливий;*
sulu – водянистий;	*susuz – спраглий (той, що хоче пити);*
yerli – місцевий;	*yersiz – недоречний.*

Крім того, є низка слів, які не мають паралельних форм і використовуються або лише з афіксом ***-lı***, або лише з афіксом ***-sız***, порівняймо:

gizli – таємний;
kapsamlı – широкий (за змістом);
uslu – слухняний;
zanlı – підозрюваний;
kutlu – благословенний, щасливий;
saklı – прихований;

acımasız – безжальний;
arsız – безсоромний;
kimsesiz – самотній, без родичів.

!!! Запам'ятаймо вирази:

kalın kafalı – тупий, дурний;
koca kafalı – з великою головою;
yumuşak başlı – той, з яким легко дійти згоди;
yerli yersiz – до місця й не до місця, ні сіло ні впало, ні з того ні з сього;
yersiz yurtsuz – без роду, без племені.

<u>Вправи</u>

1. Прочитайте слова:

bu oda, şu oda, bu dar oda, o ılık su, bu çalışkan adam, o çalışkan kız, bu çalışkan kadın, şu kapı, şu açık kapı, o açık kapı, açık kapı, nasıl kapı?, kapalı kapı, nasıl duvar?, kalın sarı duvar, nasıl kız?, küçük kız, nasıl palto?, kalın palto, bu adam, şu adam, bu uzun masa, o açık kapı, şu ılık oda, nasıl su?, o ılık su, nasıl koridor?, uzun koridor, bu kapalı kapı, boş oda, şu dar masa, bu sarı duvar, kırmızı masa, dar oda;

sarı saç, bu tavan, boş oda, büyük kapı, kısa palto, çok kısa palto, analar, arkadaşlar, babalar, masalar, çantalar, odalar, kadınlar, sular, duvarlar, binalar, biletler, evler,

öğrenciler, sinemalar, filmler, öğretmenler, o çalışkan öğrenciler, bu uzun ve temiz masalar, o sarı çantalar, bu mavi duvarlar, şu sarı evler, çok bina, az bina, üç çalışkan öğrenci, sarı ve mavi binalar, kaç masa?, kaç çanta?, neler;

nerelerde, buralarda, şuralarda, oralarda, deli, delikanlı, ders, dert, derin, destan, dil, efendim, dinamit, dip, dilim, defter, ter, temiz, tertemiz, telefon, sistem, otel, tip, titiz, tir, tire, tipi, dört, dön, dönüm, döndürü, dönem, dün, dünür, müdür, dürüst, düzen, traktör, tören, töz, tütün, tümen, tüze, türlü, türel, tütsü, jeneratör, jeneral, jeoloji, jest, jilet, jimnastik, kendi, kemik, kemer, memleket, kemani, kere;

kereste, kitap, kim, kira, kir, kinli, kiraz, kilitli, ek, eşek, köpek, ördek, şef, şebeke, şeftali, döşeme, şefkat, beş, şeker, şimdi, iş, işçi, diş, şişe, şime, şimik, şip, şir, tebeşir, kişi, kardeş, jöntürk, jübile, jüj, jüp, jüri, kötü, köprü, kös, köse, köşe, köşk, kör, fakülte, kültür, kül, külot, küfür, küfe, küçük, kükürtlü, çökük, köpük, kütük, körük, şömine, şölen, şövalye, şükür, şümül, şürp, şükran, soy, say, kolay;

kalay, subay, köy, ay, oy, şey, seyretmek, söylemek, saymak, koymak, zeytin, soyadı, eylül, yalnız, yaban, yazı, yaka, yazık, yakın, yanmak, yan, yapmak, yaprak, yatmak, yara, yardım, yaşamak, yaş, sösyal, yeni, yedi, yemek, yenmek; yetişmek, yeşil, yer, yedek, yek, yelek, yirmi, yine, yiyiş, yıkmak, yıl, yılan, yıldırım, yıldız, yılmaz, yırtık, yorulmak, yok, yokuş, yol, yoldaş, yön, yönetim;

yöre, yönelmek, yönetmek, yumruk, yumurta, Yunan, Yunanistan, yurt, yutmak, yudum, yuva, yuvarlak, yük, yüksek, yüklemek, yün, yüklü, yürek, yürük, yüz, yüzey, yüzyıl, iyi, suyunuz, neyi, terbiye, büyük, bıyık, zayıf, beyaz, Türkiye, koyun, köyün, kıyı, can, cam, çocuk, coşkun, Macar, koca, cuma, sucuk, cılız, cımbız, cız, cıva, cırtlak, cambaz, camcı, cami, canlı, casus, bacak, kucak, macun, ocak, sıcak, cevap.

2. Перекладіть турецькою:

наш золотий годинник, ці кам’яні стіни, ваші родичі, наші малюнки, твої секрети, ці лінії, мої квитки, той поверх, наша їдальня, твоя школа, його квартира, мій срібний годинник, його онуки, наші онуки, мої оцінки, наш Київ, ваша аудиторія, наше тісне подвір’я, мій далекий родич.

Перепрошую, ви місцевий? Ви селянин? У вашому селі є двоповерхові будинки? У вашій країні є безробітні? Ваш син школяр? Його школа п’ятиповерхова? У мене сьогодні немає грошей. Ваша газета від якого числа? На цій вулиці є будинок номер 125? Яка там погода, сонячна? Як їх звуть? Їх звуть Мурат і Алі.

Я студент університету. Наш університет на цій вулиці. Це нова шестиповерхова будівля. У нас є просторий і дуже красивий двір. У цьому дворі багато квітів і дерев. У дворі є й інша двоповерхова будівля. У тій будівлі є наша їдальня,

студентський клуб і бібліотека. Кожного дня в клубі показують який-небудь фільм. Бібліотека у нас дуже велика, у ній багато книжок.

Я студент першого курсу. На нашому курсі багато студентів. Усі студенти дуже працьовиті. У нашому університеті є й декілька ледачих студентів. Але в нашій групі ледачих немає. Наша аудиторія на другому поверсі. Це простора й світла аудиторія.

Це село чи місто? Ваша нова сумка біла чи червона? Двері вашої кімнати відчинені чи зачинені? Скло цього вікна товсте чи тонке? Коридори у вашій школі довгі чи короткі? На якому поверсі ваша аудиторія? Сьогодні погода спекотна чи холодна? Скільки поверхів має ваш будинок? Вулиці вашого міста брудні чи чисті? Ви студент чи викладач? Ви тутешній? У Туреччині багато безробітних? Ахмет стамбулець?

Наш товариш сьогодні на роботі чи вдома? Ви в парку? Де він, на першому поверсі? І ви також тут? Ти вдома чи ні? Твоя подруга учителька? Хіба він зараз не в аудиторії? Сьогодні? Зараз? Перепрошую, я не почув. В аудиторії багато студентів? Хіба один із них не лікар? Скільки студентів було вчора на уроці? Не знаю, напевне, десять.

3. Додайте афікси -lı і/ або -sız (де можливо) і перекладіть українською:

güneş, (uzun/ kısa) boy, Amerika, Ukrayna, Rus, hayır, şehir, üniversite, okul, nere, bahçe, bura, ora, iş, tarih, numara, köy, (mavi) göz, (uzun) saç, 5 kat, Kıyıv, Ankara, İstanbul, para, palto, pencere.

4. Поставте у формі множини:

Bu dersane geniş. O genç adam öğretmen. O ihtiyar çiftçi şu an nerede? O büyük kutu dolapta. Bu oda büyük. Küçük pencere açık mı? Kapı kapalı. Öğrenci burada. Ben evdeyim. Sen dersanedesin. O, burada değil.

5. Заповніть пропуски:

Ali bugün hastane... Biz dersane... Sen ev... Biz nere...? Siz nere...? Sen memur... Ben öğrenci... Ben genç...? Bedri subay değil... Ben öğrenci mi... öğretmen...?

6. Прочитайте і перекладіть:

Ben şehirliyim. Kıyıvlıyım. Burada köylü yok. Bugün hava güneşli. Bu uzun boylu adam, öğrenci. Şu uzun saçlı küçük hanım, Nuri'nin kızı. O dört katlı yeni bina okulumuz. Okulumuz beş katlı bir bina. Osman Ankaralı değil Adanalıdır. Onun kızı,

okullu. Arkadaşı buralı. Biz de buralıyız. Bende 5 Mayıs 2017 tarihli gazete var. Bugün hava güneşsiz. Nazmi parasızın biri. O ceketsiz beyefendi müdürümüzdür. Ülkemizde çok işsiz var. Bu küçük, penceresiz oda, arkadaşımındır. Bu sakallı çantasız adamın soyadı Demirsoy.

7. Зробіть ізафети (за необхідності змініть порядок слів):

çelik, fabrika; fabrika, saat; iş, saat; ekim, ay; yazı, masa; iş, gün; duvar, taş; yer, dinlenme; vişne, ağaç; kütüphane, bina; çalışma, oda; kapı, oda; arzu, çalışmak; saat, altın; yaş, çocuk; Türkçe, öğretmen; Ukrayna, dil.

8. Перекладіть українською:

Bugün ayın kaçı? Bugün ayın yirmi beşi. Hangi aydayız? Kasım ayındayız. Hangi yıldayız? 2018 yılındayız. Kaç yaşındasınız? 18 yaşındayım.

9. Заповніть пропуски й перекладіть українською:

Arkadaşım... iki çocuğu var. Onun kız... henüz küçük, okul.... gitmiyor. Oğlu da okullu, 5. sınıf.... devam ediyor. Oğlu.... çantasında ders kitaplar...., defterler, renk renk kalemler var. Çok çalışkan bir çocuk, boş vaktinde hep resim çiz... Eşinin gözler... mavi, saçları da sarı. Onun ad... Fatma. Eşi, çocuk doktor... Hastane.... daima işleri çok. Arkadaşım... ismi Orhan. Orhan, çocuk kitap... yazar... Hem çocukların hem de anne ve babalarının hoş.... gidiyor. Arkadaşım... Orhan, 39 yaş..., eşi.... Fatma da 37 yaş... Onlar çok sevimli bir aile.

10. Вивчіть напам'ять слова:

altın	золото
am(m)a, fakat	але
arzu	бажання
ay	місяць
bilet (ti)	квиток
buralı	тутешній
çelik (ği)	сталь, метал
çiçek (ği)	квітка
çizgi	лінія
daire	квартира
dinlenme	відпочинок
ekim	жовтень
göstermek	показувати
gümüş	срібло
hayír	добро

işsiz	безробітний
kantin (yemekhane)	їдальня
kat (tı)	поверх
kirli	брудний
not (tu)	оцінка
sakal	борода
sayı	число
şehir (hri)	місто
taş	камінь
uzak	далекий
vişne	вишня
yazı	письмо; лист, текст; усе, що написано
yerli	місцевий
masal	казка
ocak (ğı)	вогнище; родинне вогнище; січень (*місяць*)
henüz	поки що (не) – *у заперечних реченнях*
devam etmek (-e)	продовжувати; ходити (*до навчального закладу*)
boş vakit	вільний час
hep	весь час, постійно
resim çizmek	малювати
hastane	лікарня
daima	постійно, весь час
-in hoşuna gitmek	бути до вподоби
sevimli	милий, приємний

11. Вивчіть напам'ять ідіоми:

eline eteğine doğru – правильний до мозку кісток (кажуть про правильну, чесну, сумлінну людину, що не має негативних рис характеру);
fink atmak – кайфувати, розважатися досхочу;
içli dışlı olmak – бути задушевним, щирим (наприклад, про друзів);
masal okumak – брехати, "розказувати казки (байки)";
ocağına düşmek – звертатися до когось по допомогу, благати про допомогу.

УРОК 10

Афікси присудковості теперішнього часу (особові афікси) другої групи
Афікси присудковості минулого часу
Минулий час дієслова
Значення дієслова olmak. *Допоміжні дієслова. Складені дієслова*
Значення дієслова etmek
Усічений інфінітив. Відмінювання інфінітива й усіченого інфінітива
Ізафет й ізафетний ланцюг з інфінітивом й усіченим інфінітивом
Неозначені займенники kimse, biri *– хтось,* bir şey *– щось*

Афікси присудковості теперішнього часу (особові афікси) другої групи (2. Grup Kişi Ekleri)

В уроці 8 ми згадували, що афікси присудковості теперішнього часу поділяються на дві групи. Афікси присудковості теперішнього часу (вони ж – особові афікси) першої групи (див. урок 8) використовуються для формування іменного присудка в теперішньому часі, а також у структурі переважної більшості простих часових форм з метою вказівки на особу, що виконує дію. Водночас афікси присудковості теперішнього часу (вони ж – особові афікси) другої групи використовуються лише у трьох випадках:

1) вони входять до складу афіксів присудковості минулого часу;
2) за їхньої допомоги формується минулий категоричний час дієслова;
3) за їхньої допомоги формуються всі умовні форми.

У деяких джерелах із граматики афікси присудковості теперішнього часу другої групи навіть розглядаються не окремо, а безпосередньо у складі трьох перелічених граматичних форм.

!!! Для інформації:

– афікси присудковості теперішнього часу першої групи походять від особових займенників (крім афікса -*dır*);

– афікс -*dır* походить від дієслова *durmak – стояти* у формі теперішнього-майбутнього часу (*durur – він стоїть*), згадаймо як приклад рядок із відомого *Іляхі* Юнуса Емре (кін. XIII – поч. XIV ст. ст.): *Yunus'dürür benim adım – Моє ім'я Юнус*;

– афікси присудковості теперішнього часу другої групи походять від афіксів присвійності (належності).

Таблиця афіксів присудковості теперішнього часу (особових афіксів) другої групи:

Особа	*Афікс*
1 особа однини	-m
2 особа однини	-n
3 особа однини	–
1 особа множини	-k
2 особа множини	-niz[4]
3 особа множини	1) – 2) -lar/ -ler

Ці афікси, фактично, не мають свого значення, адже трапляються лише у складі інших морфологічних форм; їхня функція, на відміну від інших афіксів присудковості, зводиться виключно до вказівки на особу.

Афікси присудковості минулого часу (Ek Eylemin Görülen Geçmiş Zamanı)

Афікси присудковості минулого (також: минулого категоричного) часу **творять іменний присудок** і мають форму *-(y)dı*[8]. Варто звернути увагу на те, що ці афікси мають глухий і дзвінкий варіанти, що використовуються відповідно до правила гармонії приголосних, а **якщо вони додаються до основи слова, що закінчується на голосний, то між цим голосним і афіксом присудковості виникає вставна *y***. До самого афікса присудковості минулого часу для позначення особи додається афікс присудковості теперішнього часу (особовий афікс) другої групи, про який ішлося в попередньому пункті.

Афікс присудковості минулого часу **формує іменний присудок** зі значенням *буття* чи *перебування* суб'єкта в певному місці, стані тощо **в певний момент часу в минулому** (*вчора о 5-й годині я був у парку*).

Структура афікса присудковості минулого часу

іменна основа *іменник* *прикметник* *займенник* *числівник*	+	афікс присудковості минулого часу **-(y)dı**	+	афікс присудковості теперішнього часу другої групи **-m** **-n** **–** **-k** **-nız** **– (-lar)**

Зведена таблиця афіксів присудковості минулого часу

Особа	*Афікс*	*Приклад*
1 однини	-(y)dim	Öğrenciydim – Я був студентом (*у певний момент часу в минулому*).
2 однини	-(y)din	Öğrenciydin – Ти був студентом.
3 однини	-(y)di	Öğrenciydi – Він був студентом.
1 множини	-(y)dik	Öğrenciydik – Ми були студентами.
2 множини	-(y)diniz	Öğrenciydiniz – Ви були студентами.
3 множини	-(y)diler	Öğrenciydiler – Вони були студентами.

!!! Ключовим моментом є те, що афікс присудковості минулого часу позначає перебування суб'єкта в певному стані/ місці лише в **певний** момент (відтинок) часу в минулому. Вказівка на такий момент може прямо міститися в реченні (наприклад, у вигляді прислівника, числівникового словосполучення чи іншим чином вираженої обставини часу) або ж бути вираженою контекстуально: *Bizler de o zaman öğrenciydik – Ми теж у той час були студентами. 1982 yılında babam bir fabrikada mühendisti – У 1982 році мій батько був інженером на заводі*.

Якщо мова йде про перебування (буття) суб'єкта в певному стані, володіння ним певними якостями чи характеристиками в минулому **взагалі**, без "прив'язки" до конкретного моменту (відтинку) часу в минулому, то афікси присудковості минулого часу не використовуються, а іменний присудок твориться за допомогою минулого часу дієслова *olmak – бути*, наприклад: *Hayatımda hiç dostum olmadı – У мене в житті ніколи не було друзів*. *Öğretmen olmadım – Я (ніколи) не був учителем*. **Зверніть увагу**, що дієслово *olmak – бути, стати* залежно від контексту може позначати і *буттєвість* (*був*) і *набуття ознаки* (*став*): *Üniversiteye girdim, öğrenci oldum – Я вступив до університету й став студентом*.

Окрема форма іменного присудка в минулому часі

Афікси присудковості минулого часу історично становлять форму минулого часу від дієслова *imek – бути* (цього дієслова в сучасній турецькій мові немає), яке писалося окремо від своєї іменної частини, відповідно: *idim – я був, idin – ти був, idi – він був, idik – ми були, idiniz – ви були, idiler – вони були*. Окрема форма написання іменного присудка в минулому часі зрідка трапляється й сьогодні, наприклад: *Öğrenci idim (= Öğrenciydim) – Я був студентом* (бачимо, що власне основа цього дієслова в афіксальній формі трансформувалася у вставний приголосний *-y* після голосних, а після приголосних – зникла). Саме такий історичний характер цих й деяких інших афіксів присудковості є причиною того, що в граматиках турецьких авторів вони мають назву "дієслово-афікс" (*ek eylem/ ek fiil*), оскільки мають як дієслівну, так і афіксальну форму. Це стосується і

неочевидних, і умовних афіксів присудковості, які розглядатимуться в подальших уроках.

Заперечна форма афіксів присудковості минулого часу

Як і в будь-якому іменному присудку, заперечення твориться за допомогою заперечної частки *değil*, до якої своєю чергою додаються афікси присудковості минулого часу:

Öğrenci değildim – Я не був студентом.
Öğrenci değildin – Ти не був студентом.
Öğrenci değildi – Він не був студентом.
Öğrenci değildik – Ми не були студентами.
Öğrenci değildiniz – Ви не були студентами.
Öğrenci değildiler – Вони не були студентами.

Питальна форма афіксів присудковості минулого часу

Питальна форма іменного присудка в минулому часі твориться стандартним шляхом – за допомогою питальної частки. На відміну від минулого категоричного часу (див. нижче) **в іменному присудку з афіксом присудковості минулого часу цей афікс присудковості переходить до питальної частки** й між ними, відповідно, виникає вставний ***y***, оскільки питальна частка закінчується на голосний, наприклад:

Öğrenci miydim? – Я був студентом?
Öğrenci miydin? – Ти був студентом?
Öğrenci miydi? – Він був студентом?
Öğrenci miydik? – Ми були студентами?
Öğrenci miydiniz? – Ви були студентами?
Öğrenci miydiler? – Вони були студентами?

Порівняймо також питально-заперечну форму, яка, як і в інших випадках, становить поєднання заперечної і питальної форм: *O zaman öğrenci değil miydin? – Хіба ти в той час не був студентом?*

Минулий час дієслова
(Görülen Geçmiş Zaman, di'li Geçmiş Zaman)

Минулий (також: **минулий категоричний**) **час** належить до простих часових форм турецької мови. Він твориться за допомогою афікса *-dı*[8], до якого для позначення особи додаються афікси присудковості теперішнього часу (особові

афікси) другої групи. Як ми бачимо з умовного позначення, афікс минулого категоричного часу має глухий і дзвінкий варіанти:

Основа дієслова	+	Афікс минулого категоричного часу *-dı*[8]	+	Афікс присудковості теперішнього часу (особовий афікс) другої групи

Парадигма відмінювання дієслова в минулому часі (на прикладі дієслів *baktak – дивитися, gelmek – приходити, gülmek – сміятися*):

Особа	*bakmak*	*gelmek*	*gülmek*
1 однини	baktım – я (по)дивився	geldim – я прийшов/ приходив	güldüm – я (за)сміявся
2 однини	baktın – ти (по)дивився	geldin – ти прийшов	güldün – ти (за)сміявся
3 однини	baktı – він (по)дивився	geldi – він прийшов	güldü – він (за)сміявся
1 множини	baktık – ми (по)дивилися	geldik – ми прийшли	güldük – ми (за)сміялися
2 множини	baktınız – ви (по)дивилися	geldiniz – ви прийшли	güldünüz – ви (за)сміялися
3 множини	baktılar – вони (по)дивилися	geldiler – вони прийшли	güldüler – вони (за)сміялися

Значення минулого часу

Минулий час позначає звичайну минулу дію, що відбулася раніше моменту мовлення, свідком реалізації якої мовець був або про яку судить із достовірних джерел. Минулому часу в системі простих минулих часових форм протиставляється минулий неочевидний час, що позначає дію, свідком реалізації якої мовець не був і про яку судить зі слів іншої особи (інших осіб) або за її результатом (цю часову форму вивчатимемо в уроці 14).

Минулий категоричний час належить до найчастотніших часових, зокрема й минулих часових, форм дієслова; використовується в розмовній мові, у газетах і журналах, в новинах на телебаченні тощо. Приклади використання:

Ne zaman geldi? – Коли він прийшов?
Dün geldi – Він прийшов (приходив) учора.
Ödevimi yaptım – Я зробив домашнє завдання.
Geçen hafta sinemaya gittik – Минулого тижня ми ходили в кіно.

!!! Зверніть увагу: у турецькому дієслові немає аспектуального (внутрішньо-часового, видового) протиставлення, на відміну від дієслова в українській мові. Відповідно і інфінітив, і будь-яка проста часова форма, зокрема й минулий категоричний час, можуть позначати дію одноразову, багаторазову, тривалу тощо; у переважній більшості випадків аспектуальний характер дії визначається або за контекстом, або за обставинами способу дії чи часу: *Dün iki saat ders çalıştım – Учора я працював (пропрацював) над уроками три години. Birkaç defa geldim – Я приходив кілька разів. 1977 – 1989 yılları arasında babam bir fabrikada çalıştı – Між 1977 і 1989 роками мій батько працював на заводі*.

!!! Для інформації. Водночас у турецькій мові існують граматичні засоби, що дозволяють у разі необхідності уточнити аспектуальні (видові) параметри дії: результативність, тривалість у певний момент тощо. Такими засобами є: 1) перифрастичні форми дієслова; 2) складені часові форми (тривалі часові форми – *імперфекти* – дозволяють підкреслити тривалість дії або вказати на таку тривалість у певний момент, на регулярність дії тощо). Усі ці засоби вивчатимемо у другій частині цього навчального посібника.

Заперечна форма минулого категоричного часу

Заперечна форма минулого категоричного часу твориться стандартним способом – за допомогою афікса дієслівного заперечення *-ma/ -me*:

bakmamak	*gelmemek*	*gülmemek*
bakmadım – я не дивився	gelmedim – я не прийшов	gülmedim – я не сміявся
bakmadın – ти не дивився	gelmedin – ти не прийшов	gülmedin – ти не сміявся
bakmadı – він не дивився	gelmedi – він не прийшов	gülmedi – він не сміявся
bakmadık – ми не дивилися	gelmedik – ми не прийшли	gülmedik – ми не сміялися
bakmadınız – ви не дивилися	gelmediniz – ви не прийшли	gülmediniz – ви не сміялися
bakmadılar – вони не дивилися	gelmediler – вони не прийшли	gülmediler – вони не сміялися

Питальна форма минулого категоричного часу

Питальна форма минулого категоричного часу твориться за допомогою питальної частки *mı*[4]; нестандартним порівняно з більшістю інших часових форм є те, що питальна частка просто додається до дієслова у формі минулого

категоричного часу, а афікс присудковості при цьому залишається при часовій формі й не переходить до питальної частки:

bakmak	*gelmek*	*gülmek*
baktım mı? – чи я дивився?	geldim mi? – чи я приходив?	güldüm mü? – чи я сміявся?
baktın mı? – чи ти дивився?	geldin mi? – чи ти приходив?	güldün mü? – чи ти сміявся?
baktı mı? – чи він дивився?	geldi mi? – чи він приходив?	güldü mü? – чи він сміявся?
baktık mı? – чи ми дивилися?	geldik mi? – чи ми приходили?	güldük mü? – чи ми сміялися?
baktınız mı? – чи ви дивилися?	geldiniz mi? – чи ви приходили?	güldünüz mü? – чи ви сміялися?
baktılar mı? – чи вони дивилися?	geldiler mi? – чи вони приходили?	güldüler mi? – чи вони сміялися?

Питально-заперечна форма минулого категоричного часу

Як і в інших випадках, питально-заперечна форма становить формальне поєднання питальної і заперечної форм і найчастіше використовується для висловлення здивування: *Dün sinemaya gitmediniz mi? – Хіба ви вчора не ходили в кіно?*

!!! Ще раз зверніть увагу на те, що афікси минулого категоричного часу частково збігаються з афіксами присудковості минулого часу, проте афікси присудковості додаються лише до іменних основ, а афікси минулого часу – до дієслівних. Основними структурними відмінностями між ними є:

1) коли афікс присудковості минулого часу додається до основ, що закінчуються на голосний, між основою і афіксом присудковості виникає вставна *y* (*Öğrenciydim – Я був студентом*), тоді як у випадку додавання афікса минулого категоричного часу до голосних основ така вставна не виникає (*Başladım – Я почав*);

2) у питальній формі іменного присудка афікс присудковості минулого часу переноситься до питальної частки (*Öğrenciydim – Öğrenci miydim? – Чи був я студентом?*), тоді як у минулому часі питальна частка просто додається до часової форми без перенесення афікса присудковості до питально частки (*Başladım mı? – Чи я розпочав?*).

Значення дієслова olmak. Допоміжні дієслова. Складені дієслова

Дієслово *olmak* є одночасно і **повнозначним**, і **допоміжним**.

Як повнозначне дієслово має такі значення:

1) *бути* – у цьому значенні дієслово *olmak* набуває необхідних за смислом дієслівних афіксів (афіксів часу, дієприкметника, дієприслівника тощо): *oldu – був, oluyor – буває* тощо. У тих чи інших часових формах дієслово *olmak* формує іменний присудок і доповнює парадигму *буттєвості* в тих випадках, для яких немає афіксів присудковості, наприклад, у майбутньому часі – з афіксами майбутнього (*olacak – буде*) чи теперішнього-майбутнього часу (*olur – буде*); у минулому, коли йдеться не про момент часу, а про минуле взагалі (*oldu – був*).

Дієслово *olmak* у сучасній мові також може набувати форми теперішнього часу, використовуючись як синонім афіксів присудковості теперішнього часу (у розмовній мові), наприклад: *Siz kimi oluyorsunuz onun? – Ви йому хто? Ким ви йому доводитеся? Sen kim oluyorsun? – Да хто ти такий?*

2) *стати, статися*: *Ne oluyor sana? – Що з тобою (відбувається)? Ne oluyor? – Що відбувається? Çok güzel oluyorsun – Ти стаєш дуже гарною. Mühendis oldum – Я став інженером. Ne oldu? – Що трапилося. Ne hâl oldu sana? – Що з тобою трапилося?*

3) у минулому категоричному часі – у значенні згоди *"добре, ОК"*: *Oldu mu? – Добре? Домовилися? Tamam oldu – Добре, домовилися*;

4) щодо рослин, плодів: *достигнути, дозріти*: *Üzüm daha olmadı – Виноград ще не достиг. Bu yıl meyveler erken oldu – Цього року фрукти дозріли рано*;

5) з вихідним відмінком – *позбавитися, лишитися, залишитися без чогось: İşten oldu – Він залишився без роботи*.

Крім перелічених випадків, дієслово *olmak* може бути **допоміжним**.

!!! Допоміжне дієслово – це таке дієслово, що додається до повнозначної частини, вираженої іменем (іменником, прикметником, дієприкметником масдаром – *іменем дії арабського походження*, субстантивованими частинами мови) і разом із ним становить єдине смислове ціле, наприклад: *hasta olmak – захворіти, memnun olmak – зрадіти, hazır olmak – підготуватися*.

Допоміжні дієслова в турецькій мові бувають постійними і оказіонально-допоміжними. **Оказіонально-допоміжні дієслова** – це повнозначні дієслова, які

в певній ситуації (у певних конструкціях чи використаннях) прибирають на себе допоміжну функцію, приєднуючись до повнозначної частини; оказіонально-допоміжних дієслів у турецькій мові чимало, ми розглядатимемо кожен випадок їх використання окремо у другій частині цього навчального посібника.

Постійно-допоміжні (їх називають просто "допоміжні") – це ті, для яких допоміжна функція є єдиною і/ чи основною. До таких дієслів належать: *etmek, kılmak, eylemek; olmak, bulunmak*; останні два дієслова можуть бути і повнозначними, і допоміжними. Допоміжні дієслова *olmak, bulunmak,* крім всього іншого, виконують допоміжну функцію у складі **перифрастичних форм дієслова** – спеціальних складених утворень, що уточнюють модальні й аспектуальні (внутрішньо-часові) характеристики дії і посідають важливе місце в системі турецької граматики (їх ми вивчатимемо окремо у другій частині навчального посібника).

З наведених вище визначень бачимо, що допоміжні дієслова можуть функціонувати у складі граматичних конструкцій, а також творити **складені дієслова** на зразок: *teşekkür etmek – дякувати, rica etmek – просити, hasta olmak – хворіти, namaz kılmak – здійснювати намаз, mümkün kılmak – уможливлювати*.

!!! Зверніть увагу на форму написання складених слів: складене дієслово звичайно має окреме написання, проте якщо повнозначна частина складеного дієслова зазнає граматичних трансформацій, як-от: випадіння вузької голосної, подвоєння приголосної, то вони пишуться разом (такі слова походять з арабської мови): *hapsolmak – бути ув'язненим, kahrolmak – бути проклятим, kaybolmak – загубитися*; *hapsetmek – ув'язнити, kahretmek – проклясти, kaybetmek – втратити, emretmek – наказувати, menolunmak – бути забороненим, заборонятися, cemetmek – збирати, зводити докупи, darbetmek – бити, dercetmek – збирати, брати, реєструвати, affetmek – пробачати, hissetmek – відчувати, reddetmek – відкидати, відхиляти*. В усіх інших випадках складені дієслова пишуться окремо: *alt etmek – перемогти, покласти на лопатки, arz etmek – представляти, надавати, направляти, azat etmek – звільняти, dans etmek – танцювати, el etmek – помахати рукою, подати знак рукою, göç etmek – мігрувати, переселятися, ilan etmek – оголошувати, kabul etmek – приймати, kul olmak – бути рабом, not etmek – занотовувати, oyun etmek – обхитрувати, söz etmek – згадувати, розмовляти, terk etmek – залишати, від'їжджати, var olmak – бути, існувати, yok etmek – знищувати, yok olmak – бути знищеним* тощо. Усі складені дієслова турецької вважаються словом (а не словосполученням) попри те, що мають дві частини й переважно пишуться окремо, і розглядаються у класі складених слів (ми вже зіштовхувалися зі складеними словами, утвореними способом відносного ізафету: *ayakkabı, cumhurbaşkanı*).

Допоміжне дієслово *kılmak* трапляється лише в кількох складених дієсловах (*namaz kılmak – робити намаз (мусульманську молитву), nikah kılmak – укладати шлюб, mümkün kılmak – уможливлювати, mutlu kılmak – ощасливлювати, etkili kılmak – робити ефективним* та кілька інших), тоді як допоміжне дієслово *etmek* є найчастотнішим у сучасній турецькій мові. Щодо допоміжного дієслова *eylemek*, то воно має специфічні сфери використання й у звичайних умовах комунікації до нього не вдаються.

Значення дієслова etmek

Дієслово *etmek* допоміжне, творить складені дієслова: *teşekkür etmek – дякувати, kabul etmek – приймати*.

!!! Існує кілька випадків, коли дієслово *etmek* має автономне функціонування:

а) у значенні *зробити* у сталих виразах (трапляється доволі рідко): *Ne iyi ettin de geldin! – Як добре (ти зробив), що прийшов!*

б) у значенні *коштувати, мати ціну* (найчастіше в теперішньому-майбутньому: *eder – коштує, вартує*), наприклад: *Bu beş para etmedi – Це не коштувало й виїденого яйця. Bu tablo sence on bin lira eder mi? – Як думаєш, ця картина коштує десять тисяч лір?*

в) з вихідним відмінком – у значенні *позбавити когось чогось*: *paradan etmek (знах.) – позбавити (когось) грошей*.

!!! Зауважте, що в діалогічному мовленні (наприклад, при відповіді на запитання) може використовуватися лише друга (допоміжна) частина складеного дієслова:

– Teşekkür ettin mi ona? (Ти йому подякував?)
– Evet, ettim. (Так)

!!! Зверніть увагу: допоміжне дієслово *olmak* у багатьох випадках постає як зворотна (або антонімічна) форма складених дієслів із допоміжним дієсловом *etmek*: *memnun etmek – радувати, memnun olmak – радіти; kaybetmek – втрачати, губити, kaybolmak – губитися; kahretmek – проклинати, kahrolmak – бути проклятим; hazır etmek – готувати, hazır olmak – готуватися;* пор. також форми *-den etmek – позбавити, -den olmak – позбавитися.*

Усічений інфінітив. Відмінювання інфінітива й усіченого інфінітива

Ще в уроці 2 ми зупинялися на морфологічній формі інфінітива – розряді дієслова, формальним показником якого є афікс *-mak/ -mek*. Водночас маємо

звернути особливу увагу на те, що з погляду значення і функцій турецький інфінітив не є тим самим, що інфінітив український. Турецький інфінітив, попри те що становить розряд дієслова, не є дієсловом у "чистому" вигляді, а є **іменем дії**, тобто граматичним утворенням, що поєднує в собі якості як дієслова, так й іменника, тобто є і самою дією, і одночасно її назвою. Тому, як приклад, інфінітив *gelmek* означає не тільки дію *прийти*, а називання цієї дії: **приходження, прихід*; *görmek – бачити/ бачення*, *bulmak – знаходити/ знаходження* тощо. Дієслівні властивості інфінітива полягають у тому, що він, як і будь-яке дієслово, може мати прямий додаток (наприклад, *kitap okumak – читати книжки*), а іменникові властивості – у тому, що він може функціонувати як іменник: бути першим компонентом відносного ізафету (*uyumak zamanı – час спати*), набувати окремих відмінків (*Buraya gelmekte yarar var – Є користь у тому, щоб прийти сюди. Buraya gelmekten korkuyorum – Я боюся приходити сюди*), навіть бути прямим додатком (правда, лише при одному дієслові – *istemek*: *Çay içmek istiyorum – Я хочу випити чаю*).

Водночас слід зауважити, що іменні властивості інфінітива **обмежені**, і ці обмеження склалися історично:

– інфінітив у **сучасній** турецькій мові може набувати афікса не будь-якого відмінка, а лише місцевого і вихідного (*yapmakta, yapmaktan*), випадки додавання до інфінітива афіксів знахідного, давального й родового відмінків у сучасній турецькій мові вважаються архаїзмами;

– інфінітив не може набувати афікса родового відмінка, а отже, може бути першим компонентом лише відносного ізафету (*işe gitmek isteği – бажання йти на роботу*);

– інфінітив не може набувати афікса знахідного відмінка, а отже, не може бути прямим додатком (крім дієслова *istemek*, приклад див. вище);

– інфінітив не може набувати афіксів присвійності (належності), а отже, не може входити до складу тих синтаксичних конструкцій, що потребують додавання до слова афікса присвійності, наприклад, не може бути другим компонентом ізафету.

У всіх тих ситуаціях, коли інфінітив не може бути використаний через перелічені вище формальні причини, замість нього використовується **усічений інфінітив**.

Усічений інфінітив – це розряд дієслова, що належить до *імен дії* і поєднує в собі ознаки дієслова й іменника. Семантично усічений інфінітив є тим самим, що й інфінітив, а різняться вони лише за своїм синтаксичним функціонуванням. У переважній більшості випадків інфінітив й усічений інфінітив доповнюють один

одного. Усічений інфінітив твориться шляхом усікання останньої літери (*k*) інфінітива – звідси і його назва: *gitme, bakma, yürüme*. **Варто зауважити**, що турецькі граматисти вважають, що ця форма твориться шляхом додавання до основи дієслова афікса *-ma/ -me*, а отже, в термінологічному апараті граматик, виданих у Туреччині, усіченого інфінітива немає.

!!! Зверніть увагу: усічений інфінітив має наголос на останньому складі на відміну від заперечної форми наказового способу другої особи однини, де афікс *-ma/ -me* є заперечним афіксом, якому передує наголос: *gítme – не йди, bákma – не дивися*.

Усічений інфінітив у контексті українською мовою може перекладатися інфінітивом, віддієслівними іменами й навіть цілими підрядними реченням, а окремо, тобто без контексту, перекладається так само, як і звичайний інфінітив.

!!! Зверніть увагу: у певній кількості випадків прямим українським еквівалентом інфінітива/ усіченого інфінітива може виступати віддієслівний іменник (*gelme – прихід, ayrılma – відхід, від'їзд, gitme – ходіння*), проте в українській мові віддієслівний іменник може творитися далеко не від кожного дієслова, тоді як усічений інфінітив у турецькій мові може творитися від будь-якого інфінітива без жодних обмежень.

!!! Для інформації: *імена дії (вербóїди)* – це група дієслівних розрядів, функцією яких є називання дії і які поєднують у собі властивості дієслова і іменника: інфінітив, усічений інфінітив, герундій, масдар, віддієслівний іменник (на *-iş*), абсолютний інфінітив (цей дієслівний розряд для сучасної турецької мові становить екзотику, проте зберігся в кількох, переважно сталих конструкціях; його показник – афікс *-maklık*). У турецькій граматичній традиції імена дії мають назву *eylemlik*; спеціальних термінів для окремих дієслівних розрядів усередині цієї групи в турецьких граматиках не існує. Не виділяється, в основному, також окремо й усічений інфінітив, оскільки для носія турецької мови його не існує як автономного граматичного явища – він є тим самим, що й інфінітив.

Усічений інфінітив може набувати будь-яких відмінкових афіксів (проте на практиці афікси місцевого і вихідного відмінка переважно додаються до інфінітива), яких потребує зміст висловлення: *çalışmaya devam et – продовжуй працювати, oraya ulaşmanın tek yolu var – є лише один спосіб дістатися туди.*

Усічений інфінітив може отримувати афікси присвійності, а також набувати одночасно афікса присвійності й відмінкового афікса, якого потребує зміст речення (або керування дієслова): *yaptatız – ваше *роблення, çalışmanız – ваше *працювання, gelmen – твоє *приходження. Bu kadar çok çalışmanız doğru değil – Неправильно, щоб ви так багато працювали (*досл.: *Ваше *працювання так*

*багато – неправильне). Orada uzun süre kalman yanlış – Неправильним буде, щоб ти там довго залишався (*Досл.: *Твоє *залишання там довго – помилкове/ неправильне). Yarın gelmen gerek – Тобі треба прийти завтра (*Досл.: *Твоє *приходження завтра потрібне). Çok ders çalışman, sevindiricidir – Радує, що ти так багато працюєш над своїми уроками (*Досл.: *Твоє *роблення уроків багато радує). Çok ders çalışmanda yarar var – Тобі було б корисно більше працювати над уроками (*Досл.: *У твоєму *працюванні над уроками багато є користь). Yarın gelmenden korkuyorum – Я боюся, що ти прийдеш завтра (*Досл.: *Я боюся твого приходу/ *приходження завтра)*. **!!! У цих прикладах подано адекватний і дослівний переклад українською мовою; спробуйте їх проаналізувати, щоб зрозуміти особливості функціонування усіченого інфінітива**.

З огляду на такі свої особливості усічений інфінітив може входити до складу обох типів ізафету на правах як головного, так і підпорядкованого компонентів: *uyuma zamanı – час спати, uyumanın en doğru zamanı – найбільш правильний час для того, щоб спати, öğretmenin dershaneye vaktinde gelmesi – вчасний прихід викладача до аудиторії.*

Ізафет й ізафетний ланцюг з інфінітивом й усіченим інфінітивом

Вище ми зазначали, що інфінітив й усічений інфінітив можуть входити до складу ізафетів, а також ізафетних ланцюгів. При цьому в ізафетному ланцюгу можуть виявлятися як іменникові, так і дієслівні (нерідко – одночасно і ті, й інші) властивості.

Інфінітив трапляється лише як перший (підпорядкований) компонент відносного ізафету, адже не може набувати афіксів родового відмінка чи присвійності, наприклад: *uyumak zamanı – час спати, okumak hırsı – бажання вчити*. Такий відносний ізафет з інфінітивом може: а) входити до складу іншого ізафету, формуючи ланцюг: *çocuğun okumak hırsı – бажання дитини вчитися*; б) поширюватися додатком і/ чи обставиною за рахунок дієслівних властивостей інфінітива: *dondurma yemek arzusu – бажання їсти морозиво, okulda okumak isteği – бажання вчитися у школі*. **Слід зауважити**, що в сучасній турецькій мові у складі відносного ізафету замість інфінітива цілком може використовуватися й усічений інфінітив, що останніми роками трапляється все частіше й частіше: *uyuma zamanı, okuma hırsı* з таким самим перекладом.

Усічений інфінітив може входити до складу обох типів ізафету, бути як головним, так і підпорядкованим компонентом; до складу ізафетного ланцюга усічений інфінітив може входити в будь-яких варіаціях, виходячи з його як дієслівних, так й іменникових властивостей, наприклад:

Yabancı dil öğrenmenin tek yolu, çok okumak ve dinlemektir – Єдиний спосіб для вивчення іноземної мови – багато читати й слухати.

Arkadaşımın güzel Türkçe konuşmasının sebebi, çok çalışkan olmasıdır – Причина того, що мій друг гарно розмовляє турецькою мовою, – це його працелюбність.

Kitap okuma zamanı değil, düşünme zamanı değil, savaşma zamanıdır – Не час читати книжки, не час думати, час воювати.

Üniversiteye girmesinin amacı, yabancı dil öğrenmektir – Мета його вступу до університету – вчити іноземні мови. **Спробуйте перекласти ці речення дослівно й проаналізувати використання усіченого інфінітива.**

З тими чи іншими особливостями використання усічених інфінітивів ми ще зустрічатимемо в подальших уроках.

Неозначені займенники kimse, biri – хтось, bir şey – щось

Неозначений займенник ***kimse*** – *хтось* вказує на невідому, невизначену особу, не називаючи її. Цей займенник не може вказувати на неістоту. Неозначений займенник *kimse* найчастіше супроводжується неозначеним артиклем *bir*, який не несе істотного семантичного навантаження, проте певною мірою підсилює неозначений характер займенника, наприклад: *Odanın içinde bir kimse vardı – Усередині кімнати хтось був.*

!!! Зауважимо, що в сучасній турецькій мові неозначений займенник *kimse* частіше трапляється у заперечних і питальних реченнях, зокрема у варіантах *bir kimse, hiç kimse, hiçbir kimse* + заперечне дієслово – *ніхто* (*hiç* – частка, що посилює заперечення); у стверджувальних (позитивних) реченнях зазвичай вдаються до його синоніма – неозначеного займенника *biri – хтось*; це твердження демонструє частотну тенденцію, проте не є абсолютним. Теоретично ці два займенники у стверджувальних реченнях можуть бути взаємозамінними. Порівняймо: *Odaya biri girdi – Хтось увійшов до кімнати. Odada bir kimse var mı? – У кімнаті є хтось? Odada (hiç) (bir) kimse yok. – У кімнаті (зовсім нікого) немає.*

Неозначений займенник *kimse* може набувати форми множини: *kimseler*, коли підкреслюється значна кількість невизначених суб'єктів. Для перекладу цієї форми в українській мові найчастіше використовується слово "люди" в неозначено-особовому плані, наприклад: *Zengin kimseler burada yaşamazlar – Багаті люди (= багатії) тут не живуть.* Так само і в турецькій мові замість неозначеного займенника *kimseler* можуть використовуватися слова *insanlar, adamlar* з тим самим неозначено-особовим значенням.

Додавання до неозначеного займенника *kimse* афікса належності будь-якої особи, на відміну від багатьох інших неозначених займенників, не спричиняє виникнення партитивних відношень, а вказує на родинний зв'язок, наприклад: *Kimsen var mı? – Hayır, hiç kimsem yok. – У тебе є хтось із рідних? – Ні, нікого (з рідних) немає?* Бачимо цей варіант реалізації неозначеного займенника *kimse* переважно у питальних і заперечних реченнях.

Синонімом попереднього займенника є неозначений займенник ***biri*** – *хтось*, що структурно становить числівник *один* – *bir* із доданим до нього афіксом належності третьої особи однини. Зауважимо, що в цій формі неозначеного займенника афікс належності **не** вказує на партитивні відношення. Паралельно також використовується форма неозначеного займенника з доданими до нього двома поспіль афіксами належності: *birisi* – *хтось*, наприклад: *Orada birisini gördüm – Я там когось бачив.*

!!! Варто звернути увагу на формальний збіг неозначеного займенника *biri* – *хтось* із числівником *bir* – *один* із доданим до нього афіксом належності, коли остання з названих форм прямо або опосередковано входить до складу присвійного ізафету й указує на відношення виділення частини з цілого (див. урок 7), порівняймо: *Odaya biri girdi – Хтось зайшов до кімнати* (неозначений займенник). *Öğrencilerden biri odada kaldı – Один із студентів залишився в кімнаті* (числівник із партитивним значенням). Підкреслимо також, що неозначений займенник *biri (birisi)* може стосуватися лише істот, тоді як числівник з афіксом присвійності у видільній функції може стосуватися як істот, так і неістот.

Неозначений займенник *biri* може набувати форми множини: *birileri*, що вказує на множинність невідомих, невизначених суб’єктів, наприклад: *Üst katta birileri vardı, ayak sesleri duyuluyordu – На верхньому поверсі хтось був, було чутно звуки кроків.*

Числівник *bir* з афіксом присвійності може поєднуватися із займенниками, що вказують на інший об’єкт із замкненого ряду об’єктів (*diğer, öbür*), наприклад: *Kitaplardan birini bana verdi, bir diğerini de arkadaşıma – Одну з книг він дав мені, а іншу – моєму другові. (Arkadaşlardan) Biri okulda kaldı, eğitimine devam etti, öteki de iş hayatına atıldı – Один з друзів залишився у школі й продовжив навчання, інший же пішов працювати.*

Неозначені займенники *biri, kimse* можуть приймати у препозицію означення пор. *akıllı biri – хтось розумний, akıllı kimseler – розумні люди* тощо. Крім того, займенники у формі множини *kimseler* (частіше) і *birileri* (набагато рідше) можуть приймати у препозицію інші неозначені займенники, творячи своєрідні

складені неозначені займенники: *bazı kimseler – деякі (люди), birçok kimseler – багато (людей)*.

!!! Зауважте: у сучасній мові нерідко трапляються випадки предикативного використання неозначеного займенника *biri* (це може бути й *kimse*, але таке трапляється рідко, переважно у формі множини) з прикметником у препозиції під час позначення якостей чи характеристик людини, наприклад: *Ahmet çok akıllı biri – Ахмет – дуже розумна людина. Onlar çok akıllı kimseler – Вони – дуже розумні люди*. За такого предикативного використання неозначеного займенника найпевніше маємо кальку синтаксичної моделі з англійської мови, де в подібних ситуаціях бачимо використання неозначеного займенника *one*.

Неозначений займенник ***bir şey*** – *щось*[1] постає як заміщувач іменника, що позначає неістоту, наприклад: *Sana bir şey söyleyeceğim – Я щось маю тобі сказати. Bir şey gördüm de… – Я щось бачив...*

До неозначеного займенника *bir şey – щось* може додаватися афікс множини *bir şeyler – щось*, який використовується для додаткового підкреслення неозначеності заміщуваного об’єкта (переважно у стверджувальних реченнях): *Son zamanlarda ona bir şeyler oldu – Останнім часом з ним щось сталося. Bana bir şeyler oluyor dedi ve bayıldı – "Зі мною щось коїться", – сказала вона й знепритомніла. Bir şeyler mırıldandı fakat bir şey anlayamadık – Він щось промимрив, але ми нічого не второпали.*

!!! Зверніть увагу: у турецькій мові немає заперечних займенників як таких, проте неозначені займенники, що потрапляють у заперечне речення, автоматично набувають заперечної семантики; у таких випадках значення заперечення може підкреслюватися часткою *hiç*: *Hiç kimse gelmedi – Зовсім ніхто не приходив. Hiç bir şey yaptadı – Він зовсім нічого не зробив.*

<u>Вправи</u>

1. Провідміняйте дієслова в обох вивчених часових формах (теперішньому і минулому категоричному) у стверджувальній, заперечній і питальній формах:

açık söylemek, almak, atmak, bakmak, başlamak, bırakmak, bilmek, bulmak, bulunmak, çalışmak, çıkmak, demek, ders çalışmak, dinlenmek, dönmek, geçmek, gelmek, girmek, gitmek, görmek, göstermek, istemek, konuşmak, kullanmak, memnun olmak, okula devam etmek, olmak, oturmak, sığmak, söylemek, vermek, öğrenim yapmak, yardım etmek, yaşamak, yazmak, yemek yemek, yıkanmak.

[1] У турецькій мові слово *şey* – це також слово-паразит, що використовується для заповнення паузи, замість забутого слова.

2. Провідміняйте іменний присудок в обох вивчених часових формах (теперішньому і минулому) у стверджувальній, питальній і заперечній формах:

çiftçi, çocuk, erkek, genç, hasta, insan, işçi, kadın, kız, müdür, oda, öğrenci, öğretmen, torun, yabancı, işsiz, Ukraynalı, Türk, subay, doktor, asker, yakın, Anadolulu.

3. Перекладіть турецькою:

У цьому місті немає пошти. Мій одяг у шафі? Сьогодні Османа немає на уроці. У мене є ще й ручка. У тій аудиторії також немає маркерів. У тебе є зайвий зошит? Хіба в цьому великому селі немає лікарні? Гроші не в мене, а в мого приятеля. Де ми зараз? Зараз ми на головному проспекті столиці України Києва. Головна вулиця столиці України – довгий і широкий проспект. Ми зараз у великому селі чи в маленькому місті? Махмуде, ти де? Махмут тут, хіба не бачиш? Урок уже почався, де студенти? Студенти все ще в їдальні. Уже минула половина уроку, де студенти? Студенти все ще чекають на ліфт. Алі все ще хворий чи вже видужав? А Асим також там? Ні, Асим зараз на засіданні кафедри.

4. Перекладіть українською:

Bugün ders çalıştın mı? Evet, bugün ders çalıştım. Hayır, bugün ders çalışmadım. Bugün derste Türkçe konuştunuz mu? Evet, bugün çok Türkçe konuştuk. Evet, konuştuk, amma çok az konuştuk. Akşamleyin sinemaya gittin mi? Evet, akşamleyin hem sinemaya hem de kafeye gittim. Hayır, akşamleyin sinemaya gitmedim, tüm akşam evde oturdum, televizyon seyrettim, bilgisayar oyunları oynadım. Bu sabah kahvaltı ettiniz mi? Hayır, etmedim, geç uyandım, vaktim yoktu, hem de işyerime geç kaldım. Evet, kahvaltı yaptım. Dün akşam misafiriniz oldu mu hiç? Hayır, dün akşam hiç kimse bize misafir gelmedi. Evet, ablam bana misafir geldi, oturduk, çay içtik, sohbet ettik. Fatma ve Turgut okuldan döndüler mi artık? Hayır, henüz dönmediler. Evet, artık döndüler. Fatma döndü, Turgut ise daha gelmedi. Selim ders çalışmaya başladı mı artık? Evet, başladı. Hayır, daha başlamadı, mutfakta bulaşık yıkıyor. Dersimiz bitmedi mi? Evet, hâlâ bitmedi.

Okula gitmedim, sinemaya gittim. Kütüphaneye gittik. Nerelerdeydin? Okuldaydım. Nereden geldin? Okuldan geldim. Arkadaşım Turgut dershaneden çıktı, yemekhaneye yöneldi. Akrabalarım evlerine döndüler. O gün ders çalışmadım. Türkiye'ye henüz gitmedim. Geçen yıl İngiltere'ye ancak gittim. Öğretmenimiz henüz gelmedi. Zil çaldı, amma ders başlamadı. Dün sinemaya gitmedin, tüm akşamı evde geçirdim. Arkadaşımı evine geçirdim. Onlar konuşmadılar, yemek yediler. Ahmet, artık döndün mü? Evde misin? Yazıtahtasına birkaç cümle yaz. Yazıtahtasına bir sözcük bile yazmadım. O gün hiç evden çıktınız mı? Hayır, çıkmadık. Evet, çıktık. O gün restorandaydık. Tren kalktı mı? Hayır, kalkmadı, daha beş dakika var. İki yataklı odanız var mı? Tüm odalarımız

iki yataklı. Bugün jimnastik yapmadım. Bugün kahvaltı yapmadım. Bugün hiç bir şey yapmadım.

Türkçeniz çok güzel! – Teşekkür ederim, çok iyisiniz. Teşekkür ederim. – Estağfurullah. Teşekkür ederim. – Rica ederim. Teşekkür ederim. – Bir şey değil. Özür dilerim. – Önemli değil.

Babam subaydı, annem de bir okulda öğretmendi. 2010 yılında Kıyıv'daydılar. O zaman henüz çocuktum. Okulun öğrencileri çalışkandı, ancak bir iki tanesi tembeldi. Bizim her gün dört dersimiz vardı. Hilmi tembel değildi, fakat onun işi yoktu. O zaman işim çoktu. İşler çok sıkıştı, çok meşguldüm. Amcam doktor değildi. Arkadaşım o zamanlar henüz öğretmen değil, öğrenciydi. Şimdi de üniversitede öğretmenlik yapıyor. Okulda tembel miydin, çalışkan mıydın? O zaman işsiz miydin? Hayır, o zaman işlerim çoktu, bir fabrikada baş mühendistim. Annesi çok iyi bir kadındı. Bana mektup yok muydu?

5. Перекладіть турецькою:

Бажання студентів розмовляти турецькою. Бажання студентів нашої групи розмовляти турецькою мовою дуже велике. Це двоповерхова кам'яна будівля. Пан Картал – близький друг наших батьків. Ця двоповерхова цегляна будівля належить близькому другові наших батьків. Удень в їдальні багато вільних столів. Головний інженер цього заводу пан Енвер – дуже талановита людина. Ця вода дуже холодна. Зараз я маю намір трохи відпочити. Історія цього міста дуже давня. Тут є квіти. Дерева на нашій вулиці ще зелені. Підходить час вечеряти. Вулиці нашого міста дуже широкі. Місто Анкара знаходиться в Туреччині. Піднятися на двадцятий поверх нелегко. Цього року ми хочемо поїхати до Чорного моря. Я намагаюся розмовляти турецькою кожен день. Ми живемо близько звідси.

Сьогодні я прокинувся дуже рано. Потяг відправився. Ти увійшов до моєї кімнати. Мій брат вступив до інституту. Дитина лягла спати. Ми зробили зарядку. Ви поснідали в їдальні? Діти ще не снідали. Потяг ще не відправився. У цьому потязі немає спального вагону? Ти рано прокинувся? Хіба ви сьогодні не робили зарядку? Ви ніколи не палили? Я палив три роки, а потім кинув. Турецька мова здалася нам легкою. Я зазвичай роблю уроки в бібліотеці.

Він був стомленим. Там не було жодного таксі. Нас не запросили. Мене запросили на вечірку, але я не прийшов. Він сів у таксі й поїхав. То була дуже цікава стаття. На столі було дві книги, одна з них була моя. Ахмет не був стомленим. У той час Зекі був безробітним. Я ніколи не був безробітним.

6. Трансформуйте в минулий час:

Ben çiftçiyim. Babası işçi. Annesi doktor. Sen kütüphanedesin. Sen kulüpte değilsin. Benim param var. Kardeşimin parası yok. Sen asker misin? Hayır ben asker değilim, kardeşim asker. Kerime hanım yorgun mu? Hayır, yorgun değil. Siz davetli misiniz? Hayır, davetli değilim. Orada taksi yok. Elimde bir dergi var. O ne? Bir yazı. Bu yazı kimin, sizin mi? Hayır o yazı benim değil, bir arkadşımındır. Kaç kişisiniz? Beş kişiyiz.

7. Вивчіть напам'ять слова:

akşam yemeği	вечеря
amca	дядько (стрий)
ancak	проте; однак; лише
artık	уже
asansör	ліфт
mühendis	інженер
baş mühendis	головний інженер
beklemek	чекати
bilgisayar oyunları	комп'ютерні ігри
bilgisayar oyunları oynamak	грати в комп'ютерні ігри
bitmek	закінчуватися; рости (*про рослини*)
boş	порожній; вільний
bölüm	відділення; кафедра
bulaşık	брудний; брудний посуд
yıkamak	мити
bulaşık yıkamak	мити посуд
cümle	речення; (*заст.*) весь, вся, всі
çalmak	дзвеніти; стукати (*у двері*); грати (*на муз. інструменті*); поцупити
dakika	хвилина
davet etmek	запрошувати
davetli	запрошений
erken	рано
geç	пізно
geç kalmak	запізнитися
geçirmek	проводити (*у різн. знач.*)
gelmek (-e)	здаватися, видатися
gereksiz	непотрібний; зайвий
giyecek, giysi	одяг, убрання
gündüz	день; удень
her gün	кожного дня
İngiltere	Англія
iyileşmek	видужувати; поліпшуватися

kafe	кав’ярня
kahvaltı	сніданок
kahvaltı etmek	снідати
kalem	маркер
kalkmak	вставати
Karadeniz	Чорне море
makale, yazı	стаття
mektup (bu)	лист
merdiven	сходи
merdivenden (merdiven) çıkmak	підніматися сходами
merdivenden (merdiven) inmek	спускатися сходами
meşgul	зайнятий
misafir	гість
mutfak (ğı)	кухня
oynamak	грати(ся); танцювати
öğretmenlik yapmak	учителювати
dilemek	просити, благати; жебракувати
özür dilemek	вибачатися
postane	пошта
restoran	ресторан
rica etmek	просити
seyretmek	спостерігати, дивитися
sıkışmak	затискатися, бути затиснутим
sigara	цигарка
sigara içmek	палити
sigarayı bırakmak	кинути палити
sohbet etmek	бесідувати
sözcük (ğü)	слово, лексема
tahta	дошка
taksi	таксі
tren	потяг
tuğla	цегла
uyanmak	прокидатися
uyumak	спати
vagon	вагон
vakit (kti)	час
yarı (-in yarısı)	половина
yatak (ğı)	ліжко
yataklı vagon	спальний вагон
yatağa girmek	іти спати
yatmak	лягати, лежати
yetenek (ği)	талант, здібність
yetenekli	здібний, талановитий

yorgun	утомлений
yönelmek	прямувати
zil	дзвінок, дзвоник

8. Вивчіть напам'ять ідіоми:

iç etmek – накласти лапу (*на щось*), привласнити;
nalları dikmek – відкинути копита;
ödü patlamak – дуже сильно злякатися;
saman alevi gibi parlamak – спалахнути гнівом, (роз)гніватися без видимої причини, мати вибуховий характер;
sinek avlamak – сидіти без діла, сидіти без покупців (використовується у торгівлі).

УРОК 11

Знахідний відмінок
Неоформлений знахідний відмінок
Оформлений знахідний відмінок
Слово у множині в позиції прямого додатка
Відносний ізафет у позиції прямого додатка
Усічений інфінітив як другий компонент ізафету й загальне поняття про клаузу
Інфінітивні й усічено-інфінітивні клаузи в реченні. Цільова семантика усіченого інфінітива й переклад українських підрядних речень із цільовою семантикою
Підметові клаузи й позначення необхідності

Знахідний відмінок
(Belirtme/ Yükleme Durumu)

Знахідний відмінок відповідає на запитання *кого? що?* й оформлює в реченні прямий додаток; знахідний відмінок у турецькій мові буває **неоформлений** і **оформлений**.

Неоформлений знахідний відмінок

Неоформлений знахідний відмінок, подібно до неоформленого родового відмінка, має **нульовий** афікс знахідного відмінка, зовні збігається з основним відмінком і може бути диференційований лише на основі значення і функції в реченні (словосполученні). Іменник, що не має афіксального оформлення, **безпосередньо прилягає до перехідного дієслова** й позначає прямий об'єкт дії, завжди в реченні є прямим додатком, а отже, перебуває в неоформленому знахідному відмінку. З неоформленим знахідним відмінком ми зіштовхувалися в попередніх уроках. Приклади:

Akşamları kitap okuyorum – Вечорами я читаю книжки.
Sokakta bir köpek gördüm – На вулиці я побачив собаку.
Pazardan çiçek aldım – На ринку я купив квіти.

!!! Слід звернути особливу увагу: іменник у неоформленому знахідному відмінку не може "відриватися" від дієслова, додатком до якого він є, тобто в позицію між ними не можуть потрапляти другорядні члени речення. Ця ситуація подібна до відносного ізафету, де означення, виражене іменником у неоформленому родовому відмінку, не може відділятися від свого означуваного (головного компонента ізафету) жодними іншими словами (за незначними винятками).

Оформлений знахідний відмінок

Оформлений знахідний відмінок позначається афіксом ***-(y)ı***[4], наприклад:

Çiçekleri eşime hediye etmek istiyorum – Я хочу подарувати квіти своїй дружині.
Köpeği veterinere götürmek gerek – Собаку потрібно відвезти до ветеринара.

У чому полягає відмінність між оформленим і неоформленим знахідним відмінком?

В ізафеті використання оформленого чи неоформленого **родового** відмінка залежить від типу відношень між позначуваними об'єктами: якщо це **не** конкретна належність і **не** партитивніть, то родовий відмінок не оформлюється афіксом, і ми маємо справу з відносним ізафетом.

В оформленні **прямого додатка афіксом знахідного відмінка** ключову роль відіграє **категорія означеності/ неозначеності**, і загальна залежність зводиться до такого: **якщо ми маємо справу з невизначеним, невідомим одиничним об'єктом, що вперше вводиться в комунікативну ситуацію, або кількісно невизначеним об'єктом, афікс знахідного відмінка не оформлюється.**

!!! До речі, якщо ми звернемо увагу, то побачимо, що **категорія означеності/ неозначеності має місце і в ізафеті**, адже присвійний (двоафіксний) ізафет у переважній більшості випадків позначає належність одного об'єкта іншому, визначеному, відомому об'єктові (*çocuğumun kitabı – книга моєї дитини*), об'єктові, що виділяється з визначеної сукупності (*bir çocuğun kitabı – книга якоїсь дитини*) або визначеній множинності об'єктів (*çocukların kitapları – книжки дітей*). Водночас абстрактна належність, тобто потенційна здатність позначуваного об'єкта належати будь-якому з представників певного класу об'єктів (або бути призначеним для нього), позначається через відносний ізафет

і неоформлений родовий відмінок: *çocuk kitabı – дитяча книга/ дитячі книжки, книжки для дітей, bir çocuk kitabı – дитяча книга*.

Водночас слід зазначити, що ситуація означеності/ неозначеності не завжди проста, і тому виділяються **типові ситуації використання оформленого чи неоформленого знахідного відмінка**.

Прямий додаток <u>не</u> оформлюється афіксом знахідного відмінка в таких випадках:

1) прямий додаток позначає одиничний реальний об'єкт, який жодним чином не виділяється з класу йому подібних об'єктів і вперше вводиться в комунікативну ситуацію, наприклад: *Sokakta bir köpek gördüm – На вулиці я побачив собаку. Dün çok ilginç bir kitap okudum – Учора я прочитав дуже цікаву книжку*. У цьому разі прямому додаткові завжди передує неозначений артикль;

2) прямий додаток у формі однини без неозначеного артикля позначає кількісно невизначений об'єкт, наприклад: *Çocuk elma yiyor – Дитина їсть яблуко/ яблука. Taş toplama zamanı geldi – Прийшов час збирати каміння.* У разі коли мовець хоче підкреслити множинність об'єкта, він додає до прямого додатка афікс множини, причому якщо об'єкт невизначений (так само й абстрактний чи необчислюваний), знахідний відмінок також не оформлюється: *Orada neler gördüm neler! – І чого я там лише не бачив!* Прямому додаткові можуть передувати означення – якісні й відносні прикметники, числівники, неозначені займенники (*çok, birçok, birkaç* тощо), які самі по собі не виділяють об'єкт із класу йому подібних і, таким чином, не впливають на оформлення знахідного відмінка. Якщо перед прямим додатком наявне якесь із перелічених означень, але немає інших диференціювальних означень і водночас комунікативна ситуація не вказує на визначеність об'єкта, прямий додаток звичайно не оформлюється афіксом знахідного відмінка, наприклад: *Birkaç kalem al – Візьми кілька ручок. Hayatımda çok kitap okudum – У своєму житті я прочитав багато книжок*.

Неоформлений знахідний відмінок також дуже часто використовується у сталих виразах, як-от: *zorluk çekmek – відчувати труднощі, vakit geçirmek – проводити час, tedbir almak – вживати заходів, nikah kılmak – укладати шлюб*, які загалом підпадають під правила використання неоформленого знахідного відмінка, перелічені вище.

Прямий додаток обов'язково оформлюється афіксом знахідного відмінка в таких ситуаціях:

1) прямий додаток позначається власним іменем (імена, прізвища людей, клички тварин, географічні назви тощо), наприклад: *Bugün Ola'yı gördün mü? – Ти сьогодні бачив Олю? İstanbul'u dinliyorum, gözlerim kapalı... – Я слухаю Стамбул із закритими очима...*;

2) прямий додаток позначає унікальний, єдиний у своєму роді предмет (як-от: *güneş – сонце, dünya – світ, hava – повітря, атмосфера* тощо): *Sis yüzünden güneşi göremiyorum – Я не бачу сонця через смог*;

3) прямий додаток виражений особовим (*ben, sen, o, biz, siz, onlar*) або вказівним (*bu, şu, o*) займенником, похідними від них займенниками (*bura, ora, şura*) або питальним займенником *kim*, наприклад: *Seni seviyorum – Я тебе люблю. Onu bilmiyorum – Я цього не знаю*;

!!! На відміну від питального займенника *kim* питальний займенник *ne* може оформлюватися або не оформлюватися афіксом знахідного відмінка за загальним правилами й залежно від комунікативної ситуації;

4) перед прямим додатком наявний указівний займенник (*bu, şu, o*), питальний займенник *hangi*, наприклад: *Şu kalemi verir misin? – Дай мені, будь ласка, он ту ручку*. *Hangi aracı seçtiniz? – Яку машину ви обрали?*;

5) у складі прямого додатка є афікс присвійності (мій, твій, його тощо), наприклад: *Bana kitabını ver – Дай мені твою книгу*. **Виняток становить афікс присвійності третьої особи у складі відносного ізафету**;

6) прямий додаток входить до складу присвійного (двоафіксного) ізафету, наприклад: *Ben Ahmet'in ablasını tanımıyorum – Я не знаю сестру Ахмета*.

!!! При цьому афікс присвійності третьої особи (*-(s)i*) у складі відносного (одноафіксного) ізафету не становить чинник, що робить обов'язковим оформлення знахідного відмінка. Відносні ізафети у складі речення (висловлення) функціонують так само, як окремі слова (див. нижче);

7) перед прямим об'єктом наявний локативний прикметник чи займенник (з афіксом *-deki, -daki*), наприклад: *Köyün ortasındaki evi yıktılar – Вони зруйнували будинок посередині села* (локативні прикметники і займенники розглядатимуться в уроці 16);

8) об'єкт, позначений прямим додатком, відомий мовцям у даній комунікативній ситуації, тобто: а) єдиний у даній ситуації, наприклад: *Kapıyı aç – Відчини двері*; б) відомий мовцям із попереднього контексту або з попереднього досвіду;

9) дія, позначена дієсловом (присудком речення, іншим дієсловом у реченні), поширюється на об'єкт у повному обсязі, наприклад: *Balığı yedim – Я з'їв (усю) рибу* (порівняймо: *Balıktan yedim – Я з'їв трохи риби*; вихідний відмінок демонструє, що дія поширюється лише на частину об'єкта);

10) перед прямим додатком стоїть означення, яке однозначно виділяє об'єкт із класу йому подібних об'єктів (наприклад, прикметник у найвищому ступені, дієприкметники, хоча використання останніх не завжди вказує на визначеність об'єкта), наприклад: *En güzel evi satın almak istiyorum – Я хочу купити найгарніший дім*;

11) прямий об'єкт, який стоїть в однині, позначає всі об'єкти даного класу як єдине ціле (пор. укр. Людині властиво помилятися, анг. The tiger lives in Asia тощо). Такий випадок використання знахідного відмінка порівняно нечастотний, наприклад: *Kadını kırmak zor değildir – Образити жінку неважко*. В усіх перелічених вище конкретних використаннях **об'єкт, позначений прямим додатком, сприймається мовцями як визначений (відомий, конкретний)**, і тому прямий додаток, як правило, не приймає у препозицію неозначений артикль *bir*.

Окрім перелічених випадків, **афікс знахідного відмінка може поставати як формальний засіб збереження смислу**, коли його оформлення обов'язкове й жодним чином не пов'язане з комунікативною ситуацією:

1) прямий додаток перебуває на відстані від дієслова – відділений від нього другорядними членами речення, наприклад: *Viskiyi fazla içme – Не пий багато віскі*. *Çiçekleri Taksim meydanındaki bir dükkandan aldım – Квіти я купив в одній крамничці на Таксимі*;

2) прямий додаток виражений прикметником, і в цьому випадку знахідний відмінок постає як засіб субстантивації, наприклад: *Çocuklar tatlıları sever – Діти полюбляють солодке*;

Слово у множині в позиції прямого додатка

Доволі поширеною помилкою тих, хто вивчає турецьку мову, є ситуація з оформленням афікса знахідного відмінка при додаванні афікса множини. Слід запам'ятати: **жодного безпосереднього зв'язку між оформленням прямого додатка афіксом множини і афіксом знахідного відмінка немає**. Критерієм для оформлення афікса знахідного відмінка є лише визначеність чи невизначеність об'єкта, а отже, коли ми маємо справу зі словом, що виступає у функції прямого додатка й оформлене афіксом множини, маємо застосовувати всі ті правила, що були перелічені вище, щодо оформлення чи неоформлення

афікса знахідного відмінка: *Kitaplar okudum – Я прочитав книжки*, пор. також: *Hayatımda çok kitap okudum – У своєму житті я прочитав багато книжок. Hayatımda nice kitap okudum! – Скільки ж книжок я прочитав у своєму житті! Paralar kazandım – Заробив (багато) грошей. Çiçekler hediye ettim – Подарував квіти.*

Відносний ізафет у позиції прямого додатка

Так само частотною помилкою є обов'язкове оформлення афікса знахідного відмінка до слова, що виступає в позиції прямого додатка й має афікс присвійності (належності) третьої особи однини -*(s)ı*. Афікс знахідного відмінка **обов'язково** оформлюється, коли афікс присвійності третьої особи позначає реальну належність (наприклад: *Arabasını kaçırdılar – Вони викрали його машину*) або коли оформлює другий компонент **присвійного** ізафету (наприклад: *Babamın arabasını kaçırdılar – Вони викрали машину мого батька*). Щодо відносного ізафету – і ми про це неодноразово зазначали в попередніх уроках – то він завжди функціонує як слово, а отже, коли відносний ізафет потрапляє в позицію прямого додатка, маємо застосовувати до нього критерій визначеності/ невизначеності в тій самій формі, що ми застосовуємо й до окремого слова (те саме стосується й складених слів, утворених за моделлю відносного ізафету), наприклад: *Mağazadan eşime şık bir kadın çantası aldım – У магазині своїй дружині я купив шикарну жіночу сумку. Çarşıda güzel bir ayakkabı gördüm, almak istiyorum ama param yetmiyor – На ринку я бачив гарні черевики, хочу купити, але грошей не вистачає . O şirket kentimizde bir akaryakıt istasyonu kuruyor – Та компанія будує в нашому місті автозаправну станцію. Hırsızlar bir itfaiye arabası kaçırdılar – Злодії викрали пожежну машину.*

!!! Звернімо увагу !!! Відносні ізафети, утворені від стійких словосполучень, звичайно також не отримують афікса знахідного відмінка, наприклад: *imam nikahı kılmak (укласти релігійний шлюб)* від *nikah kılmak (укласти шлюб)*, *pilotluk eğitimi almak (отримати освіту пілота)* від *eğitim almak (отримати освіту)* тощо. Водночас у таких словосполученнях знахідний відмінок **може** оформлюватися афіксом, коли позначуваний об'єкт набуває визначеності (найчастіше це трапляється тоді, коли маємо ситуацію поширення дії на весь об'єкт), пор. приклади: *Nehri geçme fırsatı(nı) bulduk – Ми знайшли можливість переправитися через річку* (*fırsat bulmak – отримати нагоду*). *Yazıyı çevirme imkanı(nı) elde ettik – Ми отримали можливість перекласти статтю* (*imkan elde etmek – отримати можливість/ нагоду*).

Усічений інфінітив як другий компонент ізафету й загальне поняття про клаузу

Як ми зазначали в попередньому уроці, інфінітив не може приймати афіксів присвійності, а отже, не може бути головним (другим) компонентом ізафету, натомість **усічений** інфінітив дуже часто потрапляє в позицію головного компонента ізафету, і в такій своїй функції він має цілу низку конкретних практичних використань.

Усічений інфінітив (як і звичайний інфінітив) без контексту позначає/ називає дію позачасову, тобто не пов'язану з будь-яким моментом чи відтинком часу, і може входити на правах головного компонента до складу як присвійного (частіше), так і відносного ізафетів. Українською мовою відповідні ізафети з усіченим інфінітивом перекладаються за допомогою віддієслівного іменника (якщо його можна утворити за правилами української мови, як-от: *прихід, читання* тощо), за допомогою описових конструкцій, що випливають з контексту (частіше за все у формі *"те, що…"*, *"той факт, що…"*) або ж цілими підрядними реченнями у складі складнопідрядного, наприклад:

arkadaşımın gelmesi – прихід мого друга;
senin kardeşinin gitmesi – відхід, від'їзд твого брата.

Такі поєднання слів, утворені на основі усіченого інфінітива, можуть приймати до свого складу другорядні члени (наприклад, додатки чи означення); часовий відтинок чи момент може уточнюватися шляхом уведення до складу словосполучення обставин чи конструкцій обставинного характеру, наприклад:

arkadaşımın kitap okuması – читання книги моїм другом, або *той факт, що мій друг читає/ читав/ читатиме книгу;*
anne ve babanın çocuklarını sevmesi – той факт, що батьки люблять своїх дітей;
kardeşimin şu an uyuması – те, що мій брат зараз спить;
babamın yarın Lviv'e gitmesi – від'їзд мого батька завтра до Львова, або *те, що мій батько завтра їде до Львова;*
doktorun dün beni ziyaret etmemesi – той факт, що лікар вчора не відвідав мене.

Виникає цілком логічне запитання: для чого потрібні такі, на перший погляд доволі громіздкі й не вельми мелодійні, синтаксичні конструкції? Відповідь проста: у турецькій мові фактично **не представлені** (за певними незначними винятками) **складнопідрядні речення**, і в переважній більшості випадків такі типи речень передаються через спеціальні конструкції, що мають назву **клауза** (або *розгорнуті звороти, розгорнуті члени речення*). В основі будь-якої клаузи перебувають дієслівні форми: інфінітив, усічений інфінітив, дієприкметник, дієприслівник тощо; клауза входить до складу речення,

"прив'язується" до присудка чи іншого члена речення й виконує функцію того чи іншого члена речення (звідси й назва: *розгорнуті члени речення*), позначаючи ті типи відношень, що в українській мові реалізуються через підрядні речення.

!!! Згадаймо: складнопідрядне речення – це таке речення, що складається як мінімум з двох простих речень, одне з яких є головним, а інше (інші) – підпорядкованими. В українській мові (як і в інших індоєвропейських мовах) таке підпорядкування здійснюється за допомогою спеціальних підрядних сполучників (*що, щоб, який* тощо), які **для турецької мови не характерні** й представлені як запозичені з інших мов у дуже й дуже незначній кількості. Кожне підрядне речення відносно головного виконує певну синтаксичну функцію, у зв'язку з якою й відбувається класична класифікація підрядних речень у складі складнопідрядного: *підрядні речення додаткові* (зі сполучниками *що, щоб*), *підрядні речення означальні* (зі сполучником *який*), *підрядні речення мети* (*для того щоб, аби*), *причини* (*через те що, оскільки, бо*) тощо.

Отже, **будь-яке поєднання слів, головним членом якого є котрийсь із неприсудкових розрядів дієслова (тобто тих, що не приймають афіксів присудковості/ предикативності й не виступають присудком у дієслівному реченні) разом із усіма компонентами, що входять до його складу, вважається клаузою**. Водночас зазначимо, що не будь-яке словосполучення з інфінітивом (усіченим інфінітивом) є клаузою, а лише те, що входить до складу речення на правах його окремого члена.

!!! Запам'ятаймо: **неприсудкові розряди дієслова** – це такі розряди дієслова, що у своїх стандартних функціях не можуть приймати афікси присудковості (предикативності): інфінітив, усічений інфінітив, дієприкметник, дієприслівник (конверб) тощо. Неприсудкові розряди дієслова протиставляються **присудковим розрядам** – формам дієслівних способів, насамперед часовим формам. Присудкові форми дієслова завжди виступають присудком речення й усе речення формуються на їхній основі (не буває речення без присудка). Неприсудкові розряди дієслова у стандартних використаннях ніколи не можуть бути присудком у реченні – вони є центром клауз, що входять на правах другорядного члена до простих поширених речень.

Клаузи класифікуються:

1) за характером головного дієслівного компонента: *інфінітивні*, *дієприкметникові*, *дієприслівникові* тощо. У цьому уроці ми ведемо мову про **інфінітивні й усічено-інфінітивні клаузи**;

2) за функцією у реченні: *додаткові* клаузи (клауза виступає додатком відносно присудка речення), *підметові* клаузи, *присудкові* клаузи (клауза є частиною **іменного** присудка), *означальні* клаузи, *обставинні* клаузи.

Головний член клаузи (відповідний дієслівний розряд) називається **предикатом клаузи**, а те слово, що позначає діяча, називається **суб'єктом клаузи.**

Наприклад:

у реченні *Arkadaşımın hiç kitap okumaması, beni çok üzüyor (Мене дуже засмучує те, що мій друг зовсім не читає книжок; дослівно:* друга мого – зовсім – книжки – нечитання його / мене – дуже – засмучує*)* бачимо клаузу

Arkadaşımın hiç kitap okumaması, де предикатом є усічений інфінітив (*okumaması – його *нечитання*), а отже, маємо справу з усічено-інфінітивною клаузою, а сам усічений інфінітив є предикатом клаузи;

слово *Arkadaşımın (мого друга)* позначає діяча/ виконавця другорядної дії, а значить, є суб'єктом клаузи.

Сама клауза *Arkadaşımın hiç kitap okumaması* є підметом стосовно присудка речення *üzüyor*, а отже, маємо справу з підметовою клаузою.

Клауза може бути й просто інфінітивною, коли другорядна дія (дія, позначена предикатом клаузи) не має свого окремого суб'єкта (діяча), наприклад: *Kitap okumak, çok hoşuma gidiyor (Мені дуже подобається читати книжки)*. *Kitap okumak* – це інфінітивна клауза, де інфінітив *okumak* є предикатом, а сама клауза є підметом до дієслова *hoşuma gidiyor* (досл.: *іде мені до вподоби*).

Якщо потрібно ввести до складу клаузи окремий суб'єкт, то він позначається словом у родовому відмінку, а замість інфінітива виникає усічений інфінітив, що приймає відповідний афікс присвійності, наприклад: *Мені дуже подобається, що **ви** читаєте книжки – Kitap okumanız, çok hoşuma gidiyor.*

Варто зауважити, що **клауз у турецькій мові безліч, вони становлять типологічну особливість турецької мови**, що принципово відрізняє її від мов індоєвропейських. З-поміж цих клауз найпростішими є інфінітивні/ усічено-інфінітивні клаузи, які ми й розглядаємо в цьому уроці.

Інфінітивні й усічено-інфінітивні клаузи в реченні. Цільова семантика усіченого інфінітива й переклад українських підрядних речень із цільовою семантикою

Раніше ми звертали увагу на те, що інфінітив й усічений інфінітив із погляду значення і функцій у реченні є одним і тим самим явищем. Вони відрізняються один від одного тим, що інфінітив не може мати окремого суб'єкта, позначаючи дію, не пов'язану з жодним діячем або ж дію, виконувану тим самим діячем, що є діячем усього речення (*Sigara içmek sağlığa zararlıdır – Палити = паління шкідливо для здоров'я*. *Türkçeyi öğrenmek en büyük isteğimdir – Вивчити турецьку – моє найбільше бажання*). Якщо дія, позначувана інфінітивом, виконується певним іншим суб'єктом, відмінним від позначеного підметом речення, ми вдаємося до усіченого інфінітива, що набуває афікса присвійності необхідної особи, а сам суб'єкт перебуває в родовому відмінку (*Sigara içmen beni öldürüyor – Той факт, що ти палиш = твоє паління вбиває мене*). Таким чином, суб'єкт і предикат клаузи **де-факто поєднуються конструкцією ізафету** й становлять поєднання слів, що у складі речення має назву ***клауза***, про що й ішлося в попередньому пункті цього уроку.

Інфінітивна й усічено-інфінітивна клаузи, входячи до складу речення, можуть виконувати такі синтаксичні функції:

1) **підмет (підметова клауза)**:

а) інфінітивна, коли клауза не має окремого суб'єкта: *Lviv'e gitmek en büyük arzumdur – Поїхати до Львова – моє найбільше бажання*;

б) усічено-інфінітивна, коли клауза має окремий суб'єкт: *Babamın benden habersiz Lviv'e gitmesi beni çok üzdü – Мене дуже засмутило те, що мій батько поїхав до Львова без мого відома (не повідомивши мені)*;

2) **частина іменного присудка (присудкова клауза)**:

а) інфінітивна, коли клауза не має окремого суб'єкта: *En büyük arzum, Lviv'e gitmektir – Моє найбільше бажання – поїхати до Львова*;

б) усічено-інфінітивна, коли клауза має окремий суб'єкт: *Bunda en şaşırtıcı şey, babamın bensiz Lviv'e gitmesidir – І що в цьому найбільш дивне – це те, що мій батько поїхав до Львова без мене*;

3) **додаток (додаткова клауза) – прямого (у знахідному відмінку) чи непрямого (в одному з просторових відмінків)**:

а) з попереднього уроку ми пам'ятаємо, що усічений інфінітив може бути прямим додатком лише при дієслові *istemek* (*Buraya bir daha gelmek istemiyorum – Я не хочу більше сюди приходити*), а також може бути непрямими додатком при дієсловах, що потребують місцевого чи вихідного відмінків, наприклад:

Oraya derhal gitmekte ısrar etmiyorum – Я не наполягаю на тому, щоб іти туди негайно.
Asansöre binmekten korkuyorum – Я боюся заходити в ліфт.

б) усічений інфінітив може бути прямим (в оформленому знахідному відмінку) чи непрямим (у давальному відмінку, зрідка – в інших просторових відмінках паралельно з інфінітивом) додатком у будь-яких ситуаціях, навіть коли дія, позначена усіченим інфінітивом, не має окремого суб'єкта, наприклад:

Kitap okumayı seviyorum – Я люблю читати книги (прямий додаток у знахідному відмінку).
Kitabı okumaya devam et – Продовжуй читати книгу (непрямий додаток у давальному відмінку).

в) коли другорядна дія має окремого суб'єкта, завжди використовується усічений інфінітив з доданим афіксом присвійності; суб'єкт, за загальним правилом, приєднується до усіченого інфінітива родовим відмінком, а усічений інфінітив, а отже й уся клауза, отримує необхідний відмінок, наприклад:

Arkadaşımdan kitap okumasını rica ettim – Я попросив друга почитати книжку (щоб він почитав книжку).
Komşumun gürültü yapmamasını istiyorum – Я хочу, щоб мій сусіда не здіймав галас.
Eşimin buraya gelmesinden korkuyorum – Я боюся, щоб моя дружина не прийшла сюди.

!!! Для інформації: інфінітив (усічений інфінітив) з просторовими відмінками або ж у супроводі післяйменників може також виконувати в реченні функції обставини (наприклад, часу, причини, способу дії тощо), утворюючи таким чином обставинну клаузу. Обставинні клаузи ми вивчатимемо під час вивчення дієприслівників, дієприслівникових форм, морфосинтаксичних комплексів (див. урок 13).

Інфінітив (усічений інфінітив) може виконувати й інші функції у реченні, наприклад, бути означенням, зокрема й входити на правах підпорядкованого компонента до складу ізафету, проте такі функції є нетиповими для інфінітива (усіченого інфінітива) – про них ми зазначали в уроці 10 і наводили приклади; як перший компонент ізафету вони не являють собою окремий член речення

(членом речення є весь ізафет), а отже не становлять окремий тип клаузи (**означальна** клауза твориться на основі **дієприкметників** – див. урок 15). Інфінітив (усічений інфінітив), зокрема, може входити до складу ізафетних ланцюгів, наприклад: *tüm gece kitap okumak isteği – бажання всю ніч читати книгу.*

!!! Важливо запам'ятати, що усічений інфінітив у позиції прямого додатка передусім позначає дію **контрфактичну**, тобто спрямовану в майбутнє і пов'язану з метою, бажанням, наказом (має цільову семантику), що в українській мові позначається насамперед за допомогою складнопідрядних речень зі сполучником *щоб* (*Я хочу, щоб ви виконали цю роботу сьогодні. Учитель сказав, щоб я вийшов із класу*). Отже, **у переважній більшості випадків українські речення зі сполучником *щоб* турецькою мовою перекладаються через усічено-інфінітивні клаузи**:

*Я хочу, **щоб** ви виконали роботу сьогодні – İşi bugün yapmanızı istiyorum.*
*Учитель сказав, **щоб** я вийшов з класу – Öğretmen sınıftan çıkmamı söyledi.*

!!! Водночас підрядні речення, де йдеться про **фактичну** (реальну) минулу, теперішню чи майбутню дію (не пов'язану з метою, наказом чи бажанням) і які в українській мові пов'язуються з головним реченням за допомогою сполучника ***що*** (на зразок: *Я знаю, **що** ти вчора не був у школі. Я думаю, **що** мій друг зараз робить уроки* чи *Думаю, **що** ви завтра прийдете до школи*), турецькою мовою **не** перекладаються через усічений інфінітив. Для творення додаткових клауз із семантикою фактичної (реальної) дії використовується ***герундій*** (формальним показником герундія є афікс *-dik*[8]; його розглядатимемо в уроці 1 (17) другої частини цього навчального посібника).

!!! Ще раз звертаємо увагу на те, що **час усіченого інфінітива** (передусім у підметових і присудкових клаузах) визначається переважно контекстуально (за обставинами або ж за смислом висловлення), хоча в турецькій мові є певні граматичні засоби (насамперед так звані *перифрастичні форми*), за допомогою яких можна уточнити час тих дієслівних форм, які не володіють часовими характеристиками; такі форми не носять принципового характеру й існують саме для *уточнення*; їх ми вивчатимемо пізніше.

Підметові клаузи й позначення необхідності

Підметова інфінітивна й усічено-інфінітивна клауза може поєднуватися зі словами (прислівниками, дієсловами) зі значенням необхідності, які постають як присудок; такі конструкції доволі поширені в турецькій мові. До слів із семантикою необхідності належать:

*gerekmek (*рідко: *icap etmek) – бути необхідним, потребуватися* (найчастіше у формі *gerekiyor – потрібно, необхідно*);
gerek – потреба, необхідність; потрібно, необхідно;
gerekli – потрібний, необхідний;
lâzım – потрібно, необхідно.

Приклади конструкцій зі значенням необхідності:

Bu işi yaptak gerekiyor/ gerek/ lâzım – Потрібно зробити цю роботу (неозначено-особове речення).
Bu işi yaptam gerekiyor/ gerek/ lâzım – Мені потрібно зробити цю роботу.
Bu işi yaptan gerekiyor/ gerek/ lâzım – Тобі потрібно зробити цю роботу.
Bu işi yapması gerekiyor/ gerek/ lâzım – Йому потрібно зробити цю роботу.
Babamın bu işi yapması gerekiyor/ gerek/ lâzım – Моєму батькові потрібно зробити цю роботу.
Bu işi yaptamız gerekiyor/ gerek/ lâzım – Нам потрібно зробити цю роботу.
Bu işi yaptanız gerekiyor/ gerek/ lâzım – Вам потрібно зробити цю роботу.
Bu işi yaptaları gerekiyor/ gerek/ lâzım – Їм потрібно зробити цю роботу.

Заперечення цієї конструкції твориться стандартним способом: через афікс дієслівного заперечення (*gerekmiyor – не потрібно*), через іменне заперечення (*lâzım değil – не потрібно*) або через предикативне ім'я *yok* (*gerek yok – немає потреби*, потребує непрямого додатка в давальному відмінку), порівняймо:

Bu işi yaptan gerekmiyor – Тобі не потрібно робити цю роботу.
Bu işi yaptan lâzım değil – Тобі не потрібно робити цю роботу.
Bu işi yaptana gerek yok – Тобі не потрібно робити цю роботу.

Усі ці варіанти конструкцій необхідності рівнозначні, проте різняться за частотністю використання: у позитивній формі найбільш частотною є конструкція, утворена на основі словоформи *gerekiyor*, а в заперечній – на основі предикативного імені *yok* (*-e gerek yok*); у розмовній мові в позитивній формі нерідко трапляється й використання прислівника *lâzım*.

<u>Вправи</u>

1. Провідміняйте послідовно: у теперішньому часі (у стверджувальній, заперечній, питальній формах); у минулому часі (у тих самих трьох формах):

göstermek; kullanmak; getirmek; çekmek; anlamak; anlatmak; duymak; çıkarmak; taşımak; kazanmak.

2. Прочитайте і перекладіть:

Çocuklar ekmek yiyorlar. Bugün Türkiye'den bir dergi aldın. Bu çocuk kitap okumayı sevmiyor. Ne yazıyor? Roman yazıyor. O kız, sosis ve şehriye yiyor, tatlı seviyor. Bugün gazete okudun mu? Meliha hanım, doğum gününe çok misafir davet etti. Doğum günü pastasını yedik. Bülent Bey, gazetemize bir yazı yazdı ve gönderdi. Bülent Bey'in yazısını okudunuz mu? Size birkaç söz söylemek istiyorum.

3. Заповніть пропуски:

Ahmet Bey bütün akşam senin kitap... okudu. Rıdvan Bey her gün iki gazete... okuyor. Anne bu akşam bize birkaç kişi... davet etti, Ali... ise davet etmedi. Murat sen... görmedi. Mustafa Ankara'da babası... gördü. Çocuk dergisine birkaç makale... gönderdim. Öğretmenimiz bize Mustafa'nın kompozisyon... okudu. Ben dün davetli değil.... Arkadaşım ben... de davet etti. Zeki, uyuyor mu... sen? Sabah erkenden kalktım, duş... aldım, kahvaltı... ettim. Dün akşam biz geç saatte yatağa gir.... Efendim, bu kitap... okudunuz mu? Hangi araç... seçtiniz beyefendi? O dergi... kütüphanemiz... aldım. Yemek... yedin mi artık? İki yumurta... yedim ve bir kahve... içtim.

4. Перекладіть турецькою мовою:

Я не запрошував гостей і не чекав на них. Він отримав цей годинник у спадок від свого батька. Я взяв книгу й почав читати. Він чекав на мене дві години. Вони з'їли сосиски, випили чай і пішли на роботу. Ми вже прочитали ці книжки. Ви отримали мою записку? – Ні, я не отримував ніякої записки. Це ти взяв мою ручку? – Ні, я не брав твою ручку. Ти читаєш газети турецькою мовою? – Ні, я не читаю газет турецькою мовою. Про що ви розмовляли? – Ми розмовляли про вас.

5. Перекладіть діалог турецькою мовою:

– Доброго дня, пане Омере.
– Доброго дня, пане Хасане.
– Ви мене довго чекали?
– Півгодини.
– Вибачте, у мене було багато роботи.
– Пусте, у мене була свіжа газета, я прочитав останні новини.
– Ми хотіли з вами сходити до торговельно-розважального центру, чи не так?
– Так, але зараз там перерва до другої години.
– Дійсно, зараз час обідати. Тут неподалік є невеличкий ресторан, я вас запрошую.
– Дуже вам дякую, ви дуже ласкаві.

6. Перекладіть турецькою мовою письмово:

I

Мій дуже близький друг Решат працює на стамбульському склозаводі. Він головний інженер. Решат високого зросту, з чорними очима й світлим волоссям. Йому тридцять років. Він одружений. Його дружина Айше дуже приємна молода жінка. Айше середнього зросту, з великими блакитними очима. Вона працює в готелі. У Айше дуже багато роботи. Вона рано виходить з дому й пізно повертається. У моїх друзів є двоє дітей – хлопчик і дівчинка. Хлопчика звуть Кемаль. Йому вісім років, і він уже ходить до школи. Кемаль дуже здібний і старанний. Учителі задоволені ним. Дівчинку звуть Зехра. Вона ще маленька, їй два роки. За нею доглядає бабуся. Решад і його сім'я мешкають у батьків дружини. У Решада мати рідна, а батько – нерідний. У мого друга багато родичів. У нього є брат і сестри. Племінники навчаються в університеті. Його дядько з боку матері – завідувач міської бібліотеки. У нього завжди багато цікавих книжок. Тітка з боку матері працює в початковій школі учителем.

II

– Є тут хто-небудь?
– Так.
– Ви тут працюєте?
– Так.
– Ви охоронець?
– Ні, я не охоронець.
– А де охоронець?
– Він зараз в іншій кімнаті.

III.

– Цей портфель твій?
– Ні, це портфель студента другого курсу.

IV.

– Вибачте, ви одружені?
– Ні, я не одружений.
– А ваші друзі?
– Жоден з нас не одружений.

V.

– Як називається ця газета?
– "Міллійет". Це турецька газета.
– За яке число?
– За десяте березня.

VI.

– У тебе є бажання готувати уроки?
– Жодного бажання. А у тебе?
– Так, я маю намір попрацювати з годинку.

VII.

– На якому ми поверсі?
– На п'ятому.
– Чому тут так темно?
– Тому що тут лише одне малесеньке віконечко, а двері зачинені.

– Який номер цього будинку?
– Це будинок № 50.
– А що це за будівля?
– Це міська бібліотека.

7. Розкрийте дужки:

1. Cevat kimi davet etti? (ben) 2. Ne içiyorsunuz? (kahve) 3. Ali ne yiyor? (ekmek) 4. Ne yazıyorsun? (yazı) 5. Murat ne okuyor? (Cumhuriyet gazetesi) 6. Akşamları ne yapıyorsun? (hiç bir şey) 7. Kitap okuyor musun? (Türkçe kitaplar) 7. Orada kimi görüyorsun? (arkadaşım) 8. Ne dedi? (çok şey) 9. Kaç kişi davet ettiniz? (25 kişi).

8. Перекладіть турецькою:

Ваш стіл он у тій кімнаті. Стільці стоять у коридорі, принесіть їх до аудиторії. Карта лежить у шафі, дайте її мені. Вони зараз у парку. Де сьогодні моя подруга Айше? Махмут захворів, він у лікарні. Мій брат не вдома, він на роботі. Книга не на столі, а в шафі. У маленькій кімнаті немає шафи. Велике вікно не зачинене, зачиніть його. Стільці не в цій, а в сусідній кімнаті. Вони не тут, адже сьогодні субота. Він також не лікар, він службовець.

Великий чи маленький? Ти вдома чи на вулиці? Книга на столі чи в шафі? Що лежить на столі? На столі лежать зошити й книжки. Ручок немає на столі. Ручки не на столі, а в шафі. У тебе є гроші чи ні? Тоді купи мені квіти. Великі карти висять на стіні, зніми їх і поклади до шафи. А де та маленька книжка, пам’ятаєш, ми купили її минулого тижня? Ні, я зараз не вдома.

9. Змініть суб’єкт клаузи за всіма особами:

Annem Türkçeyi iyi öğrenme.... istiyor.

10. Визначте синтаксичну функцію клаузи; речення перекладіть українською мовою:

Bu kitabı okumam gerekiyor. Bu kitabı okumanıza gerek yok. Bu kitabı değil, o dergiyi okumanız lazım. Bu makalemi okumanızı rica ediyorum. Bu makaleyi okumanız ne kadar devam etti? O otelde kalmam üç gün sürdü. Biz bunu anladık artık, senin de nihayet anlaman lazım. Mine senin her şeyi açık anlatmanı istiyor. Bu yaşta işten olması çok üzücüdür. Biliyor musun, boşuna laf etmeyi sevmiyorum. Birkaç dakika daha burada kalmanızı rica ediyorum efendim. Anne ve babam bu kışı Kars’ta, büyükannemin yanında geçirmemi söylediler. Arkadaşımın gece yarısında yalnız başına gitmesine izin vermedim. Babamın bensiz Lviv kentine gitmesine önem vermedim. Ali’nin artık dönmesi lazım, nerededir o, var mı haberin? Türkçe akıcı

konuşmanız hepimizi sevindiriyor. Türkçe konuşmanız, Türk asıllı birinin konuşmasına benziyor. Her akşam iki üç saat Türkçeniz üzerinde çalışmanızda ısrar ediyorum.

11. Перекладіть турецькою:

Лікар сказав тобі не виходити на вулицю (= щоб ти не виходив на вулицю) у таку холодну й дощову погоду. Вам слід звернутися до студентського відділу кадрів. Я мав йому все розповісти. Показ фільму тривав три години. Наш обов'язок – вивчити турецьку мову. Він попросив, щоб я зайшов у свою пошту й відправив листа його подрузі. Тобі не слід іти додому, я все необхідне маю із собою. Прошу вас прийти до мене сьогодні о сьомій годині. Нам слід усе забути й почати з початку. Я маю підписати цей документ. Дуже добре було б, щоб ми прибули до аеропорту о третій годині. Вам необхідно дізнатися його прізвище, ім'я і по батькові.

12. Вивчіть напам'ять слова:

açmak	відчиняти, відкривати
açık	відкритий
akaryakıt	паливо, паливно-мастильні матеріали (*складене слово: akar – рідкий, той, що тече* від *akmak – текти; yakıt – паливо, те, що палять* від *yakmak – палити*)
anlamak	розуміти
anlatmak	розповідати, оповідати
Anlaşıldı	Зрозуміло!
ateş	вогонь, вогнище (*і як полум'я, і як вогонь вогнепальної зброї*); висока температура (при хворобі)
Ateş!	Вогонь!
Ateşim var.	У мене температура.
Ateşin var mı?	Прикурити не буде?
araç (cı)	автомобіль, машина, транспортний засіб
ayak (ğı)	нога
balık (ğı)	риба
belli	відомий, очевидний, ясний; відомо, очевидно
habersiz (-den)	без (*чийогось*) відома, не поінформувавши
benden habersiz	без мого відома
boşuna	намарно, дарма, надаремне
çarşı	ринок

çevirmek	перегортати, перевертати, перетворювати, трансформувати; (*лінгв.*) перекладати
çeviri	переклад
çevirmen	перекладач
dergi	журнал
ders kitabı	підручник
dinlemek	слухати
doğum günü	день народження
doğum günü pastası	торт на день народження
Doğum günün (gününüz) kutlu olsun!	З днем народження (*тебе/ вас*)!
Doğum gününü (gününüzü) kutlarım!	З днем народження (*тебе/ вас*)!
dükkan	магазин(чик), лавка
dün	вчора
eğitim almak	здобувати освіту, навчатися
elde etmek (-i)	здобути, отримати
elma	яблуко
fırsat (tı)	шанс, нагода, можливість
fırsat bulmak	отримати нагоду
geç	пізній, пізно
geç saatte	о пізній годині
gece	ніч
gece yarısında	опівночі
gerek (ği)	потреба, необхідність; потрібно, необхідно
gerekli	потрібний, необхідний; потрібно, необхідно
gerekmek	потребуватися, бути потрібним/ необхідним
göndermek	посилати, відправляти
götürmek	відносити
gürültü	гамір, гам
gürültü çıkarmak	зчинити галас
hayat (tı)	життя
hediye	подарунок
hediye etmek	дарувати
her şey	усе
hırsız	злодій
hoş	приємний
hoşuna gitmek (-in)	подобатися (*кому*), бути/ іти до вподоби
hoşsohbet	приємний, той, з ким приємно поспілкуватися
nahoş	неприємний
icap etmek	потребуватися, бути потрібним/ необхідним
içmek	пити

ihtiyar	старий
imam	імам
imkan	можливість
imkan elde etmek	отримати можливість
istasyon	станція
itfaiye	пожежна частина
itfaiye ekibi	пожежний розрахунок, пожежна команда
izin	дозвіл; відпустка
izin vermek (-e)	дозволяти
kaçırmak	викрадати (*напр., людину*), уганяти (*транспортний засіб*)
kapalı	зачинений, закритий
kazanmak	заробляти; набувати, здобувати
kompozisyon	твір (*напр., студентський*)
komşu	сусід
konuşmak	розмовляти; вести розмову (*про – зі знахідним відмінком)*, згадувати (*про – з вихідним відмінком*)
köpek (ği)	собака, пес
kurmak	будувати; засновувати, створювати
lâzım	необхідно, потрібно
memur	службовець
meydan	площа, майдан
ne kadar	скільки, наскільки (*використовується з іменниками, прикметниками, дієсловами*)
Ne kadar devam etti/ sürdü?	Скільки тривав?
Ne kadar para?	Скільки грошей?
Borcum ne kadar?	Скільки я винен?
nehir (hri)	річка
nice	скільки, наскільки (*переважно в окличних реченнях у значенні "як багато"*)
nihayet	нарешті, зрештою
nikah	шлюб
nikah kılmak	укласти шлюб
öldürmek	убити
önem	вага, значення
önemli	важливий
önem vermemek	не надавати ваги
orta	середина, середній
park (kı)	парк; паркування
pazar	ринок; неділя
pilot (tu)	пілот
roman	роман

sabah erkenden	рано-вранці
sağlık (ğı)	здоров'я
sağlığa zararlı	шкідливий для здоров'я
şaşırtmak	спантеличити, здивувати, приголомшити, збити з пантелику
şaşırtıcı	приголомшливий, дивний
satın almak	купувати
seçmek	вибирати, обирати
şehriye	локшина
sepet (ti)	кошик
çöp sepeti	кошик для сміття
sevindirmek	радувати
sevmek	любити, кохати
şık	шикарний
silkmek	струшувати
sonra (-den)	після (*кого/ чого*)
sosis	сосиска
sporcu	спортсмен
sürmek	тривати; вести (*транспортний засіб; певний спосіб життя*)
tanımak	пізнавати, узнавати (*кого*)
Tanıştığımıza sevindim	Радий познайомитися (*дос.: Радий,* ***що*** *ми познайомилися*)
tatlı	солодкий; приємний
taze	свіжий
tedbir	(*превентивний*) захід
tedbir almak	вживати заходів
tüm (= bütün)	весь
tüm gece	всю ніч
üzmek	засмучувати
üzücü	той, що засмучує; сумний/ сумно
vakit	час
vakit geçirmek	проводити час
yaka	комір
yakalamak	зловити
yalnız başına	сам-один
yarın	завтра
yaş	вік
yumurta	яйце
yutmak	ковтати
zoka	риболовний гачок
zorluk	трудність
zorluk çekmek	мати (відчувати) труднощі

отримати у спадщину	miras almak (-i)
записка	pusula, tezkere
півгодини	yarım saat
вибачте	özür dilerim; kusura bakmayın
пусте	önemli değil
останні новини	son dakika haberleri
торговельно-розважальний центр	alışveriş merkezi
перерва	mola
до другої години	saat ikiye kadar
дійсно	sahiden; gerçekten; hakikaten
головний інженер	başmühendis
чорноокий	siyah gözlü
світловолосий	sarışın, sarı saçlı
приємний	hoş; hoşsohbet
середнього зросту	orta boylu
племінник	yeğen
завідувач	başkan
початкова школа	ilkokul
охоронець	görevli (koruma, koruma görevlisi; bekçi, kapıcı)
з годинку	yaklaşık bir saat = bir saat kadar
малесенький	küçücük, ufacık
захворіти	hastalanmak
понеділок	pazartesi
вівторок	salı
середа	çarşamba
четвер	perşembe
п’ятниця	cuma
субота	cumartesi
неділя	pazar
Перепрошую, я не почув	Efendim?
висіти	asılı olmak
зняти	çıkarmak
покласти	koymak
пам’ятати	hatırlamak
минулого тижня	geçen hafta
дощова погода	yağmurlu hava
студентський відділ кадрів	öğrenci işleri
звернутися	başvurmak
обов’язок	görev
(*електронна*) пошта	e-posta (e-mail), elektronik posta

відправити лист/ повідомлення	mektup/ mesaj göndermek/ yollamak
із собою (*у мене*)	üzerimde; yanımda; bende
забути	unutmak
аеропорт	hava limanı

13. Вивчіть напам'ять ідіоми:

akıcı konuşmak – розмовляти вільно (іноземною мовою);
zokayı yutmak – попастися на (чийсь) гачок, бути обдуреним;
yaka silkmek (-den) – здригатися/ відчувати занепокоєння від думки про (*когось/ щось*);
sepet havası çalmak (-e) – відсторонити (когось) від роботи, певної справи, завертати (чиїсь) голоблі;
ne baş belli ne ayak – безлад, бардак (*досл.: не зрозуміло, де голова, а де ноги*).

УРОК 12

Теперішній-майбутній час дієслова
Значення теперішнього-майбутнього часу і його співвідношення з теперішнім часом
Стилістичні параметри використання теперішнього-майбутнього часу і формули ввічливості
Теперішній-майбутній час, дієслова розумової діяльності й почуттів і асиндетичні речення
Поняття про категорію дієслівного стану
Пасивний стан дієслова
Пасив і неозначено-особові речення
Безособові речення
Зворотний стан дієслова
Зворотний займенник kendi

Теперішній-майбутній час дієслова (Geniş Zaman)

Теперішній-майбутній час – це проста часова форма дієслова, яка має два основних значення: 1) позачасова дія; 2) майбутня дія. Ці основні значення розпадаються на кілька окремих значень, які розглядаються нижче. Крім того, теперішній-майбутній час має цілу низку функціонально-стильових особливостей, які також описуватимуться нижче в цьому уроці.

Творення теперішнього-майбутнього часу

Позитивна (стверджувальна) форма

Теперішній-майбутній час належить на найбільш давніх, ще пратюркських граматичних форм. Протягом свого історичного розвитку він зазнав чимало трансформацій, які відбилися і на його сьогоденному стані. У сучасній турецькій мові теперішній-майбутній час є найбільш складною граматичною формою з погляду структури. Під час творення цієї часової форми ми маємо **взяти до уваги два основних параметри**:

1) кінцева літера в основі дієслова (закінчується основа на голосну чи на приголосну);

2) якщо основа дієслова закінчується на приголосну, маємо взяти до уваги кількість складів у цій основі (має один склад чи більш ніж один склад).

З огляду на зазначені вище параметри теперішній-майбутній час твориться за допомогою:

1) афікса ***-r*** для дієслівних основ, що **закінчуються на голосну**, наприклад:

Дієслово	Теперішній-майбутній час (на прикладі 3-ї особи однини)
beklemek – чекати	*bekler – він чекає/ чекатиме*
başlamak – починати	*başlar – він починає/ починатиме*
anlamak – розуміти	*anlar – він розуміє/ зрозуміє*
oynamak – грати	*oynar – він грає/ гратиме*
yıkamak – мити	*yıkar – він миє/ митиме*

2) афікса ***-ar***[2] для **односкладових дієслівних основ**, що закінчуються на приголосну, наприклад:

Дієслово	Теперішній-майбутній час (на прикладі 3-ї особи однини)
sevmek – любити	*sever – він любить/ полюбить*
batmak – тонути	*batar – він тоне/ потоне*
bölmek – ділити	*böler – він ділить/ поділить*
çalmak – дзвонити	*çalar – він дзвонить/ задзвонить*
davet etmek – запрошувати	*davet eder – він запрошує/ запросить*

3) афікса ***-ır***[A] для **більш ніж односкладових дієслівних основ**, що закінчуються на приголосну, наприклад:

Дієслово	Теперішній-майбутній час (на прикладі 3-ї особи однини)
getirmek – приносити	*getirir – він приносить/ принесе*
çalışmak – працювати	*çalışır – він працює/ працюватиме*
faydalanmak – користатися	*faydalanır – він користається/ скористається*
göstermek – показувати	*gösterir – він показує/ покаже*
çıkarmak – виймати	*çıkarır – він виймає/ вийме*

!!! З наведеного вище правила існує виняток: у сучасній турецькій мові є **16 односкладових дієслівних основ** (три з них – пасивні, див. цей урок нижче – про пасивний стан), належні до прошарку найдавніших тюркських дієслів, що творять теперішній-майбутній час за допомогою афікса ***-ır***[A], тобто афікса, властивого багатоскладовим дієслівним основам. Цими дієсловами є:

Дієслово	Значення	Теперішній-майбутній час	Переклад
almak	*брати*	*alır*	*він бере/ візьме*
bilmek	*знати*	*bilir*	*він знає/ знатиме*
bulmak	*знаходити*	*bulur*	*він знаходить/ знайде*
denmek	*бути сказаним (пасивна основа)*	*denir*	*кажуть (називають)*
durmak	*стояти*	*durur*	*він стоїть/ стоятиме*
gelmek	*приходити*	*gelir*	*він приходить/ прийде*
görmek	*бачити*	*görür*	*він бачить/ побачить*
kalmak	*залишатися*	*kalır*	*він залишається/ залишиться*
konmak	*бути поставленим/ покладеним (пасивна основа)*	*konur*	*ставиться/ кладеться*
olmak	*бути*	*olur*	*він буває/ буде*
ölmek	*померти*	*ölür*	*він помирає/ помре*
sanmak	*вважати*	*sanır*	*він вважає/ вважатиме*
varmak	*досягати*	*varır*	*він досягає/ досягне*
vermek	*давати*	*verir*	*він дає/ дасть*
vurmak	*бити*	*vurur*	*він б'є/ вдарить*
yenmek	*бути з'їденим (пасивна основа)*	*yenir*	*їдять*

!!! Слід звернути увагу: дієслова *denmek, yenmek* і *konmak* утворені від дієслівних основ *demek (казати), yemek (їсти)* і *koymak (класти, ставити)* за

допомогою афікса пасивного стану ***-n*** (див. цей урок нижче), наприклад: *Birçok Uzak Doğu ülkesinde böcek yenir – У багатьох країнах Далекого Сходу їдять комах. Cümlenin sonuna nokta konur – У кінці речення ставиться крапка.* Водночас у турецькій мові **є два активних дієслова, які збігаються за формою** з дієсловами *yenmek* і *konmak* (є їхніми омоформами): *yenmek – перемогти, konmak – розміщуватися, розташовуватися, сідати, ставати*. Ці активні дієслова, на відміну від їхніх пасивних омоформ, творять теперішній-майбутній час за стандартною для односкладових дієслів моделлю – за допомогою афікса ***-ar***[2]. Порівняймо речення: *Dün yendik yarın da yeneriz – Ми вчора перемогли і завтра переможемо. Kışın kuşlar ayaklarını ısıtmak için elektrik tellerine konar – Узимку пташки, щоб зігріти лапки, сідають на електричні дроти.*

Для того щоб зазначити особу, яка виконує дію, до основи теперішнього-майбутнього часу за загальною схемою додаються **афікси присудковості теперішнього часу**, **вони ж – *особові афікси* першої групи**, наприклад:

beklemek – чекати	**getirmek – приносити**
beklerim – я чекаю/ чекатиму	*getiririm – я приношу/ принесу*
beklersin – ти чекаєш/ чекатимеш	*getirirsin – ти приносиш/ принесеш*
bekler – він чекає/ чекатиме	*getirir – він приносить/ принесе*
bekleriz – ми чекаємо/ чекатимемо	*getiririz – ми приносимо/ принесемо*
beklersiniz – ви чекаєте/ чекатимете	*getirirsiniz – ви приносите/ принесете*
beklerler – вони чекають/ чекатимуть	*getirirler – вони приносять/ принесуть*

Заперечна форма теперішнього-майбутнього часу

Заперечна форма теперішнього-майбутнього часу як на сучасну турецьку мову також твориться нестандартним шляхом. В основі теперішнього-майбутнього часу замість очікуваного афікса ***-r*** бачимо афікс ***-z***: *gelmez – він не приходить/ не прийде, getirmez – він не приносить/ не принесе, beklemez – він не чекає/ не чекатиме, sevmez – він не любить/ не любитиме* (заперечну форму теперішнього-майбутнього часу всі дієслова творять однаково незалежно від кількості складів в основі).

!!! Взаємний перехід літер/ звуків ***r – z*** становить доволі поширене явище в тюркських мовах; звідси навіть виникла гіпотеза так званого ***тюркського ротацизму/ зетацизму***. Для нас з погляду практичної граматики важливо розуміти, що літера ***-z*** у складі заперечної форми теперішнього-майбутнього часу виникла не просто так, вона є тим самим афіксом ***-r***, який у процесі історичного розвитку перетворився на ***-z***. Відповідно, у словоформі *gelmez – він не приходить/ не прийде* маємо основу дієслова ***gel-***, афікс заперечення ***-me*** і власне показник

теперішнього-майбутнього часу **-*z***. Друга особа однини і множини, третя особа множини творяться від третьої особи стандартним способом шляхом додавання афіксів присудковості теперішнього часу: *gelmezsin – ти не приходиш/ не прийдеш*, *gelmezsiniz – ви не приходите/ не прийдете*, *gelmezler – вони не приходять/ не прийдуть*. В усіх цих формах наголос падає на афікс заперечення (що також незвично для турецької мови). Щодо першої особи однини і множини, то тут ми теж маємо нестандартні як на сучасну турецьку мови форми:

1 особа однини: *gelmem – я не приходжу/ не прийду* (мало б бути *gel-* + *-mez* + *-im*, проте внаслідок стягнення афікс теперішнього часу **-*z*** "випав");

1 особа множини: *gelmeyiz – ми не приходимо/ не прийдемо* (мало б бути *gel-* + *-mez* + *-iz*, проте афікс теперішнього часу **-*z*** "випав").

З погляду автоматизації навичок практичного використання доцільним є завчити парадигму заперечної форми теперішнього-майбутнього часу у сталому вигляді (разом з усіма афіксами без їхнього розділення). Приклади заперечної форми теперішнього-майбутнього часу:

beklemek	**getirmek**
beklemem	*getirmem*
я не чекаю/ не чекатиму	я не приношу/ не принесу
beklemezsin	*getirmezsin*
ти не чекаєш/ не чекатимеш	ти не приносиш/ не принесеш
beklemez	*getirmez*
він не чекає/ не чекатиме	він не приносить/ не принесе
beklemeyiz	*getirmeyiz*
ми не чекаємо/ не чекатимемо	ми не приносимо/ не принесемо
beklemezsiniz	*getirmezsiniz*
ви не чекаєте/ не чекатимете	ви не приносите/ не принесете
beklemezler	*getirmezler*
вони не чекають/ не чекатимуть	вони не приносять/ не принесуть

bakmak	**anlatmak**
bakmam	*anlatmam*
я не дивлюся/ не дивитимуся	я не розповідаю/ не розповім
bakmazsın	*anlatmazsın*
ти не дивишся/ не дивитимешся	ти не розповідаєш/ не розповіси
bakmaz	*anlatmaz*
він не дивиться/ не дивитиметься	він не розповідає/ не розповість
bakmayız	*anlatmayız*
ми не дивимося/ не дивитимемося	ми не розповідаємо/ не розповімо
bakmazsınız	*anlatmazsınız*

ви не дивитеся/ не дивитиметеся	ви не розповідаєте/ не розповісте
bakmazlar	*anlatmazlar*
вони не дивляться/ не дивитимуться	вони не розповідають/ не розповідатимуть

Питальна форма теперішнього-майбутнього часу

Питальна форма теперішнього-майбутнього часу твориться стандартним шляхом: до основи часу додається питальна частка ***-mı***[4], а афікс присудковості (за винятком афікса *-lar/ -ler*), своєю чергою, додається до питальної частки, наприклад:

beklemek – чекати	**getirmek – приносити**
bekler miyim – чи я чекаю/ чекатиму?	*getirir miyim – чи я приношу/ принесу?*
bekler misin?	*getirir misin?*
bekler mi?	*getirir mi?*
bekler miyiz?	*getirir miyiz?*
bekler misiniz?	*getirir misiniz?*
beklerler mi?	*getirirler mi?*

Заперечно-питальна форма теперішнього-майбутнього часу

Заперечно-питальна форма теперішнього-майбутнього часу також твориться стандартно, проте тут слід особливу увагу звернути на те, що в першій особі однини і множини, коли афікс присудковості переміщується до питальної частки, відновлюється вихідна основа третьої особи однини з афіксом теперішнього-майбутнього часу ***-z***, наприклад:

beklemek – чекати	**getirmek – приносити**
beklemez miyim – хіба я не чекаю/ не чекатиму?	*getirmez miyim – хіба я не приношу/ не принесу?*
beklemez misin?	*getirmez misin?*
beklemez mi?	*getirmez mi?*
beklemez miyiz?	*getirmez miyiz?*
beklemez misiniz?	*getirmez misiniz?*
beklemezler mi?	*getirmezler mi?*

!!! Слід звернути увагу, що в розмовній мові інколи трапляються нестандартні варіанти творення заперечно-питальної форми в першій особі однини і множини, коли питальна частка додається просто до основи словоформи без жодних змін цієї основи й без перенесення афікса присудковості до питальної частки, наприклад: *gelmem mi – хіба я не прийду? gelmeyiz mi – хіба ми не прийдемо?*

Підкреслимо, що такі форми **не відповідають літературній нормі й трапляються лише в розмовній мові**.

Значення теперішнього-майбутнього часу і його співвідношення з теперішнім часом

Теперішній-майбутній час може позначати дії у двох часових площинах: теперішній і майбутній.

У теперішній площині теперішній-майбутній час позначає:

1. *Позачасову дію* (інші назви цього значення: *атемпоральна дія*, *гномічний теперішній час*, або *теперішній час вічних істин*). Це така дія, що є істинною для будь-якого відтинку часу, наприклад:

Риби живуть у воді – Balık suda yaşar.
Сонце сходить на сході, заходить на заході – Güneş doğuda doğar, batıda batar.
Людина народжується, живе, помирає – İnsan doğar, yaşar, ölür.

!!! Зверніть увагу: позачасові дії ніколи не позначаються за допомогою інших часових форм (наприклад, теперішнього часу); **позначення вічних істин – це виняткова сфера функціонування саме теперішнього-майбутнього часу**.

2. *Дію, що є традицією певної групи людей, колективу, соціуму*. Найчастіше в цьому випадку ми маємо справу з неозначено-особовими діями, для позначення яких у комбінації з теперішнім-майбутнім часом вдаються до пасивного стану дієслова (див. нижче), наприклад:

У нашій країні працюють (досл.: працюється) вісім годин на день – Ülkemizde günde sekiz saat çalışılır.
*На червоне світло вулицю не переходять (досл.: не *переходиться) – Kırmızı ışıkta sokak geçilmez.*
До посадки на літак проходять реєстрацію – Uçağa binmeden önce check-in yapılır.

!!! Зверніть увагу: традиційна дія гіпотетично може позначатися за допомогою інших теперішніх часових форм, проте на практиці це звичайно не трапляється.

3. *Дію, що є звичкою індивідуума, окремої особи (індивідуальна звичка)*, наприклад:

Зранку я читаю газету – Sabahları gazete okurum.
Я їжджу на роботу на автобусі – İşyerime otobüs ile giderim.

Мій друг багато палить – Arkadaşım çok sigara içer.

!!! Зверніть увагу: норма сучасної турецької мови допускає **вільне заміщення** теперішнього-майбутнього часу на теперішній час при позначенні індивідуальної звички, а отже, усі наведені в цьому пункті вище речення можуть бути утворені й на основі теперішнього часу. Межа між теперішнім-майбутнім часом і теперішнім часом при позначенні індивідуальної звички **доволі хитка й поступово стирається**, і відмінність де-факто полягає у тому, що за допомогою теперішнього-майбутнього часу мовець **підкреслює** об'єктивний або природний характер позначуваної дії (наприклад: *Arkadaşım çok sigara içer – Мій друг багато палить = палить, бо (об'єктивно) не може не палити*), хоча така закономірність не завжди витримується. Отже, коли йдеться про індивідуальну звичку/ звичайну регулярну індивідуальну дію, можна вдатися до теперішнього-майбутнього або теперішнього часів.

У майбутній площині теперішній-майбутній час позначає:

1. *Майбутню потенційну (можливу, вірогідну, імовірну) дію*. Логіка цього використання зводиться до такого: теперішній-майбутній час своїм основним значенням має позачасову дію; *дія відбувається завжди: відбувалася вчора – відбувається сьогодні –* ***імовірно, відбуватиметься й завтра***, наприклад:

(можливо) прийде – gelir;
(можливо) зробить – yapar;
(можливо) зрозуміє – anlar.

!!! Зверніть увагу: теперішній-майбутній час при позначенні майбутньої дії нерідко поєднується з прислівниками, що позначають можливість/ імовірність: *belki – можливо, galiba – напевне, herhalde – мабуть, напевне*: *Herhalde yarın gelir – Завтра напевне прийде*. Водночас слід зазначити, що в турецькій мові, на відміну від, наприклад, англійської, немає жорсткої "прив'язки" прислівників/ прислівникових словосполучень до часової форми, і ми ведемо мову лише про більшу частотність одних випадків порівняно з іншими.

2. *Потенційну здатність до реалізації дії*. Це значення мотивується так само, як і попереднє, і безпосередньо з ним пов'язане, проте має трохи інший акцент: у першому випадку йдеться про імовірність/ можливість, а у другому – про **потенційну здатність** щодо реалізації дії. Якщо ми порівняємо переклад цих двох використань українською мовою, то побачимо, що в першому значенні модальне слово *можливо, імовірно, мабуть, напевне* найчастіше *мається на увазі, проте не перекладається* (*Gelir – Він прийде. Yapar – Він зробить (можливо)*), то в другому значенні використання дієслова *може* у відповідній формі обов'язкове. Потенційна здатність до реалізації дії може стосуватися як

майбутнього, так й одразу теперішнього і майбутнього відтинків часу (недарма ж час називається *теперішнім-майбутнім*), наприклад:

Ancak o bunu yapar – Лише він (з)може це зробити.
Bu makaleyi Mehmet çevirir – Цю статтю (з)може перекласти (лише) Мехмет.
O nehri kayıksız geçmeyiz – Ту річку без човна ми не (з)можемо перейти.

!!! Зауважте, що в турецькій мові є також спеціальні форми *аспектів* дієслова (позитивний/ стверджувальний і негативний/ заперечний ми вже знаємо), які окремо від теперішнього-майбутнього часу, а також у поєднанні з іншими дієслівними формами позначаються можливість чи неможливість реалізації дії. Аспекти можливості й неможливості вивчатимемо в наступному уроці.

Стилістичні параметри використання теперішнього-майбутнього часу і формули ввічливості

Крім перелічених вище значень теперішній-майбутній час має ще й кілька стилістично мотивованих використань:

1. *Ввічливе прохання*. Питальна форма теперішнього-майбутнього часу виконує функцію ввічливого прохання, що українською мовою перекладається через наказовий спосіб дієслова зі словосполученням *будь ласка*, наприклад: *Kalemi verir misin – Дай, будь ласка, ручку. Gelir misin – Підійти, будь ласка.*

!!! Зверніть увагу: речення *Bakar mısınız* нерідко виконує функцію встановлення контакту/ привертання уваги під час звертання до інших осіб (переважно, посадових: наприклад, адміністратора в готелі, продавця в магазині тощо); найкраще перекладається українською як *"вибачте, перепрошую"*.

2. *Ввічлива пропозиція і відповідь на ввічливу пропозицію*. Це використання є розвитком попереднього, наприклад:

Bana yardım eder misiniz? – Tabi, ederim.
Ви не могли б мені допомогти? – Звичайно, можу.

Yarın saat beşte gelir misin? – Tamam, gelirim.
Ти міг би прийти завтра о п'ятій? – Добре, прийду.

Babam bisikletimi tamir eder misin? – Hafta sonu ederim.
Татку, можеш полагодити мій велосипед? – Полагоджу на вихідних.

!!! Загалом слід звернути увагу на те, що теперішній-майбутній час використовується у так званих *формулах ввічливості* (там, де є дієслово в

теперішньому часі): *teşekkür ederim – дякую, özür dilerim – перепрошую, affedersiniz – вибачте, rica ederim – прошу, tebrik ederim/ kutlarım – вітаю, görüşürüz – до зустрічі/ до побачення*. І хоча в сучасній турецькій мові можна почути використання теперішнього часу замість теперішнього-майбутнього у багатьох формулах ввічливості, ці випадки часто вважаються такими, що суперечать літературній нормі.

3. *Наказ, пов'язаний із можливістю*. За допомогою теперішнього-майбутнього часу може позначатися наказ у порівняно м'якій формі, пов'язаний із дозволом на реалізацію дії: *Borcunu yarın iade edersin – Повернеш (= можеш повернути) свій борг завтра.*

4. *Офіційно-діловий стиль.* Теперішній-майбутній час нерідко використовується в офіційно-діловому (канцелярському) і науковому (науково-технічному) стилях **замість теперішнього часу** (граматичні особливості й специфіка перекладу текстів різних функціональних стилів вивчатимуться на старших курсах).

5. Також **замість теперішнього часу** теперішній-майбутній час використовується в *анекдотах* (так звані *fıkra*), *історичних, насамперед народних оповідках* тощо, наприклад: *Günlerden bir gün Hoca komşusundan bir kazan alır, işini bitirir, sonra içerisine küçük bir tencere koyar, komşusuna götürür – Одного дня Ходжа [Насреддін] позичає у свого сусіда казан, готує в ньому їжу, а потім кладе всередину іншого маленького казанка й віддає назад сусідові.* Так само теперішній-майбутній час використовується у приказках, прислів'ях, що цілком логічно, оскільки прислів'я і приказки фіксують багатовіковий досвід народу, позначаючи дії, що становлять **об'єктивні, вічні істини**: *Dağ dağa kavuşmaz ama insan insana kavuşur – Гора з горою не сходиться, а людина з людиною зійдеться*.

!!! Зверніть увагу: ключову відмінність між теперішнім і теперішнім-майбутнім часом можна простежити на прикладі дієслова *sevmek – любити, кохати*. Ми можемо сказати: *Kahve içmeyi severim – Я люблю пити каву. Kitap okumayı severim – Я люблю читати книжки. Aksiyon filmleri izlemeyi severim – Я люблю дивитися бойовики*. У всіх цих випадках можна було б використати і теперішній час (*Kitap okumayı seviyorum*), проте теперішній-майбутній час доцільніший, адже він вказує на звичку чи об'єктивну/ природну рису характеру. Але якщо ми, зізнаючись у коханні, хочемо сказати *Я тебе кохаю*, мусимо обов'язково використати теперішній час: *Seni seviyorum*, оскільки натяк (*імплікація*) на *звичку*, яку дає теперішній-майбутній час, тут буде явно недоречним :)

!!! І найголовніше, на що слід звернути увагу: за допомогою теперішнього-майбутнього часу ніколи не позначається звичайна теперішня дія (якщо ця дія не є звичкою людини чи традицією соціуму); дія, що триває в момент

мовлення (*тепер, нині*), дія, що триває у теперішньому відтинку часу (*сьогодні, цього тижня, цього місяця тощо*) **позначається лише за допомогою теперішнього часу (*-yor*)**.

Теперішній-майбутній час, дієслова розумової діяльності й почуттів і асиндетичні речення

У попередньому уроці ми зазначали, що в турецькій мові майже не представлені складнопідрядні речення, і їхню функцію виконують спеціальні синтаксичні конструкції, що включаються на правах другорядних членів до складу речення і мають назву *клауза*. Водночас у турецькій *розмовній* мові є можливість творення так званих *асиндетичних* додаткових речень, тобто таких речень, де дві частини формально нічим не пов'язані одна з одною. Обов'язковою умовою творення таких речень є те, що головний присудок має бути виражений дієсловом розумової діяльності чи почуттів; таке дієслово-присудок звичайно перебуває саме в теперішньому-майбутньому часу. Найчастотнішими з них є: *sanırım – вважаю (що), zannederim – думаю/ вважаю (що), umarım – сподіваюся (що)*; таке дієслово-присудок може стояти і на початку, і наприкінці речення. Приклади:

Sanırım bu işi yarın bitiririz – Думаю, (що) ми зможемо закінчити цю роботу завтра.
Bu işi yarın bitiririz sanırım – з аналогічним перекладом.
Umarım iyi bir öğrenci olursunuz – Сподіваюся, (що) ви станете гарним студентом.
İyi bir öğrencisiniz zannederim – Думаю, ви гарний студент.

!!! Зауважимо принагідно, що проблема асиндетичних речень ніколи спеціально не вивчалася й іще чекає на свого дослідника, а можливості творення й використання асиндетичних речень не обмежуються наведеними варіантами.

Поняття про категорію дієслівного стану (Eylemde Çatı)

Стан (*Çatı*) – це граматична категорія дієслова, що вказує на суб'єктно-об'єктні відношення. У турецькій мові є **п'ять дієслівних станів**:

1) **активний стан** (*Etken Çatı*) – підмет речення позначає реального виконавця дії, позначеної присудком: *Студент пише твір (Öğrenci kompozisyon yazıyor)*. Активний стан турецької мови повністю аналогічний активному станові в українській мові й не має жодних спеціальних морфологічних показників (афіксів);

2) **пасивний стан** (*Edilgen Çatı*) – підмет речення позначає реальний об'єкт дії: *Твір пишеться студентом (Kompozisyon öğrenci tarafından yazılıyor)*. Активний і пасивний стани є і в українській мові, натомість прямих граматичних еквівалентів наступних трьох турецьких дієслівних станів немає;

3) **зворотний стан** (*Dönüşlü Çatı*) – дія, позначена дієсловом повертається на самого її виконавця; в українській мові в таких випадках найчастіше маємо справу із закінченням *-ся* в дієслові: *митися (yıkanmak), одягатися, вбиратися (giyinmek)* тощо;

4) **взаємно-сумісний стан** (*İşteş Çatı*) – дія, позначена дієсловом, виконується кількома суб'єктами одночасно з поверненням цієї дії на них самих або без такого повернення (*діти побилися – çocuklar dövüştüler; діти позбігалися з різних боків – çocuklar üşüştüler*); рідше – дія, виконувана одним суб'єктом із значною мірою інтенсивності (*bekleşmek – сильно чекати*);

5) **спонукальний стан** (*Ettirgen Çatı*) – позначає введення до процесу реалізації дії іншого суб'єкта (інших суб'єктів), які тією чи іншою мірою спонукаються до виконання цієї дії (*yapmak – робити, yaptırmak – просити когось зробити, примусити когось зробити, спонукати когось до того, щоб зробити*).

Усі дієслівні стани творяться шляхом додавання до основи дієслова спеціальних станових афіксів (вони першими додаються до основи дієслова й передують усім іншим можливим афіксам). Станові афікси наголошені.

!!! Звернімо увагу !!! Станові афікси являють собою найбільш частотний **виняток** із правила про те, що **в одному слові не може бути двох афіксів однакової якості**, а отже, бувають ситуації, коли в одному дієслові може бути два й навіть більше афіксів дієслівного стану (насамперед це стосується комбінацій афіксів пасивного або зворотного або взаємно-сумісного стану з афіксами спонукального стану або ж поєднання в одному дієслові двох чи більше афіксів спонукального стану).

Пасивний стан дієслова
(Edilgen Çatı)

Пасивний стан – це граматична категорія дієслова, яка означає, що слово, яке в реченні є підметом (а отже, перебуває в основному відмінку), позначає реальний об'єкт дії.

Пасивний стан твориться шляхом додавання до основи дієслова таких афіксів:

1) якщо основа дієслова закінчується на приголосний (крім ***-l***), для творення пасивного стану вдаються до афікса ***-ıl***[4];

2) якщо основа дієслова закінчується на голосний або ***-l***, для творення пасивного стану вдаються до афікса ***-(ı)n***[4] **!!! Зверніть увагу** на те, що цей афікс за формою збігається з афіксом зворотного стану (про це трохи нижче).

Приклад пасивних дієслів:

yapmak – yapılmak (робити – бути зробленим);
görmek – görülmek (бачити – бути побаченим);
sevmek – sevilmek (кохати – бути коханим);
söylemek – söylenmek (казати – бути сказаним);
demek – denmek (казати – бути сказаним);
yemek – yenmek (їсти – бути з'їденим);
beklemek – beklenmek (чекати – бути очікуваним);
delmek – delinmek (свердлити – бути просвердленим).

!!! Від дієслова *koymak – класти, ставити* пасивний стан твориться двома способами: *koyulmak* і *konmak – бути поставленим, покладеним*. Слід також звернути увагу, що від дієслів *koymak, demek, yemek* дуже часто утворюються пасивні форми з двома афіксами пасиву (без зміни значення): *koymak – konmak – konulmak; demek – denmek – denilmek; yemek – yenmek – yenilmek.*

У реченні з дієсловом у пасивному стані може бути слово, що позначає реального діяча дії, як-от: *Твір написаний студентами. Дім будується моїм братом.* Член речення, що позначає реального діяча при дієслові в пасивному стані, має назву **агентивного додатка**. В українській мові агентивний додаток перебуває в орудному відмінку (*ким/ чим*), як це видно з наведених прикладів; натомість у турецькій мові є три формальні засоби, що вводять агентивний додаток у пасивне речення:

1) **службове слово (післяйменник-ім'я)** *tarafından* (від слова *taraf – сторона, бік* з доданими до нього афіксами присвійності і вихідного відмінка), що поєднується з агентивним додатком конструкцією відносного ізафету, наприклад:

Твір написаний студентами – Kompozisyon öğrenciler tarafından yazıldı.
Дім будується моїм братом – Ev kardeşim tarafından kuruluyor.

Службове слово *tarafından* для введення в пасивну конструкцію агентивного додатка використовується тоді, коли цей додаток позначає **істоту** (або сукупність істот).

!!! Службове слово (за іншою термінологією **післяйменник-ім'я**) – це службова частина мови, функцією якої є зв'язування слів у реченні, а отже, службові слова входять до тієї самої системи зв'язувальних засобів, що й відмінки. Крім службових слів, таку саму єднальну функцію в реченні виконують **післяйменники** (або **післяйменники-частки**). Функціонально турецькі службові слова і післяйменники відповідають українським прийменникам, проте завжди вживаються **після слова**, до якого належать (у постпозиції), що видно з їхньої назви. **Післяйменники, або післяйменники-частки** використовуються в незмінній формі (без афіксів належності й відмінків) і мають здатність до відмінкового керування, наприклад: *ile – з, için – для, gibi – як/ наче, kadar – як, до, doğru – у напрямку до, beri – від* тощо. **Службові слова, або післяйменники-імена** творяться від іменників, набувають афіксів присвійності необхідної особи (найчастіше третьої) і необхідних за смислом відмінкових афіксів і сполучаються попереднім словом конструкцією ізафету; переважно вони мають просторове значення, як-от: *iç (içinde) – внутрішня частина (усередині), üst (üstünde) – верхня частина (на, зверху), alt (altında) – нижня частина (під, знизу)* тощо. Докладно післяйменники і службові слова ми вивчатимемо в наступних уроках.

!!! Зверніть увагу !!! Коли службове слово *tarafından* додається до присвійних чи вказівних займенників, то ці займенники набувають афікса родового відмінка; якщо ж службове слово *tarafından* додається до особового займенника першої чи другої осіб, то воно отримує афікс належності відповідної особи (першої чи другої, однини чи множини), наприклад:

(був) зроблений мною – (benim) tarafımdan yapıldı;
(був) зроблений тобою – (senin) tarafından yapıldı;
(був) зроблений нами – (bizim) tarafımızdan yapıldı;
(був) зроблений вами – (sizin) tarafınızdan yapıldı;
(був) зроблений ними – onlar або *onların tarafından yapıldı.*

Порівняймо:

(був) зроблений ним – (onun) tarafından yapıldı;
(був) зроблений нашим директором – müdürümüz tarafından yapıldı.

2) в офіційно-діловому стилі турецької мови можна побачити, що замість післяйменника *tarafından* використовується афікс *-ça*[2]*/ -ca*[2] (надто ж тоді, коли йдеться про множинний суб'єкт), наприклад: *Yasa tasarısı Parlamentoca onaylandı (так само: Yasa tasarısı Parlamento tarafından onaylandı) – Законопроект був прийнятий парламентом.*

!!! Зауважте, що афікс *-ça²/ -ca²* є одним із найбільш поширених афіксів турецької мови, який є і словотворчим, і словозмінним одночасно (ми його бачили, наприклад, у словах *Türkçe – турецька мова/ турецькою мовою, Ukraynaca – українська мова/ українською мовою*). Передусім він творить прислівники, зокрема й зі зменшувально-приблизним значенням, наприклад:

çokça – багатенько;
bolca – доволі багато;
güzelce – гарненько;
iyice – добряче;
defalarca – багаторазово;
haftalarca – тижнями, протягом (багатьох) тижнів;
yıllarca – роками, протягом (багатьох) років;
saatlerce – годинами, протягом (багатьох) годин;
bence – по-моєму, як на мене, на мою думку;
sence – по-твоєму, на твою думку.

3) якщо агентивний додаток позначає **неістоту**, то він вводиться в пасивне речення (пасивну конструкцію) післяйменником ***ile*** (це орудний післяйменник, що відповідає українському орудному відмінкові; про нього докладніше йтиметься в наступному уроці), наприклад: *Türkiye üç yanından denizler ile çevrilmiştir – Туреччина з трьох боків оточена морями. Yapraklar rüzgâr ile götürüldü – Листя було віднесене вітром. Ahmet yıldırım ile vuruldu – Ахмета було вбито блискавкою.*

Пасив і неозначено-особові речення

Найбільшу складність пасивного стану в турецькій мові становить його використання в неозначено-особових реченнях (конструкціях).

!!! Нагадаємо, **неозначено-особовими** вважаються такі речення (синтаксичні конструкції), у яких немає слова, що позначає діяча (хоча цей діяч мається на увазі): такі речення стосуються або всіх суб'єктів (об'єктів) загалом, або ж певної їхньої кількості/ групи без конкретизації. У багатьох мовах неозначено-особова семантика реалізується через спеціальні прислівники, модальні дієслова, неозначені займенники (як в англійській мові займенник *one*), інфінітиви або ж дієслова третьої особи множини у збірному значенні, порівняймо: *Тут не можна палити (Тут не палять). Не входити. Не можна переходити вулицю на червоне світло. Слід поважати старших. Входити заборонено.*

У турецькій мові основним і чи не єдиним способом реалізації неозначено-особової семантики є пасивний стан дієслова. У таких реченнях немає підмета, а присудок (дієслово) перебуває в пасивному стані і, найчастіше, теперішньому-

майбутньому часі, коли йдеться про традиційну/ звичну дію; переклад таких речень українською мовою здійснюється за допомогою тих засобів, що були перелічені в попередньому абзаці. Приклади турецьких безособових (неозначено-особових) речень:

Sigara içilmez – Не палити.
Girilmez – Не заходити (Входу немає), досл.: *не *входиться.*
Çıkılmaz – Виходу немає, досл.: *не *виходиться.*
Sabah erken kalkındı, yıkanıldı, kahvaltı edildi, işyerine gidildi – Зранку встали рано, умилися, поснідали й пішли на роботу.
Dün okula gidilmedi – Учора до школи не ходили.

Переклад українською мовою залежить від ситуації: іноді це може бути неозначено-особове речення з присудком, узгодженим із підметом у третій особі множини як показником неозначеної особовості (…*gidildi – ...вони пішли*) або ж речення з тим підметом, що витікає із ситуації мовлення; у будь-якому разі в багатьох випадках дослівний переклад виявляється неможливим).

!!! Зверніть увагу: при дослівному перекладі українською мовою турецькі пасивні конструкції нерідко виявляються доволі екзотичними як на українського мовця (пор.: *Вчора не було *ходжено до школи* або *Було *встано рано, *умито, *поснідано й *пійдено на роботу*). Попри таку незвичність, незграбність й екзотичність (для нас), у турецькій мові пасивні конструкції/ речення доволі поширені: їх можна почути навіть у розмовній мові, а для письмового мовлення переважної більшості стилів і жанрів (газетно-інформаційного, публіцистичного, а особливо офіційно-ділового й науково-технічного) вони є нормою.

!!! Пасивний стан у турецькій мові може творитися від будь-якого дієслова, зокрема й неперехідного, що неможливо в українській мові. Пасивний стан від:

– перехідного дієслова може використовуватися двояко: а) у реченнях з підметом, що позначає реальний об’єкт дії, і (якщо потрібно) – з агентивним додатком, що позначає реального виконавця дії, наприклад: *Kitap okunuyor – Книга читається (Книгу читають)*. *Kitap öğrenci tarafından okundu – Книга була прочитана студентом*; б) у реченнях без підмета – позначає неозначено-особову дію, наприклад: *Uzun beklenildi – Чекали довго.* У другому випадку нерідко можна побачити додавання ще одного афікса пасивного стану;

– неперехідного дієслова завжди позначає неозначено-особову дію, наприклад: *Girilmez – Входу немає (досл.: (сюди) не *входиться). Çıkılmaz – Виходу немає (досл.: не *виходиться). Girilir – Вхід (досл.: *входиться). Çıkılır – Вихід (досл.: *виходиться). Dün erken işyerine gidildi – Вчора рано пішли на роботу (досл.: Вчора рано було *пійдено на роботу).*

Українські безособові речення і їхній переклад турецькою мовою

Безособовими називаються такі речення, де діяча немає, і він у принципі не передбачається, наприклад: *Темнішає. Холоднішає. Світає.* У турецькій мові таких безособових речень немає взагалі. Для того щоб перекласти їх турецькою мовою, ми маємо ввести до речення підмет, який підходить за комунікативною ситуацією. Наприклад, коли йдеться про природні явища (що й трапляється найчастіше), ми можемо вдатися до слова *ortalık – (досл.) те, що є навколо, навколишнє середовище, hava – погода, атмосфера, etraf (ламана, тобто арабського походження множина від taraf – сторона, бік) – сторони, те, що є навколо (нас)* тощо. Приклади:

Темнішає – Ortalık kararıyor.
Холоднішає – Havalar soğuyor.
Світає – Ortalık ağarıyor.

Порівняймо ще:

Тут холодно – Bu oda soğuk.
Там тепло – O oda ılık.
Тут темно – Burası karanlık.

Зворотний стан дієслова
(Dönüşlü Çatı)

Зворотний стан – це граматична форма дієслова, що позначає дію, яка повертається на самого діяча, вираженого підметом. В українській мові найбільш частотним і повним еквівалентом зворотного стану є дієслова із суфіксом *-ся* на зразок: *митися, голитися, одягатися* тощо.

Зворотний стан у турецькій мові твориться шляхом додавання:

1) афікса *-n* до основ, що закінчується на голосну, наприклад: *Ayşe odasına kapandı, raporunu hazırlıyor – Айше зачинилася у своїй кімнаті, готує звіт*;

2) афікса *-ın*[4] до основ, що закінчуються на приголосну, наприклад: *Uzaklarda bir köy göründü – Удалині показалося село. Çok sevindim – Я дуже зрадів.*

!!! Зверніть увагу !!!

1. Основи, що закінчуються на голосну, і пасивний, і зворотний стани творять за допомогою одного й того самого афікса ***-n***: розрізнити їх можна лише на основі їхнього значення й функції у конкретному реченні, проте це вдається далеко не

завжди та й майже ніколи не виявляється необхідним: *yıkanmak – митися і бути вимитим*. Недарма ж у деяких працях із граматики турецької мови пасивний і зворотний стани не відділяються один від одного й розглядаються як один дієслівний стан – ***пасивно-зворотний***.

2. Пасивне дієслово нерідко має в собі і зворотну семантику (як-от: *yorulmak – втомлюватися, atılmak – кидатися*). Пасивний стан є **вільноутворюваним**, тобто може твориться від будь-якого дієслова без жодних обмежень, натомість зворотний стан має обмежену кількість реалізацій, які зафіксовані у словниках; якщо, наприклад, у Великому тлумачному словнику Турецького лінгвістичного товариства (*Türkçe Sözlük*) немає відповідного дієслова у зворотному стані, то вільно його утворити не можна. Виникає запитання:

а як же передати зворотну семантику щодо того дієслова, зворотний стан від якого не зафіксований у словниках, а отже, зворотного стану якого не існує?

На це запитання є три варіанти відповіді:

1) зворотна семантика такого дієслова може бути реалізована через пасивний стан, який може вільно утворюватися від будь-якого дієслова, наприклад: *yapılmak – бути виконаним/ виконуватися*;

2) у складених дієсловах (інколи) – за допомогою дієслова *olmak*: *traş olmak – стригтися, голитися, hazır olmak – готуватися, razı olmak – погоджуватися*. Такі складені дієслова нерідко існують паралельно з іншими дієсловами чи дієслівними формами (тим самим пасивним чи зворотним станами), інколи з відмінностями у значенні, а інколи й без них: *hazırlanmak – готуватися, бути підготовленим; kabul olmak – бути прийнятим, бути згодним, kabul edilmek – бути прийнятим;*

3) за допомогою зворотного займенника *kendi* (див. нижче).

!!! Ще раз зверніть увагу: інколи до дієслів у зворотному стані може додаватися афікс пасивного стану, що зумовлене необхідністю реалізації неозначено-особової семантики, наприклад: *yakanmak – yıkanılmak: İyice yıkanıldı, sonra mutfağa geçildi – Спочатку добряче вимилися, а потім пішли на кухню*. Випадок наявності двох афіксів дієслівного стану в одному дієслові має назву **подвійної становості**.

Така сама ситуація може спостерігатися й із дієсловами в пасивному стані, утвореними за допомогою афікса *-n* (тобто від голосних основ), проте слід зауважити, що на відміну від зворотного стану, ця ситуація нічим семантично не зумовлена й одинарні форми пасивного стану (*denmek, okunmak, beklenmek,*

başlanmak) від подвійних форм пасивного стану (*denilmek, okunulmak, beklenilmek, başlanılmak*) фактично нічим не відрізняються. Водночас слід завжди пам'ятати, що формально дієслова з основами на голосний у пасивному і зворотному станах нічим не відрізняються, і одне й те саме дієслово у певних контекстах може виявлятися і як пасивне, і як зворотне (*beklenmek – 1) бути очікуваним; 2) очікуватися*). Приклади:

Burası güzel bir kent denildi – Було сказано: "Це гарне місто".
Kitap iki günde okundu – Книжку прочитали за два дні.
Saat beşe kadar beklenildi sonra eve gidildi – Почекали до п'ятої години, потім пішли додому.
Derse saat beşte başlandı – Урок почали о п'ятій.

Зворотний займенник kendi

Зворотний займенник *kendi* значить *сам*; *свій* і має дві сфери використання:

1) як означення перед іменником, до якого своєю чергою додано афікс присвійності, і в такому разі має значення *свій, власний*, наприклад:

kendi evim – мій власний дім;
kendi evin – твій власний дім;
kendi evi – його власний дім;
kendi evimiz – наш власний дім;
kendi eviniz – ваш власний дім;
kendi evleri – їхній власний дім.
Kendi evimiz var – У нас є свій дім;

2) у функціях, властивих іменникові (підмет, додаток, частина іменного присудка), **з обов'язковим додаванням до зворотного займенника афікса присвійності відповідної особи**; саме це використання зворотного займенника у поєднанні з перехідним дієсловом і доповнює зворотний стан у тих випадках, коли відповідного зворотного дієслова в турецькій мові немає. Приклади:

<u>*У функції підмета*</u>

Kendim yaptım – Я сам зробив.
Kendin yaptın – Ти сам зробив.
Kendisi yaptı – Він сам зробив.
Kendimiz yaptık – Ми самі зробили.
Kendiniz yaptınız – Ви самі зробили.
Kendileri yaptılar – Вони самі зробили.

У функції прямого додатка

*kendimi buldum – я опинився (*досл.: *знайшов себе);*
kendini buldun – ти опинився;
kendisini buldu – він опинився;
kendimizi bulduk – ми опинилися;
kendinizi buldunuz – ви опинилися;
kendilerini buldular – вони опинилися.

!!! Зверніть увагу: *узус* (тобто випадки реального використання) сучасної турецької мови дозволяють у третій особі замість зворотного займенника *kendisi* використовувати його вихідну форму *kendi* з тим самим значенням, хоча деякі граматисти (наприклад, Хайдар Едіскун) вважають таке використання помилковим. Приклади: *kendini öldürdü – він убив себе, kendini pencereden attı – він викинувся з вікна*; з погляду сучасної турецької мови такі випадки еквівалентні варіантам з доданим афіксом присвійності: *kendisini öldürdü – він убив себе, kendisini pencereden attı – він викинувся з вікна*.

Зворотний займенник може використовуватися **в редуплікованій (повторюваній, подвійній) формі** (у значенні *сам себе*); у такому разі афікс присвійності додається лише до другого з повторюваних зворотних займенників наприклад: *Kendi kendimi sevindirdim – Я сам себе порадував. Yıllarca aradım kendi kendimi – Я шукав сам себе багато років. Orhan kendi kendini yiyor – Орхан сам себе їсть поїдом. Kendi kendini mahvetti – Він сам себе знищив.*

Зворотний займенник може бути також другим компонентом присвійного (двоафіксного) ізафету у значенні *сам, особисто, власною персоною*, наприклад: *Müdür Bey'in kendisi – сам пан директор, пан директор власною персоною.*

Вправи

1. Провідміняйте послідовно в теперішньому і теперішньому-майбутньому часах, у стверджувальній, заперечній, питальній, питально-заперечній формах:

karşılamak, işitmek, karışmak, gelmek, unutmak, rica etmek, kapamak, göstermek, demek, yenmek, telgraf çekmek, denmek, anlamak, anlatmak, sormak, gitmek, bulmak, açmak, göndermek, atmak, almak, yapıştırmak, aramak, bilmek, mümkün kılmak, kapatmak.

2. Перекладіть українською мовою:

Ayda bir sinemaya giderim, tiyatroya da hiç gitmem. Orhan'ın amacı uzun ve sağlıklı bir yaşamdır, bu yüzden her gün jimnastik yapar. Otobüsten Kızılay'da ineriz. Her

akşam Türkçe gazete ve kitap okuruz. Belki de haftaya görüşürüz. Yarın biraz daha geç kalkarsın. Çocuklar her gün bilgisayar oyunları oynarlar. Yarın yedide kalkar, beni ararsın. Size bir fincan kahve ikram ederim. Bu kitap bana yarın lâzım olur galiba. Bana yardımcı olur musunuz? Telefon numarasını unuttum, onu kendin arar mısın? Sabahları bütün aile fertlerine Günaydın derim.

Hiç kimseye Merhaba bile demez. Güneş Sistemi'nde tüm gezegenler Güneş'in etrafında döner. Sanırım yarın okula gelmeyiz. Yarın müdüre gider, her şeyi açık açık anlatırsın. Nevin Hanım çok güzel dans eder. Avrupalılar Ukrayna tarzı ekmek ve tatlı yemezler. Hafta sonu bize gelir misin? – Bakarız. Sonucunu sonra görürüz. Dede, bana masal okur musun? Orta şekerli kahve tercih ederim. Özür dilerim, çok mu beklettim? Şu sandalyeye oturur musunuz? Bakar mısınız, o gömleğin fiyatı ne kadar? Zannederim, pahalı değildir.

3. Вставте необхідний за смислом афікс/ афікси:

Arkadaşımız daima çok konuş____. Biz dün seni çok uzun bekle____. Çocuklar şu an televizyon seyret_____. Ben bu akşam evde ol____. Binlerce insan her sahah metroya bin____. Siz dün akşam çok geç eve dön____. Arkadaşım her toplantıda konuşma yap___. Biz akşamları sinemaya git___. Her gün saat beşte otobüs durağında görüş___. Siz dün onu gör____ ? Traş olmam gerek____. Biz dün onu görme____ inşallah yarın gör___. Burada genellikle iki dolmuş dur___ ancak 567 numara dur____. Ben genellikle erken kalk___, ama dün sabah çok uyu____, saat on birde ancak uyan___.

Her akşam televizyondan son haberleri dinle____. Bu hafta televizyon izleme___, vaktim yok. Arkadaşımız Kemal çok hoşsohbet bir adam, herkes onu sev___. Serdar uçmaktan kork___, hiç uçağa bin___. Siz saat kaçta kahvaltı et___? Bana tuz uzat___ mısınız? Türkçe dersleri kaçta sona er___. İklimimizde karlar Nisan ayında eri____. Orhan nasıl bir evde otur___? Şekerli çay ya da kahve hiç bir zaman iç___. Siz çayı şekerli mi şekersiz mi iç___? Ben sizden bir şey rica etmek iste____. Bana yardım et___ misin? Önemli değil, ben de yeni gel___. Ukrayna'nın başkentine ne den___? Balık mı uç___ kuş mu? Balıklar nerede yaşa___?

4. Перекладіть турецькою мовою:

Гора з горою не сходиться, а людина з людиною зійдеться. Що ти робиш? Вчу напам'ять турецькі прислів'я. Як турецькою мовою називається це місто? Я думав, батько Ахмета помер. Сподіваються, він видужає. Думаю, його хвороба не надто серйозна. Хто вбив білого ведмедя? У цьому матчі ми переможемо. У тому матчі нас перемогли. Він ні за що не хоче відповідати, може, він не вивчив урок? Туреччину з трьох боків омивають моря, а Україну – лише з півдня. Туреччину оточують Середземне, Егейське, Мармурове і Чорне моря, а

Мармурове й Егейське моря поєднують дві протоки: Босфор і Дарданелли. В Україні є Азовське море. Я народився і живу в Україні. Ми всі зараз живемо в Києві, столиці України. Я бачив цього письменника минулого року.

5. Перетворіть пасивні конструкції на активні (неозначено-особові реченні трансформуйте у 3-ю особі множини):

Bütün bu gazeteler tarafımızdan okundu. Burada yemek yenmez burada ders çalışılır. Bu iş tarafımızdan iki gün önce yapıldı. Bu gün Türkçe dersine saat dokuzda mı başlandı? Bu cevap Ali Bey tarafından verildi. Bu soru Ayşe Hanım'a soruldu.

6. Утворіть пасивний стан від дієслів; провідміняйте їх у минулому часі у стверджувальній і заперечній формах:

davet etmek; sevmek; söylemek; kabul etmek; yıkamak; görmek; almak; atmak; bakmak; başlamak; bırakmak; bilmek; bulmak; çalışmak; çıkmak; demek; geçmek; gelmek; girmek; gitmek; istemek; vermek; yapmak; yaşamak; yemek.

7. Перекладіть турецькою:

Цікаво, ким написаний цей лист? Дай мені цей лист. Адреса написана нашим директором. Нас довго шукали, але не знайшли. Місто протягом багатьох годин не показується. Мій друг зрадів і кинувся в мої обійми. Лист був відправлений на їхню електронну адресу вчора ввечері. Вхідні двері були кимось відчинені. Де видають паспорти? Потім мене відрядили до Ізміра. Чого нам тільки не показували! Пан Ахмет купив цей подарунок для своєї маленької доньки. Підпис поставлено, тепер віддай цей документ секретарю.

Документ був підписаний і проштампований. До цієї кімнати без дозволу заходити не можна. Мені довго ніхто не телефонував. Я почав говорити, але вона вимкнула телефон. Хто тобі дав його візитівку? Ця візитівка була дана мені ним самим. Нас зустріли дуже гарно, напоїли чаєм, нагодували тістечками. Двері кабінету лікаря відчинилися, і звідти вийшов якийсь хлопець. Кілька разів зверталися до Інтернету, але потрібної відповіді не знайшли. Адреса була написана нерозбірливо, але зрештою потрібний будинок було знайдено. Спочатку пішли праворуч, потім ліворуч, зрештою знайшли потрібну адресу. Нас привітали, сказали нам багато приємних і теплих слів. Усе було забуто.

8. Перетворіть активні конструкції на пасивні:

Ben bu kitabı okudum. Müdür Bey beni kabul etmedi. Bu işi kim yapar? Bu dersanede sırf Türkçe konuşuyorlar. Burada inşaatçılar bir park yapıyorlar. Nedense burada park kurmadılar. Gümrük görevlisi çantamı açtı. Kampta her gün yeni bir film gösterdiler.

Çocuklar babalarını çok seviyorlar. O evi bizim şirketimiz kurdu. Bu mektubu arkadaşım Ali yazdı. Kardeşim paramı iade etmedi. Onlar bizi sevmiyorlar.

Fabrikası onu bu yıl Türkiye'ye göndermedi. Onlar bizi gördüler. Bu evi 1901 yılında kurdular. Dün saatimi bulmadım. Çantamı elimden aldılar. Bu suyu içmediler. Bu sözü biriniz söyledi. Mektubu yazdı. Mektubu yazdılar, sonra postaneye gittiler. İş mektuplarına daire başkanımız cevap veriyor. Hiç kimse ona bunu anlatmadı. Bu işi şimdi yapıyorsunuz.

9. Вивчіть напам'ять слова:

affetmek	пробачати
aksiyon filmi	бойовик (*фільм*)
aramak	шукати; телефонувати
atılmak	кидатися
batı	захід
batmak	тонути
bekleşmek	(*дуже сильно*) чекати
bekletmek	примушувати чекати; затримувати
belki	можливо
bile	навіть
binlerce	тисячі
binmek	сідати (*у транспорт, до ліфту*)
bisiklet (ti)	велосипед
borç (cu)	борг
böcek (ği)	комаха
bölmek	ділити
çevirmek	оточувати
dans etmek	танцювати
dede	дід
delmek	свердлити
deniz	море
doğmak	народжуватися, сходити (*про сонце*)
doğu	схід
dövüşmek	битися
elektrik (ği)	електрика
erimek	танути
faydalanmak	користатися
fert (di)	індивідуум, член (*наприклад, сім'ї*)
fincan	філіжанка, чашка
bir fincan kahve	філіжанка кави
fiyat (tı)	ціна
galiba	напевне

genellikle	звичайно
getirmek	приносити
gezegen	планета
giyinmek	одягатися
gömlek (ği)	сорочка
görevli	службовець, посадова особа
görüşmek (ile)	бачитися
göstermek	показувати
gümrük (ğü)	митниця
hafta	тиждень
hafta sonu	вихідні
herhalde	напевне, мабуть
ısıtmak	зігрівати
iade etmek	повертати
içmek	пити; палити
ikram etmek	пригощати; пропонувати (*пригощення, цигарку тощо*)
ile	з, *ким/чим – еквівалент українського орудного відмінка* (*післяйменник*)
inmek	спускатися; виходити (*з транспорту, ліфта*)
inşaatçı	будівельник
inşallah	якщо забажає Аллах (*нерідко супроводжує висловлення у майбутньому часі*)
izlemek	стежити, спостерігати; дивитися (*фільм, виставу тощо*)
kahve	кава
kamp (pı)	табір
kar	сніг
kavuşmak	досягати, сходитися
kayık (ğı)	човен
kazan	казан
kuş	птах
kutlamak	святкувати; вітати
mahvetmek	знищувати
merhaba	вітаю, привіт
nedense	чомусь
Nisan	квітень
nokta	крапка; точка; пункт
onaylamak	затверджувати, ратифікувати, схвалювати
ölmek	помирати
önce	до, перед (*післяйменник*)
pahalı	дорогий
park	парк; паркування
park yeri	парковка (*для авто*)

park etmek	паркувати(ся)
parlamento	парламент
rüzgâr	вітер
sandalye	стілець
sanmak	вважати
sırf	тільки, лише
son	кінець
sona ermek	закінчуватися, добігати кінця
sonuç (cu)	висновок
tabi	звичайно
tamam	добре, ОК
tamir etmek	ремонтувати
taraf	сторона, бік
tarz	манера, стиль; різновид
tasarı	проект, план
tebrik etmek	вітати
tel	дріт
tencere	каструля, казанок
tercih etmek (-i, -e)	віддавати перевагу
tiyatro	театр
tuz	сіль
uçak (ğı)	літак
uçmak	літати
ummak	сподіватися
Uzak Doğu	Далекий Схід
uzatmak	простягати
üşüşmek	позбігатися з різних боків, злетітися
varmak	досягати, доходити
yaprak (ğı)	листок (з дерева)
yardımcı olmak	допомагати; бути помічником
yasa	закон
yıkanmak	митися
yorulmak	втомлюватися
zannetmek	вважати

Азовське море	Azak Denizi
без дозволу	izinsiz
Босфор	Boğaz, Boğaziçi, İstanbul Boğazı
ведмідь	ayı
вимкнути телефон	telefonu kapatmak
відповідь	cevap
відповісти	cevap vermek (-e)
відрядити	sevketmek

візитівка	kartvizit (ti)
вчити напам’ять	ezberlemek
Дарданелли	Çanakkale Boğazı
дихати	solumak
документ	belge
Егейське море	Ege Denizi
електронна адреса	e-posta, elektronik posta (adresi)
забувати	unutmak
звертатися	başvurmak, müracaat etmek
зрештою	sonuçta
істота	canlı
кабінет	oda (çalışma odası)
ліва частина	sol
Мармурове море	Marmara Denizi
матч	maç (çı)
між нами	aramızda
нерозбірливо	okunaksız (*нечитабельно*)
обійми	kucak (ğı)
паспорт	pasaport (tu)
письменник	yazar
південь	güney
підпис	imza
права частина	sağ
природний	doğal
прислів’я	atalar sözü
проштампований	mühürlü
секретар	sekreter
Середземне море	Akdeniz
серйозний	ciddi
тістечко	pasta
хід	gidiş

10. Вивчіть напам’ять ідіоми:

kanı kaynamak (-e) – (несподівано) закохатися; (раптово) відчути любов, прихильність до когось;
şamar oğlanı – (*перен.*) цап-відбувайло, козел офірний, козел відпущення;
ucu ucuna getirmek – встигати в останній момент; насилу вистачати;
ulu orta konuşmak – сказати, не думаючи, "ляпнути";
üç buçuk atmak – дуже сильно боятися.

УРОК 13

Майбутній час
Відмінності у використанні майбутнього і теперішнього-майбутнього часів
Використання майбутнього категоричного часу з афіксом присудковості третьої особи однини
Пасивний стан в усіченому інфінітиві
Чи може суб'єкт клаузи перебувати в неоформленому родовому відмінку?
Лексикалізовані форми усіченого інфінітива
Післяйменники: загальна інформація
Післяйменник ile
Морфосинтаксичні комплекси з післяйменником ile
Аспекти дієслова
Позначення уміння

Майбутній час
(Gelecek Zaman)

Майбутній (також: **майбутній категоричний) час** дієслова входить до числа простих часових форм турецького дієслова і твориться шляхом додавання до основи дієслова афікса ***-(y)acak/ -(y)ecek***, до якого своєю чергою додаються афікси присудковості теперішнього часу (особові афікси) першої групи, причому між основою дієслова, що закінчується на голосну, і афіксом майбутнього часу виникає вставна ***y***. Приклади творення майбутнього часу:

Yapmak	***Beklemek***
yapacağım – я зроблю	*bekleyeceğim – я чекатиму*
yapacaksın – ти зробиш	*bekleyeceksin – ти чекатимеш*
yapacak – він зробить	*bekleyecek – він чекатиме*
yapacağız – ми зробимо	*bekleyeceğiz – ми чекатимемо*
yapacaksınız – ви зробите	*bekleyeceksiniz – ви чекатимете*
yapacaklar – вони зроблять	*bekleyecekler – вони чекатимуть*

!!! З прикладів видно, що коли до афікса майбутнього часу додається афікс присудковості, що починається з голосної, то остання глуха *k* переходить у дзвінку *ğ*.

!!! Слід зауважити, що в розмовній мові форми майбутнього часу можуть зазнавати **фонетичних змін, насамперед стягнення**, через що ми можемо чути:

– у першій особі однини: *yapacam* замість *yapacağım*;
– у другій особі однини (рідше): *yapacan* замість *yapacaksın*;
– у першій особі множини: *yapacaz* замість *yapacağız*.

Крім того, кілька десятиліть тому в турецькій мові існувало правило про перехід широкого голосного (*a/ e*) у вузький (*ı/i* або *ı/ i/ u/ ü*) перед **y**. Сьогодні на письмі це правило залишилося лише в теперішньому часі перед афіксом *-yor* (ми це вивчали в уроці 8), проте у вимові його можна почути в багатьох випадках, коли до основи, що закінчується на широкий голосний, додається афікс із вставною **y**, і найчастіше це трапляється в майбутньому часі. Отже ми чуємо: *bekliyecek*, *başlıyacak* тощо. Більш того, це явище нерідко має своє продовження у вигляді звуження першої широкої голосної афікса майбутнього часу ***-acak/ -ecek***, доданого до приголосних основ, і ми чуємо замість *yapacağım – yapıcam,* замість *olacağım – olucam,* замість *ölecek – ölücek.*

Інколи перша літера афікса майбутнього часу може випадати, і якщо основа закінчується на глуху приголосну, то дзвінка ***c*** в афіксі майбутнього часу може піддаватися оглушенню, наприклад можемо почути: *yapçam* (замість *yapacağım*), *ölcek* (замість *ölecek*). Такі особливості фонетичної реалізації майбутнього часу слід взяти до уваги.

Творення заперечної і питальної форм майбутнього часу

Заперечна і питальна форми майбутнього часу творяться стандартним шляхом: за допомогою афікса *-ma* (дієслівне заперечення) і питальної частки *-mı* (питальна форма), до якої своєю чергою переносяться афікси присудковості.

Приклади:

Заперечна форма майбутнього часу:

Yapmamak	***Beklememek***
yapmayacağım – я не зроблю	*beklemeyeceğim – я не чекатиму*
yapmayacaksın – ти не зробиш	*beklemeyeceksin – ти не чекатимеш*
yapmayacak – він не зробить	*beklemeyecek – він не чекатиме*
yapmayacağız – ми не зробимо	*beklemeyeceğiz – ми не чекатимемо*
yapmayacaksınız – ви не зробите	*beklemeyeceksiniz – ви не чекатимете*
yapmayacaklar – вони не зроблять	*beklemeyecekler – вони не чекатимуть*

Питальна форма майбутнього часу:

Yapmak	***Beklemek***
yapacak mıyım? – я зроблю?	*bekleyecek miyim? – я чекатиму?*
yapacak mısın? – ти зробиш?	*bekleyecek misin? – ти чекатимеш?*
yapacak mı? – він зробить?	*bekleyecek mi? – він чекатиме?*
yapacak mıyız? – ми зробимо?	*bekleyecek miyiz? – ми чекатимемо?*

yapacak mısınız? – ви зробите? *bekleyecek misiniz? – ви чекатимете?*
yapacaklar mı? – вони зроблять? *bekleyecekler mi? – вони чекатимуть?*

Значення майбутнього часу

Майбутній час завжди позначає дію майбутню відносно моменту мовлення і має два основних варіанти реалізації:

1) майбутня заздалегідь запланована дія ("інтенція"): *Yarın okula gelmeyeceğim – Завтра я не прийду до університету*;

2) майбутня закономірна дія, тобто така дія, на реалізацію якої однозначно вказують об'єктивні обставини, навколишня ситуація тощо; саме через це у вітчизняній граматичній традиції цей час частіше називають *майбутнім* ***категоричним***, оскільки він категорично вказує на майбутню дію, імовірність реалізації якої сягає 100 %. Через це своє значення майбутній час використовується в текстах офіційно-ділового, наукового стилів тоді, коли треба позначити майбутню дію: *Bu yasa yayımlandıktan 30 gün sonra yürürlüğe girecek – Закон набуде чинності через тридцять днів після опублікування.*

Крім того, за допомогою майбутнього часу може позначатися **наказ** у категоричній формі (подібну ситуацію маємо і в українській мові – див. перший із наведених нижче прикладів) або висловлюватися **зобов'язання** щодо виконання дії (для реалізації зобов'язання найбільш частотними є форми з усіченим інфінітивом і словами на зразок *lazım, gerek*, які ми вивчили в уроці 11), наприклад:

Paramı yarın iade edeceksin – Повернеш мені гроші завтра.
Müdür Bey ile konuşacağım – Мені треба (= я маю намір) поговорити з паном директором.

Відмінності у використанні майбутнього і теперішнього-майбутнього часів

Отже, до цього моменту ми вже усвідомили, що в системі простих часових форм турецької мови є дві форми, які позначають теперішню дію (*теперішній* і *теперішній-майбутній*), і дві форми, які позначають майбутню дію (*майбутній* і *теперішній-майбутній*), і дуже важливо розуміти відмінності в їхньому використанні.

!!! Згадаймо !!! Для позначення **теперішньої дії** теперішній-майбутній час **завжди використовується**, коли йдеться про позачасові дії, що становлять вічні істини (у цьому випадку теперішній час **ніколи** не використовується); дії, що

становлять традиції суспільства, соціуму, певного мовного колективу (у цьому випадку теперішній час зазвичай не використовується); теперішній-майбутній час має **переважне використання**, коли йдеться про індивідуальні звички людини (особливо, коли такі звички, на думку мовця, є об'єктивно/ природно зумовленими), однак в цьому випадку використання теперішнього часу замість теперішнього-майбутнього не буде помилкою. **Помилковим** є використання теперішнього-майбутнього часу для позначення дії, що відбувається в момент мовлення або в ширшому/ широкому відтинку часу, якщо такі дії не мають характеру звички. Крім того, використання теперішнього-майбутнього часу **природне** для: 1) формул ввічливості, зокрема й увічливих прохань у питальній формі; 2) позначення теперішньої дії в офіційно-діловому й науковому стилях. У цих випадках використання теперішнього часу хоча й трапляється, проте вважається таким, що суперечить граматичній нормі.

При позначенні **майбутньої дії** теперішній-майбутній час використовується тоді, коли йдеться про потенційну (можливу) майбутню дію або здатність/ можливість реалізувати дію (*можливо зроблю/ можу зробити*). Майбутній час використовується, коли йдеться про майбутню заздалегідь заплановану (інтентивну) дію (*я збираюся/ планую/ маю намір здійснити дію*) або дію, імовірність реалізації якої стовідсоткова, на що вказують об'єктивні обставини.

!!! Можливо, в усвідомленні відмінностей між майбутнім і теперішнім-майбутнім часами при позначенні майбутньої дії нам допоможуть паралелі з англійською мовою: так, майбутній час фактично завжди співвідноситься з конструкцією *to be going to*, що позначає намір або закономірність у здійсненні дії, тоді як теперішній-майбутній час майже завжди співвідноситься з простим майбутнім часом (*the Future Simple Tense*), що позначає потенційно можливу майбутню дію.

Використання майбутнього категоричного часу з афіксом присудковості третьої особи однини

В уроці 8 ми згадували, що афікс присудковості третьої особи однини (*-dır*[8]) має стилістичні параметри використання і в емоційно-забарвленому мовленні може додаватися до часових форм, зокрема й майбутнього часу, надаючи їм значення ствердження і припущення одночасно (*kuvvetlendirme ve ihtimal*), хоча це буває й не дуже часто: *Bu işi yarın yapacaksınızdır – Ви, без сумніву, зробите цю роботу завтра.* Таке саме використання, але вже без емоційної забарвленості й доволі часто, характерне для майбутнього часу в офіційно-діловому, науковому стилях турецької мови: *Bu yasa yayımlandıktan 30 gün sonra yürürlüğe girecektir – Закон набуде чинності через тридцять днів після опублікування.*

!!! Слід запам'ятати:

1) афікс присудковості третьої особи однини (*-dır*[8]) **в емоційно-забарвленому мовленні** для висловлення припущення і ствердження нерідко супроводжується прислівниками, що висловлюють припущення (передусім *herhalde – майбуть, точно*), і з-поміж простих часових форм додається до будь-якої особи теперішнього часу, майбутнього часу і минулого неочевидного часу (останній ми вивчатимемо в уроці 14); ніколи не додається до теперішнього-майбутнього часу і минулого (категоричного) часу;

2) **в офіційно-діловому (канцелярському), науковому (науково-технічному) стилях** турецької мови не трапляються минулий (категоричний) час, теперішній час; натомість для позначення теперішньої дії або потенційної можливості до реалізації дії використовується теперішній-майбутній час, для позначення майбутньої дії – майбутній (категоричний) час з афіксом присудковості третьої особи однини (*-acaktır* у відповідних фонетичних варіантах), для позначення минулої дії – минулий неочевидний час з афіксом присудковості третьої особи однини (*-mıştır* у відповідних фонетичних варіантах; вивчатимемо його в уроці 14). Водночас варто зазначити, що останніми роками в турецькій мові все частіше трапляються випадки порушення цієї стилістичної норми, й у текстах зазначених стилів можна надибати використання минулого часу, а інколи й теперішнього часу;

3) у газетно-інформаційних текстах (насамперед в інформаційних замітках) використовуються переважно минулий час і теперішній час; теперішній-майбутній час в інформаційних замітках не трапляється.

Пасивний стан в усіченому інфінітиві

У попередніх уроках ми кілька разів згадували, що усічений інфінітив (так само як й інфінітив) являє собою розряд дієслова, який поєднує в собі властивості дієслова й іменника. Як дієслово інфінітив й усічений інфінітив можуть перебувати в усіх формах дієслівних станів: активному, пасивному, зворотному, взаємно-сумісному, спонукальному, наприклад:

beklemek – очікувати;
beklenmek – бути очікуваним, очікуватися (пасивний або зворотний стан);
bekleşmek – дуже сильно чекати (взаємно-сумісний стан);
bekletmek – примушувати чекати (спонукальний стан);
bekletilmek – бути примушеним чекати (спонукальний стан + пасив).

Як іменник усічений інфінітив може входити на правах головного (другого) компонента до ізафету (як присвійного, так і відносного); такі ізафети,

потрапляючи до складу речення, творять клаузи різних типів, про які йшлося в уроці 11: підметові, присудкові, додаткові (зі структурного погляду) або, переважно, цільові (із семантичного погляду).

!!! Під час творення ізафетів з усіченим інфінітивом як головним компонентом (і відповідних клауз) дуже важливо звертати увагу на суб'єктно-об'єктні відношення між складниками таких ізафетів, а отже, і суб'єктом і предикатом клаузи, адже перший компонент такого ізафету (суб'єкт клаузи), так само як і підмет речення, може позначати як реального діяча, так й реальний об'єкт дії. Наприклад, у словосполученні *читання Ахмета* маємо справу з реальним суб'єктом дії (*Ахмет сам читає*), а у словосполученні *читання книги* маємо справу з реальним об'єктом дії, *адже книга не сама читає, а її читають*. Відповідно в тому разі, коли перший компонент позначає реальний суб'єкт дії, маємо дієслово (усічений інфінітив) поставити в активному стані: *Ahmet'in okuması – читання Ахмета,* але *kitabın oku**n**ması – читання книги;* порівняймо ще:

Ahmet'in kitap okuması – Ахметове читання книги;
*kitabın Ahmet tarafından oku**n**ması – читання книги Ахметом.*
Ahmet'in yüksek ses ile kitap okumasını istiyorum – Я хочу, щоб Ахмет гучно читав книгу.
*Kitabın Ahmet tarafından oku**n**ması beni sevindirdi – Мене порадувало, що книга прочитана (читається) Ахметом.*
Arkadaşımın yeni bir araba alması şaşırtıcı – Дивним є те, що мій друг купив нову машину.
*Yeni arabanın arkadaşım tarafından al**ın**ması şaşırtıcı – Дивно, що нова машина куплена (саме) моїм другом.*
insanın ölmesi – те (той факт), що чоловік помер/ помирає/ помре;
insanın öldürmesi – те (той факт), що чоловік вбив/ вбиває/ вб'є;
insanın öldürülmesi – те (той факт), що чоловіка вбили/ вбивають/ вб'ють.

Брак афікса пасивного стану в усіченому інфінітиві в ізафетах/ клаузах **при позначені об'єктних відношень** становить типову помилку осіб, які вивчають турецьку мову; на це слід звертати особливу увагу.

Чи може суб'єкт клаузи перебувати в неоформленому родовому відмінку?

В уроці 11 ми згадували, що в ізафетах, де головним (другим) компонентом є усічений інфінітив, підпорядкований (перший) компонент оформлюється афіксом родового відмінка. Така сама ситуація є і в усічено-інфінітивних клаузах: підмет такої клаузи оформлюється афіксом родового відмінка. При цьому виникає питання: чи може суб'єкт клаузи не оформлюватися афіксом родового відмінка, тобто перебувати в неоформленому родовому відмінку?

Відповідь: так, може і навіть має. Це відбувається тоді, коли (мають бути дотримані **обидві умови одночасно**):

1) слово, що позначає прямий об'єкт дії, безпосередньо прилягає до усіченого інфінітива;

2) це слово перебуває в однині (дуже й дуже зрідка – у множині) і позначає кількісно невизначений (або ж кількісно незліченний), невідомий об'єкт або ж одиничний об'єкт у супроводі неозначеного артикля *bir*, наприклад:

*kitap okunması – читання книжок (*порівняймо: *bu kitabın okunması – читання цієї книги);*
neşeli vakit geçirilmesi – веселе проведення часу;
para biriktirilmesi – накопичення грошей.
Bu semtte yüksek bir bina kurulması öngörülüyor – Передбачається побудувати в цьому районі високу будівлю.

З прикладів бачимо подібності з оформленням/ неоформленням афіксом знахідного відмінка прямого додатка, коли маємо справу з невідомим, кількісно невизначеним або одиничним об'єктом, порівняймо аналогічного плану словосполучення з прямим додатком:

kitap okumak – читати книжки (bu kitabı okumak – читати цю книгу);
neşeli vakit geçirmek – весело проводити час;
para biriktirmek – накопичувати гроші;
yüksek bir bina kurmak – побудувати високу будівлю.

Лексикалізовані форми усіченого інфінітива

Використання усіченого інфінітива як означення (за винятком ізафетів на зразок *uyumak zamanı – час спати, işi yapmanın tek yolu – єдиний шлях виконати роботу*) загалом не властиве турецькій мові. Водночас є випадки лексикалізації усіченого інфінітива, коли такі слова мають автономне використання й зафіксовані у словниках. Крім того, трапляється усталене використання усіченого інфінітива як означення у складі словосполучень типу прикладка (без жодного афіксального оформлення компонентів). Звернімо увагу на такі словосполучення (їх і подібні до них варто запам'ятовувати):

kesme şeker – цукор-рафінад (пор.: toz şeker – розсипний цукор);
takma diş – вставний зуб;
uydurma şey – вигадка;
asma köprü – підвісний міст;
köylülerden çıkma adam – виходець із села;

yapma çiçek – штучні квіти;
Nuh tufanı zamanından kalma şey – допотопна річ.

Післяйменники: загальна інформація (İlgeçler/ Edatlar)

В уроці 12 ми згадували, що одним із найбільш характерних типологічних явищ турецької мови є брак прийменників і наявність **післяйменників**, які являють собою службову частину мови, що функціонально відповідає українським прийменникам, проте використовуються після слів (іменників), до сфери яких вони належать (звідси й назва – *післяйменники*).

У турецькій мові післяйменників (вони ж – *післяйменники-частки*) чимало, кожен із них приєднується до свого іменника за допомогою відповідного відмінка, тому й класифікуються післяйменники передусім за параметром відмінкового керування:

– післяйменники, які керують основним відмінком іменників і родовим відмінком особових і вказівних займенників: *ile – з, için – для, gibi – як, наче, kadar – як, наче* та інші;

– післяйменники, які керують давальним відмінком: *kadar – до, doğru – у напрямку до, göre – згідно з, karşı – проти* та інші;

– післяйменники, які керують вихідним відмінком: *sonra – після, önce – до, перед, dolayı – через, beri – з, yana – за, на користь* та інші.

Крім цих післяйменників, є **післяйменники-імена**, або **службові слова**, які творяться від окремих повнозначних іменників і приєднуються до свого іменника конструкцією ізафету; ми вже зіштовхувалися з післяйменником *tarafından*, який вводить агентивний додаток при дієслові у пасиві (див. урок 12).

Післяйменник ile

Післяйменник *ile* – це *орудний* післяйменник, який посідає проміжну позицію між системою відмінків й іншими післяйменниками, адже має форму написання як окремо, так і разом.

При написанні **окремо** має одну форму: *ile*.

При написанні **разом** має два фонетичні варіанти із вставною ***y*** при додаванні до основи, що закінчується на голосну: *-(y)la/ -(y)le*. Навіть при написанні окремо в

потоці мовлення **вимовляється разом** із тим іменником, до якого його приєднано; є ненаголошеним.

Орудний післяйменник керує основним відмінком імен і родовим відмінком особових (крім *onlar*), вказівних займенників і питального займенника *kim*, наприклад:

öğretmenimizle – з нашим викладачем;
öğrenciyle – зі студентом;
annemle – з моєю мамою;
babasıyla – з його батьком;
benimle – зі мною;
onunla – з ним;
trenle – потягом;
uçakla – літаком.

!!! Варто звернути увагу, що сучасна розмовна мова допускає використання орудного післяйменника з основним відмінком особових і вказівних займенників, хоча це й суперечить граматичній нормі: *benle – зі мною (замість benimle), senle – з тобою (замість seninle), kimle – з ким. Fener biz senleyiz! – Фенер, ми з тобою!* (Фенер – скорочена назва стамбульського футбольного клубу Фенербахче; іншими двома найвідомішими турецькими футбольними клубами є стамбульські Ґалатасарай (умовна назва – *Cimbom*) і Бешікташ (умовна назва – *Kartal*)). **Зауважимо також**, що в єднальній функції (див. нижче п. 3) орудний післяйменник завжди приєднується до основного відмінка особових займенників, наприклад: *senle ben – ти і я*.

Орудний післяйменник має такі значення:

1) інструмент (засіб) реалізації дії, наприклад: *kalemle yazmak – писати ручкою, uçakla gitmek – летіти літаком, parayla almak – купити за гроші*;

2) сумісність у реалізації дії (*з, разом з, спільно з*); у цьому випадку часто супроводжується одним із синонімічних прислівників *beraber* або *birlikte – разом*, наприклад: *Oraya babamla beraber gideceğiz – Ми підемо туди разом із батьком. Hafta sonu çocuklar öğretmenleriyle birlikte tiyatroya gittiler – На вихідних діти разом із їхньою вчителькою ходили до театру*;

3) єднальна функція, й у такому разі орудний післяйменник виявляється фактичним синонімом єднального сполучника *ve – і (й)/ та*, наприклад: *anneyle baba – батько й мати, köpekle yavruları – собака і її цуценята* (семантично подібне використання маємо й у випадку зі сполучником *з/ зі/ із* в українській мові, порівняймо: *мамо з татом, собака зі своїми цуценятами*).

!!! Додамо, що орудний післяйменник – єдиний у системі післяйменників, що включений до системи дієслівного керування і за допомогою якого формуються непрямі додатки при дієсловах (що ще раз вказує на його функціональну близькість до системи відмінків), наприклад, післяйменником ***ile*** керують такі дієслова: *ile ilgilenmek – цікавитися, займатися, опікуватися ким/ чим, ile uğraşmak – займатися чим, ile meşgul olmak – бути зайнятим/ займатися чим, ile yetinmek – задовольнятися/ обмежуватися чим, ile sınırlanmak – бути обмеженим чим* та деякі інші.

Морфосинтаксичні комплекси з післяйменником ***ile***

За допомогою поєднання інфінітива (усіченого інфінітива) з післяйменником ***ile*** творяться кілька синтаксичних конструкцій (так званих ***морфосинтаксичних комплексів***), які своєю чергою перебувають в основі низки обставинних клауз:

1) *-makla beraber/ birlikte* – морфосинтаксичний комплекс із допустовим значенням (*хоча… але; незважаючи на те що; попри те що*), наприклад: *Hava soğuk olmakla birlikte yine de gezmeye gideceğiz – Попри те що погода холодна, ми все одно підемо гуляти*. *Derslerini iyi çalışmamakla beraber sınavda yüksek not kazandı – Хоча він і не працював добре над своїми завданнями, він отримав високу оцінку на іспиті*. Цей морфосинтаксичний комплекс, входячи до складу речення, творить допустові клаузи (у прикладах підкреслені лінією);

2) *-masıyla* – морфосинтаксичний комплекс із часовим значенням, позначає швидку зміну дій (*як тільки…, так і; щойно…, так і* і подібні), часто має непросту схему використання – у конструкції усічений інфінітив з тим самим афіксом присвійності від обох смислових дієслів має повторитися, а в позиції присудка завжди перебуває словосполучення *bir oldu* (найчастіше саме в минулому часі), наприклад: *Kötü not almasıyla ağlaması bir oldu – Щойно вона отримала погану оцінку, так одразу й розплакалася. Tokat yemesiyle yere yuvarlanması bir oldu – Він покотився на землю, щойно отримав ляпаса.* Цей морфосинтаксичний комплекс може використовуватися разом із прислівниками *beraber* або *birlikte* (через це важливо не плутати його з попереднім комплексом, що має допустове значення), наприклад: *Yaz döneminin gelmesiyle beraber hızlı tempoda çalışmaya başladık – З приходом літнього періоду ми почали працювати у швидкому темпі*. Цей комплекс перебуває в основі часових клауз (клауз часу) і використовується не надто часто, є швидше надбанням художньої літератури; перевага віддається дієприслівникам із часовим значенням (їх ми вивчатимемо пізніше);

3) *-makla* – морфосинтаксичний комплекс, що позначає спосіб дії, наприклад: *Okumakla başlayacağız – Почнемо з читання*. *Buraya gelmekle iyi yaptın –*

Прийшовши сюди, ти правильно вчинив. Zor kullanmakla *olumlu sonuca varmayız – Використовуючи силу, ми не досягнемо позитивного результату.* У цьому разі маємо обставинні клаузи (клаузи способу дії).

!!! Невеликий лікнеп: синтаксис турецької мови складається з трьох ярусів:

1) **синтаксис словосполучень** – у якому йдеться про поєднання слів на основі підрядного (субординаційного) синтаксичного зв'язку: **прилягання** (*Başkan Trump – президент Трамп*), **керування** (*çocuğa baktak – доглядати за дитиною*) і **узгодження** (*babamın arabası – машина мого батька*);

2) **морфосинтаксис** – у якому йдеться про різноманітні поєднання неприсудкових морфологічних форм (як от: інфінітиви, усічені інфінітиви, дієприкметники, дієприслівники тощо), які, входячи до складу речення, творять клаузи. На морфосинтаксичному ярусі виділяється чимало так званих морфосинтаксичних комплексів – усталених поєднань неприсудкових морфологічних форм з іншими морфологічними елементами (насамперед післяйменниками); оскільки комплекси є стабільними утвореннями, їх ми вивчатимемо окремо й спеціалізовано. На ярусі морфосинтаксису, крім усталених поєднань форм (комплексів), є й вільноутворювані структури, на базі яких творяться клаузи (з них ми вивчили інфінітиви й усічені інфінітиви). Морфосинтаксичний ярус – найбільш складний і водночас найменш досліджений прошарок турецької граматики.

!!! Звернімо увагу: якщо в реченні на виконавця дії вказує афікс присудковості, то в клаузі (зокрема й морфосинтаксичному комплексі) у значній кількості випадків на діяча вказує афікс присвійності, як це ми маємо в усічених інфінітивах (*gelmesi – той факт, що він прийшов/ приходить/ прийде; його прихід*). Частина морфосинтаксичних форм (наприклад, інфінітив) не мають безпосередньої вказівки на виконавця позначеної ними дії;

3) **синтаксис речень** – у якому йдеться про поєднання слів на основі предикативного зв'язку (тобто з використанням афіксів присудковості).

!!! Запам'ятаймо: одним із найбільш частотних слів сучасної турецької мови є прикметник *ilgili – пов'язаний, той, що має стосунок*, який використовується з післяйменником *ile – ile ilgili*, доволі часто слугуючи еквівалентом українського прийменника *про*, наприклад: *Seninle ilgili bana ilginç bazı şeyler anlattı – Він розказав мені про тебе дещо цікавеньке. Bununla ilgili bana ne söyleyeceksin? – Що ти мені скажеш про це?*

!!! Запам'ятайте дієслова і вирази, що використовуються з післяйменником *ile*:

ile yetinmemek = ile kalmamak – не обмежуватися, не задовольнятися (чим); bununla beraber/ birlikte – водночас (як увідне словосполучення).

Аспекти дієслова
(Yeterlik Eylemi)

Категорія аспектів дієслова традиційно виділяється в європейській тюркології; турецькі граматисти розглядають форми, що входять до цієї категорії, як складені дієслова, утворені за участі допоміжних дієслів. Ми виділяємо чотири аспекти дієслова, два з яких ми вже знаємо:

1) стверджувальний (позитивний) аспект дієслова – має нульовий морфологічний показник: *yaptak – робити, gelmek – приходити, bakmak – дивитися*;

2) заперечний аспект дієслова – твориться за допомогою афікса дієслівного заперечення *-ma/ -me*: *yapmamak – не робити, gelmemek – не приходити, bakmamak – не дивитися*;

3) аспект можливості дієслова – твориться за допомогою афікса *-abil/-ebil*, що додається, як і будь-який інший афікс аспекту, одразу до основи дієслова; позначає можливість чи уміння щодо виконання дії наприклад: *yapabilmek – могти/ уміти зробити, gelebilmek – могти/ уміти прийти, bakabilmek – могти/ уміти подивитися*. Формально афікс аспекту можливості складається з афікса дієприслівника *-a/ -e* й основи дієслова *bilmek – уміти, знати*, яке постає як допоміжне;

4) аспект неможливості дієслова – твориться за допомогою афікса *-ama/ -eme* (наголос передує заперечному афіксові, який ми бачимо у складі афікса аспекту неможливості), має значення, антонімічне аспектові можливості, наприклад: *yapamamak – не могти/ не уміти зробити, gelememek – не могти/ не уміти прийти, bakamamak – не могти/ не уміти подивитися*.

!!! Зверніть увагу: у турецьких граматиках аспекти можливості/ неможливості розглядаються як одна форма складеного дієслова: *yeterlik (yeterlilik) eylemi.*

!!! Дієслово, що перебуває в тому чи іншому аспекті, може набувати часових й інших дієслівних афіксів відповідно до смислу висловлення, наприклад: *Türkçe konuşabiliyorum – Я умію розмовляти турецькою. Makaleyi yazabildim – Я зміг написати статтю. Yarın gelemeyeceğim – Я не зможу прийти завтра.*

!!! Зверніть особливу увагу на те, що при поєднанні з теперішнім-майбутнім часом, який сам по собі позначає можливість реалізації дії, маємо підсилення значення можливості стосовно майбутньої дії; на практиці використання аспектів можливості/ неможливості з теперішнім-майбутнім не завжди виявляється необхідним, порівняймо: *Bu işi kendim yaparım – Я сам зроблю/ зможу зробити цю роботу. Bu işi kendim yapabilirim – Я (з)можу зробити цю роботу.*

За допомогою теперішнього-майбутнього часу від дієслова в аспектах можливості/ неможливості передається значення прохання/ дозволу/ заборони щодо виконання дії: *Çıkabilir miyim? – Можна вийти? Çıkabilirsiniz – Можете вийти. Çıkamazsınız – Вам не можна виходити.*

!!! Аспекти заперечення і неможливості можуть поєднуватися в одному дієслові: *yapmayabilirim – я можу й не робити, gelmeyebilirim – я можу й не приходити, sormayabilirim – я можу й не питати*. **Інших гіпотетично можливих** комбінацій аспектів заперечення/ можливості/ неможливості в літературній турецькій мові **немає**.

!!! Слід звернути особливу увагу на те, що коли ми кажемо турецькою мовою, що ми щось *не зробили*, важливо, чи *не зробили* ми це *свідомо* ("не хотів і не зробив") чи несвідомо ("хотів, але не зробив"); у другому випадку зазвичай вдаємося до аспекту неможливості, порівняймо: *yapmadım – я не зробив* (перший із згаданих варіантів) і *yapamadın – я не зробив* (другий із згаданих варіантів). Для носія турецької мови така диференціація принципова, тоді як для української мови вона нерелевантна, і речення *"Я не зробив"* українською мовою може інтерпретуватися в обох значеннях. Аналогічна особливість простежується, хоча й меншою мірою, в усіх інших часових формах.

Позначення уміння

Уміння щодо виконання дії стандартно позначається за допомогою аспектів можливості/ неможливості дієслова. Водночас у турецькій мові трапляються інші конструкції позначення уміння, в основі яких, так само як і в основі аспекту можливості, перебуває дієслово *bilmek – уміти*, яке набуває необхідної за смислом висловлення часової чи іншої дієслівної форми, а дієслово, що позначає ту дію, уміння виконувати яку позначається конструкцією, ставиться перед дієсловом *bilmek* і набуває афікса знахідного відмінка, рідше – присвійності третьої особи однини й афікса знахідного відмінка, причому природа конструкцій з афіксом присвійності третьої особи однини залишається не до кінця зрозумілою. Приклади:

Я вмію розмовляти турецькою –
Türkçe konuşabiliyorum.
Türkçe konuşmayı biliyorum.
Türkçe konuşmasını biliyorum.

Я не вмію кататися на велосипеді –
Bisiklet süremiyorum.
Bisiklet sürmeyi bilmiyorum.
Bisiklet sürmesini bilmiyorum.

Вправи

Самостійно опрацюйте тему: "Способи позначення часу в годинах і хвилинах".

1. Прочитайте слова:

pencere, cep, ince, neci, cömert, civar, cisim, cins, cesur, cebir, cenup, ecel, ecir, cebirci, çici bici, mecit, mücerret, necip, necim, nece, recep, tecelli, tecil, vecibe, vecize, zecir, zincir;

sahip, sahife, merhaba, hava, şöhret, bahar, her, şehir, daha, sabah, kütüphane, hem, tahta, haber, bahçe, cumhuriyet, cephe, harp, hür, dahil, hile, helâl, hikmet, ehli, mizah, vuzuh, nuh, nah, tarih, hiç;

göz, güzel, gün, göl, gömlek, gişe, gelmek, gitmek, gergin, geniş, general, gemi, geri, güle güle, bugün, gök, gol, gaz, gönül, güneş, gondol, gizli, gram, gıda, garaj, bagaj, gazete, gar, rüzgâr, gâvur, gurbet, gûya, gaf, gâh, karargâh;

sağ, dağ, bağ, çağ, sığ, tuğla, çığ, bağlı, ağlamak, rağmen, öğretmen, eğlence, değnek, düğme, öğle, öğrenmek, öğrenci, iğ, mağaza, ağır, ağaç, boğaz, oğul, soğan, ağız, ağa, soğuk, beğenmek, değil, değirmen, eğer, öğüt, meğer, eğilmek, diğer, gaga, gaile, galebe, galip, gaz, gar, geçenlerde, geçmiş günlerde, gelmek, gelir, gibi, gizli, gülmek, gül, gol, göl, vagon, gurur, salgın.

2. Прочитайте і перекладіть:

cam, ince, pencere, ince cam, penceremiz, penceremizin ince camları. Bizim pencerelerimizin ince camları var. Cep, cebim. Cebimde bir şey yok. Çocuk, küçük çocuk. Bu kadının çocuklarının neleri yok! Bu çocukların bir şeyi yok. Sıcak, sıcak ülke, bu sıcak ülkede. Bu sıcak ülkede şehir ve köyler çoktur.

Hava, sıcak hava, bu şehrin havası, bu şehrin sıcak havası. Bu şehrin sıcak havası var. Bu şehrin havası sıcak. Şehir, tarih. Bu ülkenin uzun bir tarihi var. Tahta, beyaz tahta,

yazı tahtası. Bu yazı tahtası siyah mı? Dershanemizin duvarında bir siyah yazı tahtası ve bir beyaz tahta var. Başka bir şey var mı? Başka bir şey yok. Hiç bir şey yok mu? Hayır, bir şey daha var. Ne o? O, bir harita. Kiminizin Türkçe ders kitabı var? Hiç birimizin. Her, şehir, Türkiye, Türkiye Cumhuriyeti, Türkiye Cumhurbaşkanı, Türkiye'nin her bir şehrinde. Yaşasın Türkiye!

3. Провідміняйте дієслова у майбутньому і теперішньому-майбутньому часах послідовно у стверджувальній, заперечній і питальній формах:

affetmek, aramak, atılmak, batmak, binmek, bölmek, çevirmek, dans etmek, delmek, doğmak, dövüşmek, erimek, getirmek, giyinmek, görüşmek, göstermek, kavuşmak, kutlamak, onaylamak, sanmak, uzatmak, üşüşmek, yıkanmak, yorulmak.

4. Перекладіть українською мовою:

Yarın okula gelecek misin? Evet, geleceğim. Giyinecek misin? Hayır, giyinmeyeceğim, yatakta kalacağım. Bir gün amacımıza ulaşacağız. O filmi seyredecek miyiz? Hayır, seyretmeyeceğiz. O filmi biz de seyredemeyeceğiz. Bugün gazete manşetlerini gözden geçirdin mi? Hayır, henüz geçiremedim, öğleden sonra bakacağım. Beni ne zaman arayacaklar? Öğleden sonra arayacaklardır.

Hafta sonunu nerede geçireceksiniz? Evime misafir davet ettim, güzelce eğleneceğiz. Hafta sonu yataktan erken kalkmam. Gazete okumayı sevmem, son gelişmeleri televizyondan öğrenmeyi tercih ederim. Sunumuma katılacak mısın? O makaleyi sen bitireceksin, kardeşim. Yarın okulumuza bir muhabir gelecek, röportaj yapacak, iyice hazırlanın. Metroya, sonra halk otobüsüne binecek, Taksime gideceksin. Sabahları soğuk duş alırım. O toplantıya katılacak, ama fazla konuşmayacaksın. Üşüttüm ben, eve gideceğim. Birkaç gün yatakta kalacaksınız, rahatsızlığınız geçer. İstanbul'da otelde mi kalacağız? Burası ne, otel mi? Hayır, burası üniversite yurdu, bir iki gün burada kalacağız.

Akıllı telefon almak istiyorum, bugünlerde herkesin akıllı telefonu vardır. Alışveriş merkezine gideceğim. Onu beş on dakika ancak bekleyeceğim, daha çok bekleyemem. Operaya bilet aldık, hafta sonu gideceğiz. Dün akşam arkadaşım Ali'nin evine gittim, evde yoktu, bu akşam bir kez daha uğrayacağım. O makale bana göre ilginç, okur musun? Hayır, okuyamam, vaktim az. Pazar günlerini kumsalda geçirmeyi tercih ederim. Peki, evde mi kalacaksınız? Amcasıyla konuştuk. Bunu Mustafa ile Ayşe yaptılar. Kardeşinle beraber mi gidiyorsun? Ankara'ya trenle mi geldiniz? Hayır, uçakla geldim. Makaleyi kurşunkalemle yaz, hata düzeltilmesi daha kolay olur.

Bunları gözümle görmedim, bir arkadaşımdan duydum. Benimle konuşmayın. Yüksek sesle konuşun. Yurtta odada kiminle beraber kalıyorsun? Sabahları okula neyle gelirsin? Ali'yle beraber alışveriş merkezine gittik. Yeni eşofman alacağım. Eyvah,

trene geç kaldık! Siz kitap okur musunuz? – Okumam, sesli kitap dinlemeyi yeğlerim. Zil çalıyor, dersimiz başladı. Babanız ne iş yapıyor? – Öğretmendir. Boş vaktinizi nerede ve kimlerle geçirmeyi seversiniz? – Ailemle geçirmeyi severim. Türkçe Bölümüne girmekle doğru yaptım sanırım. Türkçen iyi olmakla birlikte yine de iyice ders çalışman gerekiyor.

5. Перекладіть турецькою:

Він не розмовлятиме зі мною. Завтра піду, підстрижуся. Ми прочитаємо текст, потім зробимо вправи. Увечері я приходжу додому з університету, вечеряю, трохи лажу по Інтернету, а потім сідаю за домашні завдання. Підеш пішки? – Ні, поїду на таксі. Сядете в метро, проїдете п’ять станцій і вийдете на станції Майдан Незалежності. Коли ви відповісте на мій лист? Скільки триватиме обідня перерва? – Дві години. Що ти вивчатимеш в Стамбульському університеті? Чим ти займатимешся сьогодні ввечері?

Мій годинник іде хвилина у хвилину. Я перевіряю свою пошту кожного дня, інколи – двічі на день. Твій годинник відстає на п’ять хвилин, ми вже спізнюємося. З ким розмовляє пан Ісмет? Він розмовляє зі своїм батьком. На чому ви приїхали до Анкари? Ми приїхали туди потягом. Я це бачив на власні очі. Цю статтю я написав олівцем. Ти бачив Зекі й Алі? Ні, я їх не бачив. Де ваші зошити й книжки? Мої книжки й зошити в портфелі. Я не ходив з ними до бібліотеки.

Наші уроки починаються рівно о восьмій тридцять. Урок турецької мови сьогодні почався за п’ять до одинадцятої й закінчився о пів на першу. Ми півгодини розмовляли з викладачем турецькою мовою. Ми кожного дня розмовляємо з ним турецькою мовою. Додому я прийшов за чверть до одинадцятої, проглянув газети, поїв, трохи відпочив. Потім півтори години я займався уроками: читав, писав, говорив турецькою. Прийшовши сюди, ви нас порадували. З приходом весни починається сезон дощів. Хоча ти й розумний, але ти не маєш обмежуватися лише тим, що слухаєш викладача на уроці, тобі слід займатися також і вдома.

Він не розмовлятиме багато. Ми послухаємо радіо, потім проглянемо газети. Ти підеш пішки? – Так, я піду пішки. Він сяде на трамвай і доїде до Сіркеджі. Хоча він і сів на трамвай, але не приїхав вчасно. Коли ви відповісте на мій лист? Я не зможу відповісти на ваш лист до п’ятниці. Обідня перерва довго триватиме? Хоча зараз й обідня перерва, але ми працюємо. Працюючи багато, ви зможете досягти великих успіхів. Вони також дивитимуться цей фільм. Що ти там вивчатимеш? Чим ви будете займатися сьогодні ввечері?

6. З наведених нижче пар слів і словосполучень утворіть ізафетні словосполучення з усіченим інфінітивом, а також п'ять речень з будь-яким із цих словосполучень:

ağaç, dikmek; alışveriş, yapmak; araba, kullanmak; ayna, duvara asmak; basketbol maçı, oynamak; bulaşık, yıkamak; cam, kırmak; cam, silmek; çanak anten, takmak; davetiye, bastırmak; diş, fırçalamak; ev, beyaza boyamak; fare, yakalamak; filim, indirmek; fotoğraflar, sosyal medyaya servis etmek; gemi, suya indirmek; gerçekler, unutmak; haber, paylaşmak; herşey, almak; hırsız, bulmak; içki, içmek; kağıt, yırtmak; kapı, açık bırakmak; kapı, kilitlemek; kepenkler, kapamak; kitap, okumak; manto, askıya asmak; mektup, yazmak; oda, temizlemek; ödül, vermek; para, dağıtmak; pencere, açmak; perdeler, çekmek; portakal, soymak; radyo, dinlemek; resim, çekmek; saat, kurmak; sesler, gelmek; sesler, duymak; sofra, kurmak; sofra, toplamak; tohum, ekmek; turist, otele inmek; vazo, müzeden çalmak; yapraklar, sallanmak; yemek, pişirmek; yumurta, yemek.

7. З наведених нижче слів зробіть неозначено-особові речення:

ağaç, tırmanmak; Balıkesir, vapur, gitmek; buradan, sağ, dönmek; çalışmak, yeniden, devam etmek; çocuklar, yüksek ses, bağırmak; Denizli, gemi, gitmek; ders, saat 10, başlamak; dışarı, ayakkabı, çıkmak; ev, arka kapı, girmek; filim, yıldız, tapmak; hasta, böyle, bakmak; hediye, içten, teşekkür etmek; İstanbul, akşam, varmak; İstanbul, Ankara, tren, uçak, ya da, gitmek; otobüs, ön, binmek; politikacılar, inanmak; sanatkar, hayran olmak; su, böyle, dalmak; telefon, böyle, cevap vermek.

8. Вивчіть напам'ять слова:

kesmek	різати
takmak	причіпляти; надягати, носити (*напр., окуляри*)
uydurmak	вигадувати
uydurma, uydurma şey	вигадка
köprü	міст
yavru	дитинча; дитина; дитинко (*як звернення до дитини*)
gezmek (-i)	гуляти; прогулюватися (*напр., містом*), оглядати (*наприклад, із туристичною метою*)
ağlamak	плакати
tokat (tı)	ляпас
tokat yemek	отримати ляпаса
yuvarlanmak	котитися
zor	важкий; сила
ilgili (ile)	пов'язаний; про
yetinmek (ile)	обмежуватися, задовольнятися (*чимсь*)

eğitim	освіта; виховання
bayılmak	непритомніти; захоплюватися (*з дав. відмінком*)
mırıldanmak	бурмотіти, мимрити
ne gibi	які, які саме (*найчастіше, коли йдеться про перелік об'єктів)*
Yaşasın!	Хай живе!
Yaşasın Türkiye!	Хай живе Туреччина!
ulaşmak (-e)	досягати, діставатися (*до*)
manşet (ti)	заголовок у газеті
gözden geçirmek	переглядати, проглядати
eğlenmek	розважатися, веселитися
gelişme	подія; розвиток подій
son dakika gelişmeleri	останні події
sunum	презентація
katılmak (-e)	брати участь, приєднуватися
makale	стаття
bitirmek	закінчувати, завершувати
muhabir	кореспондент
röportaj	репортаж, інтерв'ю
duş	душ
duş almak	приймати душ
üşütmek	застудитися
rahatsızlık (ğı)	хвороба
akıllı telefon	смартфон
alışveriş	покупки (*"шоппінг"*)
kez	раз (*bir kez daha – ще раз*)
alışveriş yapmak	робити покупки
alışveriş merkezi	торговельний центр
uğramak (-e)	забігати, заходити
bana göre	як на мене
kumsal	пляж
hata	помилка
düzeltmek	виправляти (*помилку*)
eşofman	спортивний костюм
Eyvah!	О горе! (*вигук*)
sesli kitap	аудіокнига
yeğlemek (-i, -e)	віддавати перевагу
traş olmak, saç traşı olmak	підстригтися
metin	текст
alıştırma	вправа (*у підручнику*)
İnternette sörf yapmak	"лазити" по Інтернету
yürümek	ходити пішки
mola	обідня перерва

dakikası dakikasına	хвилина у хвилину
kontrol etmek	перевіряти
geri kalmak (-den)	відставати
tam	рівно
yarım saat	півгодини
tramvay	трамвай
dikmek	саджати (дерево); шити
ayna	дзеркало
asmak	вішати
silmek	стирати, стерти (*наприклад, дошку, пил*)
çanak anten	супутникова антена
davetiye	запрошення
bastırmak	надрукувати (*типографським способом*); тиснути
diş	зуб
fırçalamak	чистити
boyamak	фарбувати
indirmek	спускати; завантажувати (*з Інтернету*)
sosyal medya	соціальні мережі
servis etmek	викласти (*у соціальних мережах*)
haber	новина
paylaşmak (-i, ile)	ділитися; поділяти; розподіляти; "розшарювати"
içki	(*міцні*) напої
yırtmak	рвати
kilitlemek	зачиняти на замок
kepenk (gi)	жалюзі
askı	вішалка
askıya almak (-i)	відкласти, відтермінувати; відкладати в довгу шухляду
ödül	приз
dağıtmak	роздавати; розподіляти
perde	штора, занавіска
soymak	роздягати; чистити (*напр., цибулю*); грабувати
sofra	стіл
sofra kurmak	накрити на стіл
tohum	зерно
vazo	ваза
sallamak	качатися, коливатися
tırmanmak	залазити, видиратися
vapur	пароплав
bağırmak	кричати
gemi	корабель
arka	задня частина; задній

yıldız	зірка
tapmak	молитися; захоплюватися
içten	щиро
ya da	або (*сполучник*)
politikacı	політик
inanmak	вірити
sanatkar	митець
hayran	захоплений

9. Вивчіть напам'ять ідіоми:

bal dök yala – кажуть про щось вимите, вичищене до блиску;
ekmeğine kan doğramak (-in) – погано поводитися (*з кимсь*), завдавати комусь болю своєю поведінкою, вчинками;
ok yaydan çıktı – уже надто пізно, уже нічого не поробиш;
ruhu bile duymamak – незчутися (як), не помітити;
sıfırı tüketmek – використати всі можливості; залишитися без засобів, без сили; знесилитися; померти.

УРОК 14

Афікси присудковості (предикативності) неочевидні (абсентивні)
Минулий неочевидний (суб'єктивний) час
Використання афікса -dır з минулим неочевидним часом
Перфектна форма -mış durumda/ halde
Асиндетичні речення з минулим неочевидним часом
Обставинно-результативна функція минулого неочевидного часу
Післяйменники önce і sonra
Морфосинтаксичні комплекси з післяйменниками önce і sonra
Неозначені і заперечні займенники bazı, kimi, birtakım

Афікси присудковості (предикативності) неочевидні (абсентивні)
(Ek Eylemin Duyulan/ Öğrenilen Geçmiş Zamanı)

В уроці 8 ми згадували, що присудок будь-якого речення (як іменного, так і дієслівного) в турецькій мові твориться за допомогою спеціальних *афіксів присудковості (предикативності)*. Оскільки ці афікси вказують на особу, що позначена підметом речення, частину з них інколи називають також *особовими афіксами*. Інших засобів творення речення в турецькій мові немає, наприклад, речення не твориться інтонаційно, як ми це бачимо в українській мові. **Немає афіксів присудковості – немає речення!** Ми також згадували, що турецькі граматисти розглядають ці афікси як *дієслово-афікс* (*ek eylem/ ek fiil*), оскільки

поряд із поширеною афіксальною формою вони мають також рідко використовувану форму написання окремо, що сягає своїм корінням ще давньої тюркської мови.

У тому самому уроці ми зазначали, що є чотири типи афіксів присудковості: 1) *теперішнього часу*, яка своєю чергою поділяється на дві групи – першу і другу, остання трапляється лише в трьох реалізаціях: афіксах присудковості минулого часу, афіксах минулого (категоричного) часу, умовних афіксах (останні ми ще не вчили) – саме цю групу афіксів нерідко називають ***особовими афіксами***; 2) *минулого часу*; 3) *неочевидні (абсентивні)*; 4) *умовні афікси присудковості*.

Неочевидні афікси присудковості, або *афікси присудковості минулого неочевидного часу*, або *абсентивні афікси присудковості* так само як й інші афікси присудковості мають дві функції:

1) творять іменне речення й, відповідно, оформлюють іменний присудок;

2) додаючись до простих часових форм, творять складені часові форми.

Афікси присудковості **ненаголошені**; наголос падає на склад, що передує афіксу присудковості.

Структура неочевидних афіксів присудковості

Неочевидні афікси присудковості мають форму *-(y)mış*[4], тобто чотири фонетичних варіанти і якщо додаються до основ, що закінчується на голосну, то між цією основою і афіксом присудковості виникає вставна ***-y***. До афіксу часу додаються афікси присудковості теперішнього часу (особові афікси) першої групи, які вказують на особу – виконавця дії.

!!! Нагадаємо: афікси присудковості, творячи іменний присудок, додаються до іменних основ; *іменними основами* (або просто *іменами*) є: іменник, прикметник, займенник, числівник.

Значення і функціонування неочевидних афіксів присудковості

Неочевидні афікси присудковості, на відміну від уже вивчених нами афіксів присудковості теперішнього і минулого часу, не мають чіткого співвідношення з часовою площиною і можуть стосуватися як минулого, так і теперішнього часу (моменту часу в минулому або ж нинішнього моменту/ моменту мовлення). Час, якого стосується іменний присудок з неочевидним афіксом присудковості, визначається або за контекстом, або ж за відповідними обставинами часу,

наявними в реченні (наприклад, прислівниками на зразок: *dün – учора, şu an – нині* тощо).

Отже, на відміну від двох згаданих нами типів афіксів присудковості, для неочевидних афіксів присудковості ключовим є не часовий складник, а *модальний зміст* (тобто характер співвідношення змісту висловлення з реальністю), що виявляється у двох конкретних значеннях:

1) неочевидні афікси присудковості позначають перебування в певному стані/ місці або *буття* кимсь/ чимсь зі слів іншої особи (інших осіб) – це так зване значення **чужослівності**, або **абсентивності** (від анг. *absent – відсутній*). У висловленні з присудком із неочевидним афіксом присудковості завжди вкладається такий смисл: *я сам не бачив/ не був свідком, але кажу це зі слів іншої особи, передаю чужі слова*. У турецьких граматиках таке значення має визначення *rivayet – чутка*. Для української мови значення чужослівності виявляється *нерелевантним* (неістотним), тому в перекладі найчастіше не відтворюється або ж передається у формі сполучення слів *"кажуть, що", "подейкують, що"*, *"здається"*, *"мовляв"* і под., наприклад:

Ahmet o zaman bir fabrikada mühendismiş – (Кажуть, що) Ахмет тоді був інженером на заводі.
İyi bir öğrenciymiş – (Кажуть, що) він гарний студент або *був гарним студентом.*

!!! Зверніть увагу: коли йдеться про минулий час, неочевидний афікс присудковості, так само як й афікс присудковості минулого часу (*-(y)dı*), використовується тоді, коли ведемо мову про певний момент часу в минулому. Коли ж ідеться про минулу дію *взагалі*, без "прив'язки" до конкретного моменту часу в минулому, використовується минулий неочевидний час від дієслова *olmak: olmuş – (кажуть) був/ став* (про минулий неочевидний час див. цей урок нижче);

2) друге значення неочевидних афіксів присудковості – **несподіваність** (**несподіване усвідомлення** *стану, перебування, буття кимсь/ десь* тощо), що українською мовою може відтворюватися у вигляді словоформи *виявляється (що)*, наприклад:

Güzelmişim – Виявляється, я гарна.
Arkadaşım öğrenciymiş – Виявляється, мій друг студент.

Підсилення значення несподіваності/ несподіваного усвідомлення стану, ситуації тощо може відбуватися за допомогою **факультативної** частки *meğer/ meğer ki*:

Meğer ki bugün İstanbul'da hava yağmurluymuş – Виявляється, сьогодні у Стамбулі погода дощова.

Заперечена і питальна форми неочевидних афіксів присудковості творяться стандартним способом: за допомогою іменного заперечення *değil* і питальної частки *mı* відповідно, наприклад:

Nasıl, tatlı mıymış?– Ну як, смачно?
Öğrenci değilmişiz – Виявляється, ми не студенти.

!!! З того, що ми вивчили стосовно афіксів присудковості минулого часу і неочевидних афіксів присудковості, можемо зробити теоретичний **висновок**: обидві ці групи афіксів присудковості є складеними; вони складаються з поєднання власне афікса присудковості минулого часу (*-dı*) чи неочевидного (*-mış*), до яких для позначення особи (суб'єкта) додаються афікси присудковості теперішнього часу (вони ж – особові афікси) – *другої групи* (до афіксів предикативності минулого часу) і *першої групи* (до неочевидних афіксів присудковості). Як ми побачимо пізніше, в умовному афіксі присудковості вказівка на особу також здійснюється за допомогою афіксів присудковості теперішнього часу (особових афіксів) *другої групи*, як це є у випадку з афіксами присудковості минулого часу. У третій особі однини афікс присудковості, що вказував би на особу (*за логікою, афікс -dır*), **ніколи не додається**: *Öğrenciydi – Він був студентом. Öğrenciymiş – (Кажуть або виявляється) він студент/ був студентом*. Творення форм афіксів присудковості наведено в таблиці нижче.

Зведена таблиця відмінювання імен з афіксами присудковості
(*приклади іменних присудків*)

Іменний присудок у теперішньому часі	*Іменний присудок у минулому часі*	*Іменний присудок з неочевидною семантикою*
Öğrenciyim – Я студент	Öğrenciydim – Я був студентом (*у певний момент у минулому*)	Öğrenciymişim – Кажуть, що я є/ був студентом *або* виявляється, я є/ був студентом
Öğrencisin – Ти студент	Öğrenciydin – Ти був студентом	Öğrenciymişsin – Кажуть, що ти є/ був студентом *або* виявляється, ти є/ був студентом
O, öğrenci = Öğrencidir – Він студент	Öğrenciydi – Він був студентом	Öğrenciymiş – Кажуть, що він є/ був студентом *або* виявляється, він є/ був студентом

Öğrenciyiz – Ми студенти	Öğrenciydik – Ми були студентами	Öğrenciymişiz – Кажуть, що ми є/ були студентами *або* виявляється, ми є/ були студентами
Öğrencisiniz – Ви студенти	Öğrenciydiniz – Ви були студентами	Öğrenciymişsiniz – Кажуть, що ви є/ були студентами *або* виявляється, ви є/ були студентами
Onlar, öğrenci(ler) = Öğrencidirler – Вони студенти	Onlar, öğrenciydi(ler) – Вони були студентами	Onlar, öğrenciymiş(ler) – Кажуть, що вони є/ були студентами *або* виявляється, вони є/ були студентами

!!! Нагадаємо: у тих дієслівних часових формах, для яких немає афіксів предикативності, використовується дієслово *olmak – бути*, наприклад: *буде студентом – öğrenci olacak/ olur*.

Складені афікси присудковості (минулого часу і неочевидні) мають також форму написання окремо, яка трапляється доволі рідко; історично ця форма написання походить від дієслова *imek*, якого в сучасній турецькій мові вже не існує, відповідно: *idi – він був*, *imiş – (кажуть) він був* (див. також урок 8). Окреме написання форм іменного присудка наведено в таблиці:

Минулий час іменного присудка (= афікси присудковості минулого часу)	*Минулий неочевидний час іменного присудка (= неочевидні афікси предикативності)*
Стверджувальна форма	
Öğrenci idim (= Öğrenciydim) Я був студентом	Öğrenci imişim (= Öğrenciymişim) Кажуть/ виявляється, я студент/ був студентом
Öğrenci idin (= Öğrenciydin)	Öğrenci imişsin (= Öğrenciymişsin)
Öğrenci idi (= Öğrenciydi)	Öğrenci imiş (= Öğrenciymiş)
Öğrenci idik (= Öğrenciydik)	Öğrenci imişiz (= Öğrenciymişiz)
Öğrenci idiniz (= Öğrenciydiniz)	Öğrenci imişsiniz (= Öğrenciymişsiniz)
Öğrenci idiler (= Öğrenciydiler)	Öğrenci imişler (= Öğrenciymişler)
Заперечна форма	
Öğrenci değil idim (= Öğrenci değildim) Я не був студентом	Öğrenci değil imişim (= Öğrenci değilmişim) Кажуть/ виявляється, я не був/ не є студентом
Öğrenci değil idin (= Öğrenci değildin)	Öğrenci değil imişsin (= Öğrenci değilmişsin)

Öğrenci değil idi (= Öğrenci değildi)	Öğrenci değil imiş (= Öğrenci değilmiş)
Öğrenci değil idik (= Öğrenci değildik)	Öğrenci değil imişiz (= Öğrenci değilmişiz)
Öğrenci değil idiniz (= Öğrenci değildiniz)	Öğrenci değil imişsiniz (= Öğrenci değilmişsiniz)
Öğrenci değil idiler (= Öğrenci değildiler)	Öğrenci değil imişler (= Öğrenci değilmişler)
Питальна форма	
Öğrenci mi idim (= Öğrenci miydim)? Чи я був студентом?	Öğrenci mi imişim (= Öğrenci miymişim)? Кажуть, виявляється я був/ є студентом?
Öğrenci mi idin (= Öğrenci miydin)?	Öğrenci mi imişsin (= Öğrenci miymişsin)?
Öğrenci mi idi (= Öğrenci miydi)?	Öğrenci mi imiş (= Öğrenci miymiş)?
Öğrenci mi idik (= Öğrenci miydik)?	Öğrenci mi imişiz (= Öğrenci miymişiz)?
Öğrenci mi idiniz (= Öğrenci miydiniz)?	Öğrenci mi imişsiniz (= Öğrenci miymişsiniz)?
Öğrenci mi idiler (= Öğrenci miydiler)?	Öğrenci mi imişler (= Öğrenci miymişler)?

Питально-заперечна форма іменного присудка твориться поєднанням частки іменного заперечення і питальної частки:

Öğrenci değil mi idim (= Öğrenci değil miydim)? – Хіба я не був студентом?
Öğrenci değil mi imişim (= Öğrenci değil miymişim)? – (І як кажуть,) хіба я не був/ не є студентом?

!!! Зверніть увагу: навіть при написанні окремо, форми іменного присудка (афікси предикативності) читаються (промовляються) разом (одним словом) зі своєю іменною частиною. Таку саму ситуацію ми бачимо в усіх формах, що мають одночасно і афіксальну форму, й окрему форму написання, наприклад, в орудному післяйменнику (*ile*) або протиставній частці (*ise*).

!!! Зверніть увагу на те, що будь-яких афіксів предикативності, необхідних за смислом, можуть набувати частки (за іншою термінологією, *предикативні імена*) *var/ yok*:

Bir varmış, bir yoktuş... – Було це чи не було… (цієї фразою починається переважна більшість турецьких народних казок).
...vardı – був (була, було);

...varım – я є (існую).
Düşünüyorum, demek ki, varım – Я думаю, значить, я існую.
...yoksun – тебе немає.

Минулий неочевидний (суб'єктивний) час
(Öğrenilen/ Duyulan/ Anlatılan Geçmiş Zaman, miş'li Geçmiş Zaman)

Минулий неочевидний (за іншою термінологією – **суб'єктивний**) час – остання з п'яти простих часових форм турецької мови. Він твориться за допомогою афікса *-mış*[4], до якого своєю чергою додаються афікси присудковості теперішнього часу, що вказуються на особу – виконавця дії. Заперечна і питальна форми минулого суб'єктивного часу творяться за звичною схемою (відповідно, за допомогою афікса дієслівного заперечення *-ma/ -me*: *gelmemiş – він не прийшов*; питальної частки *mı*, до якої переноситься афікс присудковості (крім *-lar*): *gelmiş misin? – ти прийшов?*). Парадигму відмінювання дієслова в минулому суб'єктивному часі у стверджувальній, заперечній і питальній формах показано в таблиці:

yapmak	***yapmamak***	***yapmak (?)***
yapmışım – (кажуть/ виявляється) я зробив	*yapmamışım – (кажуть/ виявляється) я не зробив*	*yapmış mıyım? – чи я зробив?*
yapmışsın	*yapmamışsın*	*yapmış mısın?*
yapmış	*yapmamış*	*yapmış mı?*
yapmışız	*yapmamışız*	*yapmış mıyız?*
yapmışsınız	*yapmamışsınız*	*yapmış mısınız?*
yapmışlar	*yapmamışlar*	*yapmışlar mı?*

!!! Ще раз звернімо увагу: афікси присудковості минулого часу і минулий час (*-dı*), з одного боку, і неочевидні афікси присудковості і минулий суб'єктивний час (*-mış*), з другого боку, збігаються за формою. Тому вкрай важливо розуміти їхню сутність і не плутати їх один з одним. Важливо усвідомлювати, що коли ми ведемо мову про просту часову форму, то афікси *-dı* і *-mış* постають саме **як часові афікси**, а не як афікси присудковості, що особливо чітко видно під час творення запитання від неочевидних форм: за питальну частку виноситься лише афікс присудковості, натомість афікс часової форми завжди залишається при основі дієслова, пор.: *Öğrenci miymişsin? – (Ну як, кажуть) ти був студентом?* і *Gelmiş misin? – Ти (уже, виявляється) прийшов?* Зверніть увагу на такі ключові відмінності:

– афікс присудковості, приєднуючись основ, що закінчуються на голосну, отримує вставну *-y*, яка виникає між цією основою і афіксом присудковості, тоді як афікс часу не потребує вставної приголосної незалежно від характеру кінцевої

літери основи слова: *öğrenci**y**di – він був студентом*, але *bekledi – він чекав*; *öğrenci**y**miş – (кажуть) він був студентом*, але *beklemiş – (виявляється) він чекав*;

– афікс присудковості додається лише до іменних основ і творить іменний присудок (відповідно й іменне речення); афікс часу додається лише до дієслівних основ і творить дієслівний присудок (відповідно й дієслівне речення);

– заперечення афіксів присудковості (іменного присудка й іменного речення) твориться за допомогою частки ***değil***; заперечення часової форми (як і будь-якої дієслівної форми) твориться за допомогою афікса дієслівного заперечення ***-ma/ -me***.

Значення минулого неочевидного часу

Минулий неочевидний час є одним із найскладніших явищ сучасної турецької мови. Це спричинено, по перше, тим, що його значення розпадаються на дві групи, дуже віддалено пов’язані одна з одною, а по друге, тим, що навіть приблизно подібних значень у звичних для нас індоєвропейських мовах немає.

Значення минулого неочевидного часу поділяється **на дві групи**:

1) неочевидне (абсентивне) значення;

2) результативне (перфектне) значення.

Перехідним між двома значеннями є значення усвідомлення дії за її результатом (тур.: *işin sonradan farkına varış*).

Неочевидне (абсентивне) значення минулого неочевидного часу

У цьому своєму значенні минулий неочевидний час виявляє певні подібності зі значенням неочевидного афікса присудковості. Принципова відмінність між ними з погляду семантики полягає в тому, що минулий неочевидний час стосується минулої дії, тобто дії, що відбувалася до моменту мовлення, тоді як неочевидний афікс присудковості може бути пов'язаний як із минулим моментом часу, так і з моментом мовлення, про що йшлося у попередньому розділі цього уроку.

Отже, минулий неочевидний час позначає таку минулу дію, **свідком якої мовець не був і про яку судить зі слів іншої особи/ інших осіб, переказує слова іншої особи/ інших осіб (*чужослівність*)**. В українській мові такого значення немає; воно не виявляється надто складним, коли ми чуємо (читаємо) його турецькою мовою, і в перекладі українською можемо просто його проігнорувати (у

переважній більшості випадків це значення в українській мові виявляється неважливим) або ж, як зазначалося вище, використати вирази на зразок *кажуть, що*; *подейкують, що* і под. А от коли йдеться про продукування мовлення, нехтування в необхідних випадках минулим неочевидним часом і використання замість нього минулого (категоричного) часу виявляється у вустах українського мовця істотною помилкою. **Маємо чітко усвідомлювати**: коли ми використовуємо минулий (категоричний) час, ми завжди імплікуємо (*вкладаємо прихований зміст*) те, що ми були свідками цієї дії або ж судимо про неї з достовірних джерел (наприклад, засобів масової інформації). Така дія слухачем сприймається як точна й безсумнівна, бачена на власні очі. Минулим неочевидним часом ми імплікуємо не лише те, що ми **не** були свідками цієї дії і переказуємо слова іншої людини (інших людей), але й нерідко вкладаємо у зміст висловлення елемент недостовірності, сумніву щодо предмета висловлення, наприклад:

Bolu'da portakal büyüklüğünde dolu yağmış – (Кажуть) У Болу випав град розміром із апельсин.
Mehmet dün İzmir'den gelmiş – Мехмет (кажуть, що; начебто) учора повернувся з Ізміра.
Turgut Fatma'ya aşık olmuş – (Кажуть) Тургут закохався у Фатіму.
Öğretmenimize göre, pek çalışkan öğrenci değilmişiz – На думку викладача, ми не надто старанні учні.
Üstelik bir de üniversiteden çıkmış! – А ще й начебто/ каже, що університет закінчив!

Результативне (перфектне) значення минулого неочевидного часу

Про це значення дуже рідко згадують у підручниках чи граматиках; частіше – у спеціальних працях, присвячених минулому неочевидному часу чи афіксу *-mış*, але саме це значення є первинним для цього афікса й цього часу. На відміну від англійської мови, у турецькій немає **перфекта** як окремої часової форми (чи групи часових форм) – так само як і в українській, але це значення ситуативно, проте нерідко, "впливає" у процесі усної чи письмової комунікації. У цьому контексті йдеться про так званий ***статальний перфект*** – значення **стану, що виник унаслідок минулої дії й існує на момент мовлення**. В українській мові статальний перфект реалізується за допомогою пасивних дієприслівників і співвідносних із ними форм на *-но/ -то*, порівняймо:

Стіл накрито – Sofra kurulmuş.
Роботу виконано – İş yapılmış.

У багатьох випадках у значенні результату минулої дії минулий неочевидний час **може бути замінений** на минулий (категоричний) час, проте завжди коли мовець

вважає за необхідне підкреслити існування на момент мовлення результату минулої дії у вигляді стану, він найпевніше вдасться саме до минулого неочевидного часу. Зауважимо також, що чим далі на схід (так само і південний, і північний схід) Туреччини ми просуватимемося, тим частотнішим ставатиме використання минулого неочевидного часу для позначення результативної семантики (про причини цього ми вестимемо мову у примітці наприкінці цього розділу). Додамо, що в результативному значенні до минулого неочевидного часу може додаватися афікс присудковості теперішнього часу третьої особи однини (-*dır*), який саме в цьому значенні де-факто нічого не змінює (на відміну від багатьох інших реалізацій, де він постає як показник модальності припущення і ствердження – *kuvvetlendirme ve ihtimal*), порівняймо з наведеними вище прикладами:

Sofra kurulmuştur – Стіл накрито.
İş yapılmıştır – Роботу виконано.
Makale yazılmıştır – Статтю написано.

У використанні з результативним значенням минулого неочевидного часу афікс (-*dır*) постає саме як афікс присудковості, тому може вільно опускатися чи відновлюватися, як ми це бачили у формах іменного присудка.

!!! Слід особливо звернути увагу на те, що найчастіше в позицію присудка з результативним значенням потрапляються ті дієслова, які позначають стан (а не активну дію); такі дієслова переважно є *вторинними становими утвореннями*, тобто перебувають у пасивному (зворотному) чи взаємно-сумісному станах, порівняймо:

yapılmak – yapılmış(tır): бути зробленим – зроблений;
sıkışmak – sıkışmış(tır): стискуватися – стиснутий;
çevrilmek – çevrilmiş(tir): бути перекладеним – перекладений.

Інколи такі пасивні/ зворотні основи мають твірні форми у вигляді прикметників, що семантично відповідають результативному значенню минулого неочевидного часу:

çevrilmiş – çevrili: перекладений.

!!! Отже, робимо теоретичний висновок: фактично турецька мова має два ряди форм з афіксом -*mış*:

1) форми з неочевидною семантикою: *неочевидні афікси присудковості, неочевидне значення минулого неочевидного часу* (*O zaman öğrenciymiş –*

Кажуть, тоді він був студентом. O zamanlar Afrika'ya gitmiş – Подейкують, у той час він їздив до Африки);

2) форми з результативною семантикою: *дієприкметник минулого часу* – ми його вивчатимемо в уроці 15, *результативне значення минулого неочевидного часу* (*kırılmış kalem – поламана ручка, kurulmuş sofra – накритий стіл. Kalem kırılmış – Ручку зламано. Sofra kurulmuş – Стіл накрито*).

Значення несподіваного усвідомлення минулої дії за її результатом (*İşin Sonradan Farkına Varış*)

Між двома основними значеннями минулого неочевидного часу перебуває значення *усвідомлення минулої дії за її результатом* (*işin sonradan farkına varış*). Коли мовець не бачив саму дію, не був свідком її реалізації, проте судить про таку реалізацію за наявним на момент мовлення результатом, він вдається до минулого неочевидного часу, інколи й у супроводі частки *meğer (ki)* – порівняймо з другим значенням неочевидного афікса присудковості. Приклад:

Gece kar yağmış – (Виявляється) Вночі випав сніг.
Vay be, saçlarım ağarmış – О боже, моє волосся посивіло!
Cüzdanımı evde unutmuşum – (Виявляється) Я забув удома гаманець.
Meğer ki, erken çıkmışız – Ми, виявляється, рано вийшли.

Використання афікса -dır з минулим неочевидним часом

Афікс присудковості теперішнього часу третьої особи однини (*-dır*) використовується з минулим неочевидним часом у таких випадках:

1) у результативному (перфектному) значенні маємо факультативне використання афікса присудковості (приклади ми наводили трохи вище). Повторимося, що в цьому використанні минулий неочевидний час найчастіше може бути замінений на минулий (категоричний) час;

2) минулий неочевидний час з доданим до нього афіксом *-dır* (*-mıştır*) використовується у текстах офіційно-ділового (канцелярського), наукового (науково-технічного) стилів, семантично постаючи як повний еквівалент минулого (категоричного) часу; А. М. Кононов виділяв таке використання (зараховуючи до нього й те значення, про яке йшлося в першому пункті) як автономну часову форму й називав її *минулий-теперішній час*. В уроці 13 ми згадували, що офіційно-діловий і науковий стилі турецької мови відрізняються тим, що в них традиційно не використовується низка часових форм (теперішній час, минулий час), а замість них без зміни значень використовуються майбутній час і, додаємо, минулий неочевидний час з показником *-dır* (*-acaktır, -mıştır*) для

позначення відповідно майбутньої і минулої дії, а також теперішній-майбутній час (*-ır*) і теперішній тривалий час з показником *-dır* (*-maktadır*, цей час ми ще не вивчали) для позначення теперішньої дії: *Bu sözleşme üç nüsha olarak akdedilmiştir – Цю угоду укладено у трьох примірниках. Hakim, Bu suçluya on yıl hapis cezası verilmiştir dedi – Суддя сказав: "Злочинця засуджено до десяти років ув'язнення"*. Водночас, ми зазначали, що сучасна ділова й наукова турецька мова виявляє тенденції до спрощення, тому в певних випадках можна побачити використання тих часових форм, які раніше не були властиві для розглядуваних функціональних стилів;

3) так само як й у випадку з теперішнім і майбутнім часами, афікс *-dır*, додаючись до минулого неочевидного часу, постає як засіб емоційного забарвлення мови, додаючи висловленню відтінку припущення і ствердження одночасно (*kuvvetlendirme ve ihtimal*); може супроводжуватися прислівниками, що позначають припущення, найчастіше *herhalde*, наприклад: *Herhalde yanlış kapıya gelmiştir – Напевне, він помилився дверима. Ödevinizi yapmışsınızdır – Ви, без сумніву, зробили ваше завдання. Şimdi bizim memlekette yağmurlar başlamıştır – Зараз на нашій батьківщині, напевне, почалися дощі. Şimdi sen pencerenin önüne oturmuşsundur – Нині ти, найпевніше, сидиш попід вікном. Hep birlikte duaya başlamışsınızdır – Мабуть, ви усі разом приступили до молитви.*

??? Чи можна висловити припущення і ствердження без афікса присудковості *-dır?* Афікс присудковості теперішнього часу третьої особи однини у функції *kuvvetlendirme ve ihtimal*, додаючись до іменних присудків чи окремих простих часових форм, являє собою, як і будь-яка афіксальна форма, найбільш природний спосіб висловлення припущення і/ чи ствердження, не потребуючи при цьому жодних інших додаткових засобів чи слів. Водночас мова є системою гнучкою і в багатьох випадках допускає кілька, а інколи й доволі багато варіантів реалізації подібних одне до одного значень. Тому ми цілком можемо замість афіксальної форми вдатися до використання прислівників з відповідними значеннями (наприклад, *galiba – мабуть, belki – можливо*) з часовими формами без афікса *-dır*, наприклад: *Adam intihar etmek istemiştir – Adam galiba intihar etmek istedi – Чолов'яга, напевне, хотів учинити самогубство.*

!!! Зазначимо принагідно, що в будь-якій мові більшою чи меншою мірою відіграє роль *суб'єктивний чинник* (так званий *фактор людини в мові*). Під цим явищем мається на увазі можливість використання тих чи інших частково чи повністю синонімічних мовних засобів залежно від того, як мовець інтепретує позначувану ситуацію. Чим більше в мові таких синонімічних мовних засобів, тим більшою мірою виявляється людський чинник. Турецька належить до числа мов із високим впливом суб'єктивного чинника, оскільки має розвинену й потужну граматичну синонімію. З таким людським фактором ми трохи зіштовхувалися, вивчаючи проблему синонімії теперішнього часу і

теперішнього-майбутнього часу (наприклад, при позначенні індивідуальної звички), минулого часу і минулого неочевидного часу в результативному значенні. Варто усвідомлювати, що мова – система природна й на відміну від штучних систем – математичних чи кібернетичних, вона не завжди пропонує однозначне рішення, і дуже часто навіть кілька рішень гіпотетично виявляються правильними в певному контексті.

!!! Для інформації: в огузьких (західно-тюркських) мовах, до яких належать, зокрема, турецька і азербайджанська, минулий неочевидний час являє собою ***історичний перфект*** – результативний час. Це значення *перфекта*, тобто результату минулої дії, наявного на момент мовлення, є основним для цього часу в сучасній азербайджанській мові. Саме тому коли ми в турецькій мові кажемо *Hoş geldiniz – Ласкаво просимо* або *Cüzdanımı yitirdim – Я загубив гаманця*, азербайджанець каже *Hoş gəlmişsiniz* і *Pul kisəsimi itirmişəm*. Вище ми зазначали, що чим далі на схід Туреччини, тим частотнішим стає використання минулого неочевидного часу для позначення результативної дії. Причиною цього є те, що східно-анатолійські діалекти турецької мови становлять діалектний континуум з азербайджанською мовою, тобто з фонетичного і граматичного поглядів вони ближчі до азербайджанської мови, ніж до літературної турецької (і західно-турецьких діалектів), в основі якої перебуває стамбульська говірка. Натомість сучасна турецька літературна мова ближча до огузьких мов крайнього західного ареалу, насамперед гагаузької. Додамо також, що в деяких турецьких діалектах можемо почути й фонетичні трансформації у структурі минулого неочевидного часу, властиві сучасній азербайджанській мові, як-от: *gelmişin/ gelmisin* (замість *gelmişsin*), *gelmişik* (замість *gelmişiz*), *gelmişiniz/ gelmisiniz* (замість *gelmişsiniz*).

Перфектна форма -mış durumda/ halde

У сучасній турецькій мові доволі поширені як у письмовому, так і в усному мовленні конструкції з результативним (перфектним) значенням, що посідають позицію присудка й становлять поєднання дієслова з афіксом *-mış* (у даному разі воно є не минулим неочевидним часом, а результативним дієприкметником, який ми детально вивчатимемо в уроці 15) і іменників *durum* або *hal* (стан): *-mış durumda (-mış halde)*, дослівно: *є в такому стані, що…*. З погляду значення такі форми еквівалентні іншим формам, що можуть реалізовувати результативне значення, тобто минулому неочевидному часу з афіксом присудковості третьої особи однини (*-mıştır*) або минулому часу. Цій граматичній конструкції віддається перевага тоді, коли мовець спеціально хоче підкреслити перебування діяча в певному стані, виниклому внаслідок минулої дії; часто трапляється ця форма в письмовій мові. Приклади:

Facebook'a giriş yapılmış halde – Вхід до "Фейсбука" здійснено.
Nintendo Wii modifikasyonu yapılmış durumda – Розроблено нову модифікацію Nintendo Wii.
Eski bir okulda kalmamız için gerekli ayarlamalar yapılmış durumda – Виконано усі необхідні дії для того, щоб ми залишилися у старій школі.

!!! Зауважимо, що ці самі конструкції можуть перебувати також у функції означення, наприклад, поєднуючись із дієприкметниками:

Kapı arkasında rulo yapılmış halde duran halılar... – ...килими, що стоять, звернуті в рулони, за дверима (*duran – той, що стоїть*).

Асиндетичні речення з минулим неочевидним часом

Минулий неочевидний час нерідко трапляється у складі асиндетичних речень, де головним присудком виступають дієслова розумової діяльності чи відчуття (*kesin yargılara dayanmayan fiiller*), як-от: *sanmak*, *saymak* (=*addetmek*), *ummak*, *bilmek* (=*sanmak*): *O, borcumu vermiş biliyor – Він думає, що віддав свій борг. Arkadaşını ölmüş zanetti – Він подумав, що його друг помер.*

Обставинно-результативна функція минулого неочевидного часу

У турецькій мові нерідко трапляється використання минулого неочевидного часу зі своєрідною обставинною функцією, коли він позначає результат минулої дії, що є фоном для іншої дії, позначеної основним дієсловом (насамперед присудком речення); українською мовою таке використання може перекладатися або дієсловом у минулому часі, або дієприслівником минулого часу, наприклад:

Sofra başına oturmuş konuşuyorlar – Сівши за стіл, вони ведуть бесіду.
Çocuk yolun ortasına oturmuş oynuyor – Дитина, сівши посеред дороги, грається.
Misafir odaya girmiş bekliyor – Гість зайшов до кімнати, чекає.

Післяйменники önce і sonra
(Önce ve Sonra İlgeçleri)

Двома найбільш поширеними післяйменниками в сучасній турецькій мові є антонімічні післяйменники ***önce (***застарілий варіант ***– evvel) – до, перед*** і ***sonra – після***. Ці два післяйменники керують вихідним відмінком імен, до яких додаються, наприклад:

Öğleden sonra gel – Приходь після обіду.
Öğleden önce gelme – До обіду не приходь.

Якщо у висловленні є інша обставина, що вказує на тривалість відтинку часу *до* або *після* певного моменту, ця обставина ставиться між іменем і доданим до нього післяйменником *önce/ sonra* в основному відмінку, наприклад:

Öğleden bir saat sonra gel – Приходь через годину після обіду.
Ahmet'ten beş dakika önce geldik – Ми прийшли за п'ять хвилин до Ахмета (на п'ять хвилин раніше від Ахмета).

!!! Зверніть увагу, що ці післяйменники можуть мати й інше часове значення: ***önce – тому (назад)*** і ***sonra – через*** (певний час). У цьому значенні розглядувані післяйменники використовуються **з основним відмінком** імен, до яких їх додано, наприклад:

Arkadaşım bir dakika önce geldi – Мій друг прийшов хвилину тому.
İki saat sonra İstanbul'dayız – Через дві години ми (будемо) у Стамбулі.

!!! Післяйменники *önce (*застарілий варіант – *evvela)* і *sonra* мають також й **автономне використання** (насамперед у ввідній функції): *önce – спочатку, sonra – потім*, наприклад:

Önce sen söyle, sonra ben fikirlerimi ifade edeceğim – Спочатку ти кажи, а потім я висловлюся.

Морфосинтаксичні комплекси з післяйменниками önce і sonra

У турецькій мові поширені кілька морфосинтаксичних комплексів, утворених на основі післяйменників *önce* і *sonra*:

1) *-dıktan sonra* (тут і нижче вказуємо лише один, але маємо на увазі всі фонетичні варіанти, які витікають згідно із Законом гармонії голосних і приголосних, відповідно *-dıktan/ -dikten*) – *після того як* (як і будь-який морфосинтаксичний комплекс, додається до основи дієслова):

Eve geldikten sonra yemek yedik – Ми пообідали після того, як прийшли додому (цей комплекс може перекладатися дієприслівником: *прийшовши*).

!!! Зверніть увагу !!! Афікс *-dık*, який ми бачимо в основі цього морфосинтаксичного комплексу, належить до давніх огузьких форм і в сучасній мові трапляється в багатьох морфологічних конструкціях у доволі різних значеннях і функціях (ми їх почнемо вивчати трохи пізніше), проте основною його характеристикою є те, що в сучасній турецькій мові він використовується з доданим до нього афіксом присвійності, що вказує на особу-виконавця дії: *-dığı*[8] (як це властиво багатьом непредикативним формам, наприклад, усіченим

інфінітивам). Виучувана нами форма *-dıktan sonra* – одна з небагатьох в сучасній турецькій мові, яка зберіглася в архаїчному використанні: вона не має у своїй структурі афікса присвійності, що вказував би на особу діяча, проте **може мати при собі окремий суб'єкт**, що додається у складі відповідної обставинної клаузи часу без морфологічного оформлення його поєднання з предикатом (формою *-dıktan sonra*), наприклад:

Biz geldikten sonra... – Після того, як ми прийшли...
Ahmet ders çalıştıktan sonra... – Після того, як Ахмет зробив уроки...
Babamla ben stada gittikten sonra annem bize lezzetli yemekler ikram etti – Після того, як ми з батьком сходили на стадіон, мати почастувала нас смачною їжею.
Müdür tüm belgeleri imzaladıktan sonra sekreter, arşive teslim etti – Після того, як директор підписав усі папери, секретар передала їх до архіву.

!!! Запам'ятаймо !!! Афікс *-dık* зберігся у сучасній турецькій мові у складі кількох слів — іменників і прикметників (тут маємо ситуацію *лексикалізації* архаїчних граматичних форм):

tanıdık – знайомий;
beklenmedik – несподіваний, неочікуваний;
okunmadık – непрочитаний.

2) *-madan önce – до того як; перед тим як* (формально маємо усічений інфінітив з доданим до нього афіксом вихідного відмінка). Ця форма повністю антонімічна попередній і так само не містить афікса присвійності, що вказував би на суб'єкта-виконавця дії, проте може мати такий суб'єкт у складі обставинної клаузи часу:

Biz gelmeden önce... – До того, як ми прийшли...
Ahmet ders çalışmadan önce... – До того, як Ахмет зробив уроки...
Babamla ben stada gitmeden önce annem bize lezzetli yemekler ikram etti – До того, як ми з батьком сходили на стадіон, мати почастувала нас смачними стравами.
Müdür tüm belgeleri imzalamadan önce sekreter, arşive teslim edemedi – До того, як директор підписав усі папери, секретар не змогла передати їх до архіву.

!!! Зверніть особливу увагу на те, що в турецькій мові **<u>немає</u>** форм:

* *-dıktan önce*
* *-madan sonra*

3) *-masından önce – до того як.* Цей морфосинтаксичний комплекс з погляду значення повністю синонімічний комплексу *-madan önce*, проте відрізняється структурно, оскільки містить афікс присвійності, що вказує на діяча; ця форма не є частотною, більш властива письмовому стилю мовлення (офіційно-діловому,

науково-технічному), проте не є неможливою і в інших функціональних стилях. Суб'єкт цього морфосинтаксичного приєднується до предиката у складі обставинної клаузи часу за допомогою родового відмінка (тобто за принципом присвійного/ двоафіксного ізафету), однак сучасна турецька мова і в цьому, і в наступному випадках допускає поєднання суб'єкта і предиката обставинної клаузи без оформлення родового відмінка (наскільки таке використання граматично правильне – це питання дискусійне):

Öğretmenin gelmesinden önce tahtayı sildik, dershaneyi havalandırdık – Перед тим як (до того як) прийшов учитель, ми витерли дошку, провітрили клас.

4) *-masından sonra – після того як.* Цей морфосинтаксичний комплекс антонімічний попередньому і має всі ті самі особливості, що властиві попередньому морфосинтаксичному комплексові (відповідно, синонімічний комплексу *-dıktan sonra*):

Öğretmenin dershaneye girmesinden sonra ders başladı – Після того як викладач зайшов у клас, почався урок.

!!! Зауважимо – і ми на це, безумовно, уже звернули увагу – що **морфосинтаксичні комплекси мають обставинне значення**, перебувають в основі **обставинних клауз**; вони співвідносяться з дієприслівниками, яких у турецькій мові чимало, і разом із ними та ще низкою інших форм, які ми вивчатимемо пізніше, становлять систему ***конвербів***, тобто морфологічних форм і морфологічних утворень, що мають обставинне значення. Також зверніть увагу, що конверби, зокрема й морфосинтаксичні комплекси, не мають автономного часового значення, їхній час визначається за часом присудка (основного дієслова у висловленні/ реченні), порівняймо:

Zil çaldıktan sonra sınıftan çıktık – Ми вийшли з класу після того, як пролунав дзвоник.
Zil çaldıktan sonra sınıftan çıkıyoruz – Ми виходимо з класу після того, як лунає дзвоник.
Zil çaldıktan sonra sınıftan çıkacağız – Ми вийдемо з класу після того, як пролунає дзвоник.

Неозначені і заперечні займенники bazı, kimi, birtakım

Неозначений займенник *bazı – деякі, декотрі; певні* вказує на невизначену групу істот або неістот і має атрибутивне використання (означення перед іменником **у формі множини**), наприклад:

bazı insanlar – деякі люди.

Bazı Türkler oraya eğlenmeye giderler – Деякі турки ходять туди розважитися; bazı durumlarda – у деяких ситуаціях.

До займенника *bazı* може додаватися афікс присвійності третьої особи однини (-*sı*) – *bazısı – дехто*, і тоді займенник набуває здатності використання у функціях, властивих іменникові, причому функціонувати він може двояко:

1) власне як неозначений займенник із субставнивним використанням, переважно в редуплікованій формі (приклади див. трохи нижче);

2) із партитивною семантикою, зокрема й у складі присвійного ізафету, позначаючи виділення певної невизначеної частини істот чи неістот із сукупності:

bazısı – дехто із них.
Öğrencilerden bazısı teste gelmedi – Дехто із студентів (деякі із студентів, декотрі із студентів) не прийшов на контрольну роботу.

Частковим синонімом попереднього займенника є неозначений займенник *kimi – якісь, деякі*, який при атрибутивному використанні поєднується з іменниками у формі множини, проте на відміну від займенника *bazı* застосовується лише до істот, наприклад:

kimi çocuklar – деякі діти.

Неозначений займенник *kimi* в сучасній турецькій мові крім атрибутивного (як означення) має також і субстантивне використання (у синтаксичних позиціях, властивих іменникові), при цьому він використовується в редуплікованій формі (*kimi... kimi... – хтось/ дехто…, а хтось/ дехто…*), наприклад:

Kimi su çeker, kimi sebze ayıklar, kimi yufka açar, kimi çamaşır yıkar – Хтось носить воду, хтось чистить городину, хтось розкатує тісто, а хтось пере білизну.

У редуплікованій формі в таких самих контекстах може використовуватися й неозначений займенник *bazı*, але лише з доданим до нього афіксом належності третьої особи однини *bazısı... bazısı… – хтось/ дехто…, а хтось/ дехто…*, наприклад:

Bazısı geldi, bazısı gitti – Хтось прийшов, а хтось пішов.

До неозначеного займенника *kimi*, зокрема й у редуплікованій формі, можуть додаватися необхідні за смислом висловлення відмінкові афікси, наприклад:

Felek kimine kavun yedirir kimine kelek (приказка) – *Доля комусь дарує кавун спілий, а комусь – зелений (= у кожного – своя доля).*
Kimine hay hay, kimine vay vay (приказка з таким самим смислом, що й попередня).
Kiminin parası, kiminin duası (приказка в тому сенсі, що від кожної людини можна отримати щось корисне відповідно до її здібностей і талантів).

Неозначений займенник *kimi* зі структурного погляду становить питальний займенник *kim – хто* з доданим до нього афіксом належності третьої особи однини (*-i*). Водночас до цієї форми може додаватися ще один афікс належності *kimisi – хтось, дехто* (порівняймо з парою *biri – birisi, яку ми вивчали в уроці 10*).

Займенник *kimisi* має подвійне використання:

1) як повний синонім неозначеного займенника *kimi* в його субстантивному використанні, наприклад:

Kimisi çalışıyor, kimisi de televizyon izliyor – Хтось працює, а хтось дивиться телевізор;

2) з партитивним значенням, зокрема й у складі ізафету – *дехто з…, деякі з…*, наприклад: *çocuklardan kimisi – дехто з дітей.* Зауважимо водночас, що в такій функцій частотнішим є використання неозначеного займенника *bazısı*.

Від займенників *kimi*, *bazı*, а також за їхньої участі твориться низка інших неозначено-займенникових форм: *kimileyin*, *kimi vakit*, *kimi zaman, bazen* – усі зі значенням *колись, інколи, час від часу, вряди-годи*, які в реченні постають як обставина.

!!! Зауважте: у турецькій мові може трапитися омоформічна займенникові *kimi* форма питального займенника *kim* з доданим до нього афіксом присвійності третьої особи однини з партитивним значенням як у складі ізафету, так і поза ним (у питальних реченнях), наприклад:

Öğrencilerden kimi gelmedi? – Хто зі студентів не прийшов?

Близьким за значенням, інколи й повністю синонімічним неозначеним займенникам *kimi, bazı* є неозначений займенник *birtakım – деякі, певні* (інколи трапляється написання окремо, проте норма сучасної турецької мови віддає перевагу написанню разом). Цей займенник має атрибутивне використання, поєднується з іменником у формі множини, використовується стосовно як істот, так і неістот, наприклад:

Birtakım İnsanlar – "Деякі люди" (назва роману Саїта Фаїка).

Birtakım şeylere sinirleniyorum – Через деякі речі я нервую.
Aklımdan son süratle birbirini tutmaz, birtakım düşünceler geçiyordu – У мене в голові з шаленою швидкістю, нестримно проносилися (деякі, певні) думки.

Варто звернути увагу на *омофон* цього займенника – поєднання іменника *takım – команда, комплект* з неозначеним артиклем *bir*: *bir takım*; ці дві реалізації слід відділяти одна від одної. Приклади:

İyi bir futbol takımımız var – У нас є гарна футбольна команда.
Ofisimizde sizler çok iyi bir takımsınız – У нашому офісі ви – дуже гарна команда; bir takım elbise – костюм.

Так само як у випадку із займенниками *bazı, kimi*, до неозначеного займенника *birtakım* може додаватися афікс належності третьої особи однини, зокрема він може входити до складу присвійного ізафету на правах головного (другого) компонента, набуваючи партитивної семантики: *öğrencilerden birtakımı – деякі з учнів.* Додамо, що займенник *birtakım* є набагато менш частотним, ніж подібні йому за значенням займенники *bazı, kimi*.

До неозначених займенників *bazı, kimi* з партитивним (видільним) значенням можуть додаватися афікси належності не лише третьої особи однини, коли із сукупності істот чи неістот третьої особи виділяється певна кількість невизначених осіб чи предметів, але й афікси першої і другої осіб множини, коли невизначена кількість осіб виділяється із сукупності першої чи другої осіб, відповідно: *bazımız, kimimiz – деякі з нас, bazınız, kiminiz – деякі з вас.*

Особливу увагу слід звернути на узгодження в особі підмета, вираженого кожним із розглядуваних займенників, із присудком: воно відбувається завжди у першій чи другій особах множини відповідно (не в третій однині, як за логікою варто було б очікувати), наприклад:

Bazımız ileri gideriz, kimimiz geri kalırız – Деякі з нас ідуть уперед, а дехто – залишається позаду.
Bazımız bunu rasyonelleştiriyoruz, bazımız panik oluyoruz – Дехто з нас намагається поглянути на це з раціонального боку, а хтось піддається паніці.
!!! Але коли йдеться про питальний займенник *kim*, узгодження відбувається у третій особі: *Kiminiz bugün gelmedi? – Хто з вас сьогодні не прийшов?*

Водночас коли йдеться про узгодження в межах присвійного ізафету, коли неозначений займенник *bazı, kimi* з доданим до нього афіксом належності постає як перший (підпорядкований) компонент, то таке узгодження відбувається у третій особі, порівняймо з наведеними вище прикладами речень:

Hepimiz koşuyoruz, bazımızın ayakları çıplak – Усі ми біжимо, дехто з нас – босоніж.

До займенників *bazı, kimi* може додаватися афікс належності третьої особи множини: *bazıları, kimileri – дехто/ деякі з них*, які фактично дають таке саме значення, що й форми *kimi(si), bazısı* в обох своїх фактичних реалізаціях, наприклад:

Hiçbir insan öylesine girmiyor hayatımıza: kimileri ceza, kimileri bela, kimileri imtihan, kimileri armağan – Жодна людина просто так не входить в наше життя: хтось – це покарання, хтось – горе, хтось – випробування, а хтось – дар.
Her insan huzur verir. Kimileri gelince, kimileri gidince – Кожна людина приносить спокій: деякі – коли з'являються, інші – коли зникають.

Входячи до складу атрибутивного словосполучення, неозначені займенники *bazı, kimi, birtakım* звичайно посідають ту саму позицію, що й неозначений артикль, тобто між означенням і означуваним, наприклад: *küçük bazı/ birtakım devletler – деякі невеличкі держави.*

!!! Нагадаємо: у турецькій мові є чимало неозначених займенників (частину з них ми вже вивчили): *bir şey – щось, biri – хтось, bir kimse – хтось, çok – багато, az – мало, birçok – доволі багато, biraz – трохи, birkaç – кілька* (останні – зі значенням кількості, неозначено-кількісні), *diğer – інший, öbür – інший, başka – інший* (з указівним значенням, неозначено-указівні).

!!! Зверніть увагу: у турецькій мові трапляються прономіналізовані (*ті, що використовуються як займенники*) форми зі значеннями, подібними до значень займенників, зокрема й неозначених, як-от: *bir sürü – ціла низка, кілька, bir dizi – ціла низка, цілий ряд* та інші. Варто звернути увагу, що прономіналізовані форми з неозначено-кількісним значенням використовуються, як і власне неозначено-кількісні займенники, з формою однини іменників: *bir sürü insan – чимало людей, bir dizi kitap – ціла низка книг.*

<u>Вправи</u>

1. Провідміняйте імена з неочевидним афіксом присудковості; дієслова – у минулому неочевидному часі у стверджувальній, заперечній і питальній формах:

okullu, müdür, doktor, mühendis, taksici, öğretmen, pilot, çevirmen, arkeolog;

dikkat etmek, ayırtmak, beklemek, buyurmak, yararlanmak, fırsatı kaçırmak, kullanmak, ödemek, selamlamak, vazgeçmek, şikayet etmek, yürümek, koymak, götürmek, çekmek, çağırmak, seyahat etmek, zannetmek, asmak, dikkatini çekmek.

2. Перекладіть українською:

Saat biri iki geçiyor. Saat ikiyi çeyrek geçiyor. Saat dördü yirmi geçiyor. Saat beşi yedi geçiyor. Saat altıyı on beş geçiyor. Saat yediyi dört geçiyor. Saat dokuzu altı dakika geçiyor. Onu on geçiyor. On biri çeyrek geçiyor.

Saat bire on var. Saat ikiye çeyrek var. Saat üçe beş var. Saat dörde yirmi var. Beşe on beş saniye var. Altıya çeyrek var. Yediye beş var. Sekize yirmi var. Dokuza altı var. Ona on var. On bire yedi var. On ikiye beş var.

Onlar saat iki buçukta geliyorlar. Bugün saat ikide yemek yedim. Dersim on buçukta bitiyor. Tren sabah yedi kırkta İzmir'e kalkıyor. Dersimiz saat tam dokuzda başlıyor. Selma biri on geçe telefon etti. Ankara treni yediyi yirmi geçe kalktı. Ben dördü beş geçe Ankara'daydım. On ikiyi beş geçe taksiye bindik. Sekizi çeyrek geçe uyandım. Dün gece on ikiye çeyrek kala yattım. Arkadaşım saat beşe çeyrek kala geldi. Yediye beş kala eve gittim. Saat üçe yirmi kala okuldaydım.

O gün öğleden önce tramvaya bindim, Taksim'e gittim. Ayşe Hanım arkadaşını son olarak birkaç yıl önce görmüş. İki gün önce evine doktoru çağırdı. Doktor Bey, Ayşe'nin annesine evden üç gün çıkmamasını söyledi. Eşim benden boşandıktan sonra banliyöde kirada oturuyorum. Babasıyla konuştuktan sonra Feride'yi aradım, ama bulamadım. Ayşe tüm ev işlerini yaptıktan sonra sokağa çıktı, mağazaya gitmeyi düşündü. Mağazadan su, şeker, ekmek, patates, maydanoz aldıktan hemen sonra da eve döndü. Mehmet Ayşe'yi giriş kapısına kadar geçirdikten sonra misafir odasına döndü. Ablası odadan çıktıktan sonra Ali, yatağa girdi, hemen uykuya daldı. Derslerim bittikten sonra eve gidiyor, yemek yiyor, ödevlerimi yapmaya başlıyorum. Bir buçuk saat dinlendikten sonra ders çalışmaya oturdum. İki saat Türkçe üzerinde çalıştıktan sonra İngilizceye geçtim.

Ben de bu memleketi baştan başa gezmişimdir. Siz bunu biliyorsunuzdur. Sen o kitabı okumuşsundur. Siz yine tüm gün evden çıkmamışsınızdır. Dört Türk gemisi dün limanımıza gelmiştir. Ömer Seyfettin 1884 ile 1920 yılları arasında yaşamıştır. Ahmet'in eşi doktormuş. Bu çocuğun babası mühendismiş, geçen sene vefat etmiş. Murat'ın annesi hastaymış. Ayşe Süleyman'a aşık olmuş. Çocuk hasta çıktı. Çocuk hastaymış. Ahmet ile Ayşe evlenmiş, Marmaris'e taşınmışlar. Makalene nihayet başlamışsın maşallah. Yüzü bana yabancı gelmedi. Vaktiyle aynı okulda okumuşlar. Uzun süre annemi aramadım, artık tedirgin hale gelmiştir herhalde. 1923 yılında Ankara Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti durumuna getirilmiştir. O günden sonra

birbirimizden hiç ayrılmamışızdır. Sen de bunu sevmemişsin, bellidir. İstanbul-Ankara ekspresine tek bir bilet bile kalmamış. Bu köprü taştan yapılmıştır.

Dans etmeyi biliyor musunuz? Evet biliyorum. Benimle dans eder misiniz. Hayır, edemem. Türkçe yazmasını biliyor musunuz? Evet, biliyorum. Bir Türk arkadaşıma mektup yazmamda yardımcı olabilir misiniz? Memnuniyetle olurum. Şu an size yardımcı olamıyorum, vaktim dar. İki saat sonra size yardım ederim. Ahmet Bey gelecek mi? – Hayır, gelemez. Size bir fincan kahve ikram edebilir miyim? Güzel konuşmak herkesin elinden gelmez. Sözüm İsmail'in hoşuna belki de gidemez, ama yine söyleyeceğim. Gece yarısı evden çıktı, arkadaşını görmeye gitti. Geç kalamam, annem merak edecektir. Hiç merak etmeyin, gereği yaparız. Üzülmem için hiç bir sebep yok.

3. Türkçe'ye tercüme ediniz:

Робочий день у нашій родині починається дуже рано. Рівно о сьомій годині встає мій батько. Йому 61 рік, але він продовжує працювати. Мій батько працює головним інженером на дуже великому заводі. На цьому заводі працює більше 15 тисяч робітників і службовців.

Я прокидаюся о пів на восьму. Роблю зарядку, потім снідаю. Вранці я проглядаю свіжі газети або дивлюся останні новини по телевізору. З дому я виходжу разом із молодшим братом. Брат іде до школи, а я на роботу. Я кореспондент. Своєю роботою я задоволений, вона дуже цікава.

Додому я повертаюся дуже пізно. Вечорами я дивлюся телевізор або читаю книжки. Учора разом із моїм товаришем ми ходили до міського театру. З театру ми йшли пішки, але потім взяли таксі. Ми багато розмовляли про останні події в нашій країні, про нашу роботу.

Дай дитині хліба. Зачини двері. Відкрий вікно. Сядь і напиши листа батькові. Подивися на це. Послухай. Приходь сьогодні ввечері до нас. Зателефонуй їй, вона скучила за тобою. Не давай дитині багато грошей, усе витратить. Не торкайся дверної ручки, вона холодна. Не ходи туди, іди сюди. Не відкривай вікно, у кімнаті маленька дитина. Не виходь з кімнати, на вулиці дощ, промокнеш. Не розмовляй, роби свою справу. Почекайте на мене, я вже йду. Не кажи: "Ні". Не паліть тут, тут палити заборонено. Не телефонуйте йому, а то прийде. Ну уроці не розмовляйте українською, намагайтеся користуватися турецькою. Скажи Хасанові, хай мені зателефонує. Він вважає, що він уже все зробив, але залишилося ще багато справ.

Він прийшов раніше від мене, через це всі гроші дісталися йому. Після конференції ми разом вийшли з конференц-зали й пішли додому. З дому я

зателефонувала Рифату й запросила його до ресторану. Рифат прийшов через дві години після того, як я йому зателефонувала. Через півтори години після його приходу повернувся мій батько. Три місяці тому ми не могли сказати турецькою навіть два слова, а тепер можемо розмовляти вільно. За півтора місяці до сьогоднішнього дня я бачив його в кіно. До обіду маю сходити до магазину. Після роботи ти маєш іти додому.

Після того як я почав тут працювати, минуло три місяці. Перепрошую, покажіть ваш паспорт. Після того як у мене перевірили паспорт, мене пропустили до зали очікування в аеропорті. Населення Києва більше за три мільйони осіб. Кожного дня в метро їздить майже мільйон осіб. Перед тим як сісти до поїзда, я купив газету. Після того як я прочитав газету, я випив чаю. Добрий день, ви готові? Мені потрібно взяти папери зі столу.

Він, начебто, кілька разів мені телефонував, а я, як виявилося, не чув дзвінка. Виявляється, їх ніщо не пов'язує. Ми дуже хвилювалися за вас. Кажуть, тих шпигунів вислали з країни. У 1453 році це місто було оточене й після облоги захоплене османами. Здається, ви сильно перенервували. Так, правда, виявляється, буває гіркою. Туреччина, Греція і Болгарія – країни-сусіди. Після того як я про це дізнався, моє життя істотно полегшилося. Що робитимемо завтра? – Не знаю, може, підемо до кіно.

Я не зможу здати роботу вчасно. Вам можуть не сподобатися ті місця, там надто багато людей. Він не вміє писати статті. Ти можеш зателефонувати мені в понеділок після восьмої години? Дивися, не пий тут воду, вона може бути поганої якості. Ти можеш зробити це один? – Ні, потрібно, щоб хтось мені допоміг.

4. Вивчіть слова:

şu an	нині, тепер
-in farkına varmak	розрізняти, помічати
büyüklük (ğü)	величина, розмір
dolu	град
yağmak	падати, іти (*про дощ, сніг, град*)
yanlış	помилковий; помилка
dua	молитва
dua etmek	молитися
intihar etmek	вчинити самогубство
cüzdan	гаманець
yitirmek	загубити, втратити
giriş yapmak	здійснити вхід (*комп.*); в'їхати (*через КПП, миттницю*)

ayarlamak	підлаштовувати, прилаштовувати, налаштовувати
rulo	рулон, сувій
halı	килим
addetmek	вважати
fikir (kri)	думка
ifade etmek	висловлювати, виражати
stad	стадіон
lezzetli	смачний
arşiv	архів
teslim etmek	передавати, здавати
tanıdık	знайомий
beklenmedik	несподіваний, неочікуваний
havalandırmak	провітрювати
zil	дзвоник
eğlenmek	розважатися
sebze	овочі
ayıklamak	чистити (*наприклад, овочі*); (*перен.*) чистити ряди
yufka	розкатаний лист тіста; лаваш
çamaşır	білизна
çamaşır yıkamak	прати білизну
felek (ği)	небо, небеса
kavun	диня
kelek	зелена, нестигла диня
sürat (ti)	швидкість
takım	команда; набір
ofis	офіс, кабінет
panik (ği)	паніка
panik olmak	панікувати
paniğe kapılmak	піддатися паніці
çıplak	голий
ceza	покарання; штраф
bela	горе
imtihan	випробування; іспит
armağan	дар, дарунок
huzur	спокій; особиста присутність
devlet (ti)	держава
sürü	зграя
bir sürü	ціла низка
dizi	ряд; серіал
bir dizi	ціла низка, цілий ряд
dikkat etmek (-e)	звертати увагу

ayırtmak	бронювати (*кімнату в готелі*)
buyurmak	наказувати, веліти; зволити
yararlanmak (-den)	мати користь, користуватися
fırsatı kaçırmak	втратити шанс, нагоду
ödemek	платити
selamlamak	вітати
vazgeçmek (-den)	відмовлятися
şikayet etmek (-den; -i)	скаржитися
çağırmak	звати, кликати
seyahat etmek	подорожувати
dikkatini çekmek (-in)	привертати увагу
çeyrek (ği)	чверть
saniye	секунда
boşanmak (-den)	розлучатися
banliyö	передмістя
kira	оренда
ev işleri	домашні справи
şeker	цукор
patates	картопля
maydanoz	петрушка
hemen	одразу ж, негайно
üzerinde	на, над (зупинятися на; концентруватися на; працювати над)
liman	порт, лиман
vefat etmek	померти
aşık olmak (-e)	закохатися
taşınmak	переїжджати
maşallah	відмінно, браво, молодець!
yabancı gelmemek (-e)	здаватися знайомим
vaktiyle	свого часу
tedirgin	занепокоєний
tedirgin olmak	непокоїтися

кореспондент	muhabir; gazeteci
скучити	özlemek
витрачати	harcamak
торкатися	dokunmak
промокнути	ıslanmak
користуватися	yararlanmak (-den); kullanmak
дістатися	payına düşmek (-in); kalmak (-e)
конференція	konferans
конференц-зала	konferans salonu
не могти звести два слова докупи	iki sözü bir araya getirememek

розмовляти вільно	akıcı konuşmak
паспорт	pasaport; kimlik
перевіряти	kontrol etmek, denetlemek
пропустити (*дозволити зайти*)	içeri almak, içeri sokmak
пов'язувати	bağlamak; bağlantısı/ alakası olmak (ile)
хвилюватися	merak etmek (-i)
вислати з країни	sınırdışı etmek (-i)
оточити	kuşatmak; ablukaya almak (-i)
облога	abluka
захопити	ele geçirmek (-i)
гіркий	acı
Греція	Yunanistan
Болгарія	Bulgaristan
істотно	önemli ölçüde
deli	божевільний
şeytan	диявол, шайтан
yüz	обличчя
zemheri	сильний мороз, лютий холод, холоднеча
zürafa	жирафа

5. Вивчіть напам'ять ідіоми:

ne oldum delisi – той, хто зазнався, задер носа; чванько, хвалько, самохвал(а);
*rol oynamak – (*перен.*) прикидатися, вдавати, наче...*;
*rol kesmek (yapmak) – (*перен.*) грати, прикидатися, робити вигляд*;
şeytan görsün yüzünü – кажуть про небажану людину, яку не хочуть бачити;
zemheri zürafası – кажуть про людину, яка на морозі вдяглася не за погодою;
uzun boylu – детально, глибоко (вивчити, дослідити тощо – використовується як прислівник).

Урок 15

Поняття про присудкові і неприсудкові форми турецького дієслова
Система дієприкметників турецької мови
Неособові дієприкметники в турецькій мові
Поняття про дієприкметник-основу часу
Дієприкметник минулого-теперішнього часу
Дієприкметник минулого часу (результативний)
Дієприкметник майбутнього часу
Службові слова
Післяйменники gibi і kadar
Використання післяйменника gibi з дієслівними формами
Морфосинтаксичні комплекси з післяйменником kadar
Узагальнюючі займенники
Пряма мова й використання дієслів demek, söylemek

Поняття про присудкові і неприсудкові форми турецького дієслова

В уроці 11 ми згадували, що основним для всіх дієслівних розрядів і форм турецької мови є їхній поділ на **дві** великі частини:

1) **присудкові** форми дієслова;

2) **неприсудкові** форми дієслова.

До **присудкових форм** дієслова належать ті, що можуть приймати до свого складу афікси присудковості (за іншою термінологією, предикативності), а отже, виступати в реченні у функції присудка. До присудкових належать усі форми, що входять до категорії дієслівного способу: форми дійсного способу (а значить, усі часові форми турецького дієслова – ми вже вивчили прості часові форми), наказового способу, умовно-бажаного способу, бажаного способу і зобов'язального способу. Усі ці форми становлять **граматичну основу речення** і являють собою його головний член – *присудок*.

До **неприсудкових форм** дієслова належать ті, які не можуть приймати до свого складу афікси присудковості, а отже, не можуть функціонувати в реченні в позиції присудка. З числа неприсудкових форм ми вже вивчили інфінітив й усічений інфінітив. Ці форми є **граматичною основою клаузи** і становлять її головний член – *предикат*. На відміну від присудкових форм, неприсудкові є доволі різноманітними й різнорідними, зокрема й із погляду позначення суб'єктних відношень. Так, серед неприсудкових дієслівних форм є такі, що можуть мати у своїй структурі вказівку на діяча (виконавця дії) – як усічений інфінітив (така вказівка, нагадаємо, здійснюється за допомогою афікса

присвійності); є такі, що не мають у своєму складі афікса присвійності, проте можуть мати свій окремий суб'єкт, з яким формально не поєднуються (як наприклад, вивчена нами в попередньому уроці форма *-dıktan sonra*); зрештою, є такі, що не можуть мати окремого суб'єкта і поєднуються з певним суб'єктом (найчастіше – підметом) в основній частині речення (як неособові дієприкметники, які ми вивчатимемо в цьому уроці нижче).

Присудкові форми дієслова становлять предмет синтаксису; неприсудкові форми дієслова становлять предмет морфосинтаксису (тобто синтаксису клауз).

Система дієприкметників турецької мови (Ortaçlar)

Дієприкметник – це розряд дієслова, що поєднує в собі граматичні властивості дієслова і прикметника. Дієприкметники, як і будь-яка дієслівна форма, творяться від основ дієслів за допомогою відповідних афіксів. Дієслівні властивості дієприкметника полягають у тому, що він може мати додатки й інші другорядні члени, властиві дієслову, а також зберігає можливість перебувати в одному з дієслівних станів або аспектів; прикметникові властивості дієприкметника полягають у тому, що він, як і будь-який прикметник, у реченні виступає означенням до іменника. Дієприкметник належить до **неприсудкових** форм дієслова, тобто тих, що ніколи не набувають афіксів присудковості й не виступають у позиції присудка речення, про що ми зазначали в попередньому розділі цього уроку.

Як й усі інші неприсудкові форми дієслова, дієприкметник може бути центром **клаузи –** властивих тюркським мовам морфосинтаксичних утворень, які входять до складу речення на правах його другорядного члена й функціонально відповідають складнопідрядним реченням індоєвропейських (зокрема й української) мов (див. урок 11). Дієприкметники завжди творять **означальні** клаузи (це логічно, адже вони мають властивості прикметника, синтаксичною функцією якого є означення). Отже, як центр клаузи дієприкметник має другорядні й, залежно від типу дієприкметника, головний члени у препозиції (тобто перед собою), а сама означальна клауза розташовується у **препозиції (перед)** тим іменником у реченні, означенням до якого вона є. Нижче побачимо, що функціонально турецька дієприкметникова клауза може відповідати або українським підрядним означальним реченням (з відносним сполучником *який*) або українським дієприкметниковим зворотам, від яких, за загальним принципом турецького синтаксису, відрізняється тим, що ніколи не може бути після слова, означенням до якого виступає (пор. укр. приклади: *жінка, яка прийшла* або *робота, виконана нами вчора*; усе, що перебуває після коми, є означальним реченням чи означальним дієприкметниковим зворотом – у турецькій мові ці

частини речення мають перебувати у препозиції, відповідно: *прийшла-яка жінка* (пор. англ: *a coming woman*) і *вчора нами виконана робота*).

Турецький дієприкметник лише частково відповідає українським дієприкметникам. Ключові відмінності між ними полягають у **двох** позиціях:

1) у турецькій мові дієприкметників набагато більше, ніж в українській, зокрема багато активних дієприкметників, які майже не представлені в українській мові; є також дієприкметник майбутнього часу;

2) український дієприкметник – категорія неособова, тобто ніколи не може мати свого окремого суб'єкта (діяча), тоді як чимала кількість турецьких дієприслівників являє собою форми особові й може мати окремий суб'єкт, відмінний від підмета речення (ці особливості ми побачимо нижче).

Усі турецькі дієприкметники поділяються за **двома** ключовими параметрами: показником функціональності і показником особовості.

За **функціональністю** турецькі дієприкметники поділяються на **дві** групи:

1) функціональні (ті, що активно використовуються в сучасній мові);

2) нефункціональні (ті, що існують лише у сталій формі або лише в окремих варіантах використань).

За **параметром особовості** турецькі дієприкметники поділяються на **дві** групи:

1) неособові (ті, що не можуть мати окремого суб'єкта);

2) особові (ті, що можуть мати окремий суб'єкт, відмінний від підмета речення).

Усі дієприкметники турецької мови наведено в таблиці:

Функціональні		**Нефункціональні**
Неособові	*Особові*	
Минулого часу (результативний) (*-mış*[4])		
Теперішнього-минулого часу (*-an*[2])	Теперішнього-минулого часу (*-dığı*[8])	Позачасовий (*-r*)
Майбутнього часу (*-acak*[2])	Майбутнього часу (*-acağı*[2])	Майбутній бажаної дії (*-ası*[2])

Неособові дієприкметники в турецькій мові

У цьому уроці йтиметься про **неособові** дієприкметники в турецькій мові: як видно з наведеної вище таблиці, їх у сучасній турецькій мові **три**. Їхньою спільною властивістю є те, що вони не мають у своєму складі афіксів присвійності, які вказували б на суб'єкта – виконавця дії, й у своєму стандартному використанні не можуть мати окремого суб'єкта, а отже, мають стосунок до діяча, що міститься в основній частині речення (ми пишемо "стандартне використання" тому, що з цього правила є винятки, наприклад *відносно-атрибутивна клауза*, про які йтиметься в подальших уроках). Турецькі неособові дієприкметники багато в чому відповідають аналогічній граматичній категорії в українській мові, проте є набагато поширенішими; ми вже згадували, що найбільш принциповою відмінністю є те, що в турецькій мові широко творяться **дієприкметники від активних основ**, тоді як в українській мові активні дієприкметники доволі обмежені. Крім того, в турецькій мові представлені **дієприкметники майбутнього часу**, яких взагалі немає в українській мові. Ті турецькі дієприкметники, що не мають прямих відповідників в українській мові, перекладаються за допомогою описових зворотів на зразок *"той, що..."* (*той, що пише; той, що написав; той, що напише*). Натомість маємо прямі відповідники між турецькими й українськими пасивними дієприкметниками минулого і теперішнього часів (у попередньому уроці ми згадували про так звані перфектні/ результативні форми в турецькій і українській мовах), порівняймо кілька прикладів:

yapılmış iş – виконана робота;
yapılan iş – виконувана робота;
yapılacak iş – робота, що має бути (буде) виконана;
kitap okuyan adam – чоловік, який читає книгу;
kitap okuyacak adam – чоловік, який має прочитати (який прочитає) книгу;
takım elbise giymiş bir genç adam — юнак, одягнений у костюм (який одягнув).

Поняття про дієприкметник-основу часу

Перш ніж ми перейдемо до вивчення неособових дієприкметників, **слід звернути увагу на одну історично зумовлену особливість** турецької мови: найбільш давні часові форми турецької мови утворилися від дієприкметників, і на певних етапах існування давньої тюркської мови не було розмежування між дієприкметниковими й часовими основами. Будь-яка дієприкметникова основа, потрапляючи в позицію перед словом, набувала функції означення (*yapılmış iş – виконана робота*), а потрапляючи в позицію після слова, ставала присудком (*iş yapılmış – робота виконана*). До сформованого таким чином присудка для вказівки на особу додавалися особові займенники (з них з часом розвинулися афікси присудковості) або допоміжні дієслова, передусім *durur – він стоїть/ він*

є (з якого з часом розвинувся афікс присудковості третьої особи однини *-dır*). Такі співвідносні дієприкметникові й часові форми називаються *дієприкметник-основа часу*; їх у сучасній турецькій мові налічується три:

1) дієприкметник минулого часу і минулий неочевидний час (*-mış*);

2) дієприкметник майбутнього часу і майбутній час (*-acak*);

3) нефукціональний у сучасній мові позачасовий дієприкметник і теперішній-майбутній час (*-(i/a)r*).

!!! Нам важливо усвідомлювати дві позиції:

1) попри спільність походження стовідсоткового семантичного співвіднесення між дієприкметниковою основою і часовою формою немає, і можуть спостерігатися відмінності у значенні, про які ми вестимемо мову під час розгляду кожного з дієприкметників;

2) у сучасній турецькій мові спостерігаються випадки використання **за принципом аналогії** у певних синтаксичних конструкціях чи позиціях інших часових форм, що не є дієприкметниками, у функції, аналогічній дієприкметниковій, порівняймо для загальної інформації приклади:

yapılmış olmak – бути зробленим (дієприкметник + допоміжне дієслово);
yapılacak olmak – бути таким, що має бути зробленим (дієприкметник + допоміжне дієслово);
çalışıyor olmak – перебувати у процесі роботи, бути таким, що працює (хоча дієприкметника *-yor* у турецькій мові немає, але використовується за аналогією з дієприкметниками-основами часу);
Bunu yapacak değilim – Я не збираюся це робити (дієприкметник + іменне заперечення *değil*, адже дієприкметник має прикметникові, тобто іменні властивості й може поєднуватися **в певних ситуаціях** з іменним запереченням – про ці ситуації вестимемо мову в подальших уроках);
Bunu anlıyor değilim – Не можна сказати, що я це розумію (конструкція, аналогічна попередній, дієприкметника *-yor* у турецькій мові немає);
Bunu anlamadı değilim – Не можна сказати, що я цього не зрозумів (ситуація, аналогічна попередній, дієприкметника *-dı* в турецькій мові немає).

Часова основа, що не походить від дієприкметника, проте за принципом аналогії використовується в певних конструкціях як дієприкметник, називається *квазі-дієприкметником.* Поєднання дієприкметника або квазі-дієприкметника з допоміжними дієсловами *olmak/ bulunmak – бути, перебувати*, з метою уточнення аспектуальних (внутрішньо-часових) або модальних значень дієслова

називається *перифрастичною формою дієслова*. Усі ці варіанти використань ми розглядатимемо окремо в подальших уроках і тут вони наведені лише для ілюстрування ситуації, що існує в сучасній турецькій мові.

Дієприкметник минулого-теперішнього часу

Дієприкметник минулого-теперішнього часу твориться шляхом додавання до основи дієслова двоваріантного афікса *-(y)an/ -(y)en* (бачимо, що після голосної основи виникає вставна приголосна). Цей дієприкметник позначає другорядну дію, яка відбулася (відбувалася) одночасно з головною або ж до головної; він не має внутрішньо-часових (аспектуальних) характеристик, тобто може позначати дію і тривалу, і одноразову, і результативну, наприклад:

yapan – той, що робить/ робив/ зробив;
gelen – той, що приходить/ приходив/ прийшов;
seven – той, що любить/ любив/ полюбив.

Приклади від пасивних основ (основ дієслів у пасивному стані):

yapılan – виконуваний/ виконаний;
sevilen – той, якого люблять/ любили;
çizilen – той, якого малюють/ намальований.

Як й усі дієприкметники, дієприкметник теперішнього-минулого часу виступає в реченні як означення до іменника й може мати перед собою другорядні члени (крім суб'єкта), творячи таким чином означальну клаузу, наприклад:

Dün gelen adamı tanımıyorum – Я не знаю чоловіка, який приходив учора.
Kitap okumayan öğrenci sınavda başarısız çıkmış – Студент, який не читав (не читає) книжок, провалився на екзамені.
Resim çizen bir çocuğu gördüm – Я побачив дитину, яка малювала.
Dün yazılan makaleler editörlüğe gönderildi – Статті, написані вчора, відправлені до редакції.
Dan Brown, tüm dünyada sevilen ve bilinen bir yazar – Ден Браун – письменник, якого люблять і знають в усьому світі (підкреслено означальні клаузи).

!!! Зверніть увагу: *українські* конструкції з *дієприслівниками* способу дії теперішнього і минулого часу (*"роблячи"; "зробивши"*) дуже часто перекладаються турецькою мовою за допомогою дієприкметників минулого-теперішнього часу, наприклад:

Підійшовши до дверей, Сельма натиснула на дзвінок – Kapıya yaklaşan Selma zile bastı.

Колін Пауел, виступивши в Сенаті, звинуватив Ірак у порушенні зобов'язань щодо роззброєння – Senatoda konuşan Colin Powell, silahsızlanma ile ilgili yükümlülüklerini ihlalle Irak'ı suçladı.

Дієприкметник минулого часу (результативний дієприкметник)

Дієприкметник минулого часу, або **результативний дієприкметник** твориться за допомогою афікса *-mış*[4], який входить до ряду форм з результативним і неочевидним значеннями. На відміну від неочевидних афіксів присудковості і минулого неочевидного часу, які ми вивчили в уроці 14, дієприкметник минулого часу має лише результативне (а точніше, статально-перфектне) значення, тобто позначає перебування суб'єкта (об'єкта) у певному стані, що виник унаслідок минулої дії, на певний момент (момент мовлення або ж інший момент, позначений основним дієсловом у реченні чи іншій синтаксичній конструкції). Такий стан найчастіше характеризується як набуття внаслідок минулої дії характерної ознаки. **Значення *чужослівності (абсентивності)* цей дієприкметник не має.**

Ключове питання: чим же **відрізняється** дієприкметник минулого часу від дієприкметника минулого-теперішнього часу? Відповідь проста й вона зумовлена основним значенням усіх турецьких результативних форм (з афіксом *-mış*): якщо мовець акцентує увагу (або повідомлювана ситуація потребує такого акценту) на *стані, що виник у результаті минулої дії й існує на певний момент (найчастіше – момент мовлення)*, він вдається до дієприкметника минулого часу (результативного); фактично, у випадку з результативним дієприкметником ми ставимо наголос на результаті минулої дії й виниклому стані, а у випадку з дієприкметником минулого-теперішнього часу – на самій минулій дії. Приклади:

Yazılmış mektup masada — Написаний лист – на столі.
Toplanmış çantalar kapının önüne getirildi – Спаковані валізи принесені попід двері.
Bitirilmiş kompozisyonlar öğretmene teslim edilecek – Закінчені твори слід здати викладачеві.

Порівняймо: *Yazılan mektuplar posta kutusuna atılır – Листи, що пишуть, кидають до поштової скриньки.*

!!! Варто звернути увагу на те, що в певних випадках (так само як ми це маємо в чималій кількості ситуацій у турецькій мові) ці дві форми можуть бути взаємозамінними й лише згаданий нами в попередньому уроці *людський фактор*, тобто суб'єктивна інтерпретація мовцем позначуваної ситуації, може спричиняти використання того чи другого дієприкметника.

Ще приклади дієприкметників минулого часу:

kurulmuş – побудований;
okunmuş – прочитаний;
davet edilmiş – запрошений;
dikilmiş – посаджений (про дерево).

!!! Слід ще раз звернути увагу: ми зазначали в попередньому уроці, що в позицію присудка в минулому неочевидному часі в результативному значенні найчастіше потрапляють дієслова, в лексичному значенні яких закріплено позначення *стану*; цими дієсловами є передусім вторинні основи, що перебувають у пасивному, рідше зворотному чи взаємно-сумісному (його ми ще не вчили) станах. Така сама залежність спостерігається і при використанні результативного дієприкметника: проаналізуйте всі наведені вище приклади – переважна більшість із них утворені від пасивних основ.

Дієприкметник майбутнього часу

Дієприкметник майбутнього часу твориться шляхом додавання до основи дієслова афікса *-(y)acak/ -(y)ecek*. Цей дієприкметник позначає дію, спрямовану в майбутнє, пов'язану з необхідністю, можливістю або наміром, наприклад:

yarın gelecek adam – чолов'яга, який має/ може прийти/ прийде завтра;
İstanbul'a gidecek heyet – делегація, що має поїхати до Стамбула;
çevrilecek makale – стаття, що має бути перекладена;
metroya yakın bir yerde kurulacak bir bina – будинок, який буде споруджено біля метро.

Бачимо, що є певне співвідношення у значенні з майбутнім часом, проте якщо для майбутнього часу ключовим є значення інтенції або закономірності, а значення можливості не простежується (його перебирає на себе теперішній-майбутній час), то для дієприкметника майбутнього часу найбільш частотним є значення необхідності, рідше – можливості. Розрізнення значень відбувається за контекстом.

!!! У дієприкметнику майбутнього часу простежується одна особливість, що певною мірою ускладнює його використання для студентів, які вивчають турецьку мову. Цей дієприкметник може позначати дію з неозначено-особовим значенням, тобто таку дію, яка **потенційно** може бути виконана будь-яким суб'єктом, як, наприклад, у сталому словосполученні: *içecek su – питна вода* (досл.: вода, яку можна пити). У сучасній мові найчастіше таке використання ми бачимо в ситуаціях, коли до означуваного іменника додається афікс присвійності,

а також часто – дієслово, що має семантику, наближену до буттєвості (*є/ немає, залишилося* тощо), наприклад:

Yapacak işim yok – Мені нічого робити (досл.: у мене немає роботи, яку можна було б зробити).
Gidecek yerimiz kalmadı – Нам нікуди більше йти (досл.: у нас не залишилося місця, куди можна було б піти).
Sevecek birini bulman gerekiyor – Тобі треба знайти когось, кого можна було б любити.

Коли семантика потенційної неозначено-особової дії "стирається" і на перший план виходить значення майбутньої закономірної чи запланованої дії, дієприкметник майбутньої дії вживається як і будь-який інший дієприкметник, порівняймо:

yapılacak iş – робота, що буде/ має бути виконана;
çevrilecek makale – стаття, що буде/ має бути перекладена;
gidilecek yer – місце, куди підуть/ збираються піти.

!!! Зверніть увагу: однією з основних **особливостей** дієприкметників турецької мови є їхня здатність до **субстантивації** (тобто перехід до розряду іменників). Шляхом субстантивації твориться низка інших форм і конструкцій, наприклад герундій чи різновиди конвербів (форм дієприслівникового значення), низка інших синтаксичних конструкцій. Субстантивовані дієприкметники можуть використовуватися в синтаксичних позиціях, властивих іменникові, зокрема, нерідко потрапляють у позицію підмета чи додатка.

Субстантивований дієприкметник минулого-теперішнього часу часто використовуються ***в позиції підмета*** в тих реченнях, де потрібно акцентувати певну частину чи слово в цьому реченні (в українській мові така акцентуація здійснюється за допомогою слова *саме*, як у реченні: *Саме мій друг переклав цю статтю*), при цьому те слово, що наголошується, потрапляє в позицію іменного присудка, а реальний присудок речення набуває афікса дієприкметника минулого-теперішнього часу й **стає підметом**, наприклад:

Саме мій друг переклав цю статтю – Bu yazıyı <u>çeviren</u>, arkadaşımdır.
Саме я зробив це – Bunu <u>yapan</u>, benim.
Саме ви спізнилися – Geç <u>kalan</u>, sizlersiniz.

Інші неособові дієприкметники самі по собі субстантивуються дуже рідко, і їхня субстантивація зазвичай здійснюється через допоміжне дієслово *olmak* у формі дієприкметника минулого-теперішнього часу (*olan*), наприклад:

Yarın İstanbul'a gidecek olan, arkadaşımdır – Саме мій друг має завтра поїхати до Стамбула.
Kent merkezinde kurulmuş olan, bizim okulumuzdur – Саме наша школа побудована в центрі міста.
Gelmiş olanları tanımıyorum – Я не знаю тих, хто прийшов (субстантивований дієприкметник у позиції прямого додатка).
O zaman aramızda Türkçe konuşabilecek olan yoktu – Тоді серед нас не було нікого, хто вмів би розмовляти турецькою.

!!! Зверніть увагу: субстантивація дієприкметників активно використовувалася як спосіб творення нової лексики в період "мовної революції" в Турецькій Республіці. Приклади:

okumuş – учений;
gelecek – майбутнє;
yazar – письменник (субстантивований дієприкметник теперішнього-майбутнього часу)*;*
bakan – міністр.

!!! Зверніть увагу: заперечна форма дієприкметникових форм твориться стандартним шляхом – за допомогою афікса дієслівного заперечення, наприклад:

gelmeyen adam – чоловік, що не приходив/ не прийшов/ не приходить;
gelmemiş adam – чоловік, що не прийшов;
gelmeyecek adam – чоловік, що не прийде/ не збирається приходити.

!!! Ще раз варто звернути увагу: означальні дієприкметникові клаузи, в основі яких перебувають дієприкметники, відповідають українським:

а) дієприкметниковим зворотам, наприклад:

Dün yazılan mektubu çabucak gönderin – Лист, написаний вчора, негайно відправте.

б) підрядним означальним реченням у складі складнопідрядних (які вводяться сполучником *який* у його різних морфологічних формах), наприклад:

Gelen hanımefendi sizi aşağıda bekliyor – Жінка, що прийшла, чекає на вас унизу.
Bu mektubu getiren adamı görmedim – Я не бачив чоловіка, який приніс цей лист.
Meydanda duran otomobilin markası ne? – Яка марка автомобіля, що стоїть на площі?
Şehrimizde inşaat edilen yeni evlerin sayısı çoktur – Є дуже багато нових споруд, що будуються в нашому місті.

Службові слова

Службові слова, або **післяйменники-імена** являють собою службову частину мови, функцією якої є поєднання слів у реченні; функціонально службові слова співвідносяться, з одного боку, з відмінками, з другого боку, з післяйменниками (в уроці 12 ми зіштовхувалися із службовим словом *tarafından*, яке оформлює агентивний додаток у реченні з присудком у пасивному стані). Як і післяйменники, службові слова використовуються після іменника, до сфери якого вони входять, проте від післяйменників їх відрізняє принципова особливість: післяйменники належать до незмінних слів, додаються до "свого" іменника за допомогою відмінків – основного (чи родового – для окремих груп займенників), давального, вихідного. Ми вже вчили в уроці 14 післяйменники *önce* і *sonra*, які можуть, залежно від значення, керувати основним або вихідним відмінком іменників. Службові слова ж приєднуються до "свого" слова конструкцією ізафету (присвійного або відносного).

Формально службові слова є іменниками, які набувають службової функції. Найбільш частотними є службові слова з функцією уточнення просторової локалізації дії.

!!! Зверніть увагу: у випадку зі службовими словами, що уточнюють просторову локалізацію дії, ми маємо унікальну ситуацію "триєдиної" частиномовної належності; кожне таке слово є іменником, прикметником і службовим словом, наприклад:

ön – передня частина, передній;
arka – задня частина, задній;
yan – бокова частин, бік, боковий, побічний;
alt – нижня частина, нижній;
üst – верхня частина, верхній;
üzer – верхня частина, верхній;
iç – внутрішня частина, внутрішній;
dış – зовнішня частина, зовнішній.

Службове слово зі значенням уточнення просторової локалізації поєднується з іменником, який йому передує, конструкцією ізафету (передусім присвійного, у ланцюгових словосполученнях може бути використаний і відносний ізафет); до самого службового слова додається афікс необхідного за смислом висловлення просторового відмінка, наприклад:

Evin önünde çimen var – Перед будинком є газон.
Evin arkasında bir havuz var – Позаду будинка є басейн.
Kapının önünde durma – Не стій перед дверима.

Evin yanından geçtik – Ми пройшли збоку будинка.
Masanın üstünde iki defter görüyorum – На столі я бачу два зошити.
Yabancı vatandaşlar ülkenin içinde 90 günden fazla bulunmayacak – Іноземні громадяни не зможуть перебувати у країні більш як 90 днів.

Деякі службові слова (як *iç, üst*) з просторовим значенням співвідносяться з просторовими відмінками, і їхнє використання факультативне – до них вдаються лише тоді, коли потрібно чітко розрізнити місцерозташування. Наприклад, ми можемо сказати *masada*, що залежно від контексту може значити і *на столі*, і *в столі*; для уточнення просторової локалізації ми використаємо службове слово: *masanın içinde – у столі* або *masanın üstünde – на столі*.

Трапляються й інші службові слова, значення яких не пов'язане з уточненням просторової локалізації; такі службові слова, на відміну від попередньої групи, поєднуються з іменником конструкцією відносного ізафету (з особовими і вказівними займенниками – присвійного ізафету); до таких належить слово *tarafından*. Частина з перелічених нами вище службових слів з просторовою локалізацією можуть мати й інше значення, не пов'язане з уточненням місцерозташування, і тоді вони також приєднуються до іменника відносним ізафетом:

içinde – протягом;
üzerine (üstüne) – про;
dışında – крім.

Приклади використання службових слів (без значення уточнення просторової локалізації):

Hastalık <u>yüzünden</u> sınava katılamadım – Через хворобу я не зміг взяти участь в іспиті.
Üç ay <u>zarfında</u> proje <u>üzerinde</u> çalıştık – Протягом трьох місяців ми працювати над проектом.
Gazeteci yaşanan olaylar <u>üzerine</u> bir yazı yazdı – Журналіст написав статтю про події, що відбулися.
Kalkış ve iniş <u>esnasında</u> emniyet kemerlerinizi bağlı tutunuz – Під час злету й посадки тримайте ремені безпеки застібнутими.
Aileniz <u>hakkında</u> birkaç söz söylemenizi rica ederiz – Просимо вас сказати пару слів про вашу родину.
Üç gün <u>içinde</u> ülkenin dışına çıkman lazım – Протягом трьох днів тобі слід виїхати за межі країни.

!!! Запам'ятайте кілька словосполучень і виразів:

İç İşleri Bakanlığı – Міністерство внутрішніх справ;
Dış İşleri Bakanlığı – Міністерство закордонних справ;
bu yüzden – через це (ввідний вираз, найчастотніший з усіх подібних зі значенням причини);
yer altı geçidi – підземний пішохідний перехід.

Післяйменники gibi і kadar
(Gibi ve Kadar İlgeçleri)

Обидва ці післяйменники, керуючи основним відмінком іменників і родовим відмінком особових, указівних (крім *onlar*) займенників і питального займенника *kim*, мають значення порівняння (*як, наче*), проте характер такого порівняння різний.

Післяйменник *gibi* позначає порівняння за **якістю**, наприклад:

Benim gibi yap – Роби, як я.
Sen annen gibi güzelsin – Ти гарна, як і твоя мати.
Ablam gibi ben de futbolu sevmiyorum – Я, як і моя сестра, не люблю футбол.

Післяйменник *kadar* позначає порівняння за **кількістю, мірою чи ступенем**, наприклад:

Benim kadar yap – Роби стільки ж, скільки я.
Sen annen kadar güzelsin – Ти настільки ж гарна, як твоя мати.
Ağabeyim kadar futbolu seviyorum – Я люблю футбол настільки ж сильно, як мій брат.

Як видно з наведених вище прикладів, у певних ситуаціях ці післяйменники можуть передавати близькі значення й можуть навіть бути взаємозамінними без істотної зміни смислу висловлення, проте в деяких ситуаціях позначають специфічні ситуації й не можуть бути взаємозамінними (порівняймо перші з наведених вище прикладів).

Дієприкметник *gibi* може використовуватися **під час перелічування** об'єктів (у значенні *такі, як*), наприклад: *Kıyıv, Lviv, Donetsk gibi Ukrayna'nın şehirleri, 2012 Dünya Kupası sırasında futbol maçlarına ev sahipliği yaptı – Під час Чемпіонату світу з футболу в 2012 році такі українські міста, як Київ, Львів, Донецьк приймали футбольні матчі.*

Крім того, що зазначено вище, післяйменник ***kadar*** також має **обмежувальне значення** (*до* – обмеження в часі чи просторі) і в такому разі керує **давальним відмінком**, наприклад:

Saat beşe kadar çalıştım – Я працював до п'ятої години.
Taksim meydanı'na kadar yürüdüm – Я йшов пішки до площі Таксім.

!!! Для підсилення обмеження використовується прислівник *tâ – аж (до)*: *tâ saat beşe kadar – аж до п'ятої години, tâ Taktim meydanı'na kadar – аж до площі Таксім.*

!!! Післяйменник *kadar* в обмежувальному значення (з давальним відмінком) має синоніми, які використовуються рідше, проте мають таке саме значення: *dek, değin*: *akşama dek – до вечора, yarına değin – до завтра.*

!!! Післяйменник *kadar* може використовуватися після числівника в основному відмінку і в такому разі дає значення приблизності: *Bu yaz 100 kadar kitap okudum – Цього літа я прочитав приблизно сто книжок.*

!!! Зверніть увагу: ми зазначали, що післяйменники *gibi* і *kadar* використовуються з родовим відмінком указівних займенників, проте з цього правила є винятки сталого характеру:

1) сполучення *bu kadar, o kadar* мають значення *стільки, настільки* й використовуються перед прикметниками, дієсловами (найчастіше синонімом до нього виступають прислівники *öylesine, boylesine*), наприклад:

Bu kadar akıllı bir insan burada ne yapıyor? – Що така розумна людина тут робить?
Bu kadar sevimli bir kızı hayatımda görmedim – Я ніколи в житті не бачив таку милу дівчину.
Bu kadar çok insanı bir arada görmek gerçekten şaşırtıcı – Бачити настільки багато людей разом дійсно дивно.
O kadar sevindim ki anlatamıyorum – Я так зрадів, що не можу описати словами.

2) сполучення *bu gibi* має значення *такий, така, такі* тощо й позначає уподібнення за якістю (співвідносне зі словосполученнями *bu tip, bu çeşit*), порівняймо: *bu gibi insanlar (= bu tip insanlar) – такі люди (люди такого типу)*.

Використання післяйменника gibi з дієслівними формами

Післяйменник *gibi* може використовуватися не лише з іменниками, але й може додаватися до часових форм дієслова, точніше, до дієприкметників-основ часу, й

за згаданою вище аналогією до інших окремих часових форм, які не є дієприкметниковими основами. У такому разі післяйменник *gibi* зберігає своє значення **порівняння чи уподібнення**. Післяйменник *gibi* звичайно додається до минулого неочевидного часу (основа *-mış*), теперішнього-майбутнього часу (основа *-r*), майбутного-категоричного часу (основа *-acak*) і за аналогією до теперішнього часу (основа *-yor*). До останніх двох основ (*-acak* і *-yor* крім того часто додається ще й неочевидний афікс присудковості, і ми отримуємо форми: *-yormuş gibi, -acakmış gibi*). Приклади (**зверніть увагу на те**, що якщо в обох частинах речення особа одна й та сама, то афікс присудковості зазвичай додається тільки до головного присудка, як це є у другому з наведених нижче прикладів, хоча це й не є аксіомою):

Ahmet anlamamış gibi duruyor – Здається, Ахмет не зрозумів.
Beni anlamamış gibi duruyorsun – Ти, здається, мене не зрозумів.
Beni anlamamış gibisin – Ти наче мене не зрозумів.
Hiç bir şey anlamıyormuş gibi bakıyor – Він дивиться, наче нічого не розуміє.
Biletçi bilet almamışım gibi bana anlamlı anlamlı baktı – Контролер багатозначно подивився на мене так, наче я не купив квиток.
Ben de ona, bilet almışım gibi anlamlı anlamlı baktım – Я ж багатозначно подивився на нього, наче я купив квиток.
Kitap okur gibi yapıyor – Він робить вигляд, що читає книгу.
Kitap okumuş gibi yapıyor – Він робить вигляд, що прочитав книгу.
Kitap okuyormuş gibi yapıyor – Він робить вигляд, наче читає книгу.
Yağmur yağacak gibi duruyor – Здається, збирається дощ.
Beni öldürmek istiyormuş gibi davrandı – Він поводився так, наче хотів мене вбити.
Benden nefret ediyormuş gibi geliyor – Здається, він мене ненавидить.
Meliha Hanım bayılacak gibi oldu – Пані Меліха готова була знепритомніти.
Koyun kaval dinler gibi dinliyorlar ≈ Вони дивляться, наче баран на нові ворота.

!!! Зверніть увагу: 1) між формами *-r gibi* (основа теперішнього-майбутнього часу) і *-yor gibi* (основа теперішнього часу), на відміну від їхніх основних значень, немає відмінності, і тут вони можуть бути взаємозамінними; 2) між формами, де додано неочевидний афікс присудковості, і тими, у яких такий афікс не додано, у сучасній турецькій мові принципової відмінності немає, тому можна використовувати їх обидві. Водночас **слід звернути увагу** на те, що формам з афіксом *-mış* варто віддати перевагу тоді, коли мовець вважає позначувану ситуацію цілком нереальною, такою, що не відповідає дійсності, не існує насправді.

!!! Зверніть увагу: в описуваних ситуаціях дієслова *durmak, gelmek, yapmak, olmak* постають як оказіонально допоміжні (див. наведені вище приклади); самі описувані конструкції, які інколи називають *квазі-перифрастичними*,

функціонально зближаються з іншими морфологічними утвореннями з допоміжними чи оказіонально допоміжними дієсловами: *перифрастичними формами, аналітичними дієслівними формами.* Усі їх ми вивчатимемо в подальших уроках.

Морфосинтаксичні комплекси з післяйменником kadar

В уроці 13 під час вивчення післяйменника *ile* ми зазначали, що турецькій мові властиво чимало **морфосинтаксичних комплексів**, що являють собою поєднання неприсудкових форм дієслова з післяйменниками, службовими словами й зрідка повнозначними словами, що оказіонально набувають службової функції (ми вчили комплекси *-makla, -makla beraber, -masıyla beraber*). Морфосинтаксичні комплекси функціонально співвідносяться з конвербами (дієприслівниками, формами дієприслівникового значення, квазі-дієприслівниками), тобто творять обставинні клаузи і входять до складу речення на правах обставин різних типів. Нижче розглядаємо найбільш частотні комплекси з післяйменником *kadar*:

1) *дієприкметник минулого-теперішнього часу + давальний відмінок + kadar (-ana kadar)*: цей комплекс має умовно-обмежувальне значення й позначає, що дія, виражена присудком речення, триватиме доти, доки не відбудеться другорядна дія, позначена предикатом обставинної клаузи, наприклад:

Öğretmen sınıftan çıkana kadar hepimiz çalışır gibi yaparız – Доки викладач не вийшов з класу, ми всі робимо вигляд, наче працюємо.
Yağmur başlayana kadar sokakta oynayabilirsiniz – До того, як почнеться дощ, можете гуляти на вулиці.
Yağmur dinene kadar evde oturacağız – Доки не спиниться дощ, сидітимемо вдома.

2) *дієприкметник майбутнього часу + kadar (-acak kadar)*: позначає такий ступінь володіння ознакою чи таку інтенсивність виконання дії, що може мати своїм наслідком потенційну реалізацію іншої дії, позначеної дієприкметником майбутнього часу (*настільки, що; такий, що*), наприклад:

Selma, yoklama çalışmasını diğerlerinden önce yazacak kadar akıllı bir öğrenci çıkmış – Сельма виявилася настільки здібною студенткою, що змогла написати контрольну раніше всіх інших.
Yeni bir ev alacak kadar zengin değiliz – Ми не настільки багаті, щоб купити новий дім.

!!! Зверніть увагу: комплекс *-acak kadar* використовується тоді, коли означуваним є прикметник чи дієслово; якщо ж означуваним є іменник, то післяйменник *kadar* зазвичай опускається, наприклад:

Kendimde geç saate kadar çalışacak güç bulamıyorum – Я не можу знайти в собі сили, щоб працювати до пізнього вечора.

Узагальнюючі займенники

У турецькій мові є кілька узагальнюючих займенників: *hep – весь, вся, все, всі* і *her – кожний*, які, втім, мають різну семантичну природу; *tüm* і *bütün – весь, вся, все*, *всі*, *tam – весь, цілий*.

Узагальнюючий займенник *hep* в автономній позиції має придієслівне використання як обставина міри й ступеня й указує на тривалість дії (дія відбувається постійно, весь час чи протягом тривалого часу), наприклад:

Ablam hep konuşuyor – Моя сестра все розмовляє.
Hep seni düşünüyorum – Я весь час думаю про тебе.

Узагальнюючий займенник *hep* може мати відношення або до дієслова, або до цілого речення.

Узагальнюючий займенник *hep* як заміщувач іменника не використовується сам по собі й завжди набуває афікса належності: *hepimiz – усі ми, hepiniz – усі ви, hepsi (архаїчна форма – hepisi) – усі вони*; може входити до складу присвійного ізафету (*öğrencilerin hepsi – усі студенти*), наприклад:

Bu işlerin hepsi yapıldı – Усі ці роботи бути зроблені.

Узгодження узагальнюючого займенника у формах *hepimiz – усі ми, hepiniz – усі ви* з присудком відбувається відповідно в першій і другій особах множини, а узгодження у складі присвійного ізафету, де першим компонентом є узагальнюючий займенник, відбувається у третій особі, наприклад:

Hepimiz bunu biliyoruz – Усі ми це знаємо.
Hepiniz zeki ve çalışkan öğrencilerisiniz – Усі ви розумні й старанні учні.

Burası, hepimizin ülkesi – Це країна, що належить усім нам.
Hepinizin vazifesi, bağımsızlığımız için savaşım vermektir – Задача кожного з вас – боротися за нашу незалежність.

!!! Запам'ятаймо сталі вирази:

hep bir ağız olmak – домовитися, змовитися;
hep bir ağızdan – одноголосно, в один голос (казати, співати, заявляти);

hep beraber (birlikte) – усі разом, дружно;
hep birden – разом, сукупно;
hepçil – усеїдна (тварина).

Узагальнюючий займенник *her – кожний* має атрибутивне використання (означення перед іменниками): *her insan – кожна людина, her öğrenci – кожен студент.*

Узагальнюючий займенник *her* – *кожний* використовується як означення перед формами неозначеного займенника *biri* з доданими до нього афіксами належності для позначення видільного узагальнення, а також у конструкції ізафету, наприклад:

her birimiz – кожен із нас,
her biriniz – кожен із вас,
onlardan her biri – кожен із них.

Узгодження узагальнюючого займенника у формах *her birimiz – кожен із нас, her biriniz – кожен із вас* із присудком відбувається відповідно в першій і другій особах множини, наприклад:

Her birimiz bunu biliyoruz – Кожен із нас це знає.

Узагальнюючий займенник *her – кожний* може використовуватися у препозиції до неозначеного артикля *bir* у формі *her bir – кожен* для надання підсилювального видільного значення, переважно при виділенні кожного індивідуального складника з певної обмеженої сукупності індивідуумів:

her bir insan – кожна людина.
Sihirli ormanda her bir hayvan insan dilinden konuşabiliyor – У чарівному лісі кожна тварина вміє розмовляти людською мовою.

Від узагальнюючого займенника *her – кожний* творяться два співвідносних узагальнюючих займенника, що мають субстантивне використання: *herkes – кожний (= кожна людина*, *kes* слово перського походження у значенні "особа"*), усі* і *her şey – кожна річ, усе*, для позначення усієї сукупності істот чи неістот як з виділенням окремих складників (*кожний*), так і з простим узагальненим значенням (*усі, усе*), наприклад:

Neylersin ölüm herkesin başında/ Uyudum uyanmadım olacak – Що ж поробиш – смерть чатує на кожного/ Зрештою кожен одного дня засне й не прокинеться.
Her şeyi biliyorum – Я все знаю.

Від узагальнюючого займенника *her – кожний* твориться атрибутивний узагальнюючий займенник *herhangi – будь-який* (частіше використовується разом з неозначеним артиклем: *herhangi bir*, а також разом із неозначеним займенником *biri*: *herhangi biri – будь-хто або будь-який із них*), наприклад:

herhangi bir insan – будь-яка людина;
herhangi bir araç – будь-яка машина.

У такому самому значенні можна натрапити на неозначений займенник *her kimse, herhangi bir kimse – будь-хто, будь-яка людина.*

Узагальнюючий займенник *her – кожний* поєднується з іменником *yer* у необхідному за смислом просторовому відмінку, творячи варіант прислівникового займенника:

her yerde – скрізь;
her yere – куди завгодно;
her yerden – звідусіль.

!!! Запам'ятаймо вирази:

her gün – кожного дня;
her hafta – кожного тижня;
her yıl – кожного року;
her daim – повсякчас;
her an (her lahza) – кожної мити, повсякчас;
her dem – повсякчас;
her zaman – постійно, весь час;
herhalde – з великою часткою імовірності;
her halde – точно, однозначно;
her halükarda – точно, безсумнівно.

Узагальнюючі займенники *bütün, tüm* *– весь, вся, все, всі* використовуються як означення перед іменником і є взаємозамінними; ці займенники можуть поєднуватися як з одниною іменників (*весь, вся, все*), так і з множиною (*всі*), наприклад:

bütün güller – усі троянди;
bütün köylerde – в усіх селах;
bütün para – усі гроші;
tüm gün – цілий день;
tüm sabah – цілий ранок.

Обидва займенники мають здатність до використання у складі присвійного ізафету, наприклад:

*Parasının tümünü kaybetti – Він загубив усі свої гроші (*пор.: *Tüm/ Bütün parasını kaybetti).*

Слід також звернути увагу, що узагальнюючий займенник *bütün* у певному смисловому контексті може бути взаємозамінний з іншими узагальнюючими займенниками, а точніше – їхніми формальними реалізаціями, порівняймо: *bütün insanlar = insaların hepsi = insanlardan her biri = her bir insan – кожна людина/ усі люди*, при цьому інтуїтивно займенник *bütün* частіше використовується щодо необмеженої сукупності об'єктів, а інші – для обмеженого ряду, визначеної сукупності об'єктів.

Узагальнюючий займенник *tam – весь, цілий; точно* частково синонімічний двом попереднім займенникам і так само має здатність до атрибутивного використання, наприклад:

tam gün – весь, цілий день;
tam iki saat – цілих дві години.

У такому самому значенні використовується похідний від займенника *tam* прикметник *tamam*, який може входити на правах головного компонента до складу присвійного ізафету (пор. з аналогічним використанням узагальнюючих займенників *tüm, bütün*), наприклад:

Paranın tamamını verdim – Я віддав усі свої гроші.
Facebook'ta arkadaşlarımın tamamını göremiyorum – Я не бачу всіх друзів на "Фейсбуку".

Пряма мова й використання дієслів demek, söylemek

Для оформлення прямої мови використовується дієслово *demek – казати, сказати*. Основний принцип оформлення прямої мови полягає в тому, що дієслово *demek* у будь-якій формі, що випливає зі змісту висловлення (*dedi, diyor, diyecek, diyen* тощо) слідує безпосередньо після прямої мови, а всі інші члени речення, що не є прямою мовою, передують їй, наприклад:

Annem, Tüm ödevlerini yapana kadar evde kalacaksın dedi – Мама сказала: "Доки не зробиш усі уроки, з дому не вийдеш".

!!! Зверніть увагу: в основі дієслова *demek* широка голосна (*e*) переходить у вузьку (*i*) перед вставною (*y*) в усіх формах (таку саму ситуацію ми бачили у випадку з дієсловом *yemek – їсти*).

Крім дієслова *demek* для оформлення прямої мови не існує жодних інших формальних правил; лапки, тире тощо можуть використовуватися факультативно; без форми дієслова *demek* пряма мова в турецькій не твориться.

Якщо потрібно утворити пряму мову від іншого дієслова, використовується словоформа (частка) *diye*, що є дієприкметником від дієслова *demek*; **слід звернути увагу**, що поняття прямої мови й використання дієслова *demek*, насамперед його словоформи *diye*, набагато ширше, ніж те, що ми маємо на увазі під прямою мовою в українській. Через пряму мову можна не просто *сказати, заявити, звернутися зі словами* тощо, але й *подумати, подивитися* і т.д. А саме дієслово *demek* має ширший спектр значень, ніж його український еквівалент і ситуативно може перекладатися як *спитати, крикнути* тощо, наприклад:

Bir daha buraya gelmeyeceğim diye düşündü – Вона подумала: "Більше я сюди не прийду".
Sana bir şey söyleyeceğim diye baktı bana – Вона подивилася на мене, мовляв: "Я тобі хочу щось сказати.
Var mısın? dedi – Він спитав: "Ти з нами?"

Дієслово *demek* використовується у питанні *Ne dedi? – Що він сказав* і подібних. Для позначення **непрямої мови**, а також в усіх інших випадках використовується дієслово *söylemek*, а також низка інших дієслів говоріння: *ifade etmek – сказати, висловитися, dile getirmek – сказати, згадати, söz etmek – сказати, згадати, bahsetmek – сказати, згадати* та інші.

<u>Вправи</u>

1. Утворіть неособові дієприкметники від наведених нижче дієслів і перекладіть їх українською мовою:

servis etmek, sınırdışı edilmek, kapıyı kapatmak, kenara çekilmek, koymak, kuşatmak, merak etmek, sayılmak, yapamamak, söyleyebilmek, teslim olmak, uzatmak, gidememek, sevinmek.

2. Перекладіть турецькою мовою:

Перепрошую, де каса? – Ось там. Вам слід звернутися до охоронця і взяти ключі від конференц-зали. Як часто ти з ним розмовляєш по телефону? Як часто ти з ним листуєшся? Я надіслала йому листа електронною пошто два дні тому. Перед

тим як надіслати йому листа, я довго думала. Після того як я надіслала йому листа, мені вже не було про що думати. Виконані переклади слід здавати редакторові кожного ранку не пізніше 11 години. Делегація нашого університету, що має відправитися до Стамбула, збирається біля центрального входу о 13 годині. Стаття, перекладена вчора нашим перекладачем, виявилася непотрібною.

Мустафа весь час чекав на когось, хто дасть йому грошей чи хоча б трохи їжі. Прийшли студенти, які направляться на стажування до Анкари. У кімнаті був лише один стілець, на який можна було б сісти. Мені немає чого розказувати вам. Нам із вами більше немає про що розмовляти. Йому не залишилося куди йти. Я не зміг знайти чогось поїсти чи випити. Майбутнє ми бачимо дуже туманно. У своєму житті він не зміг знайти жінку, яка його покохала б. Чи немає тут когось, хто міг би дати мені до завтра 20 лір? Чи в тому ресторані є щось смачненьке поїсти? Тут є багато всякого їстівного, є й чого випити.

У цьому місті багато місць, де можна порозважатися. У вас є інформація, яку треба передати до Міністерства закордонних справ? Я поїду до Стамбула наступного тижня. У тебе є щось почитати? Чи залишилися запитання? Ти знаєш, хто завтра піде до кіно? Що в нас у їдальні є попити? Наступного місяця що робитимемо? Скільки посадкових місць у літаку? Чи є в Бодрумі готель, в якому ми могли б зупинитися на три дні? Пане, чи є у вас родичі, які могли б допомогти вам у такій скрутній ситуації? Наступного року ти будеш на якому курсі. Цього вечора у мене є багато чого зробити.

Вона не знайшла когось, хто передав би повідомлення її чоловікові. У мене не було ручки, щоби підписати документ. Ті, хто писатимуть статті до наукового журналу, знають усе необхідне. Викладач знає імена всіх студентів, які братимуть у нього уроки. У руках у нього був лист, який слід було опустити до поштової скриньки. Вам немає кого чекати.

Всередині цього потяга дуже гарно. Ти бачив, як там усередині того потяга? Що є всередині сумки? Я зроблю це протягом одного дня. Ззовні будинок не дуже гарний, але те, що всередині, мені сподобалося. Ми помили машину ззовні, а всередині вона й так чиста. Турки живуть у багатьох країнах за межами Туреччини. Ви виїжджали коли-небудь за кордон? Перед нашим будинком порожньо. Поряд із нашим будинком є школа, а за школою – величезний парк. Я сів поряд із своїм другом. При мені немає грошей і документів.

Внутрішні стіни нашого будинка дуже тонкі. Зовнішні двері будуть відчинені, зайдеш усередину. У тебе є годинник? – Навіщо він мені? Щасливі люди не дивляться на годинник. У мене в кишені був лише якийсь дріб'язок, якого вистачило лише на те, щоб випити кави. У нас немає можливості купити новий будинок, тож мусимо жити в старій маленькій квартирі на восьмому поверсі.

3. Перекладіть українською:

Şefin yanına gidecek, her şeyi açık açık anlatacaksın. Okulumuzun önünden 542 no'lu otobüs geçmiyor. Ahmet; Mustafa, yarın akşam evime gel, beraber ders çaışacağız dedi. Bana yan gözle baktı fakat bir şey söylemedi. İç İşleri Bakanlığı binası, okulumuza yakın bulunuyor. Dersanenin içine niye girmedin? Tüm çantaları kaldıracak gücüm yoktu, ikisi lobide kaldı. Kitapları almak için odaya girdim. Param neredeydi? – Masanın üst çekmecesinin içindeydi. Odanın içi boştu. Odada kaç kişi vardı? Bu kitapları kaç günde okuyacaksınız? Beş gün zarfında ağır çalıştık. Öğretmen, kompozisyonunu bitirene kadar sınıfta kalacaksın dedi. Öğretmenin sözünü dinlemedim, sınıfın içinden çıktım. Şimdi ne oldu, görüyor musun? Bu istenenler, olanaklarımın dışındadır.

Makbuz gerekli mi? Yazıcıdan çıkartılan makbuz, bena verildi. Para havale etmek istiyorum. Havale edilen para, beş gün içinde alıcıya ulaşır. Sana bu kitap lazım mı? Farketmez, hafta sonu okuyacak bir şey istiyorum da. O kitap bana lazım değil, okudum artık, bana bir başka kitap bulun. O işi halletmek için kime müracaat etmem gerekiyor efendim? Müdür yardımcısıyla bir konuşun, belki size yardımcı olur. Zarfı açtım amma içinden, beyaz toz dışında bir şey çıkmadı. Ahmet; yarın yedide gel, okula beraber gideceğiz dedi. Demek, siz bunu anlamamışsınızdır. Bu nesnenin Türkçesi ne? Bu iş kaç günde yapılacak?

Yarın yabancı bir heyet gelecek, dersanemizin içi temiz mi? Ne kadar sık tiyatroya gidersiniz? Okulumuzun yanında bir başka okul mevcuttur. Günde kaç saat Türkçe çalışıyorsun? Sana kaç para lazım? Ahmet, Meliha gibi iyi okuyabiliyor, fakat onun kadar çalışkan değil. Çocuk gibi yazıyorsun. Süriye, Irak, Libya gibi ülkeler DAEŞ terör örgütünün saldırılarına maruz kaldı. Çocuklarınız sizin gibidir. Sen baban gibisin. Bu gibi şeylerden hoşlanmam. Bu kadar çok sigara içmen, seni öldürebilir. Ayşe, kimin gibi güzel? Annesi gibi güzel ve akıllı. Bunu anlamayacak kadar küçük değil, ancak her şeyi anlayacak kadar da büyük değildir. Seni bu kadar uzun süre bekleyecek vaktim yok. Arkadaşımı lüks bir restorana götürecek param var.

Hangi yıldayız? Hangi mevsimdeyiz? Hangi aydayız? Bugün ayın kaçı? Dün ayın kaçıydı? Bir yılda kaç mevsim var? Ayları ve mevsimleri söyler misiniz? Ülkemizde en soğuk mevsim hangisi? Bu sene kış mevsimi nasıl geçti? Artık ders çalışacak halim kalmadı. Yurtdışından mı geldin? Ajan olmakla suçlanan diplomatlar yurtdışı edildi. Yurtdışı edilmiş diplomatlar bundan sonra ülkemize giriş yapamazlar. Dışarısı çok mu sıcak? Evet, hava sıcaklığı artı 30 derece. Ülkenizde kışlar ne kadar soğuk geçer? Çok soğuk, bazı günler havalar eksi 25 derecenin altına inmiş olur. Sıcaklık gölgede artı 36'ya ulaşmış durumda. Akşamları sıcaklık biraz düşer. Bak, gökte bulutlar toplanmaya başlamış, yağmur yağcak gibi duruyor. Ne o, gök gürültüsü mü?

4. Перекладіть діалог турецькою мовою:

- Перепрошую, ви давно чекаєте на автобус?
- Десь хвилин десять – п'ятнадцять.
- А прийде?
- Чому ви питаєте?
- Просто сьогодні вночі був сильний вітер і злива, і град. Рух на дорозі ускладнений. Кажуть, повалило багато дерев.
- У той бік автобуси йдуть, та й дощ уже кілька годин як припинився.
- Цікаво, яка буде погода сьогодні?
- Зранку наче сонячно, але ближче до обіду температура має знизитися, а до вечора начебто почнеться сніг. Очікується, що до ранку температура впаде до мінус 15.
- Та ви що! Не дай боже! І багато випаде снігу?
- Кажуть, сантиметрів 10.
- Ну тоді завтра ми взагалі автобуса не дочекаємося!

5. Перекладіть з турецької:

Yeryüzünde sararmış ve dökülmüş yapraklar yatıyor. Osmanlı alfabesiyle yazılmış kitaplar üst rafta saklanıyor. Aynı saniyede orta yaşlarda, temiz giyinmiş bir kadın kapıda göründü. Eşin doktormuş. Bu çocuğun babası bir orta okulda öğretmenmiş. Meğer Murat'ın annesi hastaymış. Türkçe kursuna başlamışsın, aferin! Yüzü ve sesi bana yabancı gelmedi, yaklaştım, Sizinle bir yerde görüşmüşüzdür efendim diye hitap ettim. Bu mühendisler Kıyıv'dan tâ Ankara'ya kadar arabayla gelmişler. Ankara'ya ulaşana kadar pencerenin önünde oturacağım. Bu kuralı anlamamışsınız gibi geliyor. Siz, bu kuralı anlayana kadar anlatmaya devam edeceğim.

Liseden mezun olduktan sonra Rıfat üniversiteye kaydını yaptırdı fakat babasının vefatı yüzünden bırakmak zorunda kaldı, satıcılıkla uğraşmaya başladı. Elinde yeni açmış birkaç çiçek vardı. Gelecek hafta üniversitemiz konferans salonunda, İngilizceye çevrilmiş Ukrayna yapımı filimler gösterilecek. Bir hanımefendi gelmiş, sizinle görüşmek istiyor. – Kimmiş o hanımefendi? Araç kapının önünde bekliyor. Ehliyetsiz birilerinin araba kullanması yasaktır. İyi yıkanmamış ve ütülenmemiş çamaşırlar müşteriye verilir mi hiç?

Pencereyi açtım aşağı baktım. Bahçe çiçeksizmiş! Bu kadar çok genç insanı aynı yerde bir arada hayatımda görmemişimdir. Bu restoranda yemekler çok pahalıymış! Burada balık avlanmaz. Bu gölün suyu çok tuzluymuş, içinde balık yaşayamaz. Geçmiştir, canım, o günler! Gerçek acıymış! Bizi hiç görmüyormuş gibi yanımızdan geçti, selam bile vermedi. Okula yeni öğretmen atanmış. Bu belgede yazılanları okuyabilir misiniz? Birinci sorunun cevabını ben de biliyorum, cevap veririm. Meliha Hanım'ı nerede

bulabilirim? Bu gibi sözler hanımlara söylenmez, ayıptır! Dur, canım, o tabağı kaldırma! O evde oturanlar arasında bir akrabası varmış.

Arkadaşınızla konuşan beyefendi kim acaba? Karadenize dökülen Kızılırmak, Türkiye'nin en büyük nehirlerinden biridir. Beni arayan var mı? Devam etmek isteyen var mı? Cevap vermek isteyen var mı? Şirketimizde patronumuzu sevmeyen yok. Elli seneye yakın bir müddet içinde hizmet eden bu ihtiyar adam, ülkemizin yaşayan bir tarihidir. Ülkemize gelen yabancı heyet üyeleriyle bir görüşme yaptık. Mektubu yazan, İbrahim'di. Bugün bu şekilde davranan, yarın daha kötüsünü işleyebilir. Aylarca beklenen yağmurun sağanak biçiminde yağması üzerine bölgede köy ve kasabaları sel bastı. Ahmet'e bu kitabı veren, kardeşidir. Nehri geçemeyenler, bu kıyıda kalmış durumda. Firmamız tarafından inşa edilen bu apartmanda oturuyorum. Arayan bulur. Çok gezen çok bilir. Çalışmayan yemek yemez. Kendisi düşen ağlamaz. Veren eli herkes öper. Oynamasını bilmeyen gelin yerim dardır der.

6. Перекладіть турецькою:

Ми не встигли на автобус, тому мусили взяти таксі. Ці фрукти ще не достигли, чому ви їх продаєте? Мені подобаються лише достиглі фрукти. Дерева в цьому районі не ростуть, тут проблеми з водою. Незважаючи на несприятливі умови, він прийняв пропозицію. Кажуть, ця машина не дуже складна, полагодити її буде не важко. Скільки років цьому фруктовому саду? Коли починають дозрівати плоди на цьому дереві? Як довго ще може тривати ця поїздка? Я не можу цього визначити. Через шторм вони не змогли висадитися на узбережжі Чорного моря. Ви зможете заплатити за три місяці наперед?

Ви можете не дзвонити в реєстратуру готелю, я сам принесу вам каву. Я не читав статтю, що була надрукована в газеті "Джумхурієт". Люди, які прийшла на площу, вимагали зміни уряду. Я не вмію казати гарних слів, але ти мене, без сумніву, зрозумієш. Розташоване на берегах Босфору, місто Стамбул є найбільшим містом Турецької Республіки. Чи вам відоме ім'я турецького письменника, який отримав Нобелівську премію? Цікаво, хто той юнак, який розмовляв з вами вчора під час засідання? Айшен працює журналісткою в газеті, заснованій корпорацією "Кочоглу". Усі запрошені вже прийшли, можемо починати пленарне засідання. Хто хоче зі мною поспілкуватися, прошу почекати, я повернуся через півгодини.

Він не знав жодного з тих, хто нещодавно прийшов. Чи бачиш дівчину, яка працює з Ібрахімом? Дівчина, яка увійшла першою, – то дочка нашого директора. Я дивлюся всі фільми, що показують на телевізійному каналі "Сучасне кіно". Мені здається, наче в мене перед очима щось миготить. Мені здається, що хтось за нами стежить. Здається, в Алжирі стався землетрус. Здається, хтось тебе покликав. Схоже на те, що вони витратили всі гроші. Здається, діти втомилися.

Здається, ти дуже втомився. Мені здалося, ти забув мене. Здається, вони не дуже сильно стараються.

7. Вивчіть слова:

alıcı	покупець; отримувач, реципієнт
anlamlı	той, що має значення/ смисл; багатозначний
apartman	багатоквартирний будинок
aşağı	нижня частина, низ
atamak	призначати (*на посаду*)
avlamak	полювати; ловити (*рибу*)
ayıp (bı)	сором; соромно
aylarca	протягом багатьох місяців
bağlı	зв'язаний; залежний (*дав. відм.*)
bakanlık	міністерство
başarı	успіх
basmak	тиснути, натискати
biletçi	контролер
bir arada	разом, одночасно, в одному місці
çekmece	шухляда
davranmak	поводитися
dile getirmek	сказати, згадати
dökülmek	падати (*про листя*); випадати (*про волосся*); бути викладеним (*на папері*); проливатися (*про рідину*)
editörlük	редакція
ehliyetname (ehliyet)	водійське посвідчення, "права"
emniyet	безпека
esnasında	у момент, під час
ev sahipliği yapmak (-e)	приймати (*наприклад, спортивне змагання, пісенний конкурс тощо*)
farketmez	немає різниці, без різниці, байдуже
geçit (di)	прохід, перехід
gerçekten	насправді
halletmek	залагодити (*проблему, справу*)
havale	переведення, переказ (*наприклад, грошей*)
heyet (ti)	делегація
hitap (bı)	звернення
hizmet (ti)	служба
içerisinde	протягом; усередині
ifade etmek	сказати, висловитися

ihlal	порушення
iniş	посадка (*літака*)
inşaat	будівництво
işlemek	працювати (*про механізми*); обробляти, опрацьовувати
kaldırmak	піднімати; прибирати; скасовувати
kalkış	зліт (*літака*)
kaydını yaptırmak	вступити (*до навчального закладу*)
kemer	пасок, ремінь
kenara çekilmek	відійти вбік
kıyı	берег (*річки*)
konferans salonu	конференц-зал
kupa	кубок
lobi	лобі, хол
makbuz	квитанція
marka	марка
merkez	центр
mezun (-den)	випускник
müddet (ti)	період (*часу*), термін, відтинок
müracaat etmek (-e)	звертатися
müşteri	клієнт
nesne	предмет, об’єкт
olanak (ğı)	можливість
olay	подія
öpmek	цілувати
Osmanlı	турок-осман; османський (*у складі відносного ізафету*)
patron	шеф, начальник, бос
proje	проект
raf	полиця
saniye	секунда
sararmak	жовкнути
sel basmak	затопити (*про повінь*)
selam	привітання, привіт
senato	сенат; учена рад (*закладу освіти*)
servis	служба, сервіс
sihirli	чарівний
silahsızlanma	роззброєння
sırasında	під час, протягом
tabak (ğı)	тарілка
toz	пил; порошок
tutmak	тримати; хапати(ся)
uğraşmak (ile)	займатися (*чим*)

ütülemek	прасувати
üye	член
üzerine	про
yan gözle bakmak	косо (*підозріло*) дивитися
yapım	виробництво
yazıcı	принтер
yeryüzü	земля, земна поверхня
yoklama	перевірка, контроль (*знань, присутності*)
yükümlülük	зобов'язання
zarfında	протягом, під час
zeki	розумний
zengin	багатий
zurna	духовий музичний інструмент
dal	гілка
yağ	масло; жир
kedi	кіт
müşteri	клієнт
aba	аба (*різновид верхнього одягу з повсті*)
sopa	палиця
değnek (ği)	палиця

автобус	otobüs
Алжир	Cezayır
величезний	kocaman, koskocaman
встигнути	yetişmek (-e)
град	dolu
дозрівати	olgunlaşmak
достиглий	olgun
дріб'язок	ufak para
засідання	oturum
збиратися	toplanmak, bir araya gelmek
злива	sağanak
інформація	bilgi
каса	kasa, vezne
листуватися	mektuplaşmak
майбутнє	gelecek
машина (*як станок, прилад*)	makine
миготіти	çalkalanmak
мусити	-mek zorunda (mecburiyetinde) kalmak
друкувати	yayımlamak

Не дай боже!	Allah esirgesin! Allah göstermesin! Allah korusun!
непотрібний	lüzumsuz, gereksiz
несприятливий	elverişsiz
отримати Нобелівську премію	Nobel Ödülü kazanmak
ось	işte
пленарне засідання	açılış toplantısı
повалити, перевернути	devrilmek
пошта	posta
редактор	editör
реєстратура готелю	resepsiyon
рух (*транспорту*)	trafik
сильний	şiddetli
смачненький	lezzetli
статися	meydana gelmek
стажування	staj
стежити	gözlemek
уряд	hükümet
ускладнитися (*про рух транспорту*)	aksamak, durma noktasına gelmek
фрукти	meyve
Як часто?	Ne kadar sık? Ne derece sıklıkta?

8. Вивчіть напам'ять ідіоми:

oturduğu (bindiği) dalı kesmek – різати сук, на якому сидиш;
Mart kedisi gibi – наче кіт у березні (кажуть про чоловіка, нестриманого у своїх еротичних бажаннях);
yağlı müşteri – "жирний" (грошовитий, перспективний) клієнт (використовується у торгівлі);
zurnanın zırt dediği yer – найприємніший або найважливіший момент у певній справі;
aba altından sopa (değnek) göstermek – тишком-нишком погрожувати.

Урок 16

Особові дієприкметники
Особовий дієприкметник минулого-теперішнього часу
Особовий дієприкметник майбутнього часу
Означальні клаузи: узагальнення
Нефункціональні (непродуктивні) дієприкметники
Дієприкметник теперішнього-майбутнього часу
Морфосинтаксичні комплекси з дієприкметниками теперішнього-майбутнього часу і майбутнього часу
Дієприкметник майбутньої бажаної дії
Морфосинтаксичні комплекси з дієприкметником майбутньої бажаної дії
Словотворчі афікси -lık, -cı
Афікс -ki. Локативні прикметники. Відносні локативні і присвійні займенники
Наказовий спосіб. Бажаний спосіб
Післяйменник мети için

Особові дієприкметники

У попередньому уроці ми зазначали, що турецькі дієприкметники поділяються на дві групи за параметром особовості. Ми вже вивчили три **неособових** дієприкметники: *минулого-теперішнього*, *минулого* і *майбутнього* часу. Особливістю цих дієприкметників є те, що вони **не мають** у своїй структурі **афіксів присвійності**, що вказували б на суб'єкта – виконавця позначуваної ними дії, а також не можуть мати окремого суб'єкта, що відрізнявся б від суб'єкта основної частини речення. Цій групі дієприкметників протиставляються **особові** дієприкметники, яких є *два*:

1) **особовий дієприкметник минулого-теперішнього часу**;

2) **особовий дієприкметник майбутнього часу**.

З погляду часових характеристик ці дієприкметники нічим не відрізняються від відповідних неособових дієприкметників, проте їхньою особливістю є те, що вони містять у своїй структурі – подібно до усіченого інфінітива – афікс присвійності (належності), що вказує на суб'єкта – виконавця дії, позначеної дієприкметником. Саме слово, що позначає **суб'єкта** такої другорядної дії, **набуває афікса родового відмінка**.

!!! Слід звернути особливу увагу: в уроці 13 ми зазначали, що суб'єкт усічено-інфінітивної клаузи може мати неоформлений родовий відмінок, коли йдеться про кількісно невизначений, незліченний або одиничний об'єкт (як у прикладі *kitap okunması – читання книжок*). На противагу цьому суб'єкт означальної

клаузи, утвореної на основі особового дієприкметника, **завжди набуває афікса родового відмінка**, й винятків із цієї ситуації не буває (приклади наведемо трохи нижче).

!!! Запам'ятаймо: у цьому навчальному посібнику під час вивчення неприсудкових розрядів дієслова під терміном *"другорядна дія"* мається на увазі дія, позначена цим неприсудковим розрядом: інфінітивом (усіченим інфінітивом), дієприкметником, дієприслівником тощо. Відповідно під терміном *"головна дія"* мається на увазі дія, позначена присудком речення.

Особовий дієприкметник минулого-теперішнього часу

Особовий дієприкметник минулого теперішнього часу твориться шляхом додавання до основи дієслова афікса ***-dık***[8], який і є показником дієприкметника, й до якого своєю чергою додається афікс присвійності (належності) необхідної за смислом особи, що вказує на суб'єкта – виконавця дії, позначеної дієприкметником (умовно позначаємо *-dığı*). Особовий дієприкметник минулого-теперішнього часу позначає другорядну дію, що відбулася раніше дії, позначеної дієсловом в основній частині речення (найчастіше – присудком), або відбувається одночасно з нею. Суб'єкт другорядної дії, як ми зазначали вище, набуває афікса родового відмінка. Приклади:

Arkadaşımın bana verdiği kitabı henüz okumadım – Я поки що не прочитав книгу, яку дав мені мій товариш.
Annemizin pişirdiği yemeği yedik – Ми з'їли їжу, яку приготувала наша мама.
Yazdığımız kompozisyonları öğretmene teslim ettik – Ми здали викладачеві твори, які ми написали (в усіх реченнях підкреслено означальні клаузи з особовим дієприкметником і їхні українські еквіваленти).

!!! Звернімо увагу:

1) особовий дієприкметник, як й неособові дієприкметники, становить основу (*предикат*) означальної клаузи, тобто дієприкметник разом зі своїм суб'єктом, додатками, обставинами, означеннями виступає означенням до певного слова в основній частині речення;

2) особовий дієприкметник використовується тоді, коли в означальній клаузі **є окремий суб'єкт** (діяч); якщо ж в означальній клаузі немає окремого суб'єкта, і вона "прив'язується" до певного діяча в основній частині речення, ми вдаємося до неособових дієприкметників. Якщо ми проведемо паралелі з українською мовою, то побачимо, що означальні клаузи з особовими дієприкметниками завжди відповідають українським складнопідрядним реченням з підрядним означальним, у якому є окремий підмет (*Книга, яку написав цей письменник,*

дуже мені сподобалася – Bu yazarın yazdığı kitap çok hoşuma gitti), а клаузи з неособовими дієприкметниками відповідають дієприкметниковим зворотам (*Книга, написана цим письменником, мені дуже сподобалася – Bu yazar tarafından yazılan kitap çok hoşuma gitti*) або ж еквівалентним їм складнопідрядним реченням із підрядним означальним, в яких **немає** окремого підмета (*Завдання, яке було дане нам вчора, має бути виконане до завтра – Bize dün verilen ödevin yarına kadar yapılması gerekiyor*).

Використання особового дієприкметника замість неособового (*geldiği* замість *gelen***) є частотною помилкою осіб, які вивчають турецьку мову. Звертайте увагу на суб'єкт другорядної дії, а під час перекладу – на наявність окремого підмета в українському підрядному означальному реченні.**

!!! Зверніть увагу: ми неодноразово зазначали в попередніх уроках, що в турецькій мові немає прийменників. Хоча турецька й має низку післяйменників, найбільш природним способом вираження тих типів синтаксичних відношень, які в українській мові позначаються за допомогою прийменників, у турецькій є ізафети (див. урок 9) або ж дієприкметники, зокрема й особові. При цьому коли необхідно здійснити переклад українською мовою турецької означальної клаузи, то до прислівника в українському реченні ми вдаємося лише за смислом, оскільки в турецькому варіанті його немає, порівняймо приклади:

сад, у якому ми гуляємо – gezindiğimiz bahçe;
місто, у якому ми живемо – yaşadığımız kent;
стілець, на якому я сиджу – oturduğum sandalye;
незалежність, за яку ми воювали – savaştığımız bağımsızlık.

Особовий дієприкметник майбутнього часу

Особовий дієприкметник майбутнього часу твориться шляхом додавання до основи дієслова афікса ***-acak***[2], який і є показником дієприкметника, й до якого своєю чергою додається афікс присвійності (належності) необхідної за смислом особи, що вказує на суб'єкта-виконавця дії, позначеної дієприкметником (умовно позначаємо *-acağı*). Формально особовий дієприкметник майбутнього часу використовується так само, як особовий дієприкметник минулого-теперішнього часу, проте позначає дію майбутню відносно певного дієслова в основній частині речення, наприклад:

yapacağımız iş – робота, яку ми зробимо/ плануємо зробити;
gideceğimiz yer – місце, куди ми підемо;
önümüzdeki hafta izleyeceğimiz film – фільм, який ми дивитимемося наступного тижня;
arkadaşımın ziyaret edeceği müzeler – музеї, які відвідає мій друг;

öğrencilerin oturacağı dershane – аудиторія, в якій сидітимуть студенти;
elma ağaçlarının yetişeceği bahçe – сад, у якому ростимуть яблуні.

!!! Зверніть увагу: як й усі майбутні форми з показником *-acak*, цей дієприкметник поряд із часовим (*майбутній час*) має також і модальне наповнення (*інтенція або необхідність/ зобов'язання*). **Варто особливо звернути увагу** на тонку межу між неособовим і особовим дієприкметниками майбутнього часу в певних значеннях. У попередньому уроці ми зазначали, що неособовий дієприкметник майбутнього часу може позначати неозначено-особову потенційну майбутню дію, як у прикладах: *робота, яку можна виконати (yapacak iş), місце куди можна піти (gidecek yer)* тощо. Якщо до означуваного ми додаємо афікс присвійності, отримуємо своєрідну "особовість неособового дієприкметника": *робота, яку я міг би виконати (yapacak işim), місце, куди ми могли б піти (gidecek yerimiz)*; порівняйте також із прикладами з пасивним дієприкметником майбутнього часу в уроці 15. Такі утворення певною мірою подібні до тих, що можуть бути утворені за допомогою особового дієприкметника майбутнього часу, тому варто чітко усвідомлювати, що в таких конструкціях у семантиці неособового дієприкметника ключовим є значення майбутньої **потенційно можливої неозначено-особової дії**, тоді як особовий дієприкметник передусім має значення наміру (інтенції) і/ або необхідності/ зобов'язання, порівняймо приклади з наведеними вище в цьому пункті:

yapacağım iş – робота, яку я планую зробити (маю зробити/ зроблю);
gideceğimiz yer – місце, куди ми збираємося йти (маємо піти/ підемо).

Порівняймо також приклад з афіксом аспекту можливості (перше речення) і речення з неозначено-особовою семантикою (друге речення):

1) *Şam Restoranı, bu kasabada yemek yiyebileceğimiz tek yer – Ресторан "Шам" ("Дамаск") – єдине місце в цьому місті, де ми зможемо поїсти.*
2) *Şam Restoranı, bu kasabada yemek yiyecek tek yer – Ресторан "Шам" ("Дамаск") – єдине місце в цьому місті, де можна поїсти.*

!!! Зверніть увагу: у вітчизняній граматичній традиції особові дієприкметники найчастіше не розглядаються як дієприкметники, а піддаються доволі безсистемному описові як аморфна категорія під назвою *-dık – форма* (або ж *-dık/ -acak – форма*), наприклад, *означальна -dık – форма*; рідше їм також дають назву *імена дії на -dık/ -acak*.

Як і будь-яка дієслівна форма, дієприкметники – і особові, і неособові – можуть набувати афіксів дієслівного аспекту: заперечного, можливості, неможливості за стандартною схемою:

yapılabilecek iş – робота, яка може бути зроблена;
yapamadığımız çeviri – переклад, який ми не змогли виконати;
kurulabilmiş cümle – речення, яке змогли скласти;
kurabildiğimiz ev – будинок, який ми змогли побудувати;
yarına dek yapamayacağımız ödev – завдання, яке ми не зможемо виконати до завтра.

Означальні клаузи: узагальнення і повторення

Українська мова має таку синтаксичну категорію, як **складнопідрядне речення**. Це речення, що складається як мінімум з двох простих речень, одне з яких (підрядне) підпорядковується іншому (головному). Такі речення пов'язуються одне з одним за допомогою спеціальних підрядних сполучників, яких в українській мові чимало. Підрядні речення у складі складнопідрядного класифікуються за їхньою синтаксичною функцією відносно головного як: 1) означальні (*Книга, **яку** написав цей письменник, цікава*); 2) додаткові (*Я знаю, **що** ви не зможете прийти завтра*); 3) обставинні (їх багато: причини, мети, місця, часу тощо) та деякі інші (для нас вони наразі не принципові).

Українські **означальні підрядні речення** приєднуються до головного речення за допомогою відносного сполучника *який, яка, яке, які* та інші з цього ряду. Означальне речення, так само як і будь-яке підрядне, має головні члени (щонайменше – присудок в особовій формі). Паралельно з підрядними означальними реченнями в українській мові є **означальні звороти**, в основі яких перебувають дієприкметники (дієприкметникові звороти). Інколи означальне речення (наприклад, з дієсловом в активному стані: *Книга, яку написав цей письменник, цікава*) може бути трансформоване у просте речення з дієприкметниковим зворотом (наприклад, з дієсловом у пасиві: *Книга, написана цим письменником, цікава*).

У турецькій мові **немає підрядних означальних речень**, адже немає відносного сполучника *який*. Еквівалентом такого речення в турецькій мові слугує **означальна клауза**, тобто спеціальне синтаксичне утворення, предикатом (= головним членом) якого виступає один із п'ятьох вивчених нами дієприкметників: трьох неособових (минулого-теперішнього, минулого і майбутнього часу) і двох особових (минулого-теперішнього і майбутнього). До особових дієприкметників ми вдаємося тоді, коли означальна клауза має **окремий** підмет. У турецькій мові так само можливі трансформації, коли особова клауза з предикатом в активному стані може бути трансформована в неособову клаузу з предикатом у пасиві, порівняймо: *Bu yazarın yazdığı kitap ilginç (Книга, яку написав цей письменник, цікава) – Bu yazar tarafından yazılan kitap ilginç (Книга, написана цим письменником, цікава).*

!!! Для повторення матеріалу радимо звернутися до термінологічного словника, що є на початку цього навчального посібника.

!!! Для інформації: особові дієприкметники – благодатний ґрунт для **субстантивації**; набуття особовим дієприкметником іменникових функцій – стандартна й частотна для турецької мови ситуація. На основі такої субстантивації творяться окремі розряди іменників, що належать до неприсудкових форм: герундії і особові дієприслівники (їх ми вивчатимемо у другій частині цього навчального посібника), ціла низка морфосинтаксичних комплексів. Особові дієприкметники в субстантивованому вигляді використовуються з відмінками, післяйменниками, службовими словами. У попередньому уроці ми зазначали, що стандартна субстантивація властива й неособовим дієприкметникам, зокрема, така субстантивація у певний період мовної революції була продуктивним способом словотвору, наприклад: *yazar – письменник, gider – видаток, gelir – прибуток, bakan – міністр, yiyecek – їжа, içecek – питво, verecek – борг (який належить віддати), alacak – борг (який належить отримати), okumuş – учений, розумний, начитаний, bilmiş – учений* (як іменники), *tutar – сума* тощо. Крім стандартних випадків субстантивації, подекуди трапляються й оказіональні (ситуативні, випадкові) випадки субстантивації особових дієприкметників; це відбувається або контекстуально або ж за допомогою додавання до особового дієприкметника афіксів, властивих іменникові (при оказіональній субстантивації – найчастіше афікса множини), порівняймо приклади:

<u>Yaptıklarınız</u> *beni hiç ilgilendirmiyor – Те, що ви зробили, мене зовсім не цікавить* (тут і нижче підкреслене слово – субстантивований особовий дієприкметник у функції підмета).
<u>Söylediklerinizz</u> *ayıptır! – Те, що ви сказали, – це сором!*
<u>Soracağım</u> *yok – У мене немає питань.*
<u>Söyleyeceğim</u> *yok – Мені нічого сказати.*

Нефункціональні (непродуктивні) дієприкметники

В уроці 15 ми зазначали, що в турецькій мові з погляду функціональності (активності творення і використання) є дві групи дієприкметників: функціональні (їх ми вже вивчили) і нефункціональні (непродуктивні). До нефункціональних належать два дієприкметники: *теперішнього-минулого часу* і *майбутньої бажаної дії*.

Дієприкметник теперішнього-майбутнього часу

Дієприкметник теперішнього-майбутнього часу становить основу теперішнього-майбутнього часу, відповідно твориться так само з усіма особливостями й

винятками (див. урок 12). Цей дієприкметник позначає позачасову дію, найчастіше таку, що є постійною, іманентно властивою ознакою об'єкта; використовується лише в низці сталих виразів, зокрема на основі субстантивації цього дієприкметника утворено певну кількість слів (прикметників, іменників), що входять до основного словникового фонду турецької мови; він також трапляється у перифрастичних формах (розглядатимуться в наступній частині навчального посібника) і кількох морфосинтаксичних комплексах. Приклади:

gelir – прибуток;
gider – видаток;
çıkmaz – безвихідь;
çıkmaz yol – безвихідь, глухий кут;
çıkmaz sokak – тупик;
tutar – сума;
yanar dağ – вулкан;
kuş uçmaz kervan geçmez yer – непрохідне місце, безлюдне місце.

У турецькій мові лексичних одиниць, утворених способом лексикалізації (*переходу з граматичного явища до основного словникового фонду*) дієприкметників теперішнього-майбутнього часу чимало, адже, як ми неодноразово вже зазначали, до дієприкметників як способу поповнення лексичного фонду турецької мови часто вдавалися під час "мовної революції" – процесу активного витіснення лексики арабського і перського походження і її заміщення на лексику тюркського походження або створеною за турецькими граматичними/ лексичними моделями. **Зауважимо ще раз**: на відміну від вивчених нами раніше дієприкметників, дієприкметник теперішнього-майбутнього часу **вільно не твориться** (за винятком його функціонування в морфосинтаксичних комплексах).

Морфосинтаксичні комплекси з дієприкметниками теперішнього-майбутнього часу і майбутнього часу (-ır duruma/ hale gelmek/ getirmek; -acak duruma/ hale gelmek/ getirmek)

У складі будь-яких морфосинтаксичних конструкцій (комплексів), а також у складі відповідних перифрастичних форм дієприкметник теперішнього-майбутнього часу зберігає свою семантику й найчастіше позначає набуття (або навпаки втрату – у заперечній основі) постійної, характерної ознаки. Найбільш частотним є морфосинтаксичний комплекс зі словами *durum (hal) – стан* й оказіонально-допоміжними дієсловами *gelmek – прийти і getirmek – привести*: *-(ı)r duruma gelmek (getirmek) – стати (зробити когось) таким, що може (виконувати певну дію)*, наприклад:

TSK (Türk Silahlı Kuvvetleri)'nın Afrin'de gerçekleştirdikleri askeri harekat çerçevesinde son gün içerisinde teröristlerin 2 helikopteri çalışmaz hale getirildi – У межах військової операції, яку проводять Турецькі збройні сили [в сирійській провінції] Афрін, за попередній день було знищено (досл.: *приведено до такого стану, що не можуть працювати*) *2 гелікоптери терористів.*
YouTube'dan dinlediğim sesli kitaplar sayesinde en zor Türkçe eserleri bile anlar duruma geldim – Завдяки аудіокнигам, які я слухав на "YouTube", я став розуміти найскладніші турецькі [літературні] твори.

Подібний за формою морфосинтаксичний комплекс, в основі якого перебуває дієприкметник майбутнього часу (*-acak duruma/ hale gelmek/ getirmek*), позначає набуття об'єктом (надання об'єктові) стану потенційної можливості, готовності, спроможності, здатності до реалізації певної дії, наприклад:

Baş ağrım geçti ve artık sizinle konuşacak duruma geldim – Головний більш минув і я вже можу (вже готовий) із вами розмовляти.

Бачимо, що в певних ситуаціях ці комплекси можуть бути взаємозамінними, оскільки є близькими за семантикою. Обидва описувані морфосинтаксичні комплекси мають семантичні варіанти з оказіонально допоміжними дієсловами *olmak (-ır durumda olmak, -acak durumda olmak), getirmek (birini -ır duruma getirmek, birini -acak duruma getirmek)*, наприклад:

Sizinle tartışacak halde değilim – Я не в стані сперечатися з вами.
Köpeğimi tüm komutlarımı anlar (anlayacak) duruma getirdim – Я навчив свого собаку виконувати всі мої команди.

Дієприкметник майбутньої бажаної дії

Нефункціональний дієприкметник майбутньої бажаної дії, який давно вже вийшов з активного вжитку, не становить основу часу й початково мав таке саме значення, що й дієприкметник майбутнього часу (*-acak*). Він твориться за допомогою двоваріантного афікса ***-ası/ -esi***, що додається до основи дієслова. У сучасній мові використовується у складі сталих лексичних чи фразеологічних одиниць (ідіом), переважно з негативним емоційним забарвленням (наприклад, використовується у прокльонах):

Hay eli kırılası kadın çantamı nasıl da kapıp kaçtı! – Бісова жінка, щоб у неї руки повідсихали, як вона схопила мою сумку й утекла!
kör olası – щоб він осліп;
gözü çıkası – щоб йому повилазило;
geberesi – щоб він здох;
yere batası – щоб він під землю провалився.

У певних сталих виразах використовується з давальним відмінком:
geberesiye dövmek – забити до смерті;
ölesiye savaşmak – битися на смерть.

Попри свою нефункціональність і специфічну сферу використання у складі лексем/ фразеологізмів (емоційно забарвлене мовлення), цей дієприкметник нерідко трапляється у складі двох морфосинтаксичних комплексів. Так само як і дієприкметник теперішнього-майбутнього часу, за межами морфосинтаксичних комплексів не твориться вільно.

Морфосинтаксичні комплекси з дієприкметником майбутньої бажаної дії

Найбільш частотними морфосинтаксичними комплексами є:

1) комплекс зі значенням бажання, коли до дієприкметника з афіксом *-ası/ -esi* додається афікс присвійності й оказіонально допоміжне дієслово *gelmek*; така конструкція найчастіше перекладається українською мовою як *хочеться (мені, тобі* тощо), наприклад:

Çay içesim geldi – мені захотілося чаю;
Bu soğukta insanın sımsıcak bir çorba içesi gelir – У таку холоднечу людині хочеться поїсти гарячої юшки (у цьому прикладі зверніть увагу на цілком неправильне з граматичного погляду поєднання афікса родового відмінка і афікса *-esi*, в якому останні дві літери ототожнюються з афіксом присвійності третьої особи однини, хоча й не є ним; попри граматичну неправильність, така форма частотна в розмовній мові).

2) комплекс з обмежувальним значенням, коли до дієприкметника з афіксом *-ası/ -esi* додається давальний відмінок і післяйменник з обмежувальним значенням (*kadar/ dek/ değin*), наприклад:

Öğretmen gelesiye kadar uslu oturun – Сидіть сумирно, доки не прийде вчитель.
Ödevimi yapasıya kadar evde oturacağım – Сидітиму вдома, доки не зроблю домашнє завдання.
Güneş batasıya kadar sokakta oynayabilirsiniz – Можете погратися на вулиці, доки не сяде сонце.

Зверніть увагу, що цей морфосинтаксичний комплекс синонімічний подібному за структурою морфосинтаксичному комплексу з неособовим дієприкметником минулого-теперішнього часу, який ми вивчали в уроці 11 і який є частотнішим, ніж виучуваний у цьому уроці, порівняймо:

Öğretmen gelene kadar uslu oturun.
Ödevimi yapana kadar evde oturacağım.
Güneş batana kadar sokakta oynayabilirsiniz (усі речення – з аналогічним перекладом).

Словотворчі афікси -lık, -cı

Зазначені в підзаголовку афікси належать до числа найчастотніших і найпродуктивніших словотворчих афіксів сучасної турецької мови (поряд із афіксами *-lı* і *-sız*, які ми вивчали в уроці 9).

Афікс ***-lık*** (має чотири фонетичних варіанти, при подальшому додаванні афіксів, що починаються з голосної, літера ***k*** за загальним правилом одзвінчення приголосних переходить у ***ğ***) поліфункціональний (тобто має багато функцій):

1) творить абстракті іменники від конкретних іменників, прикметників і слів інших частин мови:

annelik – материнство;
babalık – батьківство;
iyilik – доброта;
kötülük – поганство, щось погане;
güzellik – краса;
ikililik – подвійність;
somutluk – конкретика;
soyutluk – абстракція.

2) в окремих ситуаціях творить конкретні іменники від іменників:

gözlük – окуляри;
savcılık – прокуратура.

3) творить іменники зі значенням роду занять, професії:

öğretmenlik – професія вчителя;
gazetecilik – газетярство, професія журналіста;
sürücülük – професія водія.

У цій функції, поєднуючись з дієсловом *yaptak* як оказіонально допоміжним, має значення *працювати ким-небудь, виконувати певну роботу, займатися певним родом діяльності*, наприклад:

öğretmenlik yaptak – учителювати;
gazetecilik yaptak – працювати журналістом;
sürücülük yaptak – працювати водієм.

4) творить прикметники зі значенням тривалості, протяжності, довжини, суми, розміру, величини, міри і под., наприклад:

beş kilometrelik yol – дорога у п'ять кілометрів;
üç metrelik kumaş – тканина довжиною три метри;
iki kuruşluk iş – справа на два куруші;
elli liralık banknot – банкнота в п'ятдесят лір;
bir litrelik paket – літровий пакет.

5) творить прикметники зі значенням превалювання певної природної ознаки:

dağlık (bölge) – гірський (район);
göllük (ülke) – озерна (країна);
ağaçlık – з деревами;
ormanlık – лісистий.

Афікс ***-cı*** (має вісім фонетичних варіантів: чотири із дзвінкою приголосною і чотири – з глухою) творить іменники зі значенням назви (імені) діяча, тобто називає особу, що виконує певну роботу, вчиняє певну дію, займається певним родом діяльності, наприклад:

balıkçı – рибалка;
gazeteci – газетяр.

Як ми бачили з наведених вище прикладів, іменники зі значенням назви діяча можуть відтак поєднуватися з афіксом ***-lık***, творячи назви професій, професійної діяльності, роду занять тощо, які своєю чергою можуть набувати оказіонально допоміжного дієслова *yaptak*: *gazeteci – gazetecilik – gazetecilik yaptak (газетяр – газетярство – працювати газетярем)*.

!!! Для інформації: така група слів, утворених від одного кореня різними словотворчими афіксами, має назву **словотвірного гнізда**, а самі слова є **однокореневими**.

!!! Зауважте: афікс ***-cı***, що творить назву (ім'я) діяча, не слід плутати з подібним до нього за формою теж доволі частотним афіксом ***-(y)ıcı***, що творить віддієслівні прикметники: *yarıcı – конструктивний, yıkıcı – деструктивний, üzücü – той, що засмучує, sevindirici – той, що радує* тощо, хоча між ними, без сумніву, простежується етимологічний зв'язок й інколи віддієслівний прикметник,

утворений за допомогою афікса *-(y)ıcı*, може субстантивуватися й також мати значення імені діяча, як у слові *sürücü – водій* (від дієслова *sürmek – вести, пасти*); цей афікс ми докладно вивчатимемо у другій частині цього навчального посібника.

Запам'ятаймо:

bir haftalığına – на тиждень (наприклад, приїхати);
iki günlüğüne – на два дні (використовуються в незмінній формі незалежно від особи діяча).

Афікс -ki.
Локативні прикметники. Присвійні прикметники.
Відносні локативні і присвійні займенники

З афіксом ***-ki*** ми вже мали справу щонайменше в кількох прикметниках на зразок: *bugünkü – сьогоднішній, dünkü – учорашній, yarınki – завтрашній, sabahki – вранішній, akşamki – вечірній, şimdiki – нинішній, теперішній*. У цих й кількох інших словах афікс ***-ki*** постає як словотворчий, що творить відносні прикметники він іменників переважно з часовим значенням, до того ж іще належить до числа афіксів, що не підлягають гармонії голосних (за двома винятками, наведеними вище). Крім цієї лексичної функції, афікс ***-ki*** (так само в одному варіанті) має ще й функцію граматичну, творячи одразу кілька важливих для системи турецької мови граматичних форм:

1) додаючись до іменників у місцевому відмінку, він творить **локативні прикметники** зі значенням перебування чи місцезнаходження (*той, що є/ перебуває десь*), наприклад:

sokaktaki binalar – будівлі, що є на вулиці;
Kıyıv'daki müzeler – Київські музеї;
köyün ortasındaki ev – будинок, що є посередині села;
masanın üstündeki defterler – зошити, що є на столі;
cebimdeki paralar – гроші, що є у мене в кишені;

2) додаючись до займенників, переважно локативних (*burada – тут, orada – там, şurada – он там*) творять **відносні локативні займенники** з тим самим значенням, що й локативні прикметники, проте без конкретизації місця, наприклад:

buradaki insanlar – тутешні люди;
oradaki çocuklar – тамтешні діти.

Локативні прикметники й займенники згаданого типу мають високу здатність до субстантивації й, відповідно, автономного використання; зауважимо, що при додаванні відмінкових афіксів безпосередньо до афікса ***-ki*** завжди виникає вставна ***-n***. Приклади автономного використання:

Evdekileri tanımıyorum – Я не знаю тих, хто є в будинку.
Masanın üstündekini al ve getir – Візьми й принеси те, що є на столі;

3) додаючись до іменників з афіксом родового відмінка творить **присвійні прикметники**, які майже ніколи не мають здатності до використання як означення, а **функціонують автономно** для уникнення повторного згадування того об'єкта, про який уже йшлося в попередньому контексті, наприклад:

Arabam arızalandı, partiye gitmek için babamınkini alacağım – Моя машина зламалася, щоб поїхати на вечірку, я візьму батькову.

Фактично ми бачимо, що присвійні прикметники виконують **заміщувальну функцію**, тобто у своєму використання наближаються до займенників;

4) додаючись до присвійних займенників (тобто особових займенників у родовому відмінку: *benim, senin* тощо) творить **відносні присвійні займенники**, що виконують функції, аналогічні присвійним прикметникам, наприклад:

Kalemimin mürekkebi tükenmiş, seninkini alabilir miyim? – У моїй ручці закінчилися чорнила, можна я візьму твою?

!!! Не слід плутати афікс ***-ki*** зі сполучником ***ki***, запозиченим із перської мови, який зрідка використовується для творення складнопідрядних речень із підрядним додатковим (*Я знаю, що… – Biliyorum ki...*), дуже рідко – підрядним означальним та деякими іншими; така реалізація за допомогою сполучника нетипова й неприродна для турецької мови й трапляється переважно в емоційно забарвленому мовленні. Функціонування цього сполучника ми детальніше розглядатимемо в наступній частині цього навчального посібника.

!!! Зверніть увагу: слово ***ki*** також може поставати як частка, що використовується в емоційно забарвленому мовленні наприкінці речення, надаючи йому цілого спектра значень залежно від ситуації, як-от: сумнів, здивування, припущення, жаль, роздратування тощо, наприклад:

Beni tanımıyorsun ki! – Ти ж мене не знаєш!
Arabayı o çizmiş olabilir mi ki? – Хіба може таке бути, що це він подряпав машину?
Bilmiyorum ki! – Та не знаю я!

Öyle üzgünüm ki… – Я така засмучена!
O hiç gülmedi ki! – Він же зовсім не сміявся!
Onun ne kabahati var ki?! – Яка ж його провина?!

Зауважимо, що весь цей спектр значень найчастіше зберігається і під час функціонування слова ***ki*** як сполучника, про що детальніше йтиметься в подальших уроках, пор. приклади:

Öyle çok güldü ki gözlerinden yaş geldi – Він так сильно сміявся, що з його очей потекли сльози.
Bana öylesine yakındı ki ağlamaya başladım – Він так побивався, що я почав плакати.
Eve geldim ki sular akmıyor – Я прийшла додому – а води немає.

Наказовий спосіб. Бажаний спосіб
(Emir/ Buyruk Kipi. İstek Kipi)

Ще в п'ятому уроці ми вчили форму другої особи однини й множини **наказового способу дієслова**. Нагадаємо, що форми однини другої особи наказового способу збігаються з основою дієслова, а множини – творяться за допомогою ненаголошених, функціонально рівнозначних афіксів *-(y)ın*[4] *(-(y)ınız*[4]*)*, наприклад:

gel – підійди;
bak – подивися;
dinle – слухай;

gelin (geliniz) – підійдіть;
bakın (bakınız) – подивіться;
dinleyin (dinleyiniz) – слухайте.

Крім другої особи, наказовий спосіб має також і третю особу однини і множини, коли йдеться про наказ, розпорядження, необхідність, спонукання до реалізації дії щодо третьої особи (*нехай він/ вона зробить*). Третя особа наказового способу твориться за допомогою афіксів:

однина: *основа дієслова + афікс* ***-sın***[4] (**!!!** бачимо, що цей афікс збігається за формою з афіксом присудковості другої особи однини – *ти є*, проте афікс присудковості ненаголошений, а афікс наказового способу третьої особи – наголошений);

множина: *основа дієслова + афікс* ***-sınlar/ -sinler/ -sunlar/ -sünler***.

Приклади:

gelsin – нехай він прийде;
baksın – нехай він подивиться;
dinlesin – нехай він послухає;

gelsinler – нехай вони прийдуть;
baksınlar – нехай вони подивляться;
dinlesinler – нехай вони послухають.

Заперечна й питальна форми наказового способу творяться стандартним шляхом (питальна частка додається до всієї форми наказового способу), при цьому питальна форма використовується у значенні *звертання за інструкціями* щодо третьої особи, наприклад:

gelmesin – нехай він не приходить;
baktasın – нехай він не дивиться;
dinlemesin – нехай він не слухає;

gelmesinler – нехай вони не приходять;
baktasınlar – нехай вони не дивляться;
dinlemesinler – нехай вони не слухають.

Girsin mi beklesin mi? – Йому заходити чи чекати?
Biraz dinlensin mi? – Йому трохи відпочити?

Питальна форма наказового способу третьої особи може позначати несподівану дію:

Sokakta yürüyorum derken karşıma güzel bir kız çıktasın mı? – Іду я вулицею, аж раптом мені назустріч виходить гарна дівчина.
Tam rahatladığım zaman öğretmen bana soru sortasın mı? – Я тільки заспокоївся, аж раптом викладач як задасть мені запитання.

Наказовий спосіб не має першої особи, а наказ, спрямований першою особою на саму себе, реалізується через форми *бажаного способу*.

Бажаний спосіб твориться за допомогою додавання до основи дієслова наголошеного афікса ***-a/ -e***, до якого своєю чергою додаються афікси присудковості теперішнього (особові афікси) першої групи, при цьому афікс присудковості першої особи множини має нестандартну форму (*-lım/ -lim*):

1 ос. однини	*içeyim*	*вип'ю-но я, випити б мені;*
2 ос. однини	*içesin*	*випий, випити б тобі;*
3 ос. однини	*içe*	*нехай вип'є, випити б йому;*
1 ос. множини	*içelim*	*вип'ємо, давайте вип'ємо;*
2 ос. множини	*içesiniz*	*випийте, випити б вам;*
3 ос. множини	*içeler*	*нехай вип'ють, випити б їм.*

!!! Бажаний спосіб позначає спонтанне бажання щодо реалізації дії (*піду-но я, вип'ю-но я кави, ходімо*), таке значення нерідко у граматиках трактується як *дія як порив*. Бажаний спосіб де-факто входить до системи майбутніх часових форм:

– майбутній час позначає майбутню заплановану або закономірну дію: *içeceğim – вип'ю, gideceğiz – підемо;*

– теперішній-майбутній час позначає майбутню потенційну, імовірну дію: *içerim – може, вип'ю, gideriz – може, підемо;*

– бажаний спосіб позначає майбутню дію як порив, дію, ідея реалізації якої виникає спонтанно в момент мовлення: *içeyim – вип'ю-но, gidelim – ходімо.*

!!! Зверніть увагу: *наказовий і бажаний способи* в реальному використанні становлять єдину систему, через яку передаються наказ/ бажання/ інструкції щодо виконання певної дії тією чи іншою особою, причому в бажаному способі друга і третя особи зазвичай не використовуються і для сьогоденної турецької мови являють собою своєрідну екзотику. У мовленні комбінуються бажаний спосіб щодо першої особи однини й множини і наказовий спосіб щодо другої і третьої осіб однини і множини:

yarayım – зроблю-но;
yar – зроби;
yapsın – нехай він зробить;
yapalım – зробімо;
yarın – зробіть;
yapsınlar – нехай вони зроблять.

Заперечна і питальна форми бажаного способу творяться стандартним шляхом (у питальній формі як наказового, так і бажаного способів афікс присудковості залишається при основі дієслова й не переноситься до питальної частки), при цьому питальна форма становить форму *звертання за інструкціями* щодо першої особи однини і множини (як це є і в наказовому способі для третьої особи), наприклад:

Bugün kahve içmeyeyim – Не питиму сьогодні кави.

Pencereyi kapatayım mı? – Зачинити вікно?
Size kitap getireyim mi? – Принести вам книгу?
Gidelim mi? – Ходімо?

!!! Запам'ятаймо: форма бажаного способу першої особи однини і множини *bakayım* (*bakalım*) у комбінації із формою наказового способу другої особи позначає додаткове спонукання до дії, при цьому українською мовою окремо зазвичай не перекладається; обидві форми взаємозамінні, наприклад:

Gel bakayım – Підійди-но.
Söyle bakalım – Скажи-но.

!!! Варто звернути увагу на фонетичні особливості усної мови: у формах бажаного способу в першій особі однини при додаванні афікса бажаного способу сам афікс, що є широкою голосною: ***-a/ -e***, перед вставною ***y*** в розмовній мові нерідко звужується (явище звуження широкої голосної перед вставною ***y*** ми чуємо в багатьох формах, а в теперішньому часі навіть бачимо на письмі; про нього ми згадували, коли вивчали майбутній час, дієприкметник минулого-теперішнього часу): *yarayım (*чуємо: *yarıyım) – зроблю-но; bakayım (чуємо: bakıyım* і навіть: *bakiyim) – погляну; söyleyeyim (чуємо: söyliyiyim) – скажу-но* тощо; інколи можемо чути стягнення голосних, коли середній склад розглядуваної форми, тобто сам афікс способу, зникає: *söyleyeyim (*чуємо: *söyliyim)*; у діалектних реалізаціях, особливо наближених до азербайджанської мови, ця ситуація є частотною: *gidim (**gideyim**, gidiyim), yarım (**yarayım**, yarıyım), verim (**vereyim**, veriyim)* (жирним шрифтом виділено літературний письмовий варіант).

!!! *Запам'ятаймо сталі вирази* й звернімо увагу на те, що наказовий і бажаний способи нерідко використовуються у мовних формулах:

Sağ ol (sağ olun) – Дякую.
Hoşça kal (hoşça kalın) – Щасливо залишатися (каже той, хто уходить).
Afiyet olsun – Смачного.
Geçmiş olsun – Видужуйте (Хай минає) – кажуть не лише у випадку хвороби, а й будь-якого болю, поранення і навіть проблем, не пов'язаних зі здоров'ям, наприклад, коли хтось скаржиться;
Kolay gelsin! – Хай Бог допомагає!
Çok yaşa (yaşayın) – Будь(те) здоровий (здорові) – кажуть, коли хтось чхнув.
Sen de gör (siz de görün) – І ти (ви) теж (відповідь на попереднє побажання).
Yaşasın! – Хай живе!
Bayramınız kutlu olsun! – Зі святом!
Başınız sağ olsun – Прийміть мої (наші) співчуття.

Mevla rahmet eyleye – Хай Господь упокоїть його/ її душу.

Післяйменник мети için

Один із найбільш поширених післяйменників сучасної турецької мови – післяйменник ***için – для, (за) ради***, основним значенням якого є значення мети. Він належить до групи післяйменників, які керують основним відмінком іменників і родовим відмінком особових і вказівних займенників, а також питального займенника *kim – хто*, наприклад:

öğrenciler için – для учнів;
benim için – для (заради) мене;
senin için – для (заради) тебе;
Arkadaşım için her şeyi yaptaya hazırım – Заради свого друга я готовий на все.

!!! Питальний займенник *ne* разом з післяйменником *için* має форму написання разом, творячи питальний займенник *niçin – чому, навіщо, для чого*.

У кількох використаннях, зокрема й сталих, післяйменник *için* має значення причини:

onun için – через це; а також: *для цього, для нього;*
bunun için – через це; а також: *для цього.*

!!! Нагадаємо водночас, що найкращим варіантом для ввідних конструкцій зі значенням причини є стала форма *bu yüzden – через це.*

!!! Зверніть увагу, що в розмовній мові, у деяких діалектних реалізаціях післяйменник *için* може мати форму *üçün*, а зрідка – й написання разом зі словом у формі *çün* або *çin*[4].

!!! Зверніть увагу: післяйменник ***için*** використовується у низці **морфосинтаксичних комплексів** зі значенням мети або причини. Одним із найбільш частотних таких морфосинтаксичних комплексів є поєднання інфінітива (у безособових конструкціях) або усіченого інфінітива (в особових конструкціях) і післяйменника ***için***: *-mek için, -mesi için – для того щоб*, наприклад:

<u>Türkçeyi öğrenmek için</u> elimizden geleni yapacağız – Ми зробимо все можливе для того, щоб вивчити турецьку мову.
<u>Arkadaşımın fibrikaya vaktinde gelmesi için</u> onu arabayla almam gerekiyor – Для того, щоб мій друг вчасно приїхав на фабрику, я маю забрати його машиною (підкреслено обставинну клаузу мети).

Вправи

1. "Проведіть" по особах дієприкметники, перекладіть українською:

okuduğu kitap; yazdığı mektup; gezindiği bahçe; öğrendiği haber; sorduğu soru;

yazacağı kompozisyon; göreceği mucize; gideceği ülkeler; alacağı elbise.

2. Перекладіть українською мовою:

Çocuğa tatlı verme. Hadi, içeri girelim, çay içelim. Sana biraz daha para vereyim mi? Pencereyi açayım mı? Aç bakayım. Gel bakayım. Söyle bakalım, dün nerelerdeydin? Kapıyı kapat. Şuraya otur, her şeyi anlat. Bu akşam bize gel, yemek yer, konuşuruz. Çocuğa para ver, dükkana gitsin, ekmek alsın. Onu ara, bulunduğu yeri anlatsın. Oraya girme, oradakiler düşmanca insanlar. Evden çıkma, dışarısı yağmurlu. Beni beklemeyin, işyerimde bir süre daha kalmak zorundayım. Sigara içmeyin, burada sigara içilmez. Bu binada sigara içecek yer var mı? – Hayır, tüm binamızda sigara içmek yasaktır. Kahve içelim mi? Sigarasız kahve içmem, zevk alamıyorum. Bunu hiç kimseye anlatmayın. – Kime anlatayım ki? Anlatacak kimse yok ki etrafta. Derste Ukraynaca konuşmanıza izin vermiyorum, Türkçe konuşun.

Girebilir miyim? – Buyrun girin. Ortalık kararana kadar burada kalın. Geç kalmayın, vaktimiz az, işimizi yapacak başka vakit bulamayız. Zeki gitsin, başbaşa konuşalım. Her giren ismini söylesin. Güzel okuyamıyorsunuz, komşunuz okusun. Paltosuz evden çıkmasınlar çocuklar. Tüm akşam evde oturma, git bir yere, eğlen. Bir yere gidemem, günlük işlerimi bitirmem lazım. Tüm ev işlerini bu kadar çabuk bitirmen beni sevindirdi, şimdi sinemaya gidelim. Kapının önünde beklemesinler. Hasan'a söyle de, beni akşam arasın. Ziyaretçiler biraz beklesin, toplantı bittikten sonra onları kabul ederim. Kızına söyle de, bir daha mektuplarımı okumasın. Sen gelesiye kadar seni burada bekleyeceğim. Doktorun beklendiği yer, burası. Resipsiyon, ziyaretçilerin kabul edildiği yerdir. Arkadaşınıza söyleyin de, burada sigara içmesin. Yemeğe davet edildiniz mi? – Bayram yemeğine davet edilecek kişi miyim? Toplantı kaçta bitecek? – Beşe kadar bitmesini isterim. Eşiniz sizi dışarıda beklesin, siz de odaya girin. Kahveniz şekerli mi olsun? – Orta şekerli içerim.

Ankara ile İstanbul arası, bir günlük yol. O gözlüklü adamı bir yerde görmüşümdür. Babanız gözlük takıyor mu? Türk Dili dergisi aylık bir dergidir. Türkiye dağlık bir ülkedir. Arkadaşımın annesi İstanbul'da öğretmenlik yapıyor. Annesinin öğretmenlik yaptığı okulun adını biliyor musunuz? Babasının doktorluk yaptığı klinik, evimize yakın. Kağıt almam gerekiyor, buralarda kağıt satan bir mağaza biliyor musunuz? Eşim sağımda, kızım solumda öylece oturduk, oyunu izlemeye koyulduk. Sokağın sonunda bir büfe var. Vazifemiz, iyi okumaktır. Borcum ne kadar? – Otuz lira. Başka bir zarf var mı? – Bir saniye, vereyim. Buyrun, kartvizitim. – Sağ olun. Bu çocuğa bakacak

kimse yok mu? Bu kitabın yazarı Türk mü? – Hayır Türk değil, ama kitabını Türkçe yazdı, Türkçesi mükemmel. Bu öyküyü yazan yazarın ismi, Sabahattin Ali. Salonun uzak bir köşesinde eski bir çalar saat duruyor. Çıkmaza girdim, hesaplarımı ödeyecek bir liram bile yok, para isteyecek yakımın, arkadaşım da kalmadı, herkes bana sırtını çevirdi, sokakta beni görmüyormuş gibi yanımdan geçiyor.

Bu çıkmazdan çıkar yol bulabilecek miyim? Son yıllarda Türkiye'de vatandaşların geliri yükselmiştir. İhsan Bey sizi davet etti mi? – Etti tabi, niye etmesin ki? Bak Rıdvan gelmiş, son gelişmeleri soralım. Rıdvan Bey, ne haber? – İyidir, sizden ne haber beyler? Ankara treni kalktı mı? – Hayır, henüz kalkmadı, daha beş dakika var. İstanbul – Ankara ekspresinin kalkacağı saati tam bilemiyorum. Dur, sana adresimi vereyim. Tüm şehri dolaştık durduk, kalacak otel bulamadık. Ne dersiniz buna, efendim? – Ne mi derim? Durum berbat! Nasılsınız? – Daha kötüsü düşünülemez. Yazın tatile çıkacak mısınız? – Tatile çıkacak halde değilim, işler çok sıkıştı. Akşam üniversite kulübüne gelin, yeni bir filim gösteriliyor. Peki sonra ne yapıldı?

Çantamdaki tüm kitaplar Türkçe. Türkçe kitap okuyabiliyor musun? Türkçe kitap henüz okumadım, Türkçem rahat rahat kitap okuyacak kadar iyi değil. Dershanemizdeki masalar yeni. Yanınızdaki beyefendi kim? Bu yıl kış soğuk geçti. Dünkü Cumhuriyet gazetesini okuyacak vakit bulamadım. Dünkü toplantıya katılamadım. Sabahki gazeteler satıldı. Yarınki piyese maalesef gidemeyeceğim. Masadaki kalem sizin mi, alabilir miyim? Kırmızı çanta istemiyorum, siyah olanı gösterir misiniz. Salonda gördüğümüz iki aracın mavisini seçtik. Odadakiler kim? Onlar öğrenci. Ailem büyük, sizinki nasıl, ne kadar büyük? – Bizimki büyük değil, üç kişi. Üç tişört var, hangisini alayım, şaşıyorum vallahi.

3. Перекладіть турецькою:

Скажи їй, хай не просить у мене грошей, усе одно не дам. Скажіть клієнтам, хай не приходять завтра, а зателефонують. Номер, за яким я зателефонував, виявився Міністерством закордонних справ. Їм приходити завтра? – Ні, до завтра я не встигну, хай приходять через два дні. Я віддаю перевагу каві без цукру, а в чай кладу лише одну чайну ложку. Ви також подивіться цей фільм, отримаєте масу задоволення. Читайте вголос й усі разом. Заходьте, сідайте й розказуйте: як ви дійшли до такого життя? Не спізнюйтеся, засідання триватиме не більше десяти хвилин. Завтра вихідний, не вставай рано. – Я все одно не можу вставати пізніше за восьму. Ви приїхали до Туреччини літаком? Поставте підпис у тому журналі. Як пишеться це слово? Як перекласти турецькою мовою слово "вареник"? Яку зарплату отримує середньостатистична людина в Туреччині? – Більше шестисот доларів на місяць.

Цей лист прийшов на чиє ім'я? – На ім'я директора фірми. Українські робітники виїжджають за межі країни і працюють за кордоном. Не забудьте це сказати

директорові. Зачекайте, я спитаю про це в заступника директора. Він питався про тебе телефоном. Не забудьте підписати листа. При мені немає документа, що міг би засвідчити мою особу. Він витяг усі документи й гроші, що були в нього в кишені. Дайте мені якусь іншу книжку, цю я вже читав. Крім ділових паперів на столі нічого не було. Візьми папери, що є на столі, й віднеси їх секретареві. Мені треба роздрукувати кілька документів, а в мене закінчився папір, можна я скористаюся твоїм? Пані, візьміть роздруківку документа й віднесіть директорові. Ми пішли спочатку направо, потім далі, опинилися на якійсь маленькій площі. Ми заблукали. Я бачив його на розі нашої вулиці.

Як чи чим можна дістатися з Києва до Львова? Звідки ви це взяли? Як написати адресу отримувача турецькою мовою на конверті? Скільки коштує білет на автобус до Харкова? Автобус, на якому ми їхали до Харкова, зламався на півдорозі. У вас є телефон? – У мене є смартфон. Те, що у тебе є смартфон, це ще краще! Смартфон, яким я користувався три роки, зламався. Дайте мені, будь ласка, телефонний довідник. Прошу вас, більше не кажіть мені таких речей. Я не в змозі це зрозуміти! Їй богу, я дивуюся: як ви можете їсти таку їжу? Чий номер ви шукаєте, пане? – Я шукаю номер головного бухгалтера. Дякую вам дуже, ви мені допомогли. – Прошу, немає за що. Чи я можу заплатити карткою? – На жаль, у нас не працює термінал, але в сусідньому магазині є банкомат, ви можете там зняти готівку.

Алі розказав мені про літаючих риб. Зекі народився у 1983 році. Спочатку він працював газетярем, а потім став письменником, написав роман, який побив рекорди продажів і став бестселером. Він живе й нічого не помічає навколо себе. Ми кожного тижня отримуємо нові книжки турецькою мовою, напевне, цікаві, але в нас немає нікого, хто міг би їх прочитати. Ісламістські тенденції в політиці Туреччини почати спостерігатися на початку XXI століття. Там, де ми мешкаємо, улітку дуже спекотно, а взимку – холодно, морози сягають 30 градусів. Через зміни клімату взимку ми живемо, наче в Лондоні. Цього літа батьки, можливо, відвезуть його до Адани. У світі є багато країн, я хочу побачити їх усі. Уся їжа була з'їдена. Птахи літають, риби живуть у воді, істоти дихають повітрям, Земля обертається навколо Сонця: усе це природний хід речей. Усе це було сказано між нами, ніхто нас не чув.

Цікаво, годинник на вокзалі правильно йде? Скільки на вашому? Ви не знаєте, ранковий потяг прийде вчасно? – Так, ранкові потяги завжди приходять вчасно, а от із вечірніми просто біда, завжди спізнюються! На завтрашню виставу є квитки? – Залишилося лише три квитки. – Я візьму два. Мені треба купити молоко, магазин ще відкритий, до котрої працює? – Магазин на площі працює цілодобово. Бачите двері, ті що праворуч? Це вхід.

4. Від наведених нижче слів утворіть нові слова за допомогою афікса -lık, утворіть з ними по одному словосполученню й перекладіть їх українською мовою:

kardeş, arkadaş, baba, çocuk, efendi, sade, şeker, evli, kolay, güç, yıl, ay, güzel, öğretmen, işsiz, asker, var, yok, yeşil, temiz, tembel, orta, müdür, iyi, hazır, fazla, geniş, uzun, ağaç, akraba, baş, bey, bir, beraber, boş, doğru, fena, göz, hiç, kalın, gazeteci, üç lira, beş kuruş, bir kişi, iki kilo, otuz dakika, yarım saat, iki saat, on beş dakika.

5. Перекладіть українською; у кожному реченні знайдіть означальну клаузу:

Üç günde bitirmeyi düşündüğüm iş tam üç hafta devam etti. Ondan öğreneceklerimi not almak için cebime küçük bir not defteri koydum. Sonra, hiç bir şey olmamış gibi, unuttuğunu aldı, girdiği kapıdan çıktı. Haydi Ali, kağıt kalem al, söyleyeceklerimi yaz. Ayrılacağımız yere geldik. Ayrılmadan önce söylemek istediğim bir şey var. Bunları benden işitmeni, anlamanı istiyorum. Kısa bir yolculuktan sonra dağlara varıldı. Gölün bulunduğu yere gelindi, kamp kuruldu. Burası, hepimizin ülkesidir. Oturalım biraz konuşalım. Sana öğretebileceğim birtakım şeyler var. Dün konuştuklarımız, benim de aklımda. Çocukluk bu senin ettiğin. Şehrezat'ın anlattığı masal burada bitti. Bu, en iyi bir uzmanın bile yapamayacağı işti.

Bir masa ile birkaç sandalyenin bulunduğu odanın fiyatı bu kadar yüksek olur mu? Anlattığınız hikaye ilginç, ancak gerçeğe pek benzemiyor. Masamda bulunan kitap enteresan. Okuduğum hikaye uzun çıktı. Salona girenleri tanımıyorum. Salona tanımadığım birkaç genç adam girdi. Anlamadığın işe karışma. Bilinmeyen işe karışılmaz. Sorduğum sorular cevapsız kaldı. Bıraktığım çantayı olduğu yerde buldum. Güneşin girmediği yere doktor girer. Biraz sonra durulacak yere daha önce hiç gitmedik.

6. Використовуючи словник, перекладіть українською прислів'я, приказки й стійкі вирази:

Şeriatın kestiği parmak acımaz. Koyunun bulunmadığı yerde keçiye de Abdurrahman Çelebi derler. Misafir umduğunu değil, bulduğunu yer. Tilkinin geleceği yer, kürkçü dükkanı. Birçok ahçının olduğu yerde çorba iyi pişmez.

gözle görülür yanlış; ele gelir hal; açılır kapanır masa, elle tutulur bir kanıt; dişe dokunur bir şey; görünmez kaza; inanılmaz olay; taşınmaz mal; akıl almaz bir haber; çekilmez bir adam.

7. Перекладіть турецькою:

Умови, в яких живуть африканські селяни, дуже погані. Туреччина – це країна, де вирощуються різноманітні фрукти й овочі. З-поміж фруктів, що вирощуються в Туреччині, наша країна імпортує виноград, інжир, помідори, огірки, апельсини. Селянин не зібрав навіть того, що посіяв. Дерево, яке посадив Ахмет минулого року, не дало плодів. Особливості цих морфологічних форм, про які ви нам розказуєте, нам уже відомі. Шлях, яким ви йдете, правильний. Політика, яку проводить турецький уряд, за останні п'ятнадцять років сильно змінилася. Скажіть, скільки пшениці цього року було зібрано в Україні? Райони, де використовується штучний полив, дають більший врожай.

Собака, що гавкав усю ніч, заважав усьому кварталу. Студент пропустив складні запитання. Чоловік, що є адвокатом, розмовляє небагато, але всім допомагає. Книгу, яка сподобалася всім, написав я. Ми вчора познайомилися з чоловіком, з яким зустрінемося сьогодні пізніше. З чоловіком, який трохи пізніше виголошуватиме промову, ми познайомилися вчора. Де той спортсмен, який змагатиметься з чемпіоном? Тема, що обговорюватиметься на завтрашніх зборах, дуже важлива. Це не та книга, яку слід читати. Чи є щось поїсти? Хочу чогось випити. Ми знайшли деревину, яку можна спалити. Я кинув у смітник зім’яті папірці. Ми віднесли на пошту конверти, на які наклеєно марки. Поверхня лавки, на якій багато сиділи, затерлася. Діти, які йдуть поруч, брат і сестра. Жінка, яка в’яже светр, бабуся того хлопця. Для того щоб зв’язати светр, потрібно багато пряжі. Пляшка з колою, яку ти залишив на столі, перевернулася й залила всі папери.

Пісня, яку слухають ті юнаки, стара й давно вийшла з моди. Стілець, на який ви хочете сісти, вельми ненадійний. Дівчата, які працюють у бібліотеці, їздять на роботу на автобусі. Музей, який ми відвідаємо завтра, дуже великий. Для того щоб оглянути цей музей, знадобиться кілька днів. Кольори на випраному килимі потьмяніли. Твій товариш, якого ми шукали цілий день, пішов і навіть не залишив повідомлення. Твій товариш, який шукав тебе цілий день, уже пішов. Водій, який вчинив аварію, виявився без прав. Фотоапарат, який приніс Волкан, виявився зламаним. Це та нова сукня, яку ти купила минулого тижня? Тобі дуже личить. Як ім’я того актора, який грає в цій п’єсі? Покажу-но я вам спочатку будинок і те, що є навкруги. Час іде до дванадцятої, давайте вже йти. Почекайте хвильку, пальто накину. Сідайте, панно, зараз відправлятимемося. Відвезу-но я тебе до свого рідного села, познайомлю з батьками. Яка гарна погода, не сідаймо на автобус, прогуляймося пішки. Живіт болить, може, звернутися до лікаря? Заходити чи не заходити? Що ж поробиш, така наша робота. Нехай Господь упокоїть його душу! Постій, я знайду для тебе цікаву книжку. Хто та красуня? Познайом нас. Хочеш, я розкажу тобі це турецькою? Дати вам цю книжку? Ходімо до їдальні? Підписати цей документ? – Ні, це чернетка, прочитайте,

виправіть помилки й скажіть вашу думку. Кому передати цей документ? – Передайте його секретареві, хай поставить печатку. Тут холодно, зачинити вікно? Краще скажи що-небудь турецькою. Ти наче не спав усю ніч, виглядаєш зле.

8. Зробіть словосполучення з дієприкметником минулої-теперішньої дії і перекладіть їх українською:

ayakta durmak; sigara içmek; telefonda konuşmak; otobüse binmek; arabadan inmek; çantasını karıştırmak; hesabı ödemek; paltosunu giymek; şapkasını aramak; konuşma vermek; arkadaşlarıyla şakalaşmak; yemek yemek; su içmek; herkesi eleştirmek; yoldan geçmek.

9. Поєднайте речення в одне за допомогою дієприкметників:

1. Çocuklar otel havuzunda yüzüyor. Anneleri o çocukları görebiliyorlar. 2. Kadın çantasını düşürdü. O kadın arkadaşımın komşusudur. 3. Et ızgara oluyor. Biz onu yiyeceğiz. 4. Dünyada birçok insan savaştan hoşlanmıyor. Kimse onları dinlemiyor. 5. O adam çok konuşuyor. Onu anlamak zor. 6. Araba büyük bir hızla gidiyor. Polis o arabayı durdurabilecek mi? 7. Çocuk farelerden çok korkar. Çocuk sandalyenin üzerine çıktı. 8. Yağmur çok şiddetli yağıyor. Yağmur herkesi perişan etti. 9. Karşıdan bir adam geliyor. O siyah paltolu adam amcama çok benziyor. 10. Top kızın elinden hızla fırladı. Top masanın altına yuvarlandı.

11. Bu hafta sinemaya yeni bir film geldi. Bu filmi herkes çok beğendi. 12. Yağmur bardaktan boşanır gibi yağıyor. Yağmur trafiği altüst etti. 13. Kız radyonun sesini sonuna kadar açtı. Baba kızını azarladı. 14. Dolabın içinden bir tavşan çıktı. Murat bu tavşanı kızına aldı. 15. Bir adam bana her gün telefon ediyor. O adamı tanıyor musun? 16. Tabak düştü. Tabak kırıldı. 17. Çocuk halıya düştü. O çocuk nazlıdır. 18. Adam karısının doğum gününü unuttu. Karısı adama gücendi. 19. Aday başkan seçildi. O aday bugün göreve başlayacak. 20. Kadın o olaya çok şaşırdı. Kadın hemen arkadaşına telefon etti.

21. Komşumun kızı kaza geçirmiş. Ben o kıza, geçmiş olsun demeye gittim. 22. Çocuk kitabın sayfalarını yırttı. Kütüphaneci o çocuğu azarladı. 23. Öğrenci kebapçıda dört tane lahmacun yedi. O çocuğun karnı ağrıdı. 24. O sekreter bilgisayar kullanmasını biliyor. Müdür o sekreterin maaşını yükseltmek istemiyor. 25. Hizmetçi kıymetli vazoyu kırdı. Evin hanımı o hizmetçiyi affetti. 26. Öğrenciler bir kediyi besliyor. O kedinin iki yavrusu var. 27. Araba kaza yaptı. O arabanın frenleri bozuk çıkmış. 28. Birçok insan yüksek sesle konuşuyor. O insanları hiç kimse sevmiyor. 29. Aile son dakika haberleri dinliyor. O ailenin evini bir hırsız soydu. 30. Ayasofya İstanbul'da bulunuyor. Ayasofya 1934 yılında müze haline getirildi.

31. Cuma günü bir film izleyeceğiz. O film Hakkari'de geçiyor. 32. Mezuniyet töreninde fotoğraf çektik. O fotoğraflar çıkmadı. 33. Dün ayakkabı aldım. O ayakkabının topuğu kırıldı. 34. Kardeşim bir ay önce mektup yolladı. O mektubu dün ancak aldım. 35. Dün bir lokantada yemek yedik. O lokanta çok pahalıydı. 36. Annem sabah çamaşır yıkadı. O çamaşırlar hala kurumadı. 37. Börek kızarttınız. O böreklerden daha var mı? 38. Kitap okuduk. O kitap çok sıkıcıydı. 39. Bir telefon bekliyorum. O telefon henüz gelmedi. 40. İnsanlar bazı konuları bilmiyorlar. Onlar bu konuları İnternet'ten arıyorlar.

41. Masanın üstüne bir defter koydum. Onu bir türlü bulamıyorum. 42. Birtakım öğrenciler başka şehirlere gittiler. Oralardan dönmediler. 43. Bir otelde kaldılar. O otel oldukça ucuz ve rahattı. 44. Defterden kağıt kopardım. Onları müsvedde olarak kullandım. 45. O adam bir sigara yaktı. O sigara çok sert. 46. Annem yeni bir takım dikti. Yarınki partiye o takımı giyeceğim. 47. Geçen yıl bir kazak ördüm. O kazağı söktüm. 48. Az önce kül tablasını temizledim. O kül tablası gene dolmuş. 49. Sen o elbiseyi beğendin. O elbise sana yakışmaz. 50. Onlar o yemekleri çok seviyorlar. Bu akşam onlara o yemekleri yapacağım.

51. Sen bir pasta yaptın. Herkes o pastayı çok beğendi. 52. Ayşe yağmurda çok ıslanmış. Eve sırılsıklam geldi. 53. Trafik kilitlendi. Bu yüzden randevuma geciktim. Bu randevum çok önemliydi. 54. Yarın emniyete gideceğiz. Orada işimiz biraz uzun sürer. 55. Kadıköy'e hasta sormaya gittik. Oraya vapurla geçtik. 56. Arabada herkes sigara içti. Orada gözlerim yaşardı. 57. Trenler greve girdi. Bu yüzden dolmuşa bindim. Dolmuş beni eve çabucak götürdü. 58. Galata Köprüsü'nde balıkçılar balık satıyorlar. Bu balıklar çok taze. 59. Kıyı boyunuca çocuk parkları yapılmış. Hepsi de çok güzel. 60. Poğaça aldım. Poğaça çok tazeydi.

61. Zarf almak için postaneye gittim. Oradan beni başka bir yere yolladılar. 62. Kardeşim bir yavru köpek alacak. O köpeğe şimdiden bir isim taktı. 63. Ev çok eskidir. O evin bacasından dumanlar çıkıyor. 64. Şöminede kestane pişirdik. Kestaneler kebap gibi olmuş. 65. Yemekten sonra misafir gelecek. Onlarla çok eğleneceğiz. 66. Adam derin derin işleri düşünüyor. İşleri iyi gitmiyor. 67. Sakallı adam hafifçe öksürdü. O adam üşüttü. 68. Araba bir yan sokağa saptı. O sokağı daha önce hiç görmedim. 69. O yaramaz çocuk vazoyu kırdı. O vazo çok eski ve değerlidir. 70. Yarın bir konu işleyeceğiz. O konu hiç kolay değil. 71. Bir parça çalıyorsun. O parçayı daha önce hiç duymadım.

10. Трансформуйте речення в означальну клаузу з особовим дієприкметником:

Kitap okuyorum. Sen o adamla konuşuyorsun. Sizinle geçen hafta bir film seyrettik. Onlar bize bir resim gösterdiler. Sana bir mektup yolladık. Biz dün o misafirle tanıştık. Konferans verdik. Uzak bir ülkeye gittiniz. Bugün yemek yemedim. Arkadaşım bölüm

toplantısına katıldı. O beyefendiyi tanımıyorum. Müdür yardımcısı önemli bir noktayı vurguladı. Başkan bir konuşma yaptı.

11. Вивчіть слова:

pişirmek	готувати (їжу)
bağımsızlık (ğı)	незалежність
ziyaret etmek	відвідувати, провідувати
kasaba	містечко, селище
tek	єдиний
ayıp	сором
gelir	прибуток
gider	видаток
çıkmaz	безвихідь
çıkmaz yol	тупик; глухий кут
tutar	сума
Türk Silahlı Kuvvetleri	Турецькі збройні сили
gerçekleştirmek	реалізовувати
askeri	військовий (*прикметник*)
harekat (tı)	військова операція
çerçeve	рамка
çerçevesinde	у рамках, у межах (*чогось*)
terörist	терорист
helikopter	вертоліт
sayesinde	завдяки (*чомусь*)
eser	твір (*літературний*)
kapmak	схопити; вихопити; підхопити (*наприклад, вірус*)
kör	сліпий
gebermek	здохнути, подохнути
dövmek	(по)бити
sımsıcak	дуже гарячий
çorba	юшка, шурпа
uslu	слухняний
gözlük (ğü)	окуляри
savcı	прокурор
savcılık (ğı)	прокуратура
kilometre	кілометр
metre	метр
kuruş	куруш (*турецька монета; одна ліра складається зі ста курушів*)
banknot	банкнота
orman	ліс

orta	середина
arızalanmak	зламатися (*наприклад, про машину*)
parti	партія (*політична*); вечірка
mürekkep (bi)	чорнила
tükenmek	споживатися; закінчуватися (*унаслідок споживання*)
çizmek	*тут:* подряпати
üzgün	засмучений, сумний
kabahat (ti)	провина
elinden geleni yapmak	робити все можливе
mucize	диво
düşmanca	вороже
buyrun	прошу, будь ласка (*проходьте, сідайте, кажіть тощо*)
kararmak	темнішати
başbaşa	сам на сам
ziyaretçi	відвідувач
resepsiyon	реєстратура, стійка адміністратора (*у готелі*), "ресепшн"
aylık	місячний; місячна плата
öylece	так, таким чином
oyun	гра; п’єса
koyulmak	починати, ставати (*до*), братися (*за, до*)
büfe	буфет; вуличний кіоск, де продають їжу
vazife	обов’язок
zarf	конверт
mükemmel	чудовий, досконалий
öykü	оповідь
çalar saat	будильник
hesap (bı)	рахунок
sırt (tı)	спина
piyes	п’єса
tişört	футболка
not almak	(за)нотувати
not defteri	блокнот
kamp kurmak	розбивати табір
kafa	голова
uzman	майстер
karışmak	вмішуватися, втручатися; змішуватися, примішуватися

Şeriat (tı)	Шаріат (*зведення релігійних і юридичних законів, ґрунтованих на Корані*)
acımak	боліти
koyun	вівця, баран
keçi	козел, коза
tilki	лисиця
kürk	хутро
ahçı	повар
kanıt (tı)	доказ
taşınmaz mal	нерухоме майно
akıl almaz	неймовірний
çekilmez	нестерпний
karıştırmak	змішувати, примішувати
şakalaşmak	пересміюватися, жартувати між собою
eleştirmek	критикувати
havuz	басейн
yüzmek	плавати
düşürmek	уронити
ızgara	жаровня, рашпер, решітка для смаження; смажений на решітці
hız	швидкість
fare	миша
perişan etmek	розкидати, привести в безлад; засмутити
top	м’яч
fırlamak	скочити, вилетіти, вискочити
bardaktan boşanır gibi yağmak	лити, наче з відра (про дощ)
altüst etmek	перевернути з ніг на голову, привести в безлад
azarlamak	вичитувати, дорікати, сварити
tavşan	заєць; кролик
kırılmak	(з)ламатися; ображатися
nazlı	вередливий, капризний
gücenmek (-e)	образитися
kaza geçirmek	потрапити в аварію
kebapçı	шашличник, той, хто робить шашлик (кебап)
lahmacun	лахмаджун (*блюдо: хлібний корж, на який викладають фарш*)
ağrımak	боліти
hizmetçi	прислуга

beslemek	годувати, вигодовувати
fren	гальмо
bozuk	зламаний; дрібний (*про гроші*)
soymak	*тут:* пограбувати
mezuniyet	випуск (із закладу освіти)
tören	церемонія
topuk (ğı)	підбор, каблук
kurumak	сохнути, засихати
börek (ği)	пиріг (*різновид несолодкої випічки, як правило, з листового тіста*)
kızartmak	смажити
sıkıcı	нудний
parça	*тут:* пісня, мелодія
koparmak	відривати
sert	жорсткий
takım	*тут:* костюм
sökmek	розбирати (*на запчастини*); розпускати (*те, що зв'язано*)
kül tablası	попільничка
ıslanmak	зволожуватися, ставати вологим
sırılsıklam	промоклий наскрізь
randevu	зустріч; візит (*наприклад, до лікаря*)
gecikmek	спізнитися
emniyet	*тут:* управління безпеки; поліцейське управління
hasta sormaya gitmek	провідувати хворого
yaşarmak	наповнюватися сльозами
grev	страйк
çabucak	швидесенько
sahil	узбережжя (*морське*)
poğaça	пиріг (*різновид несолодкої випічки, переважно з наповнювачем*)
yollamak	направляти, посилати
isim takmak	дати ім'я
baca	димар
şömine	комин
kestane	каштан
öksürmek	кашляти
yan sokak	провулок
ait	той, що належить
sapmak	звертати з дороги; збиватися зі шляху

Міністерство закордонних справ	Dış İşleri Bakanlığı

встигати (*наприклад, зробити що-небудь вчасно*)	yetiştirmek (-i)
чай	çay
отримувати задоволення	zevk almak (-den)
середньостатистичний	basbayağı, sıradan
заступник	yardımcı, vekil
документ	belge, evrak
ділові папери	iş belgeleri
роздрукувати	çıkarmak
роздруківка документа	belgenin çıktısı
заблукати	yolunu şaşırmak
ріг (вулиці)	köşebaşı
зламатися	bozulmak
на півдорозі	yarı yolda
довідник	rehber
Їй богу!	vallahi
головний бухгалтер	baş muhasebeci
платіжний термінал	pos, pos cihazı
банкомат	ATM, bankamatik
побити рекорди продажів	satış rekorları kırmak
бестселер	en çok satan
помічати	farketmek
ісламістський	İslamcı
тенденція	eğilim
політика	politika, siyaset
почати спостерігатися, виявитися	baş göstermek
століття	asır (srı), yüzyıl
морози	ayaz
градус	derece
зміна	değişiklik (ği)
Лондон	Londra
хід	gidişat, cereyan
вчасно	vaktinde
молоко	süt (tü)
овочі	sebze
виноград	üzüm
інжир	incir
помідор	domates
огірок	salatalık
зібрати (*врожай*)	toplamak, biçmek
посіяти	ekmek
морфологія	biçimbilim
проводити політику	politika izlemek (gütmek)

пшениця	buğday
штучний полив	yapay sulama
врожай	ürün; rekolte
гавкати	havlamak
заважати	engel olmak, rahatsız etmek
квартал	mahalle
пропустити (*літеру, рядок тощо*)	atlamak
адвокат	avukat
зустрітися	görüşmek, biraraya gelmek
виголошувати промову	konuşma yapmak
чемпіон	şampiyon
деревина	odun
спалити	yakmak
смітник	çöp kutusu
зім'ятий	buruşuk
наклеїти марку	pul yapıştırmak, pullamak
лавка (*для сидіння*)	bank
затертися, зноситися	eskimek
поруч (іти)	yanyana
светр	kazak
зв'язати	örmek
пряжа	iplik
пляшка	şişe
вийшла з моди	modası geçmiş
ненадійний	güvenilmez
килим	halı
потьмяніти, поблякнути	(rengi) solmak
повідомлення	mesaj
вчинити аварію	kaza yapmak
фотоапарат	fotoğraf makinesi
сукня	elbise
личити, бути до лиця	yakışmak
актор	oyuncu
звернутися до лікаря	doktordan randevu almak
Що ж поробиш!	Ne yaparsın! (Ne eylersin!)
чернетка	müsvedde
виправляти помилки	yanlışları düzeltmek

12. Вивчіть напам'ять ідіоми:

abayı yakmak (-e) – закохатися;
bağdaş kurmak – сидіти "по-турецьки" (піджавши під себе ноги);
can atmak (için) – дуже сильно бажати чогось, прагнути до чогось;

çaba göstermek (için) – докладати зусиль до чогось;
dağ devirmek – подолати важку справу, знайти вихід із важкого, безвихідного становища.

СЛОВНИК-МІНІМУМ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ПЕРШОГО КУРСУ

№ з/п	*Слово*	*Переклад*
1.	bir	один *(числівник і неозначений артикль)*
2.	ve	і, та *(єднальний сполучник)*
3.	olmak	бути
4.	bu	це; цей
5.	için	для *(післяйменник)*
6.	o	те; то; він
7.	ben	я
8.	demek	казати; значить *(як увідне слово)*
9.	çok	багато; дуже; більше ніж *(останнє – як післяйменник)*
10.	yapmak	робити
11.	ne	що
12.	gibi	як *(післяйменник)*
13.	daha	ще
14.	almak	брати, взяти
15.	var	є, наявний
16.	kendi	сам; свій
17.	gelmek	приходити
18.	ile	з *(післяйменник)*
19.	vermek	давати
20.	ama	але *(протиставний сполучник)*
21.	sonra	після *(післяйменник)*
22.	kadar	до *(післяйменник)*
23.	yer	місце
24.	en	най- *(творить найвищий ступінь порівняння прикметників і прислівників)*
25.	insan	людина
26.	değil	не *(частка іменного заперечення)*
27.	her	кожний
28.	istemek	хотіти; просити, вимагати
29.	yıl	рік
30.	çıkmak	виходити; виявлятися
31.	görmek	бачити
32.	gün	день
33.	biz	ми

34.	gitmek	іти
35.	iş	робота, справа
36.	şey	річ
37.	ara	проміжок, відтинок; між *(останнє – як службове слово)*
38.	ki	що; який *(сполучник і частка)*
39.	bilmek	знати
40.	el	рука
41.	zaman	час
42.	ya	так; ж *(частка)*
43.	çocuk (ğu)	дитина
44.	iki	два
45.	bakmak	дивитися
46.	çalışmak	працювати; намагатися, старатися
47.	içinde	протягом; усередині *(службове слово)*
48.	büyük	великий
49.	yok	немає, відсутній, бракує
50.	başlamak (-e)	починати
51.	yol	дорога, шлях
52.	kalmak	залишатися
53.	neden	чому; причина *(як питальний займенник має наголос на першому складі)*
54.	siz	ви
55.	konu	тема, предмет
56.	yapılmak	бути зробленим
57.	iyi	добрий, добре, гарно
58.	kadın	жінка
59.	ev	будинок, дім
60.	ise	же, а *(протиставна частка)*
61.	diye	мовляв *(частка і сполучник)*
62.	bulunmak	перебувати, знаходитися; бути знайденим
63.	söylemek	говорити, казати
64.	göz	око
65.	gerekmek	портебуватися, бути необхідним
66.	dünya	світ
67.	baş	голова
68.	durum	стан; (грам.) відмінок
69.	yan	бік, сторона *(також – як службове слово)*
70.	geçmek	проходити; переходити
71.	sen	ти
72.	onlar	вони
73.	yeni	новий
74.	önce	до; перед *(післяйменник)*

75.	başka	інший; крім *(останнє – як післяйменник)*
76.	hâl	стан; (грам.) відмінок
77.	orta	середина *(також – як службове слово)*
78.	su	вода
79.	girmek	входити
80.	ülke	країна
81.	yemek (ği)	їсти; їжа
82.	hiç	зовсім (не) *(частка, що посилює заперечення)*
83.	bile	навіть
84.	nasıl	як; який
85.	bütün	весь
86.	karşı	протилежний бік; проти, навпроти *(службове слово)*; протилежний
87.	bulmak	находити, знайти
88.	böyle	так, такий
89.	yaşamak	жити; мешкати
90.	düşünmek	думати, мислити
91.	aynı	той самий, такий самий
92.	iç	внутрішній бік; внутрішній *(також – службове слово)*
93.	ancak	лише, тільки *(сполучник і частка)*
94.	kişi	людина, особа
95.	bunlar	ці, вони
96.	veya	або *(сполучник)*
97.	ilk	перший, початковий
98.	göre	зважаючи на *(післяйменник)*
99.	ön	передня частина; передній *(також – службове слово)*
100.	son	кінець; останній, кінцевий
101.	biri	хтось; один із них *(займенник і числівник)*
102.	şekil (kli)	форма
103.	önemli	важливий
104.	yüz	1) обличчя; 2) сто
105.	hem	до того ж
106.	göstermek	показувати, демонструвати
107.	etmek	"робити"
108.	alt	низ, нижній, нижня частина
109.	getirmek	приносити
110.	kullanmak	використовувати, користуватися
111.	çünkü	тому що
112.	taraf	сторона, бік
113.	şimdi	нині, тепер; зараз
114.	adam	людина
115.	onun	його
116.	diğer	другий (інший)

117.	ártık	уже
118.	üzerinde	на; над *(службове слово)*
119.	ses	голос; звук
120.	hep	весь, вся, все; постійно, повсякчас
121.	doğru	1) прямо, правильно; 2) прямо, у напрямку до… *(післяйменник)*
122.	durmak	стояти; зупинятися
123.	kız	дівчина
124.	tüm	весь, вся, все, усі
125.	çekmek	тягнути, витягувати
126.	konuşmak	розмовляти; казати, говорити
127.	para	гроші
128.	anlamak	розуміти
129.	anne	мама
130.	az	мало; трохи
131.	bazı	деякий; дехто
132.	baba	батько
133.	hayat (tı)	життя
134.	sadece	просто, лише, тільки
135.	küçük	маленький
136.	fazla	1) забагато, дуже багато; 2) більше від *(післяйменник)*
137.	bilgi	інформація; знання
138.	an	момент
139.	sormak	питати(ся), запитувати
140.	bunun	цього; його
141.	őyle	так, таким чином
142.	yine	знову, знов-таки, знову-таки, ще раз
143.	sağlamak	забезпечувати
144.	sonuç (cu)	результат, висновок
145.	kullanılmak	бути використаним, використовуватися
146.	dış	зовнішній бік; зовнішній; ззовні *(останнє – як службове слово)*
147.	ad	ім’я; іменник
148.	yáni	тобто
149.	süre	термін, строк, період
150.	dönmek	повертатися; обертатися
151.	açmak	відкривати
152.	oturmak	сидіти; мешкати
153.	anlatmak	розповідати, оповідати
154.	bırakmak	залишати, полишати
155.	hemen	одразу ж
156.	saat (ti)	час; годинник
157.	yaş	вік; сльоза

158.	sorun	проблема
159.	devlet (ti)	держава
160.	sahip (bi)	господар
161.	sıra	ряд; лава
162.	yazmak	писати
163.	yüzde	відсоток
164.	ay	місяць
165.	atmak	кидати
166.	tutmak	тримати
167.	bunu	це *(займенник у знахідному відмінку)*
168.	olay	подія, інцидент
169.	düşmek	падати
170.	duymak	чути; відчувати; почувати(ся)
171.	söz	слово; мовлення
172.	güzel	красива
173.	sevmek	любити, кохати; подобати; пестити
174.	biraz	трохи
175.	zor	важко, тяжко
176.	çıkarmak	виймати, витягувати
177.	şu	той
178.	koymak	(по)класти
179.	tek	єдиний; лише
180.	sistem	система
181.	birlikte	разом
182.	verilmek	бути даним
183.	kim	хто
184.	alınmak	1) бути взятим; 2) ображатися
185.	genç (ci)	молодий; юнак
186.	kapı	дверь
187.	kitap (bı)	книга
188.	üzerine	про; після *(післяйменник)*
189.	burada	тут
190.	gece	ніч
191.	alan	площа, територія
192.	birbiri	один одного
193.	işte	ось
194.	beklemek	чекати
195.	uzun	довгий
196.	hiçbir	жоден
197.	bugün	сьогодні
198.	dönem	період, відтинок часу
199.	arkadaş	товариш, друг
200.	ürün	продукт

201.	aile	сім’я
202.	üç	три
203.	okumak	читати
204.	erkek (ği)	чоловік; самець
205.	herkes	кожний (*займенник*)
206.	güç (cü)	сила
207.	belki	можливо
208.	gerçek (ği)	правда, істина; справжній
209.	tam	повний, цілий (*займенник*)
210.	ilgili (ile)	пов'язаний; про
211.	ilişki	зв'язок, відносини, стосунок
212.	çevre	навколишнє середовище; те, що є навколо
213.	eski	старий
214.	aramak	шукати; дзвонити телефоном
215.	yaşam	життя
216.	halk (kı)	народ
217.	yakın (-e)	близький
218.	sokak (ğı)	вулиця
219.	bey	пан (*вокатив*)
220.	tarih	історія; дата
221.	özellik (ği)	особливість, властивість
222.	bölüm	частина, розділ; серія (*у фільмі*); відділення, кафедра (*у навчальному закладі*)
223.	özel	приватний; особливий; спеціальний
224.	akıl (klı)	розум
225.	kimse	хтось (*займенник*)
226.	pek	твердий, сильний, міцний; дуже
227.	eğer	якщо (*використовується разом із умовними формами*)
228.	gerek (ği)	необхідність, потреба; необхідно, потрібно
229.	özellikle	особливо; спеціально; навмисне
230.	anlam	значення; смисл; сенс
231.	yüksek	викокий
232.	banka	банк
233.	kez	раз
234.	ayak (ğı)	нога
235.	taşımak	нести, переносити
236.	geri	задня частина; задній; назад (*іменник і службове слово*)
237.	toplum	суспільство, громада
238.	araç (cı)	засіб; транспортний засіб, автомобіль
239.	madde	речовина; стаття (наприклад, у договорі)
240.	tür	вид, рідновид
241.	karar	рішення

242.	görülmek	бути побачиним, виднітися (*пасивний стан*)
243.	hava	погода; атмосфера
244.	sayı	кількість; число; числівник
245.	farklı	різний, розмаїтий
246.	grup (bu)	група
247.	oda	кімната
248.	biçim	форма
249.	oluşmak	утворюватися, виникати
250.	haber	новина
251.	Allah	Аллах
252.	ayrıca	зокрема
253.	gelen	той, що приходить (*дієприкметник минулого-теперішнього часу*)
254.	birkaç	кілька
255.	soru	запитання
256.	arka	задня частина; задній (*іменник і службове слово*)
257.	kazanmak	заробляти; набувати, здобути
258.	yazı	текст, те, що написано; письмо
259.	okul	школа
260.	açık	відкритий, відчинений
261.	öğrenmek	вчити, вивчати
262.	sürmek	наносити; вести (автомобіль, велосипед тощо)
263.	dil	мова
264.	şirket (ti)	компанія (підприємство), фірма
265.	kaynak (ğı)	джерело
266.	bitmek	закінчуватися; рости (*про рослини*)
267.	program	програма
268.	devam etmek (-e)	продовжувати(ся), тривати
269.	hareket (ti)	рух; поведінка
270.	renk (gi)	колір
271.	açılmak	відкриватися; бути відкритим (*пасивний стан*)
272.	hak (kkı)	право
273.	inanmak	вірити
274.	çalışma	праця, робота
275.	açı	кут; точка зору, погляд
276.	parça	шматок
277.	gazete	газета
278.	oluşturmak	утворювати, створювати
279.	tabi	звичайно
280.	değer	цінність
281.	tanımak	знати; упізнати
282.	yapı	структура
283.	doktor	лікар; доктор

284.	gelir	прибуток
285.	görev	функція; обов’язок
286.	amaç (cı)	мета, ціль
287.	bölge	район, регіон
288.	film	фільм
289.	üzere	для, з тим щоб (*післяйменник*)
290.	müşteri	клієнт
291.	zaten	у приниципі
292.	telefon	телефон; телефонний дзвінок
293.	eğitim	виховання, освіта, навчання
294.	deniz	море
295.	ikinci	другий
296.	kalkmak	вставати; скасовуватися, бути скасованим
297.	hatta	навіть
298.	etki	вплив
299.	gelişmek	розвиватися, прогресувати
300.	geçen	минулий; той, що прийшов (*дієприкметник минулого-теперішнього часу*)
301.	vücut (du)	тіло
302.	düşünce	думка
303.	milyon	мільйон
304.	oynamak	грати(ся); танцювати
305.	değişmek	змінюватися
306.	temel	основа, фундамент
307.	yaratmak	створюват, творити
308.	ulaşmak (-e)	досягати, діставатися
309.	sanmak	вважати
310.	geçirmek	переводити; проводити
311.	kültür	культура
312.	kurmak	будувати; створювати, засновувати
313.	fakat	але, проте (*сполучник*)
314.	buna	цьому, до цього (*указівний займенник у давальному відмінку*)
315.	resim (smi)	малюнок; фотографія
316.	ışık (ğı)	світло
317.	içmek	пити; палити (цигарки)
318.	hanım	пані
319.	hizmet (ti)	послуга; служіння
320.	ihtiyaç (cı)	потреба, необхідність
321.	nokta	крапка; точка, пункт
322.	yön	напрям, напрямок
323.	evet	так (*стверджувальна частка*)
324.	oyun	гра; п’єса

325.	artmak	зростати, збільшуватися
326.	yeniden	знову
327.	işlem	процедура, процес
328.	kısa	короткий
329.	kolay	легкий
330.	hangi	який, котрий
331.	oran	пропорція, відношення
332.	aslında	загалом, у принципі, в основному
333.	kabul etmek	приймати
334.	orada	там (*локатвиний займенник*)
335.	dikkat (ti)	увага
336.	uzak (-den)	далекий
337.	bilgisayar	компьютер
338.	gelecek (ği)	майбутнє; майбутній, наступний
339.	görünmek	виглядати; виднітися
340.	örneğin	наприклад
341.	oğul (ğlu)	син
342.	dinlemek	слухати
343.	uygun (-e)	відповідний, той, що підходить (підходящий)
344.	lira	ліра (*турецька грошова одиниця*)
345.	üretim	виробництво
346.	dakika	хвилина
347.	unutmak	забувати
348.	yürümek	рухатися, іти пішки
349.	böylece	так, таким чином (*займенник*)
350.	kötü	поганий
351.	araba	машина; віз
352.	ağız (ğzı)	рот; говір(ка)
353.	duygu	почуття, відчуття
354.	uygulamak	застосовувати (на практиці)
355.	hâlâ	усе ще
356.	örnek (ği)	приклад, зразок
357.	birçok	(доволі) багато (*неозначений займенник*)
358.	izlemek	слідувати; спостерігати, дивитися (*фільм, виставу*)
359.	derece	ступінь, міра; градус
360.	mümkün	мижливий, можливо
361.	şöyle	так, такий (*займенник*)
362.	duvar	стіна
363.	on	десять
364.	sanat (tı)	мистецтво
365.	ana	мати; основний, головний
366.	hastalık (ğı)	хвороба
367.	öğrenci	учень, студент

368.	televizyon	телебачення; телевізор
369.	yönetim	управління, керування; керівництво; адміністрація
370.	masa	стіл
371.	ölmek	вмирати
372.	takım	команда; комплект
373.	üst	верхня частина; верхній (*іменник і службове слово*)
374.	kafa	голова
375.	müzik (ği)	музика
376.	ayrılmak (-den)	відділятися; відїжджати, залишати
377.	enerji	енергія
378.	üniversite	університет
379.	spor	спорт
380.	türlü	різноманітний, розмаїтий
381.	can	душа
382.	rağmen (-e)	незважаючи на… (післяйменник)
383.	kısım (smı)	частина
384.	ölüm	смерть
385.	sürekli	тривалий
386.	sağlık (ğı)	здоров’я
387.	çeşitli	різноманітний, розмаїтий
388.	bundan	від цього, через це (*указівний займенник у вихідному відмінку*)
389.	hissetmek	відчувати, почувати(ся)
390.	oysa	між іншим, між тим як (*частка*)
391.	sabah	ранок
392.	İnternet (ti)	Інтернет
393.	teknik (ği)	техніка
394.	dışarı	зовнішня частина; назовні (*іменник і службове слово*)
395.	merkez	центр
396.	ortam	середовище
397.	yerine	замість (*службове слово*)
398.	düzey	рівень
399.	köy	село, селище
400.	yönetmek	направляти, керувати
401.	aşağı	нижня частина; нижній; вниз, внизу (*іменник і службове слово*)
402.	cevap	відповідь
403.	yatmak	лягти, лягати; лежати
404.	toprak (ğı)	земля
405.	isim (smi)	ім’я; назва; іменник
406.	akşam	вечір
407.	araştırma	дослідження
408.	götürmek	відносити, відводити, відвозити

409.	katılmak	брати участь, приєднуватися; бути доданим
410.	yoksa	чи (*у складі альтернативного питання*); в іншому разі, інакше (*частка*)
411.	kurulmak	бути заснованим, побудованим
412.	ödemek	(с/ за)платити
413.	sanki	наче, ніби (*частка*)
414.	kan	кров
415.	hasta	хворий
416.	şehir (hri)	місто
417.	inmek	спускатися (вниз); виходити (з траспорта, ліфта); поселятися (у готелі)
418.	sunmak	надавати, представляти (програму на телебаченні, документ до підпису)
419.	bilinmek	бути знаним, відомим (*пасивний стан*)
420.	hafta	тиджень
421.	trafik (ği)	(дорожній) рух, трафік
422.	hesap (bı)	рахунок
423.	otomobil	автомобіль
424.	yabancı	іноземний; іноземець
425.	davranış	поведінка
426.	mutfak (ğı)	кухня
427.	kent (ti)	місто, містечко
428.	bazen	інколи, іноді (*прислівниковий займенник*)
429.	belli	відомо, явно, ясно
430.	ayrı	окремий, відділений
431.	fiyat (tı)	ціна
432.	hakkında	про (*щось*) (*службове слово*)
433.	kaldırmak	піднімати; скасовувати
434.	kol	рука; галузь
435.	yalnız	самотній; лише, тільки (*з наголосом на перший склад*)
436.	hazırlamak	(під-, при-)готувати
437.	cam	скло
438.	sonunda	у кінці, наприкінці; урешті-решт (*службове слово*)
439.	yavaş	повільний
440.	gerekli	необхідний; необхідно
441.	önem	вага, значення
442.	koca	чоловік; величезний
443.	yanlış	помилка; помилковий
444.	varlık (ğı)	наявність, присутність; статок
445.	art (dı)	задня частина; задній (*іменник і службове слово*)
446.	ilgi	відношення, зв'язок; зацікавленість
447.	sana	тобі (*давальний відмінок особового займенника*)
448.	satış	продаж

449.	içeri	внутрішня частина; внутрішній; усередину (*іменник і службове слово*)
450.	doğal	природний
451.	sahip olmak	мати, володіти (*досл.* "бути господарем")
452.	ekonomik	економічний
453.	acı	гіркий; болісний; біль
454.	hayır	ні (*заперечна частка, наголос на перший склад*)
455.	korumak	захищати, обороняти
456.	kat (tı)	поверх; шар (*наприклад, білизни*)
457.	ekonomi	економіка
458.	genel	загальний
459.	belirtmek	зазначати, відзначати
460.	fotoğraf	фотографія
461.	hayvan	тварина
462.	savaş	війна
463.	mal	товар, майно
464.	saç (çı)	волосся
465.	kaybetmek	губити, втрачати
466.	kalan	залишок (*дієприкметник теперішнього-минулого часу*)
467.	değiştirmek	змінювати, міняти, обмінювати
468.	dört (dü)	чотири
469.	gerçekten	насправді
470.	sayfa	сторінка
471.	teknoloji	технологія
472.	kurum	організація, інститут (*як у фразі "інститут сім'ї"*)
473.	beş	п'ять
474.	sektör	сектор
475.	geniş	широкий
476.	kâğıt (dı)	папір
477.	koku	запах
478.	sağ	правий; здоровий
479.	sıcak (ğı)	гарячий, спекотний
480.	yüzyıl	століття
481.	cadde	проспект, велика вулиця
482.	pazar	неділя; ринок, базар
483.	sürdürmek (-i)	провадити, виконувати, реалізовувати; продовжувати
484.	kullanım	використання
485.	sınıf	клас; аудиторія
486.	aşk (kı)	кохання, любов
487.	doğmak	народжуватися; виникати
488.	ağır	важкий
489.	tekrar	повтор, повторення; повторно, вдруге

490.	güneş	сонце
491.	sigara	цигарка, сигарета
492.	ağaç (cı)	дерево
493.	kelime	слово
494.	bina	будівля
495.	eş	пара, щось, що є подібним; чоловік; дружина
496.	kaçmak	утікати
497.	parti	партія; вечірка
498.	yatak (ğı)	ліжко
499.	yazar	письменник
500.	kulak (ğı)	вухо
501.	öğretmen	вчитель, викладач
502.	sebep (bi)	причина
503.	sol	лівий; ліва сторона
504.	peki	добре (*частка*)
505.	yağ	масло; жир
506.	bu yüzden	через це (*увідний вираз*)
507.	anlaşılmak	бути зрозумілим (*зворотній і пасивний стани, подвійна становість*)
508.	varmak	досягати
509.	gülmek	сміятися
510.	kural	правило
511.	satmak	продавати
512.	şiir	вірш
513.	göndermek	надсилати, відправляти
514.	başarı	успіх
515.	firma	фірма
516.	hükümet (ti)	уряд
517.	kalp (bi)	серце
518.	kesmek	різати, перерізати
519.	proje	проект
520.	şart (tı)	умова
521.	hız	швидкість
522.	köşe	кут
523.	vurmak	бити, ударяти; вбивати
524.	model (li)	модель
525.	balık (ğı)	риба
526.	piyasa	ринок
527.	görüş	погляд; точка зору
528.	bura	це місце (*локативний займенник*)
529.	hazırlanmak	готуватися, бути підготовленим
530.	miktar	кількість
531.	birinci	перший

532.	meydan	площа, майдан; відкритий простір
533.	ölçü	вимір
534.	seçmek	обирати, вибирати
535.	uygulanmak	бути застосованим, застосовуватися
536.	bahçe	сад, город
537.	sevgi	кохання, любов
538.	ekmek (ği)	хліб; сіяти
539.	boyunca	вздовж; протягом (*службове слово*)
540.	koşmak	бігти
541.	dolu (ile)	повний, наповнений; град
542.	kuruluş	заснування; організація, установа
543.	sayesinde	завдяки (*службове слово*)
544.	korkmak (-den)	боятися
545.	yardım	допомога
546.	karşılaşmak (ile)	зустрічатися
547.	malzeme	матеріал
548.	hoş	приємний
549.	köpek (ği)	собака
550.	ünlü	відомий
551.	büyümek	зростати, виростати
552.	dolaşmak	гуляти, вештатися, обходити
553.	oldukça	доволі, досить-таки (*прислівник*)
554.	üstelik	крім того (*як увідне слово*)
555.	yaşanmak	відбуватися, бути пережитим
556.	beyaz	білий
557.	istek (ği)	бажання
558.	öte	той, інший (*указівник займенник*)
559.	denmek	бути сказаним; називатися (*пасивний стан*)
560.	kardeş	брат
561.	çekilmek	відступати; бути відтягненим
562.	nerede	де (*питальний займенник*)
563.	çalmak	дзвонити; стукати (*наприклад, у двері*); красти
564.	izin (zni)	дозвіл; відпустка
565.	korku	страх
566.	meslek (ği)	професія
567.	polis	поліція
568.	yalnızca	лише, тільки (*прислівник, наголос на перший склад*)
569.	açıklamak	роз’яснювати, пояснювати
570.	fikir (kri)	думка
571.	hızlı	швидкий
572.	pencere	вікно
573.	uğraşmak (ile)	займатися (*чим-небудь*)
574.	taş	камінь

575. ateş — вогонь
576. fark (kı) — відмінність, різниця
577. yetmek — бути достатнім
578. çoğu — більшість (*займенник*)
579. kimi — деякий, певний (*неозначений займенник*)
580. koşul — умова
581. mahalle — квартал, масив (у місті)
582. mutlaka — обов'язково
583. tane — штука (*як лічильне слово*)
584. üretmek — виробляти
585. üstüne — про; наверх
586. dayanmak (-e) — спиратися, притулятися
587. ince — тонкий
588. kaç — скільки (*питальний займенник*)
589. ortak (ğı) — спільний; партнер
590. tip (pi) — тип, різновид
591. görüntü — вигляд, вид; кадр (*фото, відео*)
592. beri (-den) — з (*певного моменту*), починаючи від (*післяйменник*)
593. ders — урок
594. başkan — голова, у тому числі голова держави, президент
595. karşılık (ğı) — відповідь; відповідник, еквівалент
596. kurtulmak (-den) — врятуватися; уникнути
597. numara — номер; (*перен.*) фокус
598. defa — раз
599. edilmek — бути зробленим (*пасивний стан від допоміжного дієслова etmek*)
600. batı — захід
601. fark etmek — помічати; розрізняти
602. herhangi bir — будь-який
603. sinema — кіно, кінотеатр
604. değişik — різний, відмінний
605. hedef — мета, ціль
606. uyumak — спати
607. dost (tu) — друг
608. yanmak — горіти
609. anlayış — розуміння
610. asıl (slı) — основа, оригінал; основний
611. basmak (-e) — наступати; тиснути
612. kenar — край; кромка; узбіччя
613. kontrol (lü) — контроль, перевірка
614. çevirmek — перевертати, перегортати; перекладати (зокрема й іноземною мовою)
615. din — релігія

616.	güçlü	сильний, потужний
617.	henüz	поки що (*переважно в заперечних реченнях "поки що не…"*)
618.	plan	план
619.	beyin (yni)	мозок
620.	elektrik (ği)	електрика
621.	karı	дружина; (*розм.*) жінка
622.	üstünde	зверху (*на…*) (*службове слово*)
623.	et (ti)	м’ясо
624.	sağlanmak	бути забезпеченим, реалізованим (*пасивний стан*)
625.	söylenmek	бути сказаним; також використовується у безособових реченнях у значенні "кажуть, що…" (*пасивний стан*)
626.	çizgi	риска, лінія
627.	uç (cu)	кінець, край
628.	üye	член
629.	cilt (di)	том
630.	ruh	дух
631.	sevgili	коханий (кохана), *зокрема й у звертаннях*
632.	yaklaşmak (-e)	наближатися, підходити
633.	süreç (ci)	процес
634.	bakış	погляд
635.	bilim	наука
636.	ileri	уперед; попереду; передня частина; передній (*іменник і службове слово*)
637.	ifade	вираз, вислів; свідчення
638.	beden	тіло; розмір (одягу)
639.	hatırlamak	пам’ятати
640.	kaza	аварія; нещасний випадок
641.	iyice	добряче (*прислівник*)
642.	dağ	гора
643.	kapatmak	зачиняти, закривати
644.	adım	крок
645.	ciddi	серйозний
646.	çözüm	(ви)рішення, розв’язання
647.	etkilemek (-i)	впливати, чинити вплив, діяти (*на*)
648.	belediye	муніципалітет
649.	gelişme	розвиток; подія
650.	seçim	вибір
651.	ağlamak	плакати
652.	bağlı (-e)	пов’язаний; зв’язаний; залежний
653.	kavram	поняття
654.	artırmak	збільшувати, підвищувати
655.	faaliyet (ti)	діяльність, активність

656.	zarar	шкода, збиток
657.	derin	глибокий
658.	çeşit (di)	рідновид, вид; (*у множині*) асортимент
659.	kesilmek	бути перерваним; бути відключеним (про воду, електрику); перетворитися на… (*пасивний стан*)
660.	seyretmek	спостерігати; дивитися (*напр., фільм, виставу*)
661.	birden	раптом, несподівано (*прислівник*)
662.	içermek	містити, мати в собі
663.	sayılmak	бути порахованим; вважатися; поважатися (*пасивний стан*)
664.	toplamak	збирати; прибирати (*напр., ліжко, кімнату*)
665.	aşmak	долати; перевищувати
666.	bağırmak	кричати, волати, галасувати
667.	sorumluluk (ğu)	відповідальність
668.	davranmak	поводитися
669.	mektup (bu)	лист
670.	soğuk (ğu)	холод; холодний (холодно)
671.	canlı	живий; істота
672.	idi	*він/ вона/ воно був/ була/ було* (*архаїчне дієслово* imek – *бути в минулому часі*)
673.	makine	машина
674.	yararlanmak (-den)	скористатися, мати користь
675.	yaşlı	літній, похилого віку
676.	boş	порожній, пустий
677.	acaba	а, хіба
678.	maç (çı)	матч
679.	yönetici	керівник; керуючий; керівний
680.	getirilmek	бути принесеним/ привезеним
681.	metre	метр
682.	tutulmak	бути схопленим/ затриманим
683.	kalite	якість
684.	bitki	рослина
685.	değişiklik (ği)	зміна, трансформація
686.	ilaç (cı)	ліки
687.	kredi	кредит
688.	yasa	закон
689.	başarılı	успішний, вдалий
690.	birer	по одному
691.	imkan	можливість
692.	ceza	покарання; штраф
693.	her şey	усе (*узагальнюючий займенник*)
694.	incelemek	досліджувати; ретельно вивчати
695.	top (pu)	м’яч; ядро; гармата

696.	uzman	майстер, спеціаліст, фахівець
697.	doldurmak	наповнювати, заповнювати
698.	kanal (lı)	канал
699.	mekân	помешкання, приміщення; простір
700.	uymak	підходити, бути підходящим; відповідати
701.	yıllık (ğı)	щорічник; річний
702.	dolayısıyla	через те що; у зв'язку з тим що; через це (*службове слово, часто використовується увідний вираз*)
703.	yazılmak	бути написаним, писатися (*пасивний стан*)
704.	ait (-e)	належний; той, що належить
705.	parmak (ğı)	палець
706.	saymak	рахувати, лічити; вважати; поважати
707.	atılmak	кидатися; бути кинутим/ викинутим (*пасивний стан*)
708.	belirlemek	виявляти; визначати, детермінувати; конкретизувати, ідентифікувати
709.	normal (li)	нормальний; норма
710.	hele	особливо; до того ж (*частка*)
711.	ilke	принцип
712.	kırmızı	червоний
713.	rol (lü)	роль
714.	şarkı	пісня
715.	eleman	елемент; співробітник, працівник
716.	hazır	готовий
717.	benzemek (-e)	бути подібним/ схожим
718.	bir şey	щось
719.	hoca	ходжа (*особа, яка здійснила хадж*); учитель
720.	boy	довжина, зріст
721.	günlük (ğü)	щоденний (*тривалістю в день або призначений для щоденного використання*)
722.	politika	політика
723.	suç (çu)	вина, провина; злочин
724.	niye	для чого, чому (*питальний займенник*)
725.	sahne	(*врз.*) сцена
726.	sokmak	встромляти; впускати (*напр., усередину приміщення*)
727.	adet (di)	штука (*як лічильне слово*)
728.	koltuk (ğu)	крісло; пахва
729.	kurtarmak	(в)рятувати
730.	sanatçı	митець
731.	tercih etmek (-i, -e)	віддавати перевагу
732.	uzanmak	простягатися
733.	aşama	стадія, етап
734.	eklemek	додавати
735.	orman	ліс

736.	ayırmak	відділяти; відрізняти
737.	düzen	порядок
738.	faiz	відсоток (*напр., за кредитом*)
739.	genellikle	загалом (*прислівник*)
740.	her zaman	завжди (*прислівниковий займенник*)
741.	hikaye	оповідь, оповідання
742.	hücre	клітина, осередок; палата (у лікарні); камера (у в'язниці)
743.	ora	те місце (*локативний займенник*)
744.	roman	роман
745.	vergi	податок
746.	yakmak	(за)палити
747.	ağabey	старший брат (*зокрема й як звертання до людини, трохи старшої за віком*)
748.	basın	друк; преса
749.	destek (ği)	підтримка
750.	giymek	одягати, вдягати (*одяг*)
751.	hata	помилка
752.	sınır	межа; кордон
753.	birlik (ği)	союз; єдність
754.	eser	твір (*літературний*)
755.	karşılamak	зустрічати
756.	yarı	половина; (на)пів- (*у складних словах*)
757.	yeterli	достатній; компетентний
758.	birey	індивід
759.	karanlık (ğı)	темрява; темний
760.	otobüs	автобус
761.	sanayi (ii)	промисловість, індустрія
762.	bebek (ği)	малюк
763.	vatandaş	громадянин
764.	bakan	міністр (*лексикалізований дієприкметник минулого-теперішнього часу*)
765.	kere	раз (*при позначенні кратності; у математичних операціях*)
766.	millet (ti)	нація
767.	reklam	реклама
768.	yükselmek	підвищуватися; височіти
769.	boyut (tu)	розмір; вимір
770.	dergi	журнал, часопис
771.	enflasyon	інфляція
772.	sosyal	соціальний
773.	birisi	хтось; один з них
774.	geçmiş	минулий; минуле

775.	hastahane	лікарня
776.	olma	буття (*усічений інфінітив*)
777.	toplantı	збори, засідання
778.	gazeteci	журналіст, газетяр
779.	içerisi	внутрішня частина (*іменник і службове слово*)
780.	inanç (cı)	віра, вірування
781.	nitelik (ği)	якість; кваліфікація; характеристика
782.	üzeri	верхня частина/ верх (*іменник і службове слово*)
783.	bitirmek	закінчувати
784.	gerçekleşmek	реалізовуватися, справджуватися
785.	giriş	вхід
786.	rahat (tı)	спокій; спокійний
787.	toplam	сума; разом (*при підрахунку*)
788.	beraber	разом (*сумісність дії*)
789.	dükkan	магазинчик, крамниця
790.	gizli	прихований, таємничий
791.	benzer	подібний, схожий (*лексикалізований дієприкметник теперішнього-майбутнього часу*)
792.	deri	шкіра
793.	dönüşmek (-e)	пеетворюватися
794.	mücadele	боротьба
795.	problem	проблема
796.	servis	служба, сервіс
797.	tedavi	лікування, терапія
798.	yeşil	зелений
799.	bakanlık (ğı)	міністерство
800.	baskı	тиск
801.	tepki	реакція (*як правило, негативна, різка у відповідь на що-небудь*)
802.	cümle	речення; (*застар.*) весь, вся, все
803.	dilemek	бажати
804.	özgürlük (ğü)	свобода, воля
805.	gene	знову, знову-таки
806.	kimlik (ği)	особа, особистість; посвідчення особи
807.	mesele	проблема
808.	üçüncü	третій
809.	belirlenmek	виявлятися, бути виявленим (*пасивний стан*)
810.	değerlendirmek	оцінювати; цінити
811.	ilginç	цікавий
812.	sürücü	водій
813.	süt (tü)	молоко
814.	yakalamak	схопити
815.	eşya	речі (*переважно ті, що збирають у дорогу*)

816.	uluslararası	міжнародний
817.	aday	кандидат
818.	ağırlık (ğı)	вага; тяжкість
819.	milyar	мільярд
820.	sağlıklı	здоровий
821.	sıkıntı	проблема; туга, сум
822.	Tanrı	бог
823.	tavır (vrı)	поводження, манера поводження; (*перен.*) поза (*як у словосполученні "стати в позу"*)
824.	toplumsal	суспільний; громадський
825.	yayın	вихід теле- чи радіопрограми в ефір; (*телев., радіо*) ефір
826.	dikkat etmek (-e)	звертати увагу, брати до уваги, зважати на…
827.	son derece	вищою мірою
828.	toplanmak	збиратися
829.	yatırım	внесок; інвестиція
830.	hafif	легкий
831.	karışmak (-e)	вмішуватися; змішуватися
832.	tehlike	небезпека
833.	vakit (kti)	час
834.	daire	коло; квартира
835.	fırsat	можливість, шанс
836.	işlemek	працювати (*переважно про механізми, неістоти*); спрацювати (*наприклад, про правило*); опрацьовувати (*досліджувати, обстежувати*); обробляти (*наприклад, дорогоцінне каміння*); чинити вплив (*в широкому сенсі, наприклад "вітер пробрав до кісток"*)
837.	karıştırmak	змішувати
838.	katkı	внесок (*насамперед у певну справу*), вплив
839.	öykü	оповідь
840.	tamamen	повністю, цілком (*прислівник*)
841.	uçak (ğı)	літак
842.	yanıt (tı)	відповідь
843.	doğa	природа
844.	evlenmek	одружуватися; виходити заміж
845.	burun (rnu)	ніс; мис
846.	çıkar	вигода (*лесикалізований дієприкметник теперішнього-майбутнього часу*)
847.	elbette	звичайно, безсумнівно (*прислівник*)
848.	işçi	робітник
849.	işletme	підприємство; фабрика
850.	kısaca	коротко; коротче (кажучи)
851.	mağaza	магазин

852.	medya	засоби масової інформації, ЗМІ; преса
853.	yüzünden	через… (*службове слово*)
854.	artış	збільшення, зростання
855.	çıkarılmak	бути витягнутим, вийнятим (*спонукальний і пасивний стани, подвійна становість*)
856.	kamu	громада; суспільство; держава (*як сукупність органів, наділених державними повноваженнями*)
857.	sigorta	страхування, страховка
858.	yaz	літо
859.	yürek (ği)	серце
860.	belge	документ
861.	çaba	спроба, намагання
862.	her gün	щоденно
863.	ifade etmek	виражати, висловлювати; свідчити
864.	risk (ki)	ризик
865.	söz etmek (-den)	згадувати про…; вести мову, говорити про…
866.	sözcük (ğü)	слово, лексема
867.	demokrasi	демократія
868.	tuz	сіль
869.	cami (ii)	мечеть
870.	çağ	час; вік
871.	düşük	низький; пропащий
872.	etraf	сторони; те, що є навкруги
873.	hızla	швидко; зі швидкістю
874.	olanak (ğı)	можливість
875.	organ	орган
876.	öldürmek	вбити (*спонукальний стан*)
877.	öteki	інший, он той; віддалений, той, що перебуває на певній відстані
878.	sene	рік
879.	bozulmak	зіпсуватися; бути поламаним, зламаним (*пасивний стан*)
880.	ilgilenmek (ile)	цікавитися; займатися, опікуватися (*зваортний стан*)
881.	meyve	фрукт
882.	takılmak	наштовхуватися, натикатися; застрягти в трафіку (у "корку") (*пасивний стан*)
883.	tatlı	солодкий; приємний; смачний
884.	bacak (ğı)	нога
885.	değişim	зміна; варіація
886.	kanun	закон
887.	rüzgar	вітер
888.	cumhuriyet (ti)	республіка

889.	geliştirmek	розвивати; розробляти; просувати (робити "промоцію")
890.	tarz	манера, спосіб
891.	yedi	сім
892.	azalmak	зменшуватися
893.	bağlamak	зв'язувати, пов'язувати
894.	cep telefonu	мобільний телефон
895.	iletişim	комунікація; спілкування
896.	müdür	директор
897.	otel	готель
898.	yayımlanmak	бути надрукованим (*про книгу, газету*), вийти друком (*пасивний стан*)
899.	zevk (ki)	смак (*як відчуття прекрасного*)
900.	binmek	сідати (*на тварину, у транспорт, ліфт*)
901.	güvenlik (ği)	безпека
902.	hukuk (ku)	право; права (*сукупність прав*)
903.	kılmak	робити здійснювати (*допоміжне дієслово, самостійно не використовується*)
904.	modern	сучасний
905.	okur	читач
906.	silah	зброя
907.	talep (bi)	вимога
908.	yıldız	зірка
909.	yoğun	щільний; інтенсивний
910.	asker	військовий
911.	basit	простий
912.	denilmek	бути сказаним (*подвійний пасивний стан*)
913.	gaz	газ
914.	uygulama	практика; застосування на практиці; додаток, застосунок (*у комп'ютері, на смартфоні*)
915.	üretilmek	бути виробленим, виготовленим (*пасивний стан*)
916.	beyan	заява, декларація
917.	besin	поживна речовина, щось, призначене для харчуванн
918.	dün	вчора
919.	görüşmek	бачитися, зустрічатися; вести розмову, переговори
920.	yaklaşık	приблизно
921.	alışveriş	купівля-продаж, торгівля; "шоппінг"
922.	bilinç (ci)	свідомість
923.	çerçeve	рамка
924.	lazım	необхідно, потрібно
925.	mevcut	наявний, присутній
926.	tüketici	споживач
927.	uzatmak	подовжувати; простягати; затягувати

928.	yönelik (-e)	спрямований
929.	at (tı)	кінь
930.	bağlanmak	бути прив'язаним, зв'язаним; прив'язуватися, мати прихильність (*пасивний стан*)
931.	mesela	наприклад
932.	neredeyse	майже
933.	site	сайт; майданчик (*напр., оглядовий*)
934.	yardımcı olmak (-e)	допомагати
935.	abla	(старша) сестра; сестричка (як звертання)
936.	çiçek (ği)	квітка
937.	hepsi	усі вони (*узагальнюючий займенник*)
938.	saygı	повага
939.	ücret (ti)	плата, оплата; зарплата
940.	yetenek (ği)	здатність, талант
941.	kilo	кілограм
942.	paylaşmak (-i, ile)	ділитися; "шарити" (у соціальних мережах)
943.	sert	жорсткий
944.	yanı sıra	поряд з (*службове слово*)
945.	çay	чай
946.	gider	видаток, витрата (*лексикалізований дієприкметник теперішнього-майбутнього часу*)
947.	kesin	остаточний, кінцевий
948.	zengin	багатий
949.	asla	взагалі (не) (*прислівник*)
950.	laf	слова, розмова, балачки
951.	örgüt (tü)	організація
952.	ticaret (ti)	торгівля
953.	yaptırmak	застосовувати санкції; примушувати робити (*спонукальний стан*)
954.	boyun	шия
955.	cihaz	прилад, пристрій
956.	denge	рівновага, баланс
957.	giderek	поступово (*адвербіалізована форма від дієприслівника способу дії*)
958.	sırt (tı)	спина
959.	dolayı (-den)	через, з причини (*післяйменник*)
960.	kahve	кава
961.	kas	м'яз
962.	meclis	меджліс, рада (*як місце, де збираються, засідають, приймають рішення*); парламент
963.	öteki	той, інший; той, що перебуває там (*указівний займенник*)
964.	adres	адреса

965.	belirtilmek	бути зазначеним, згаданим (*пасивний стан*)
966.	paşa	паша (*османський титул*)
967.	sıcaklık (ğı)	температура; спека
968.	tamam	добре, домовилися (*частка і займенник*)
969.	güven	упевненість
970.	marka	марка (*наприклад, автомобіля*)
971.	yaprak (ğı)	листок (з дерева); аркуш
972.	yarar	користь, вигода (*лексикалізований дієприкметник теперішнього-майбутнього часу*)
973.	yayılmak	поширюватися; бути поширюваним (*пасивний стан*)
974.	akmak	текти
975.	çizmek	малювати; креслити
976.	düşünülmek	думатися (*пасивний стан*)
977.	gönül (nlü)	душа; (*перен.*) серце
978.	hayal (li)	фантазія; мрія
979.	ilerlemek	іти вперед; розвиватися, прогресувати
980.	şarap (bı)	вино
981.	yukarıda	наверху, зверху
982.	altın	золото
983.	düzenlemek	упорядковувати; організовувати; регламентувати
984.	satın almak	купувати
985.	sunulmak	бути поданим, наданим, надісланим, представленим (*пасивний стан*)
986.	temiz	чистий
987.	vitamin	вітамін
988.	ek (ki)	додаток; (*грам.*) афікс
989.	geç	пізній
990.	hareket etmek	рухатися; поводитися; відправлятися, рушати
991.	yumurta	яйце
992.	aşırı	надмірний
993.	eylem	дія; (*грам.*) дієслово
994.	istenmek	бути бажаним; вимагатися, потребуватися (*пасивний стан*)
995.	kesim	прошарок (*напр., суспільства*)
996.	kriz	криза
997.	birim	одиниця; підрозділ (у складі установи)
998.	kapanmak	бути зачиненим, зачинятися

Підписано до друку 27.09. 2018 р. Формат 60х84 1/16
Папір друк. №1 Спосіб друку офсетний. Умов. друк. арк. 18,93
Умов. фарб. відб. 19,02 Обл. вид. арк. 19,02
Тираж 30. Зам. № 18 -

Видавничий центр КНЛУ
Свідоцтво: серія ДК № 1596 від 08.12.2003 р.

Віддруковано «Видавництво Ліра – К»
03115, м. Київ, вул. Ф. Пушиної, 27, офіс 20-22
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
серія ДК № 3981